

pár(os)beszéd

családról – hivatásról,

természetről – művészetről,

jövőről – hagyományról,

otthonról/hazáról – utazásról

Kapitány Ágnes, Kapitány Gábor (∴) Fenyvesi Bori, Cosovan Attila

Hogyan született ez a könyv? Hogyan született meg a PÁR(OS)BESZÉD? Egész életünkben nagyon fontosnak tartottuk a mély beszélgetéseket. S mindig emlékeztetések maradnak az ilyen alkalmak. Ma egyre többször tapasztaljuk, kimondva-kimondatlanul: milyen sokan hiányolják az efféle dialógusokat. A PÁR(OS)BESZÉD négy résztvevőjének barátsága néhány éve kezdődött: a diskurzus a közös szakmai érdeklődésen túl a személyes tapasztalatok, életesemények megosztásával mélyült. A hosszú beszélgetések során egyre újabb témák kerültek elő, s egy idő után felvetődött, milyen jó lenne ezt valamilyen formában írásban is rögzíteni. Ráadásul, ha úgy vesszük, három generáció eszmecseréjével találkozhatunk az alábbiakban. Ezeknek a generációs különbségeknek, az eltérő élettapasztalatoknak, az eltérő szakmai indíttatásoknak a mentén különösen érdekesek lehetnek az azonosságok, az érintkezési pontok. A PÁR(OS)BESZÉD megszületésével nemcsak az általánosítható tapasztalatainkat szeretnénk továbbadni, az egyéni életünk konkrét eseményeiből kiolvasható, talán mások által is használható tapasztalatokat, hanem egyúttal talán azt a hiányt is enyhíteni, amit az ilyen mély beszélgetéseknek a megritkulása jelent. Várjuk az olvasót, legyen társunk ebben a folyamatban.

Köszönetet mondunk Keszeg Annának, Kálai Sándornak, German Kingának, Sárkány Péternek és Bátor Adrienn-nek, akik fontos észrevételeikkel, megjegyzéseikkel hozzájárultak a szöveg végleges formájának kialakulásához.

S ezúton is köszönjük a MOME Designkultúra és Művészettudomány Tudásközpontjának a könyv megjelenéséhez nyújtott támogatását.

**Kapitány Ágnes,
Kapitány Gábor,**
mindketten
az MTA doktori,
Széchenyi-díjas
és Moholy-Nagy-
díjas társadalom-
kutatók,
egyetemi
tanárok
(MOME, HUN-
REN TK SZI).
e-mail:
a.g.kapitany@
gmail.com

Cosovan Attila Róbert, DLA,
egyetemi professzor (Budapesti
Corvinus Egyetem, MOME),
többszörös Red Dot-díjas,
Ferenczy- és Millenniumi díjas
tervezőművész, a cosibori.com
tervezőcsoport tagja.

e-mail: cosovan.attila@gmail.com

**Fenyvesi Bori, építész-
tervezőművész (MOME),**
a cosibori.com tervezőcsoport
tagja, a szelíd ember, szelíd ház
szemlélet megalkotója.

e-mail: fenyvesibori@gmail.com

9 786156 968050

4990 Ft

„Igyekeztünk teljes életet élni: a szakma és a család, a világ szépségeinek befogadása és az alkotás, a világ jobbításáért folytatott küzdelem és az emberi kapcsolatok: egyformán fontos volt a számunkra, és talán sikerült is ezek egyensúlyában élni az életünket.” (K.G.)

„Valamennyien az emberiség felderítői vagyunk, egy-egy sajátos terepre küldve. Ez a terep az életünk, és az életünk értelme, hogy jelentést tegyünk az emberiségnek arról, amit tapasztalunk.” (K.G.)

„Álmomban is megjelennek az állatok, a természet képei. Az egyik legjobb ilyen visszatérő álmom, amikor repülni tudok, körülbelül olyan magasságban, ahol a madarak szállnak.” (K.Á.)

„Gyerekkoromban elképzeltem, hogy lenne egy időkapszulám, amivel visszamehetnék a múltba, láthatnám, hogyan élnek az emberek, miként gondolkodnak, hogyan éreznek egymás iránt. Az irodalom és a többi művészeti ág is egy kicsit ilyen időkapszulaként tud működni a számomra.” (K.Á.)

„A könyvégetés. A gyűjtősnak használt könyvek. Ceașescu legrosszabb korszakában WC-papírt sem lehetett vásárolni... már nem emlékszem pontosan, de tudom, láttam, hogy olykor széttépett könyvek lapjaival gyűjtöttak alá. Talán dédnagymamám vagy az akkor nálunk lakott valamelyik távoli rokon (a dadus, aki vigyázott rám), mert a szüleim és nagyszüleim még dolgoztak... szóval láttam a 20. század utolsó negyedében is könyveket égetni. Nem tudom, milyen könyvek voltak (lehet, a Ceașescu-összes, de az is lehet, hogy értékes könyvek). Mindenesetre otthon, anyuéknál még van egy több száz könyvből álló – gerendákból és nyers fából – általam épített könyvtárunk, ami azt bizonyítja, hogy nem égett el az összes könyvünk. Valamiért nekem ez meghatározó kulturális élményként rögzült.” (C.A.)

„Végigkísérni, ahogy egy emberi lény növekedésnek indul: ez egy új szempont-rendszert adott a munkámhoz. Alkalmam nyílt újragondolni a szakmaválasztásom miértjeit, a gyerekeink révén az emberi fejlődésről sokkal alaposabban informálódtam, mint egy olyan tervező, akinek máshol van a hétköznapi fókusza; ez is közrejátszott abban, hogy azt kezdtem el kutatni, hogyan hat ránk a környezet, amiben felnövekedünk, és mi hogyan és mikor kezdünk el visszahatni, és formálni azt, majd (meg)alkotó(já)vá válni.” (F.B.)

Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor
Széchenyi- és Moholy-Nagy-díjas
társadalomtudósok (MOME,
HUN-REN TK SZI). Eddig több mint
30 könyvük, kb. 300 tanulmányuk
jelent meg (magyar, angol, német,
francia, lengyel nyelven). Főbb
kutatási témáik: szimbolizáció,
értékrendszerek, mindennapi élet
antropológiája, világképelemzés,
motivációelemzés, szocio-szemioti-
ka, társadalomelmélet.

Továbbiak:

Kapitány Ágnes
és Kapitány Gábor
wiki-szócikk:

publikációk
(MTMT):

Páros élet
háromrészes
portréfilm:

Cosovan Attila Róbert (Máramarossziget, Románia, 1970. március 25.) többek között hatszoros Red Dot Design Award-, Ferenczy- és Millenniumi díjas tervezőművész, a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem és a Budapesti Corvinus Egyetem tanára, valamint a huszonöt éves COANDCO.CC tervezőműhely társalapítója. Tanulmányait három egyetemen végezte: a bukaresti Román–Amerikai Egyetem Design Karán, az ELTE esztétika szakán, valamint a Magyar Iparművészeti Egyetem (jelenleg Moholy-Nagy Művészeti Egyetem), Vizuális

Kommunikáció Tanszékén. 2010-ben doktori fokozatot szerzett. Oktatóként és kutatóként publikál, designerként pedig márkákat, termékeket, szolgáltatásokat tervez és fejleszt saját módszertanának, a designkommunikáció (tervezői kapcsolatteremtés) alkalmazásával. 2012-től a Magyar Formatervezési Tanács tagja, 2013-tól a Designterminál Tanácsadó Testületének tagja. Ugyanebben az évben habilitált. 2015 szeptemberétől a Budapesti Corvinus Egyetem habilitált docense, 2018-tól pedig a Corvinus Marketing- és Designkommunikáció Tanszékének egyetemi professzora.

Továbbiak:

cosovan
wiki-szócikk:

designkommunikáció
wiki-szócikk:

dis:co könyv:

Fenyvesi Borbála Nóra Budapesten született 1985. október 16-án. Alap- és középfokú tanulmányait (első osztálytól érettségig) a Pesthidegkúti Waldorf Iskolában végezte. A Moholy-Nagy Művészeti Egyetemen építész tervezőművészként szerzett mesterdiplomát 2015-ben. Az egyetemi éve alatt Erasmus-ösztöndíjjal a Politecnico di Milano Interior design szakán tanult. Ezt követően a COANDCO.CC tervező-műhely tagjaként majd szabadúszó építészként és belsőépítészként dolgozott. 2022-től a cosibori.com tervezőpáros tagjaként tervez, illetve a Pure Interior Kft.-vel működik együtt különböző belsőépítészeti projekteken.

Továbbiak:

cosibori.com

szelid ember
szelid ház

Az alábbi témákról beszélgettünk:

A legelső gyerekkori emlék	6
A család. Mit jelent a pár megtalálása, a gyerekek, a gyereknevelés?	9
Ház, otthon, otthonteremtés	58
Mivel lehet megerősíteni, „karbantartani” az összetartozást?	68
A természethez való viszony mit ad az embernek?	78
Meghatározó kulturális élmények	105
Szakma, hivatás, hivatásválasztás	134
A művészet és tudomány kapcsolata	160
A játék szerepe az életben	168
Mit jelentenek a tradíciók, miben és hogyan működnek? (Mi a korszerűség?)	176
A szellemi autonómia miért fontos, hogyan alakul ki?	193
Emberi kapcsolatok, barátságok, rokonsági kapcsolatok, közösségek	208
A generációk kapcsolata (transzgenerációs hatások)	219
A felnőtté válást meghatározó élmények	228
Az oktatás szerepe, oktatási tapasztalataink	240
Falu, város, vidék	251
Utazás, a világ megismerése	260
A hazához, nemzethez, otthonhoz való viszony	273
Társadalmi egyenlőtlenségek	284
A manipulációról	296
Alternatív jövőképek	301
A személyiség fontossága versus individualizmus	315
A biológia és a kultúra viszonya, szerepe az ember alakulásában	326
Technológia és társadalom, ember és gép	332
Tudomány és spiritualitás	343
Miért vagyunk a világon? Az emberi élet értelme	352

A legelső gyerekkori emlék

(:·:)

- (:·:) **Kapitány Ágnes:** Talán még kétéves sem voltam, Szentgotthárdon laktunk. Bebújtam a ruhásszekrénybe, behúztam az ajtaját. Talán kuckót kerestem, talán valami sérelem ért, és menedékre volt szükségem, talán csak ki akartam próbálni a szekrény rejtelmes világát: már nem emlékszem, de a képre élesen. Ott kucorgok, a szekrény sarkába bújva, a fa résein beszűrődik a kinti napfény. Látni minden levegőben lebegő porszemet. A szekrényben keveredik a fa finom illata, a frissen mosott és vasalt ruhák szaga; mindent érzékelek a körülöttem levő világból, és várok-várok, talán arra, hogy rám találjanak.
- (:·:) **Kapitány Gábor:** A szekrényben kucorgás nekem is meghatározó élmény volt (csakúgy, mint a porszemek kavargása a nap sugaraiban), csak nekem négy-öt éves koromban. A legeslegelső emlékem fél éves koromból van. Autó hátsó ülése előtt egy kosárban fekszem a földön, fölöttem erősen becsap a szél. (Mint utóbb megtudtam, Dobogókőre mentünk). Kétéves korom előttről egyébként csak egy-két felvillanó kép ugrik be. Ezek közül a legerősebb emlék a gyerekszobám falára festett „freskó”: apám egy giccsestő ismerőse Disney-figurákból egész csodavilágot festett körbe a falakra: egy részletgazdag erdei képre emlékszem a hét törpével, meg Pinokkióra, aki a bálna hátán (!) lovagol. Ezeken a képeken tanultam meg beszélni, és apám a vállán altatva engem, minden este körbevitt e „képgalériában”. Gyerekeinknek is igyekeztem megadni egy hasonló élményt: én falapokra rajzoltam ilyen részletgazdag képeket, Ági kiszínezte őket, ezeket aztán a szobájukban a könyvszekrényekre erősítettük; a részletgazdagság azért volt fontos, hogy minél több dolog megnevezhető legyen a képeken. Ha a legelső élményt úgy tekintjük, mint meghatározót a világhoz való későbbi viszony szempontjából, akkor ez az én esetemben a világ felfedezésének a szenvedélyét, az érdekességeire és szépségeire való rácsodálkozást jelenti. Amúgy nagyon érdekes ez az „első emlék” dolog. Egyrészt azt mutatja, hogy tudatunk legkorábbi állapota a holisztikus, sokérzékszervi érzékelés, amilyen az állatoké is lehet. Másrészt ennek az érzékelésnek a parttalanságából kiemelkedik egy határozott kép: talán ez – az élmény képpé keretezése – az első lépése annak, ahogy aztán

megtanuljuk elkülöníteni a gondolatokat, majd még később a fogalmakat. (Amikor kialakult az a szokás, hogy a képeket előbb rajzolt, majd térbeli kerettel látjuk el, ezzel talán éppen az első emlék képződésének mechanizmusát utánozzuk).

- (∴) **Fenyvesi Bori:** Rá kellett jönnöm, hogy nem tudom felfejteni, melyik lehet a legkorábbi emlékképem, összefolytak azok az évek. De kis segítséggel (anyukámmal beszélgetve) egy nagyon korait beazonosítottam. Az ominózus életveszélyes mutatóványunkat a bátyámmal. Hároméves lehettem, ő ment elől, kimászott a magasföldszinti lakásunk gyerekszobájának erkélykorlátjára, ahonnan átkapaszkodott a szomszédos nappali ablakpárkányába, én pedig próbáltam követni. Egy szék segítségével a széles kőkorlátra másztam, azon végig négykézláb, majd nyújtogattam a lábam kifelé a négy méter magas mélységbe, amit nem realizáltam. Akkor látott meg anyukám, aki elkapott, mielőtt nekilendültem volna lefelé. Emlékszem a mászásra, a dörzsölős kőfelületre a térdeim és kezeim alatt, meg a lábnyújtogatásra, egyszerre a kalandra, de arra nem, hogy anyukám mit mondott utána. Nagyon korai bevillanó emlékkép még, ahogy a hatalmas nappali közepén a szőnyegen ücsörögve játszom valami kis figurákkal. Na, meg apukám hátán imádtam lovagolni, nagyon megmaradt, ahogy ülök a hátán, mint ahogy az is, hogy bánatomra egy idő után már „túl nagy” voltam ehhez a játékhoz.
- (∴) **Cosovan Attila:** Belumama (apai nagymamám) háza, halvány fények: elektromos áram ugyan már volt a házban, de a szinte mindennapos, több órás, Ceaușescu-féle áramszünet miatt sokszor előkerültek a gertyák és a petróleumlámpa is... Szerettem ennek az elektromos csendnek az emlékét (bájdövéj ma megfagynánk, mert még a gázkazánnak is szüksége van áramra), szóval, emlékszem az érzésre, pedig nem tudtam felfogni... nagyon kicsi lehettem, talán egy-másfél éves... de ma is látom magam előtt a deszkapadló és a gerendázott födém között félfúton elhalványuló puha fényburkot... Edith nagynéném, Jotya nagybátyám és Belumama volt a térben. Tél volt, a fatüzelésű sparheltből dőlt a forróság, a rések között kikandikált a benn égő tűz... lefekvés előtt lehettünk, vagy csak már régóta sötét volt (?)... éppen járni tanultam (tanítottak).

Valahogy régebben az emberek nem pszichologizáltak (annyit); ha kedvük volt, akkor megtanították a gyereket idejekorán járni – merthogy régen az is szokás volt, hogy „ó, az enyém már 7 hónaposan jár” stb., ma ennek tudományosan alátámasztott fokozatai vannak, s ha valaki ezt átgorja, annak a külvilág rosszalló tekintetével kell szembenéznie – (de) Jotyá és Edith erről mit sem tudott, úgyhogy ellenvélemények nélkül eldöntötték, hogy azon a délutánon megtanítanak járni. A kettejük közötti távolság volt a leküzdendő feladat. Először csak egyikük karjaiból a másik ölébe dőltem, tetszett, de nekik nem volt elég. A sparhelt és a konyhaasztal között nagyjából két, de inkább másfél méter lehetett. A távolság növekedésével együtt a félelmem is fokozódott. Ösztönösen féltam a tűzhely forróságától és az asztal alatti sötétségtől. Nem volt más választásom, mint az, hogy nyílegyenesen minél gyorsabban eljussak Edithtől Jotyáig és fordítva. Nagyon gyorsan újra viháncolni kezdtem, szinte futottam, és nagy erővel belevetődtem egyikük-másikuk ölébe. Velem együtt mindenki hangosan kacagott, mindenféle buzdító hangok kíséretében... érdekes, hogy pontosan emlékszem a siker élményére és mindenféle más téri részletre is... de az is lehet, hogy ez az emlék nem az én valóságom, hanem csupán a többszöri elmesélésük alapján rekonstruálódott és formálódott egy megélt történetté.

Ágnes szüleivel és nagyobbik öccsével

Gábor

Bori két fiútestvérével (Bálint, Zsolt)

Bori szüleivel (Éva, Laci) + (Bálint, Zsolt)

Ati (Cosi, Zsiga)

COSIBORI FOTÓK

*Ati (keresztanyjával
és nagynénjével
/ Éva, Edith),
Rónaszéken, Belu-
mama kertjében.*

A család. Mit jelent a pár megtalálása, a gyerekek, a gyereknevelés?

- (∴) **Kapitány Ágnes:** Én szerencsére nagy családban nevelkedtem, édesanyámék heten voltak testvérek, édesapámék hárman; összesen 25-en vagyunk unokatestvérek. Meghatározó gyerekkori élményem, amikor Sárváron a nagy család körbeülte az asztalt, és nagyapám asztali áldása után hozzáfogtunk az ebédhez. A nagyszüleim között igen erős kötelék

működött. Édesanyám mindig elmesélte, hogy a családjukban úgy indult egy nap, és úgy is zárult, hogy mindig megbeszélték az aznapi, illetve a következő napi teendőket: kinek-kinek mi is lesz az éppen aktuális feladata a már megszokott, jól bejáratott munkamegosztás mellett. Nehéz életük volt a sárvári nagyszüleimnek: nagyapám kilenc testvér közül volt a legidősebb, s éppen csak megházasodott, amikor az első világháborúban behívták frontszolgálatra. Orosz hadifogságba esett, és csak évek múlva tudott hazakerülni. Közben szinte egyáltalán nem tudtak róla semmit, él-e, meghalt-e. Felesége, a nagyanyám, ifjú asszonyként (ifjú özvegyként?) ott élt nagyapám családjával, a dédszüleimmel, és az akkor még otthon lakó nyolc testvérral. (Ebből összesen kettő volt lány, a többi fiú.) Rengeteg munka hárult a nagyanyámra egy akkora családban, és a dédapámék birtokában lévő 80 holdas gazdaság mellett, de ő hűségesen várta nagyapámat, aki végül hazaérkezett a sokéves háború és hadifogság után. Az ötvenes években kuláklistára akarták őket tenni (annak ellenére, hogy a testvérek közti osztozás után nagyapáméknak már csak 20 hold földjük volt). Édesanyámat emiatt a besorolás miatt majdnem eltanácsolták a főiskoláról. A téveszítéskor elhajtották az összes állatukat, a gondosan ápolt teheneket, lovakat: ahogy édesanyám elmesélte, ekkor látta először és utoljára sírni a nagyapámat. De a sok nehézség megedzette a kapcsolatukat, összekovácsolta a sorsukat. Mindketten szálfegyenes, igen erős belső tartással rendelkező emberek voltak. A házuk, a kertjük, a hatalmas pajta a kifogástalanul karbantartott mezőgazdasági eszközökkel, gépekkel, az egész gazdaság maga volt a paradicsom számomra, az ámbitusos tornáccal, a diófa alatti asztallal és székekkel, a gémeskút melletti hatalmas gyümölcsössel, amiben kora nyártól késő őszig mindig érett valami. Lényegében önellátó életet éltek. Nagyanyám hetente süttött több óriási, roppanós héjú kenyeret; tejet, túrót, tejfölt maguk állítottak elő, zöldséget termelt a konyhakert, gyümölcsöt biztosítottak a gyümölcsfák, húst adtak az állatok. Egyik nagynéném varrónőnek tanult, ő készítette a ruhákat szinte az egész család számára. A gyerekeik taníttatásához szükséges pénzt a többlettermékek eladásából biztosították. Ez a lényegében önellátó életmód tartást adott nekik: az, hogy képesek a maguk számára megteremteni az alapvető életfeltételeket, nem szorulnak másra. Nagy hatással voltak rám: a személyiségük és az egész életformájuk. Számomra példaértékű maradt ennek az önellátásnak az étosza,

valamit ebből a saját életünkbe is átörökítettem, persze csak amolyan városon élő ember módjára. Még csak tízéves voltam, amikor nagyanyám meghalt, és tizenegy, amikor a nagyapám. (Egymás után haltak.) Sokszor elgondolkodom azon, vajon a mi életünkéből mi marad meg az unokáink emlékezetében?

Haláluk után mindenesetre a gyerekeik és az unokáik között mindmáig fennmaradt az összetartó kapcsolatháló, ahogy Gábor szokta mondani, a „Németh klán” összetartozása. Persze egy nagycsalád igen bonyolult viszonyrendszer, tele „vonzásokkal és választásokkal”, bonyolult hierarchiaviszonyokkal, de a gyerek számára ez szinte észrevétlenül tudatosodik. (A gyerekek hihetetlen szenzorokkal rendelkeznek, és a maguk módján mindent képesek érzékelni). Azóta is nagy igényünk van erre a nagycsaládi összetartozásra; rendszeresen rendezünk Velemben nagycsaládi találkozókat, amelyeken időnként 80-90 ember gyűlik össze. Mindkét fiunk esküvőjén is hasonló számban voltak jelen a rokonok és a széles baráti kör.

Édesanyám a megye egyik legismertebb biológia–kémia szakos tanára volt. Lelkesen készült az óráira, izgalmas kísérleteket állított össze, olyan készülődéssel várta az újabb és újabb tanéveket, hogy családi mondássá vált nálunk édesapám figyelmeztetése: „kékül már a szilva, Rózsi, hamarosan kezdődik a tanév”. S a pedagógusnap alkalmából édesanyám mindig szekérdéréknyi virággal érkezett haza, nem volt otthon annyi vázáink, így a fürdőkádat is be kellett vonni a virágok tárolására. Édesanyámtól örökségként én elsősorban a munkamorál fontosságát kaptam. Édesapám – aki kezdő pedagógusként a tanításon kívül azt is feladatának tartotta, hogy a faluban színjátszókört, röplabdacsapatot, bábszínházat, zenekart szervezzen (amatőr színházrendezői diplomát is szerevezve) – hosszú ideig ifjúsági színházat működtetett később Szombathelyen is, remek előadásokkal; tájolóással olyanokhoz is eljuttatva a színház élményét, akik korábban soha nem tudtak volna eljutni egy városi kőszínházba. S eközben még hivatott pedagógusként arra is volt gondja, hogy tekintélyt parancsoló orgánumával a színpadról a színház megemelő, ünnepi voltára és a közönség méltó viselkedésének ebben játszott szerepére figyelmeztesse a betóduló, hangoskodó gyerekeket. A színjátszás, az előadó–művészet már pályája elején magával ragadta: a *Valahol Európában* stábjában ő foglalkozott a gyerekszereplőkkel (erre utalt a cím, amikor élete végén

Valaki Európában címmel készítették vele riportfilmet. Nemrégiben hallottunk egy rádióműsort, amelyben első tanítói „állomáshelye”, Óriszentpéter egyik, ma már idős lakosa lelkesen emlékezett vissza – sok évtized után – arra a hatásra, amit a „tanító úr” gyakorolt a falura és személyesen órá, mint gyerekekre, annak idején.

Mindig újat kereső, nyughatatlan és kreatív szellemével Szombathely kulturális életében mindenképpen jelentős szerepet játszott: a hatvanas években ő kezdeményezte a nemzetközi Savaria Táncversenyt, egyik elindítója volt a mára Európa legnagyobb jelmezes történelmi fesztiváljává lett Savaria Történelmi Karneválnak és az Iseumi Nyári Játékoknak. Szervezett országos kórustalálkozókat, megyebált, emlékezetes karácsonyi ünnepségeket, a bélyeggyűjtők nagyszabású nemzetközi találkozóját. (Már nyugdíjasként felkérték, hogy a Szombathelyre látogató II. János Pál fogadtatásának megszervezésében is vegyen részt, s ezt is méltó módon megoldotta.) Élete vége felé a közönség megszavazta neki a megye Prima Primissima díját. Édesapámtól a kultúra kiemelt jelentősége mellett azt is megtanultam, hogy nincs lehetetlen; kreativitással, emberi együttműködéssel (szinte) mindent meg lehet oldani. Ami rám gyakorolt közvetlen hatását illeti: szerény fizetésük mellett is nagyon fontosnak tartotta a könyvek vásárlását, megbecsülését, méltó elhelyezését. Szombathelyi otthonunk éke volt az impozáns üveges könyvszekrényekkel borított könyvtárszoba. Szent áhítattal léptem be ide, a könyvek világába, s ma is, ha könyvtárban járok, mások könyvei közé kerülök, úgy érzem magam, mint „maci a málnásban”. A könyveket nálunk nagyon meg kellett becsülni, bekötvé vehettük csak kézbe. Egyik születésnapomra szépen tervezett ex libriseket kaptam ajándékba, máig is büszke vagyok ezekre a könyvekre.

Édesapám már hatéves koromban megtanított kis olvasónaplót vezetni, ebbe felírtam a könyv szerzőjét, címét, a könyv szereplőit és néhány emlékeztető mondatot. Az olvasás olyan mértékben tudott beszippantani, hogy szó szerint nem hallottam olyankor semmit a külvilágból, nyilván nagyban elősegítve ezzel a koncentráció képességet. Édesapám nem a nemi előítéletek szerint nevelt. Rengeteg olyan könyvet adott a kezembe, amelyek a hagyományos nemi sztereotípiák szerint inkább fiús olvasmányoknak számítottak volna: indiánkönyvek, Vernék, Fekete

István könyvei az állatokról, természetről, Elza, az oroszlán kalandjai... Ez megerősítette az öntudatomat, az önállóságomat; az a női szerep, amely a nők „gyengességére” hivatkozva igyekszik kényeztetést kicsikarni, sosem volt rokonszenves a számomra. Édesapám egészen kicsi korom óta hozzászoktatott a felnőtt feladatokhoz. Szenvedélyesen fotózott, ehhez kialakított egy kis fotólabort is, ahol ő maga hívta elő a filmeket. Már öt-hat évesen engem is bevont ebbe, megtanítva azt a felelősségteljes és koncentrált figyelmet igénylő feladatot: hányat számolva kell benntartani a fotópapírt az előhívóban, majd csipesszel finoman kiemelve behelyezni a fixírbe, hogy aztán facsipeszekkel fellógatva száradjanak az elkészült képek. Aktív része lehettem így egy igazi varázslatnak. De a rendezvényein is rendre kaptam – és nemcsak én, hanem a baráti köröm tagjai is – kisebb-nagyobb feladatokat (borítékok címzésétől kezdve egészen a külföldieknek való tolmácsolásig), a hasznos munka átélésével mindannyian érezkelhettük, hogyan jön létre sok-sok ember munkája által egy sikeres rendezvény végeredménye.

De mindezek mellett talán az egyik legfontosabb annak a rendíthetetlen emberi tartásnak a példája, amit életének történetét megismerve megtapasztalhattam; ez a történet bizonyos szempontból sűrítetten tartalmazza mindazokat a történelmi kataklizmákat, amelyekkel a huszadik század során sokaknak szembe kellett nézni, meg kellett küzdeni.

A probléma az, hogy az individualizmus túlfutásával mára igen megnehezedett az a fajta családi együttélés, ami a nukleáris családot körülvehetné, támogató, védő hálót fonva köré, de egyúttal (a hagyományos nagycsaládtól eltérően) tiszteletben tartva az egyes egyének eltérő közelség/távolság igényeit. Érdeemes meghallgatni erről Kurt Vonnegutot: „Egyszer megismerkedtem valakivel Nigériában. Az ibo törzshöz tartozott, és 600 olyan rokona volt, akiket jól ismert. Nem sokkal korábban született gyereke, ami a lehető legjobb hír a nagycsaládban. A csecsemőt minden rokonának, a legkülönfélébb korú, méretű és alakú ibónak be akarták mutatni. Még a többi kisgyerekekkel, a nála nem sokkal idősebb unokatestvéreivel is találkoznia kellett. Mindenki ölbe vette, aki elég nagy és stabil volt hozzá, hogy dédelgesse, gügyögjön neki, és elmondja, milyen szép, formás kisbaba. Most mondják meg, nem szeretnék annak a babának a helyében lenni? Az biztos, hogy én nagyon szeretném, ha lenne egy varázspálcám, és mindenkinek varázsolhatnék egy nagy családot.” (Kurt

Vonnegut: Oké, beszéljünk vidámabb dolgokról, in: *A hazátlan ember*, Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2007, 50.)

Egy jól működő nagycsalád bonyolult viszonyrendszerében szerzett tapasztalatok segíthetnek abban is, amikor az ember saját családot hoz létre. Rám nagyon nagy hatással volt az a békés légkör, ami nagypapám családját jellemezte. Ha valaki felcsattant, nagypapám csak annyit mondott: „Késeket eltenni, igen élesek!”, s a szavak késélei nyomban visszahúzódtak. Az ő esetükben az apai tekintélynek volt ilyen hatása, de a harmónia megteremtése, ami a hagyományos és a modern családnak egyaránt értelmet ad, egyenrangú módon is lehetséges. Gyakran kérdezik tőlünk, szoros együttműködésünket látva, hogy „biztos nem szoktatok veszekedni?”. Ha veszekedni nem is, vitatkozni bizony gyakran szoktunk, s a hosszú, együtt töltött évek alatt sikerült kialakítanunk olyan gyakorlatot, amely mindig a különböző szempontok, értékek, célok összeegyeztetésében látja és találja meg ezeknek a konfliktushelyzeteknek a megoldását. Ugyanez vonatkozik arra is, amikor a párkapcsolat gyerekek születésével bővül családdá.

A gyerekek születése egyébként új perspektívát is ad a házaspárok kapcsolatának, nemcsak a közös felelősséggel, és azzal, hogy együtt tudják átadni tapasztalataikat gyermekeiknek, hanem azzal is, hogy a gyerekek növekedése közben kicsit újraélhetik a saját addigi életüket, korábbi életszakaszaikat. (Én például újraolvastam a gyerekekkel az iskolai kötelező olvasmányokat, és rendkívül érdekes volt, hogy különböző életkoraiban, különböző élethelyzeteiben mennyire más mozzanatokat vesz észre az ember ugyanabban a múben.)

Fontos tapasztalatunk az is, hogy a gyerekek születésével egy házaspár viszonya ne szűküljön le csak a szülői szerepre. Persze éppen a nukleáris családmódel miatt sok esetben nehezen kivitelezhető, hogy a pároknak módjuk legyen kettesben is lenni, sétálni, barátokkal találkozni, színházba, moziba menni, vagy akár elutazni pár napra, ám – természetesen úgy, hogy az ne csökkentse a gyerekek biztonságérzetét (vagyis e tekintetben is összeegyeztetve a különböző igényeket) – mindenképpen érdemes erre is lehetőséget biztosítani. Nekem a gyerekek születése, maga a szülés is életre szóló, megrázó, felemelő élmény volt. Édesanyám mindig rettentően, szörnyülködve beszélt az ő első szülésélményéről (vagyis az én születésemről!), a vajúdról és az azt követő időszakról (valószínűleg

valamilyen fertőzést is kaphatott a szentgotthárdi kórházban, nem igazán tudott szoptatni sem), s bár a családukból szokásos szemérmesség miatt ő nagyon ritkán beszélt ilyen intim dolgokról, ezt a negatív élménysort sokszor és rendkívül érzékletesen előadta nekem. Így hát, miközben a várandósság alatt életem egyik legboldogabb időszakát éltem, olyan szép szimbiózisban a bennem növekedő Misi fiunkkal, hogy pontosan érzékelttem, mikor nyugtalanabb, és mikor elégedett, ha szomjas vagyok, és iszom, hogyan nyújtózkodik el ott bent elégedetten... de a szüléstől rettegettem. Még az is eszembe jutott, hogy meghalhatok. Aztán – bár ahogy végül az orvos is megállapította, nem volt egy éppen könnyű szülés (közben úgy éreztem, mintha két oldalról két-két lóval húznának kétfelé), de – amikor Misi a világra jött, az abban a pillanatban minden fájdalmat feledtetett: úgy éreztem magam, mintha testetlenül lebegve a „mennyeországba” kerültem volna. Persze ez sem volt ilyen egyszerű. A várandósság hetedik-nyolcadik hetében váratlanul vérezni kezdtem. S mikor történik ez? Éppen a hétvégén, péntek délután. Berohantunk az orvoshoz, aki rezerváltan, szenttelen arccal közölte: „Itt marad hétvégére, aztán hétfőn majd kikaparjuk.” Zokogni kezdtem. „Most mit bőg – mondta az orvos –, ezentúl, ha egy alsógatyát magához vágnak, attól is teherbe esik.” „De nekem ez a gyerek kell!” – zokogtam tovább. Úgy látszik, valami megmozdult az orvosban. „Na, jó – mondta –, csinálunk egy HCG-titrálást, aztán hétfőn majd meglátjuk az eredményét.” Azzal kiment a kórteremből. Egész hétvégén imádkoztam az égiekhez, és legfőképpen a magzathoz: jól kapaszkodjon meg, maradjon velem. Eljött a hétfő.

Az orvos széles vigyorral lépett be a kórterembe. „Ilyen életképes magzatot már rég láttam.” Így kezdődött Misivel közös küzdelmünk az életért. Aztán Máté megszületésének már rutinosan indultam neki. (Itt is a hetedik-nyolcadik hét táján megkezdődött egy vérzés, ráadásul éppen Prágában voltunk egy konferencián. Most már nem rohantunk az orvoshoz, hanem napokig nem mozdultam ki a szobából, türelmesen feküdtem, a vérzés megszűnt, aztán már minden ment zavartalanul.) A szülés előtti napon még 30 meghívott gyerek rajcsúrozott Misinek a hétvégére előrehozott születésnapján (nálunk minden fiú áprilisi: Máté: április 6., Misi: április 7., Gábor: április 14.). Aztán persze éjjel megindult a szülés, de Gábor és Misi nyugodtan szuszogtak körülöttem, engem reggelre várt az orvos a kórházban, hát, gondoltam, nem sietem el a dolgot, kivárom a

reggelt. Aztán amikor reggel 6-kor fel akartam tápászkodni, hogy reggelit készítek nekik, éreztem, hogy itt nem lesz reggeli, szülni fogunk. Gábor kerített egy taxit, az öt éves Misi rám adta a cipőt (lehajolni már nem tudtam), s hárman beviharzottunk a szerencsére nem túl messzire lévő kórházba, 7 óra 20-kor meg már meg is született Máté. Máté születésével lett igazán kereké a családjunk. Hosszú ideig nem tudtam betelni azzal az érzéssel, hogy este, amikor már elaludtak, és én bemegyek a gyerekszobába, immár két kis kupac gyerek fekszik, szuszog ott. Finoman megsimogattam a hátukat, és gyönyörködtem a hasonló, de mégis különböző arcocskájukban. Mátéval ráadásul olyan személyiséget kaptunk ajándékba (csak később tudatosítottuk, hogy a neve is ezt jelenti arámiul: „Isten ajándéka”), aki mindig képes megtalálni a dolgok jó oldalát, s ebben a mi szorongásra hajlamos természetünknek – de mindenki másnak is – a mai napig óriási segítséget nyújt. Családi szólássá vált körünkben Máténak az a mondása, amit hároméves korában fűzött hozzá a mi morgolódásunkhoz. Bosszankodtunk reggel, hogy milyen ronda idő van, hideg is, ködös is, ekkor Máté mosolygós arccal megszólalt: „De legalább nem zuhog!” Azóta, ha pozitív irányba akarjuk fordítani valaminek az értékelését, gyakran mondjuk egymásnak: „De legalább nem zuhog.” (Ez a pozitív gondolkodás egyébként az emberekhez való viszonyban rám is jellemző: kicsi gyerekkoromtól fogva a sok csalódás ellenére reflexszerűen mindig az emberek „jó oldalára” figyelek, kiben-kiben meglátni azt, ami benne értékes, potenciális lehetőség. Persze óhatatlanul érnek csalódások is, de javíthatatlanul hiszek abban, hogy minden emberben a benne lévő lehetőséget érdemes észrevenni. Ezt az életgyakorlatot amúgy az egyetemi oktatásban is rendkívül fontosnak tartom.) Születésnap családi tradícióinkhoz hozzátartozik, hogy minden évben elmesélem gyerekeinknek születésük történetét, s ahogy mesélem, mindig újabb s újabb részletek jutnak eszembe, elevenednek meg. Persze a szülővé válással együtt jár egy másfajta felelősségérzet megszületése is. Többé már nem csak magamért vagyok felelős, hanem egy másik életért, életekért is (s ezeknek az életeknek a fizikai és lelki sérülékenysége az első pillanattól rendkívül megrázó volt számomra). Aztán persze fizikailag és lelkileg is megerősödnek a gyerekeink – jó esetben mi is igyekszünk ehhez a megerősödéshez hozzájárulni –, de az értük való aggodalom, amely nálam gyakran a szorongásig fokozódik, most már élettem végéig elkísér. S a saját

életemért érzett felelősség érzete is átalakult, felerősödött: a szülés utáni egyik legmélyebb félelmem az volt, hogy „úristen, ha meghalnék, azzal a gyerekeim életét tehetem tönkre”.

A szülők teendőit illetően, a gyereknevelésben a mi gyerekkorunk óta nagyon sokat változtak a nemi szerepek. Engem mindig is zavartak a nemi előítéletek: mivel kell játszani egy fiúnak és egy lánynak, hogyan kell viselkedni egy kisfiúnak és egy kislánynak. Talán azért is, mert nekem két öcsém van, gyerekkoromtól részt vehettem sok mindenben, ami úgy-mond, „fiús” dolog: focizás, pecázás, autóvezetés, és édesapám mind-ebben nagyon támogatott is engem. (Édesanyám nemhogy támogató lett volna e vonatkozásokban, sokkal inkább fenntartásokkal fogadta az én „előírt” szerepektől eltérő viselkedésemet, időnként komoly fájdalmat okozva ezzel nekem, bizonytalanná, kérdésessé téve azt, hogy egyáltalán elfogadható vagyok-e, amire pedig, mint minden gyereknek, elemi igényem volt.) Ahogy erről már volt szó, mindig zavart az a fajta női magatartás, amit a környezetemben elég gyakran megtapasztaltam, tudniillik, hogy a támogatásra szoruló, gyenge nő eljátszása, szerepe és az ehhez hasonló női praktikák azok, amelyeket bizony gyakran, előszeretettel preferálnak nők és férfiak egyaránt. Én ezt a női modellt sosem akartam követni. Ugyanakkor kislány koromtól fontosnak éreztem, hogy gondoskodni tudjak a szeretteimről, óvhassam, támogathassam őket. Olvasmányaim hatására hosszú-hosszú ideig szabad, bátor, erős jellemű indián szerettem volna lenni. Kamaszkoromban varrtam is magamnak egy indián mellényt, és sokáig megvolt az a bőrből készült nadrágom is, „indián” rojtokkal, amivel még Gábor is megismerkedhetett. Sokat olvastam az indiánok bátorságpróbáiról. Az általános iskolánk mellett ott magasodott egy hatalmas (körülbelül három-négy emeletnyi magas) kémény, kívülről mászóvasakkal ellátva. Minden nap szemeztem ezzel a kéménnyel: milyen jó lenne felmenni a tetejére, s onnét széttekinteni. Tudtam persze, hogy ez szigorúan tilos, de egyik téli napon, amikor korán sötétedett, gondoltam, ez aztán igazi bátorságpróba, s reszkető lábakkal, fagyos kezekkel (rettenetesen hideg volt a kapaszkodóvas), de felmáztam a legtetejére. Süvített a szél a fülem mellett, iszonyú hideg volt, a kémény ebben a magasságban már imbolyogni látszott; kapaszkodtam, kapaszkodtam, és diadalmasan tekintettem szét a város felgyulladó fényeire. Megcsináltam! Sikerült!

Kívülről nem szokták rólam gondolni, hogy mindmáig mennyire tele vagyok magabizonytalansággal. Szinte mindig azt érzem, mindent lehetne még jobban csinálnom, tudhatnék még többet a világról, lehetne jobb a memóriám, lehetnék jobb anya... szinte nincs az életemnek olyan területe, amivel kapcsolatban ne szólalna meg bennem az a belső hang: „Lehetne ezt még jobban is”. Édesapám nevelése jól megalapozta ezt: bármit csináltam, mindig azt érezte velem: „Lehetne ezt még jobban is.” Ennek a tökéletességre törekvésnek a jó oldala, amiről korábban már szoltam néhány szót, hogy az ember sosem elégszik meg a már elért eredményekkel, nem kényelmesedik el, nyitva hagyja figyelmét a továbbfejlődés, önkorrekció jelentőségére, de ugyanakkor ez bennem együtt jár az örök magabizonytalanság nehezen elviselhető érzésével. Mostanában azzal igyekszem ellensúlyozni ezt a néha már önpusztítóvá váló érzést, hogy igyekszem mindig mindent a lehető legjobban (ahogy adott erőmből telik) megtenni, s ezzel az érzéssel folytatni az életet. Ennek az érzésnek sokat segít az a nap mint nap megtapasztalt megerősítés, ami Gábortól, a gyerekeinktől, s most már az unokáinktól is sugárzik felém. A szüleim generációjában, mint említettem, még nagyon erősen hatottak a nemi sztereotípiák: egy férfi nem mosogat, s a csecsemők ellátása is az anya dolga. Az apa akkor kerül igazán képbe, amikor már beszélni tud a gyerek. A mi nemzedékünkben aztán egyre elterjedtebbé vált az a családon belüli munkamegosztás, ami döntően arra épül, hogy ki-ki a saját képességei szerint vesz részt, de közösen, a család ellátásában. (Nálunk például Gábor remekül mosogat és takarít, én pedig állítólag megbízhatóan és jól vezetem az autót, illetve kisebb dolgokat meg is tudok szerelni, javítani.) Az pedig igazán nagyon fontos fejlemény, hogy az apák már csecsemőkortól bekapcsolódnak a gyerek fizikai ellátásába is. Nem kell bizonygatni, milyen óriási szerepe van ennek abban, hogy a régi távolságtartó, mindig kicsit félelemmel is teli apa–gyerek viszony sokkal bensőségesebbé tudott válni. S arról sem érdemes hosszabban értekezni, hogy – persze az úgynevezett „üvegplafon” jelenségének megléte mellett – lassanként egyre természetesebbé vált, hogy a nők is valódi hivatástudattal – s nem csak családi teendőik mellett – végezhetik szakmai munkájukat.

Ahogy Cseh Tamás egyik dalában a „jobbik énemről” énekel: ezt felfoghatjuk úgy is: a párom a „jobbik énem”. Ha sikerül megtalálni a párunkat,

jobbá válhatunk általa, nemcsak tanulunk tőle, nemcsak közösen alko-
tunk, hanem életünk végéig számíthatunk a másakra, a másik támogató
visszajelzéseire, és ez megerősít bennünket. Én még nem voltam egészen
tizenkilenc éves, amikor (1972 őszén) talákoztunk Gáborral; én első-
éves voltam a Bölcsészkaron, ő akkor végezte utolsó évét a pszichológia
szakon. A megismerkedésünk (talán jellemző módon) egy énektanítással
kezdődött: Joan Baez egyik dalát tanítottam éppen a csoportársaimnak,
amikor Gábor is ott volt. Ő azt mondja, akkor figyelt fel rám, legelőször
a hangom ragadta meg. Aztán a Studium Generálén (a hátrányos hely-
zetű fiatalok egyetemi előkészítőjén) tanítva Gábor éppen egy vitába
bonyolódott, s én, ahogy ő mondja, az ő álláspontja mellett hoztam fel
hatékony, támogató érveket. Elhívott az órájára is, és elkezdtünk so-
kat-sokat beszélgetni, megosztani egymással az addigi életünk minden jó
és rossz élményét. Létrejött az a fajta mély bizalom, ami lehetővé teszi,
hogy az ember sérülékenynek is mutatkozhassék a másik előtt. Viszonylag
hamar eldöntöttük, hogy együvé akarunk tartozni (1972 szilveszterén),
s a hivatalos esküvőt is megtartottuk 1973 júniusában (amikor ezt írom,
holnap lesz ennek 50 éve), az én szüleim nagy ijedelmére: mi lesz most
az egyetemi tanulmányaimmal, pedig mennyit dolgoztam, hogy beke-
rüljek az egyetemre... hosszú időbe telt, mire megnyugodtak: marad
az egyetem is, és a kapcsolatunk sem egy hűbelebalázs módjára kötött
házasság. Látszólag igen eltérő családi háttérből érkeztünk, én vidékről,
Gábor kétéves korától a Pasaréten nevelkedett, én nagycsaládból jöttem,
Gábor egyke... de aztán beszélgetéseink során kiderült, hogy nagyon sok
közös elem is van, legfőképpen a tudás és a kultúra, művészet tisztelete,
a legfontosabbnak tartott értékek, az emberek és sorsuk iránti szenvedé-
lyes érdeklődés. Nyilván nem véletlen az sem, hogy mindkettőnk szülei
első generációs értelmiségiek. Aztán persze nehezebb időszakok is voltak
ez alatt az együtt töltött ötven év alatt, de mindig idézni szoktam Törő-
csik Mari mondását, aki arról beszélt egyszer, hogy az embert bizony sok
nehézség, rossz éri élete során, de egyáltalán nem mindegy, és az már
az emberen magán múlik, hogy erre hogyan reagál, jobbá vagy rosszab-
bá válik-e tőle. Úgy érzem, ezek a nehezebb időszakok mindkettőnket
megerősítettek, s az, hogy egymást támogatva tudtunk ezen túljutni,
egymás részévé is tett bennünket. Ugyanakkor ez nem jelentette a másik
önállóságának, személyiségének feladását, éppen ellenkezőleg, a közösen

kialakított munkamegosztással, miközben összetartozunk, még karakteresebbé is válhattunk.

(∴) **Kapitány Gábor:** Én, Ágival ellentétben, nem nagy családban nőttem fel, igen, egyke voltam. Ezért is volt számomra nagy élmény bekerülni Ágiék nagy családjának kiterjedt és összetartó nemzetségébe. Az egykeség esetében azt jelentette, hogy szülők, nagyszülők, nagynéni számára én voltam az egyetlen jelen lévő gyerek, unoka, unokaöcs.

Ez aztán azzal járt, hogy mindenki engem kényeztetett, aminek persze vannak aktuálisan kellemes oldalai, de alapjában és hosszú távon nem jó: egyrészt önzésre, egocentrizmusra tehet hajlamossá, amit aztán csak erős elszánással lehet elkerülni, illetve felszámolni; másrészt kevésbé alakítja ki a szociális kompetenciákat: az ember felnőtt korában kell megtanuljon sok mindent az emberek közé való reális beilleszkedés törvényszerűségeiből. Két pozitív érzelmi hozadéka a családkép tekintetében mindenképpen volt a gyerekkoromnak: egyrészt az erős intim érzelmi kötődés képességének kialakulása, másrészt a magányosságból fakadó fokozott igény a kötődésre. És mivel gyerekkoromban a nem a szűk családomhoz tartozó minden ember titokzatosnak tűnt, heves és egy életen át tartó érdeklődés is kialakult bennem a többi ember iránt. Megérteni őket, pontosan s minél összetettebben látni, mit miért csinálnak. A kapcsolódásban bátortalan lévén egész kamaszkorom távoli ácsingózásokban – és amikor sikerült így vagy úgy kicsit magabiztosabbá tenni magam –, keserves csalódásokban telt. Ezek hatására viszont, mire Ágival találoztunk, egészen biztos meggyőződés alakult ki bennem: egyrészt az embernek pontosan tisztában kell lennie, hogy ő mit adhat a másik embernek, és azzal is, hogy neki pontosan mire is van szüksége a másiktól. Másrészt, hogy egy kapcsolatban egyik félnek sem szabad sem alárendelt, sem fölrendelt szerepet játszania, és ez csak úgy lehetséges, ha sosem azt választjuk, hogy a másik kedvéért lemondunk valamiről, s persze azt sem, hogy ráerőszakoljuk az akaratunkat, hanem hogy olyan megoldásokat keresünk, amelyekben egyszerre van egyeztetve mindaz, ami az egyiknek, és mindaz, ami a másiknak fontos. Ilyen megoldásokat találni nehéz munka, sok megbeszélés és szigorú önvizsgálat dolga, de ötven közös évünk tapasztalata, hogy mindig lehet. (Ehhez viszont fontos tisztán látni, hogy elképzeléseink, vágyaink, céljaink mélyén mi az, ami azok lényege, mert a konkrét elképzelések

lehetnek egymást kizáróak, de a mögöttük lévő lényegi, mélyebb motívumokat mindig össze lehet egyeztetni, szintetizálni.)

Nagyon fontos az ember párjának megtalálásában a koncentrált állapot, hogy érzékeljük, hogy felismerjük: ki az, aki érzelmi, intellektuális szempontból és persze a nemi vonzerő szempontjából is ideálisnak tűnik a számunkra. Az ilyen egymásra találáshoz kétségkívül szerencse is kell, de ez a feltétele annak, hogy a kapcsolat egy életen át működhessen.

Vannak emberek, akiknek nem lényeges az életen át tartó kapcsolat, vannak monogám és poligám hajlamú emberek is, nekem ez az életre szóló összetartozás nagyon fontos volt. Már csak azért is, mert mindenben a teljést, a tökéletest keresem, s azt gondolom, hogy a két ember közötti kapcsolat csak így lehet teljes. Ha az embernek sikerül ily módon megtalálnia a párját, akkor az a nyárspolgári gondolat is cáfolható, hogy „a szerelem előbb-utóbb kihűl, legfeljebb szeretetté csendesedik” (vagy egy más felfogás szerint: „nemesedik”). Egyrészt a szerelem fogalmához számomra eleve hozzátartozik, amit a szeretet „nemességén” értenek, másrészt tapasztalatom szerint a szerelem szenvedélyének egyáltalán nem kell lecsendesednie, én mindenesetre ötven év után is szerelmes vagyok, a szó szoros értelmében. Ehhez persze mindkét ember lankadatlan aktivitása szükséges, nem megy magától, az összetartozást karban kell tartani, dolgozni kell rajta. Aki azt mondja, hogy a házassága egy életen át tartó idill, az vagy nem mond igazat, vagy nem néz szembe az igazsággal: a boldogság nem idill, hanem rengeteg megküzdés sikeres folyamata. Azt is fél szóval vetni, hogy „napi 24 órában együtt lévén nem unjátok meg egymást?”. Mi azt gondoljuk, ha a másik az ember életét jelenti, ezt nem-hogy megenni nem lehet, hanem akkor jelent szenvedést, de legalábbis rossz hiányérzetet, ha akár csak néhány órát is külön kell tölteni. (Azt szoktam mondani, hogy a fától sem szokták megkérdezni, hogy nem unalmas-e napi 24 órában a gyökereivel a földbe kapaszkodnia.) Persze ritka dolog, hogy két ember élete ennyire összefonódjék: közös munka, közös célok, értékek, érdeklődés egybeesése. De úgy gondoljuk, ennek korántsem szükséges annyira ritkának lenni, amennyire a modern individualista társadalomban ez szokásos. Igenis megerősíti az ember összetartozását, ha minél több közös benne, és anélkül, hogy idealizálnánk a középkori paraszti, polgári, nemesi családok összetartozását, ha ezekben jó, erős párkapcsolatok jöttek létre, ott is jelentős részben az egész életen át tartó

közös célok (a föld, az üzlet, a munka stb. adta közös feladatoknak) és a közös értékrendnek volt köszönhető. Szóval úgy érezzük, hogy a mi esetünk talán nem kivétel, hanem egy lehetséges – nem individualista – párkapcsolati modell.

Az emberek teljes egyenjogúságát mindenben a legalapvetőbb értéknek tartjuk. Ahol nincs egyenjogúság, ott társadalmi igazságtalanság van, legyen szó tőketulajdonos és munkavégző, hatalommal bíró és a hatalomnak alávetett, férfi és nő egyenlőtlenségéről, vagy arról, amikor „fehérek”, „sárgák” vagy „feketék”, amikor egy nemzet, egy hitrendszer, egy településforma (főváros, város, falu) képviselői felsőbbrendűnek tartják magukat más bőrszínű emberek, nemzetek, hitrendszerek vagy településformák képviselőinél. (Ez nem jelenti azt, hogy mindent egyenértékűnek kell tekinteni minden mással, de az egyetlen, amit jogos értékmérőnek tartunk: az emberség/embertelenség.)

Mindannyian, nemüinktől függetlenül emberek vagyunk, és egyenrangú emberként – magunkra ugyanazt a mércét alkalmazva, mint a másira – kell bánnunk minden más emberrel. Számunkra sosem volt kérdéses, hogy mindent megosszunk egymással, s együtt fogadjuk, legyen az nehézség vagy öröm, élvezet. A nemek egyenrangúsága felé vezető hosszú úton zsákutca az a ma gyakori jelenség, hogy sok nő az évezredek patriarchális egyenlőtlenség visszahatásaként úgy érzi, úgy gondolja, azáltal válik „egyenrangúvá”, hogy most ő élvezzi a másik nem feletti hatalmat, ahogy ezt eddig a férfiak tették: ez éppolyan individualizmus, mint az, amikor férfi gondolja úgy, hogy neki bármilyen szempontból több jár, mint egy nőnek. Bármely közösség a társadalmegésztől a kétemberes szövetségig csak úgy működőképes, ha tagjai saját nélkülözhetetlenségüket érzik, ennek következményeként láthatják a másik (a többi) embert gazdagítójuknak, boldogítójuknak; annak viszont, hogy önmagukat nélkülözhetetlennek érezzék, az alapja az, hogy az ember életének értelmét a másik (a többiek) gazdagításában, boldogításában lássa. Lehet, hogy ez patetikusan hangzik, de egyszerű: aki már érezte magát boldognak attól, hogy örömet tudott szerezni egy másik embernek, s attól, hogy a másik neki, éppen neki örül, az érti, miről beszélek. Ha nők és férfiak viszonyáról van szó, felmerül, hogy egyáltalán mi a nő, mi a férfi; mitől nőies egy nő és férfias egy férfi? Hogy mi a nőies, mi a férfias, nem könnyű meghatározni. Sok nő azt gondolja (és persze a „szépségipar”

ezen alapszik), hogy a nőiesség azon múlik, hogy valaki hogyan „készíti ki magát”. Engem a nők sminkje mindig inkább taszított, mint vonzott. A szépség szerintem belülről jön, és minden mesterséges máz (hajon, ajkon, körmön, bőrön) éppen arra való, hogy elfedje ezt a belsőt, a természetes/természetit; figyelemfelhívó, kifelé szól, de hozzám soha, mert a leplezés, a megjátszás és a külsődlegesség (azaz a felszíniség/felszínes-ség) semmilyen formáját nem szeretem. Ezt egyébként sok mással együtt apámtól tanultam.

Ági hosszan beszélt édesapjáról, és én is tanúsíthatom, milyen tiszteletre méltó, tartásos ember volt. Röviden elmondom ennek érzékeltetésére életem öt epizódját, amelyek egy kicsit azt is érzékeltetik, ahogy az ember sorsa összefonódik a történelemmel. Nagyon szegény családból jött: ráadásul csonka családból, édesapjuk nagyon kis korukban elhagyta őket, pedig akkor már hárman voltak testvérek. Iskola után a libákat legeltette az árokparton, amikor az országúton megállt egy autó: lerobbant a motor. Ági édesapja, a tizenkét éves gyerek (nekem Jóska bácsi) kíváncsian odament, s bár még életében nem volt dolga motorral, jó megfigyelő lévén rájött a hiba okára. Az autós ember el volt képedve. Nem ment addig tovább, amíg nem találkozott Jóska bácsi édesanyjával, akinek a lelkére kötötte, hogy ezt a gyereket muszáj továbbtaníttatni. „Miből uram, miből?”, volt Ági nagyanyjának a válasza, s ezt felelte a falu papjának is, aki ugyanerre biztatta. De végül szerencsés fordulat jött, egy rokon segítségével sikerült bejutnia a premontreiek gimnáziumába, ahol sok hátrány után, és a társainál két évvel idősebben végül nagyon jó eredménnyel le is érettségizett.

A második történet az érettségi előtti évben történt: 1944 őszén. (Ezekkel a történetekkel ő sosem dicsekedett: ismerősöktől, rokonoktól, a hajdani osztályfőnökétől hallottuk.) Jóska bácsi gyakran látogatta keresztanyját Budapesten, s abból a bérházból, ahol keresztanyjáék laktak, ismert egy zsidó lányt. Azon az őszön, amikor felérkezett Pestre, meglátta ezt a lányt egy menetben, amelyet nyilas karszalagos fegyveresek hajtottak valamerre. Harmadikos gimnazista létére azonnal átlátta a helyzetet és a teendőt, odalépett a lány mellé: „Takard el a csillagot, és karolj belém”, és egy szempillantás alatt kikanyarította a lányt a menetből, átváltozva egy sétáló ifjú párrá. (Pedig valójában sem akkor, sem később nem volt köztük semmi.)

A harmadik történet 1945 nyarán játszódik. Az oroszok már berendezkedtek Szombathelyen, s gyűjtötték az embereket „kicsi robotra”. Jóska bácsi bement a gyűjtőtáborba, és felajánlotta odakerült paptanárának, hogy kiviszi. A pap először nem akart menni: „az urak megígérték, hogy pár nap múlva hazamehetnek”, de Ági édesapja nem tágitott, bement „pár nap” múlva újra, amikor az öreg már nem volt olyan biztos az „urak” szavában. Vitt magával egy ásót, ráadta a maga munkáskabátját tanárára, s mintha munkára mennének, kiszöktette a táborból. A tanév végén a gimnázium igazgatója kiállította a diákok elé: „Nézzétek meg jól. Ilyen egy igazi magyar ember.” Hogy aztán ez szerepet játszott-e abban, hogy a következő évben, 1946-ban letartóztatták, ki tudja. Mint az önképzőkör elnökét vitték el a cserkésziparancsnokkal és a KALOT elnökkel, valamint egy másik paptanárral együtt, hozzájuk csapva egy csendőrt is. Hosszan tartották fogságban egy szenespincében, amelynek az alján állt a víz, és a szén tetejére kellett felkapaszkodniuk, nyomukban a patkányokkal, hogy valahogy aludni tudjanak. Bilincsben vitték érettségizni is. Csak sok év múlva derült ki, hogy ez annak a koncepciós pernek volt egyik ága, amelyet akkor az egyház ellen szerveztek, ugyanilyen összeállításban több ilyen tanár–diák–csendőr csoportot is letartóztatva az országban, azzal a feltételezéssel, hogy a papok diákjaikat fegyveres ellenállásra tüzelték – ezt hivatott bizonyítani a csendőr jelenléte (mind-egyik) csoportban. Jóska bácsinak az volt a szerencséje, hogy ennek a paptanárnak is sikerült megszöknie – Ausztriába. Így aztán a gyöngyösi csoportot vették elő, s a történelemből tudjuk, hogy az ő sorsuk a mártírhálál lett. Nem sokon múltott, hogy akár Jóska bácsi élete is húszévesen véget érjen.

Az ötödik történet 1956 utóélete. Jóska bácsit ekkor azzal vádolták, hogy egyrészt a felkelés idején, mint a falu kántortanítója, a „Boldogasszony anyánkat” játszotta gramofonról, másrészt kint járt Ausztriában, ahol az ellenség beszervezte. Valójában apósom addig (és még évekig) nem járt Ausztriában, s nem találkozott senki olyannal, aki „beszervezhette” volna, ennek ellenére hosszú hónapokon át minden nap, pontosabban minden éjjel felkeresték, zaklatták; hol jelentgetésre akarták rávenni, hol fenyegették, de nem értek el nála semmit. Végül a felesége, aki akkor az iskola igazgatónöje volt, és legfőképpen két kicsi gyerek édesanyja, bement a rendőrségre azzal, hogy „ha a férjem bűnös, tartóztassák le, de

ha nem, hagyjanak minket békén”. Minthogy nem tudták elérni azt, amit akartak, s „ellenséges tevékenységből” sem tudtak sokat a rovására írni, végül elengedték, s aztán, amikor a kádári politika enyhülésre váltott, lassanként nagy kegyesen azt is megengedték neki, hogy mind nagyobb szabású kultúrmunkát végezzen. De akkor sem könnyítette meg a helyzetét azzal, hogy belép a pártba, bár ekkor már azzal kapacitálták, hogy egy olyan szegényparaszti származású értelmiséginek, mint ő, ott lenne a helye, ő erre sosem volt hajlandó. Szóval ilyen ember volt az apósom. (Én is tapasztaltam ebből valamit: már házasok voltunk, amikor egyszer egy sötét szombathelyi utcán belém kötött egy kamaszgaleri, apósom váratlanul megjelent az utca végében, és a maga kemény és határozott módján úgy förmedt rá a társaságra, hogy az öt-hat suttyó jónak látta elkotródni.)

De édesapámmal nekem is nagy szerencsém volt. Egyrészt érzelmeit sokszor szemérmesen rejtő, de mély szeretetvágyú ember volt. Másrészt igen okos, mondhatni, bölcs gondolkodó. Nem fejezett be egyetlen egyetemet sem: gondolkodása mindig kilógott a szabályozott képzés kereteiből, de egy nagyon érdekes filozófiai alapállást alakított ki magának a taoizmusból, Marxból és a Heidegger-féle egzisztencializmusból. Rendkívül sokat olvasott. A szülői otthonban náluk nem nagyon voltak könyvek, ő viszont tizenhat éves korától szenvedélyesen gyűjtötte-falta az olvasnivalót. Mikor hatvannyolc évesen meghalt, az általa rendszeresen vezetett katalógus tanúsága szerint 26 ezer kötetnél tartott.

A sok olvasástól még középiskolás korában kiégtek a szemében a csapok, s ideiglenesen elveszítette a látását, ezt csak úgy tudták gyógyítani, hogy napokig sötét szobában kellett tartózkodnia. Azt mesélte, ez olyan sokkot jelentett a számára, hogy attól fogva egész életén át csak napi 2-3 órát tudott aludni. Ezt persze aztán megint arra használta, hogy éjszakákat olvasson át. (Azt mondják, amikor meghalt, olyan lyukas volt a szíve – több infarktuson esett át –, hogy az orvosok nem értették, addig hogyan maradt életben.) Én értettem, mert a roppant akaraterő is a tulajdonságai közé tartozott, képes volt akarattal szűkíteni-tágítani a pupilláját, lelassítani a pulzusát. A Kelet mindig nagyon vonzotta, akárcsak a kuriózumok, a szokatlan emberek. Sokáig nem nagyon értettem, mindehhez hogyan illeszkedik, hogy a világháború végétől nyugdíjba vonulásáig gazdasági pozíciókban dolgozott, beruházásokat irányított, sikeresen. Persze nem

jószántából: ha rajta múltott volna, ő vagy egy nagy könyvtárat vezetett volna, vagy olyan remete lett volna, aki kedvére olvas. (Arról álmodozott, hogy erre valahol a tengeren, egy világítótorony őreként lenne lehetősége.) Egyébként érthető vezetői sikeressége is: egyrészt eléggé biztos emberismerő volt, jól tudott bánni az emberekkel, mert amikor kellett, jóindulatúan segítette őket; másrészt kitűnő megfigyelőképessége folytán, és a kisiparos apja mellett szerzett tapasztalatokon keresztül jó érzéke volt gyakorlati kérdések iránt is; harmadrészt az általa nagyra becsült székelek csavaros gondolkodásából meg olyan „túlélési” technikákat sajátított el, amelyek a legnehezebb helyzetekben is kiségitették.

Egyik este – hiába volt hívője a reményei szerint igazságosabbá épülő világnak – kijött érte az ÁVH. Mivel a vállalatukhoz beosztott ávós egy felvonulási épület tervrajzát találta meg a papírkosárban, az éberség hiányával vádolták: az építkezés célja egy katonai termelésre is alkalmas gyár volt. Apám a diktatúrák elleni védekezés viszonylag leghatékonyabb taktikáját gyakorolta: nem ijedt meg. Kérte az ávósokat, hogy menjenek ki vele a helyszínre, ott megmutatta nekik, hogy ugyan az üzem egy erdőben épül, az erdő melletti lakótelep tetejéről simán rá lehet látni az építkezésre. „Hibáztam, és nem tiltakozom az ellen, hogy elítéljenek – mondta –, de a tárgyaláson fel fogom vetni, hogy még súlyosabb éberséghiány volt egy ilyen helyre telepíteni a gyárat.” Apám épp olyan jól tudta, mint az ÁVH, hogy az építkezés helyét a miniszterhelyettes, Rákosi öccse jelölte ki. Apámat így „utolsó figyelmeztetéssel” hazaengedték.

Én úgy nőtem fel, hogy szinte mindenhatónak láttam. (Dolgozószobájába, a „könyvtárszobába” mindig egy kis elfogódottsággal léptem be; nem mintha félni kellett volna tőle, de – talán szemérmes zárkózottsága meg mély, dörmögő hangja folytán – tekintélyt parancsoló súlya volt a személyiségének; ha megbántottam, csak annyi volt a büntetés, hogy nem beszélt velem – ez volt az általános taktikája: ha megbántották, magába húzódott –, én viszont a beszédmegvonást, főleg, ha napokig tartott, elviselhetetlennek éreztem. Nem, félni, nem féltem tőle, mert éreztem, hogy mennyire fontos vagyok neki, és azt is éreztem, hogy mennyire jó ember, tehát inkább a lelkipurdalás volt bennem, hogy egy ilyen apa ellen vétettem. Viszont éppen ezért nagyon nagy biztonságot is jelentett a számomra. Még húszévesen is azt hittem, hogy az akaratának semmi sem

tud ellenállni.) Nagyon boldog vagyok, hogy a halálos ágyán nemcsak engem, de a maga világban betöltött szerepét is mintegy Ágira hagyta, felismerve benne a magához hasonló jó, okos és erős embert. Az én életem így nagyon kerek: apámtól nagyon sok indítást kaptam, tőle sok mindent megtanultam, csak – éppen, mert túlságosan ráhagykoztam – felnőtté nem tudtam válni mellette (ezt már Ágitól kaptam meg), és végül az teljesítette be a folyamatot, amikor a gyerekeink megszülettek, és olyan nagyszerűek lettek, amilyenek. Ha az ember az életét alkotásnak is tekinti, a gyerekektől lesz igazán teljes. Mindig irigyeltem a nőket a szülésért, és nagyon sajnálom, hogy amikor a mi gyerekeink születtek, nem volt még apás szülés (és ráadásul Máté születésekor az ötéves Misivel együtt haza is küldtek bennünket a kórházból). Hiszen a gyerek nemcsak az anyáé, hanem az apáé is, és ha már kihordani, megszülni nem tudjuk, amiben csak lehet, legyen nekünk is részünk. Nem hiszem, hogy egy férfinak lehet nagyszerűbb érzés annál, mint amikor egy kisgyerek a nyakába kapaszkodik, a vállán alszik el, vagy amikor azt érezzük, hogy mindent tőlünk vár: a tudást, az értést, a védelmet, az igazságot. Az apának ugyanolyan nehéz az elszakadást is megélni, amikor a gyerek felnő, és már nem tőlünk vár mindent, de ha tudjuk, hogy a tőlünk ily módon (részben) elszakadó gyerek életében is mi folytatódunk, akkor megérthetjük, hogy ez nem is elszakadás, s ha szerencsénk van, és megérjük unokáink cseperedését, akkor a tudás, az értés, az igazság átadását is – ha már nem is mi vagyunk egyetlen letéteményesei – újra megélhetjük. Az ily módon szétágazó családra is az vonatkozik, hogy a boldogság megannyi küzdelem, szenvedésen, a jó megoldások szüntelen keresésén keresztül tud létrejönni, fennmaradni. Mint Ági is hangsúlyozta, figyelve arra, hogy senki se érezze az együttlétet, összetartozást soknak, a jelenleg szokásosnál szerintem intenzívebb kapcsolatok a természetesek a családok különböző nemzedékei között is.

Az egyénnel ma sok minden azt sugallja, hogy legyen külön élete, hogy a nukleáris család még hagyján, de a nemzedékek között legyenek élesebb határvonalak, egyszóval, hogy a nagycsalád voltaképpen teher, és e mögött az a szemlélet van, hogy a másik ember eleve korlátozó, és ha végigvisszük a gondolatot, akkor a gyermekem is, a párom is. Ezt a szemléletet én sohasem tudom elfogadni. Remélem, hogy az emberiség vissza fog találni sokféle közösségformájához, felelevenítve azok előnyeit,

esetleges korlátozó hatásaik nélkül. Az ember nem attól szabadabb, hogy minél nagyobb távolságot tart másoktól, hanem éppen ellenkezőleg, attól, hogy minél több kapcsolat fűzi másokhoz. Idetartozik az intenzívebb testvérvizony is. Minthogy nem voltak testvéreim, számomra ajándék volt annak megélése is, hogy fiaink, majd unokáink között az egymás iránti szeretet és az egymás iránti felelősség milyen nagyszerű hidjai épültek ki. Nem idealizáljuk, nálunk is voltak a gyerekek között torzsalkodások, de nem ez volt a lényeg. Amikor például babakocsiban fekvő Máté fiunkat néhány percre az ötéves Misire hagyva bementünk egy üzletbe, mikor visszatértünk hozzájuk, Misi csak annyit mondott: „Mama, tartsd!”, kiderült ugyanis, hogy közben a babakocsi leszakadt, ő elkapta, és addig tartotta, amíg ki nem jöttünk. (Misi, anélkül, hogy sportolt volna, eleve nagyon erős: háromévesen elképedésünkre fél kézzel felemelt a levegőbe egy tőrakajakot.) Vagy egy másik példája a testvéréről való gondoskodásnak: amikor Máté már kúszó-mászó kisbaba volt, és mellettük szétrobant egy termosz, Misi azonnal felkapta és arrébb cipelte Mátét, hogy a cserepek között nehogy felsértse magát. Nem csoda, hogy felnővén Máté egyszer azt mondta Misinek, hogy ő az egyik legfontosabb személy az életében.

(S persze ez kölcsönös. Misinek gyerekkorában frusztráló volt, ha egy boltban egyedül kellett vásárolnia, ezért amikor például nyolcéves korában átküldtük a szomszéd boltba, a hároméves Mátét vitte magával, és Máté mondta meg a boltos néninek, hogy mit kérnek.) És a testvéri összetartozásnak ezek a példái folytatódnak az unokák nemzedékében is: lenyűgöző, ahogy Bori unokánk pontosan érzi, mikor kell segítenie a kishúgának, és mikor nem: mikor lesz a segítség gyengítő hatása; miképpen segíthet Alex unokatestvérenek, hogy az valóban elérhesse, amit szeretne... hogy Alex miképpen rajong a két kislányért, s hogy az erős önéretű Rozi önállóan nélkül hogyan néz fel a két nagyobbra. Nehéz betelni annak csodálatával, hogy már egy kisgyerekekben is miképpen vannak meg azok a tulajdonságok, amelyek az embert emberré teszik, s a büszkeséggel, hogy gyermekeinkben, ezekben a külön lényekként megszületett, s ma már lassan középkorúvá váló emberekben valamiképpen mi adódtunk össze, ahogy sok minden belőlünk van unokáinkban is. Egyébként a mi kettőnk összetartozásában az is nagyszerű, hogy mennyi mindenben kiegészítjük egymást, hogy képességszerkezetünk egyes tulajdonságai

úgy illeszkednek egymáshoz, mint a DNS-lánc bázispárjai, és mindig akkor jutunk végül jó megoldásokhoz, amikor hagyjuk a másik „benne erősebb” képességeit érvényesülni.

(∴) **Cosovan Attila:** 2023-ban 53 évesen írok a családról, a szülőkről, akik Istennek hála, még élnek (!), anyu (Mámi) 71 éves, apu (Táti) 81 éves, Romániában (Erdélyben, Partiumban), Máramarosszigeten élnek. Ez a kisváros egykor Magyarország sóiparának és faiparának a központja volt. A Tisza, az Iza és a Mára folyó ölelésében, közvetlenül az ukrán határon helyezkedik el. Én már harminc éve, egy kisebb megszakítással Magyarországon élek, jelenleg Solymáron.

Életem első tizennyolc éve a Ceaușescu-érában zajlott, az 1989-es romániai forradalmat 18-19 évesen, katonaként, Bukarest mellett tapasztaltam meg testközelből. Megrázó történet, de erről talán később.

Tizennyolc év a nélkülözések korában, a piaci kínálat minimuma közepette, egy diktatúrában, ahol elvileg mindenki félt, és ahol én sohasem féltem, hisz nem éreztem az okát. Arra sem emlékszem, hogy éheztem volna, sokkal inkább arra, hogy szüleim és nagyszüleim azért könyörögnek, hogy egyek (tömték), pedig a boltok kongtak az ürességtől. Nekünk mégis volt étel. Az étel akkoriban mást jelentett, mint manapság a jóléti társadalom korlátlan termékkínálatában.

Az étel az volt, amit, ha becsukjuk a szemünket, és elképzeljük az ételt, akkor tudni fogjuk (ma is), hogy pontosan mi is az. Az étel például „illegálisan” vágott friss borjúhús volt. Ezt többnyire Rónaszékről szerezték be a szüleim. Rónaszék egy bányafalu, ott sót bányásztak már a bronzkorban, de a rómaiak és a népvándorlás koriak is, folytatva 1931-ig, amikor egy bányaomlás miatt – nyilván más oka is volt – bezárták a bányát. Apám és szülei, valamint anyai nagyapám is Rónaszéken születtek. Rónaszék gyerekkorom mesevilága. Ott vágták a borjút, ott ettem először tökös diót, ott ettem olyan Belumama-féle rántottát, amit azóta is keresek, de nem lelem, mert már nincs az a tojás és az a friss zsír sem. (Nyilván erre a megállapításra azt is mondhatjuk, hogy ez nem más, mint a gyerekkor iránti örök nosztalgia – ki tudja?) Belumama tisztességes neve Izabella, de mi így hívtuk. A tenyerén hordozott. Soha nem láttam fáradtnak, rosszkedvűnek; pedig kijárt neki. A második világháborúban az udvarán főzött a magyar

hadsereg ott állomásozó katonáinak, majd az oroszoknak, románoknak is. Ő mindenkiben csak a jót látta. Még az „ellenségben” is. Férje, vagyis apai nagyapám, Rózsitata (József) 4 évig, anyai nagyapám, Tató (János) 2 évet volt szovjet fogságban. Másik nagyanyám, Mama (Gizella) velem volt haláláig, szintén csak leste a kívánságaimat. Az anyai nagyszülőkkel, Máramarosszigeten egy házban nevelkedtem, a másik két nagyszülőm Rónaszéken, ők a vakációkban gondoskodtak rólam, nagynénéimmal, keresztapámmal, idősebb unokatestvéreimmel együtt. Van, amit nem nagyon tudok leírni. Rónaszék olyan. Hegyekkel körülölelt zsákfalú. Olyan hely, ahol nem találkoztam rossz emberrel, ahol az emberek – akinek nem volt saját kútja, mint nagynénééméknek – a Csorgóra jártak vízért. A Fő utca lakói ilyenek voltak. A Felső utca lakóinál – mint a nagyszüleimnél is – többnyire volt kút. A csorgónál (nem csurgónál!) találkoztak és hosszasan beszélgettek, ott szövődtek a szerelmek, és alakultak újabb családok, s miközben teltek a vödörök és a bödönök, megváltották a világot. Mindenre volt válaszuk. Nem voltak kételyek. Nem tanították őket semmilyen csapatépítő tréningen, hogy jókat kell kérdezni; nem voltak kíváncsiak (gondolom, az „aki kíváncsi, hamar megöregszik” alapon); nem kérdezősködtek, mégis mindent tudtak egymásról, mert mondták, maguktól mondták, megállás nélkül: és ugyanazt várták el a másiktól is. Nem voltak titkok. Mindenki egyszerű ember volt. A klasszikus pap–tanító–orvos triáson kívül senkinek nem volt diplomája.

Szóval a friss borjúhúst (a 21. században már nem szokás dicsekedni a húsevással) a szüleim a sárga Daciában elrejtve hozták haza. Rónaszék immunrendszere tökéletesen működött a román Securitate/Szeku (az ottani ÁVH) ellenében. Pontosabban, a falu szekusa egy volt a sok jó ember közül. Senki nem dobott fel senkit. Mert nem volt kinek. A falu immunrendszere él(t). Ezt keresem azóta is, az élő közösségi immunrendszert, amely a boldogság alapfeltétele a társadalomba sűrített ember számára. Elhagyva – a magyarul beszélő – Rónaszéket, hazafelé a 28 kilométeres úton 4 másik falun keresztül jutottunk el Máramarosszigetre. Útközben volt, hogy már egy román rendőr állította meg az éppen húst „csempésző” autónkat. De valahogy mindig megúsztuk. Volt, hogy néhány kiló hús árán, volt, hogy csak egyszerűen továbbintettek. Amikor egy társadalom belefárad a diktatúrába, akkor megje-

lennek a csodák. A nyereszkesedők és a talpnyalók egy idő után magukra maradnak, betokosodnak, mint az a nyálmirigy, amit a napokban operáltak ki a szájugamból. Ez már egy szélesebb körű társadalmi immunrendszer, ami egyéni bátorsággal és hittel képes szétterjedni, szokássá válni. Talán ilyen szokás lett az is, hogy apám az udvarunkban sohasem fogta vissza magát. Kárhoztatta Ceausescut. Mindenért ő volt a hibás, ha elromlott bármi a ház körül, Ceausescut szidta. Hangosan. (Pedig a közvetlen szomszédunkban a vasútállalat párttitkára lakott.) Apám akkor még hangos, erőteljes ember volt. Gépipari technikus. Nem számított diplomás embernek, de tisztelet övezte a fakitermelő üzemben, ahol saját műhelye volt, és a legbonyolultabb technikai problémákra mindig tőle várták a választ. Tőle tanultam azt, hogy az anyagokat, szerkezeteket hogyan lehet megismerni; hogyan lehet innoválni korlátozott lehetőségek között; hogyan lehet megoldani egy olyan problémát, amire első ránézésre nincs megoldás. Megtanultam érezni a tárgyakat, mintha egygyé váltam volna a szerszámmal, a szerkezettel, a géppel. Akkoriban nem termett minden bokrban egy specialista. Nekünk kellett azzá válnunk. Sokszor problémafüggően célszerszámokat csinált(unk). Apu mindig mesélte, hogy sokan képesek napokig küszködni, ahelyett, hogy célszerszámot terveznének és készítenének maguknak. (Persze, könnyű ezt mondani. Neki.) Azt azért hozzá kell tenni, hogy apám idős korára, vagyis manapság analóg technikai zsenialitása ellenére az online közegben egy funkcionális analfabéta. Anyu pedig pont az ellentéte: egy életen keresztül tartó technikai sutaság ellenére nagyon otthonosan mozog az online közegben is, a digitális kütyüket bátran és ügyesen tudja testreszabni. Anyámnak sincs diplomája. Tizenkilenc évesen szült engem.

A tíz évvel idősebb apám nagyon fiatalon elcsábította egy rónaszéki nyaralás alatt, aminek Tató és Mama nem örültek. Nagy reményeik voltak anyámmal kapcsolatban. Balettozott, zenélt, rajzolt, a matek is jól ment neki, és úgy gondolták, ő még sokra viheti. Emiatt Tató és apu között egy szinte feloldhatatlan konfliktus konzerválódott, amit egy közös udvarban élés csak súlyosbított. Tató is egy szívítpró volt. Asztalos és (amatőr) tánctanár együtt. Akkoriban nem volt ritka, hogy valaki a tehetségét diploma nélkül is kamatoztatni tudja. Társastáncot tanított, úgy nézett ki, mint Paul Newman, nagyanyámat folyamatosan

megcsalta, minden évben elment egyedül kétszer üdülni, „pontosabban” a reumáját kezeltetni. Majd otthon is lett egy-két számontartott hivatalos „kurvája”. Mama így hívta őket. Ennek ellenére együtt maradtak. Akkoriban „senki” nem vált el.

Tató mindent elmesélt a háborúról, a frontról, a fogságról. Ezerszer kértem, hogy újra és újra mesélje el. Ő is nagyon szeretett, óvott, tanított, amire csak tudott. Amikor a reumája a rengeteg cigaretta és alkohol miatt már trombózással párosult, akkor már csak az udvarban vagy a szomszédunk ablakáig tudott elcsoszogni. Emlékszem, amikor egy nagy táncos családi-baráti ünnepség alatt Tató nagy nehezen felállt, kérte, hogy fogjam meg a görbebotját, és azt mondta: „Figyelj, hogy kell ’vezetni’, hogy kell ’megtáncoltatni’ egy nőt!” Az egyik nagynénémmel demonstrálta. Szinte alig mozgott, miközben Edith néném pörgött-forogott körülötte. Akkor értettem meg, hogy mit jelent, ha valaki a zsigereiből képes táncolni: mozogni és mozgatni. A mozgáskorlátozottsága és az alkohol előhozta, majd fokozta azt a dühöt, amit már az elejétől érzett apám iránt. Ez nagy veszekedésekhez, hangos sértegetésekhez vezetett, amit sajnos nekem is végig „kellett” nézmem. Az én kedvemért sem tudták már visszafogni magukat. A nők (anyu és mama) próbálták csitítani a feleket, ami sokszor csak rosszabb lett, mert kiterjedt a konfliktus közvetlenül anyura és apura is. Mert anyu valahol középen állt az apja és a férje között.

Kisgyerekként a tárgyak, anyagok, szerszámok viselkedésének megértése, megérezése mellett el kellett sajátítanom egy emberi viselkedést megérvő és megértő attitűdöt is. Rájöttem, hogy képes vagyok lehalkítani őket, hogy mindenki hagyja abba, mert annyira szerettem a családom. Jó volt ott élni, az utcai barátokkal egész nap az Iza parton kalandozva, majd hazatérve a gondoskodó szüleimmel (s egy ideig még a nagyszüleimmel) együtt enni, együtt lenni, viccelődni, nagyon sokat nevetve; a rokonságot, barátokat s másokat parodizálni, amit a tíz évvel később született öcsém (Tamás) cseperedő kölyökként számomra szinte kötelező esti műsorszámmá léptetett elő. (Annyira szerette ezeket a paródiákat, hogy ma már ő a család főparodistája. Mindenkit tud utánozni. Ezt a hajlamot Belumamától örököltük.)

Visszatérve a lehalkítás képességére. Ez nagyon szemfülessé tett, ugyanakkor felelősséggel ruházott fel, aminek az előnyeit – de sajnos

hátrányait is – ma is tapasztalom. Gyorsan átlátok egy problémát, és meg akarom oldani. (Van, amit nem kell megoldani). Képes vagyok teljesen átélni bárkinek az érzéseit (igaz, ezek sok esetben nem valódiak, hiszen akinek az érzéseivel azonosulok, az egyáltalán nem biztos, hogy úgy éli meg, ahogy én azt érzem). Amolyan neurontükrözés-szerűen képes vagyok, mondjuk, egy – dugóban araszoló buszon – intenzíven lélegző és izzadó, túlsúlyos ember érzéseit magamra venni. Biztos vagyok benne, hogy ő kevésbé van rosszul, mint én. Persze ezt viszonylag gyakran ki tudom kapcsolni, de van, amikor beszippan a látvány... és mindez a hosszú évek alatt aggdódáshoz, hiperérzékenységhez és sokszor szorongáshoz vezetett.

Amikor a gyerekek (Iza és Max Keve) vagy Bori (a feleségem) lázasak, és nincsenek jól, én sokkal betegebbnek érzem magam, de sokszor előre tudom, hogy ki mennyire lesz rosszul. Ez nagyon kimerítő, ugyanis ilyenkor nem esem szét, nem szorulok ápolásra, hiperfókuszban vagyok, képes vagyok azonnal dönteni, cselekedni, segíteni... A jó oldala, hogy egy-egy ilyen akció után úgy érzem magam, mintha 20 kilométert futottam volna, ami kellemes fáradtsággal és megkönnyebbüléssel párosul... de van, amikor ezek a 20 kilométerek folyamatosan ismétlődnek, torlódnak: például, mint amikor egyszerre kellett tanítanom az egyetemen (akkor még a MOME-n), terveznem a cégemben (épp egy nagy pályázaton dolgozva), és közben toxémia, majd HELLP szindróma miatt a feleségemet a terhespatológiára, majd a sürgősségi császármetszésre vinnem. Első ránézésre – ahogy fentebb más kontextusban már említettem – gyakran nincs megoldás. De cselekvés közben valahogy kialakul egy olyan feszült harmónia, amit én csodának nevezek, s amely állapotban mégiscsak megláthatók, felfedezhetők a megoldások. Amikor Iza lányunk a 32. héten, 1490 grammal, császármetszéssel, koraszülöttként a világra jött, azon az éjszakán a számítógép előtt ülve, zokogva (nagyon ritkán sírok), éppen a pályázat utolsó mozzanatain dolgoztam: ezt a kollégáim akkor még sajnos nem tudták helyettem elvégezni. A 32. héten Iza világra jött. Bori akkor volt 24-25 éves. Ugyanúgy, mint apám anyámat, én is elcsábítottam egy tizenöt évvel fiatalabb építész hallgatót, akinek egy évvel azelőtt esze ágában sem volt megállapodni, és gyermeket szülni. Bár várta, kereste az igazit, harmadéves egyetemistaként élete az építészet megtanulásáról, az egyetemi létről, a fiata-

los, könnyed szórakozásról, a bulikról, a tánccról (merthogy Bori profi táncos), az utazásokról, a lovaglásról, egyszóval a kalandokról szólt. De én nem akartam elrabolni Bori életét, így végig tartottam benne a tüzet, hogy meglesz az egyetem is. Bori szülei is megnyugodhattak, különösen az apja, Laci, akinek csakúgy, mint az én nagypámnak annak idején, fontos volt, hogy a lánya diplomát szerezzen. Persze ez nem ment túl egyszerűen. Iza koraszülöttsége beindította a ráirányuló és mindent felülíró odafigyelés mechanizmusát, ami azt jelentette, hogy Bori folyamatosan foglalkozott velem, mindenféle speciális mozgásfejlesztő tornákra, kezelésekre, babaúszásra vittük, hogy minden rendben fejlődjön ki nála. Ennek ellenére Borinak sikerült az egyetemet folytatnia és befejeznie. Közben négy és fél évre rá megszületett Max Keve, természetes úton, békében, nyugalomban. (Erről, ezekről azt hiszem, a feleségem fog részletesebben mesélni.) Végül Bori két szoptatás között megvédte a szakdolgozatát, és prezentálta magas színvonalon saját tervezői és életvezetési módszertanával kiegészült diplomáját, melynek címe: *Szelíd ember, szelíd ház* volt.

Mint említettem, harminckilenc évesen jöttem össze a huszonnégy éves Borival. Előtte, nagypámhoz „méltó” módon, bár voltak hosszú kapcsolataim, soha nem tudtam végig hűséges maradni, hiába kezdődött egy kapcsolat mindent felemészítő szerelemmel, szöktetéssel (mint a filmekben és a nagyregényekben), nem tudtam – pontosabban nem akartam – kitartani. Ma erre azt mondhatja egy pszichológus, hogy ön-bizalomhiány (mert féltem attól, hogy elhagynak, így inkább én léptem). Ki tudja? Lehet. Mindenesetre én fiatal kamaszkorom óta nagy csajozós hírében álltam. Cosovan = Casanova; mondták a barátaim. Büszke voltam magamra, hogy szinte minden összejön. Már-már életcélnak tűnt, ami egyáltalán nem aggasztott, hiszen mindenféle torzítással alátámasztottam ennek az életformának a létjogosultságát. Fiatal felnőttként férjes asszonyokat is elcsábítottam, nem egyet s nem kettőt, de mind titokban maradt. Egy ideig számoltam. Mindezek ellenére jó embernek tartottam magamat. (Micsoda képmutatás.) Anyu mindenesetre aggódva nézte, hogy meddig tudom és akarom ezt még csinálni. Apám persze huncut lazasággal elintézte annyival, ha majd valaki emiatt elpáhol, ne csodálkozzak. (Furcsa, hogy egy kapcsolattól eltekintve mindenkitől békében, megnyugvással váltam el. A lehalkítás talán itt is működött, nem

tudom.) Szerb Antal *Utas és holdvilága* jut eszembe erről... egy részlet:
„...A nők? ...rengeteg nő kellett neki, folyton újak, minden nő tetszett neki, az egyik azért, mert olyan sovány, a másik azért, mert olyan kövér, a harmadik azért, mert éppen a helyes középút. Minden szabad idejét és sokszor a nemszabad idejét is nőkkel töltötte... időnként úri szerelmek, egy-egy kollégájának a felesége, de legfőképp a gépírónők és néha egy-egy cseléd is a változatosság kedvéért; szörnyű galéria...” Harminckilenc évesen azt éreztem, ennek vége, ami nem volt nehéz, hiszen rátaláltam Borira. Persze máskor is éreztem hasonlót, de most belül megszületett egy döntés. Soha többé nem leszek hűtlen. Időközben arra is rájöttem, hogy a hűség a szerelem katalizátora. Aki hűséges, képes a folyamatosan megújuló – biokémiai közhelyeket meghazudtoló – szerelem érzésére és szexuális vágy megélésére. „Vágyakozzunk arra, amink van, ami a miénk!” (Ezt Kaucsek György barátom mondta egyszer élőben, forrásmegjelölés nélkül, így nekem ő a forrásom, még akkor is, ha Szent Ágoston, Szent Tamás és mások mellett Simone Weilhez is köthető ez a számomra fontos igazságtétel.) Csodálatos érzés megtapasztalni azt a tényt, ez esetben azt a vágyat, amelynek kielégítése a lehető legfenntarthatóbb forrásból rendelkezésünkre áll. (A mitológia szerint Erősz csak magára nem használta a vágy nyilait, ugyanis abba belehalt volna.) Gondolatok egy „régii” levélből, amit Borinak írtam:

„(2011, Karácsony) Drága BoriKincs!

Harmadik közös karácsonyunk előtt 5 nappal egy idegen városban vagyok, az otthonomban Máramarosszigeten, ahol születtem és felnőttem. Fekszem az ágyon, pontosabban most már ülök és gépelek, de apu éppen bejött... Izáról kezd beszélni, elmeséli, amit te meséltél anyunak az egyetemi fellépéséről stb. Dicsekszik nekem az unokájával! Szerethetően vicces, nem? Szóval itt ülök, és idegennek érzem magam, pláne a bevásárlás után, amit fénysebességgel hajtottam végre – csak azt vettem, amire Tomi megkért, miközben lesütött szemmel »néztem« a tőlem már oly távoli világban élő embereket. Azért érzem magam itthon (bárhol) idegennek, mert nem vagy mellettem. Ez most már biztos... Ez a levél – hála neked – egy karácsonyi ajándékozási tradíciót indít el... mostantól ilyenek lesznek az egymásnak adott igazi ajándékaink... vajon mit jelentenek ezek a sorok évek múlva, visszaolvassuk majd, vajon lesznek olyan pillanatok, amikor ezek segítenek majd

abban, hogy emlékezzünk, hogy ne feledjük soha, hogy mennyire szeretttük egymást!?!

Megfoghatatlan, megfogalmazhatatlan érzés az, amit éppen megélek: hogyan is díszítem fel első spirituális emlékkarácsonyfánkat, mi kerüljön most rá, és mi lesz most a csúcspdísz rajta? Persze azt tudom, mindketten tudjuk... :) és a többi előszedett emlék vajon mind elfér rajta? Kezdem a csúcspdíszszel: Iza két nagyon sötét gombszeme, teljesen tisztá tekintettel néz rám, és azt mondja: Megjöttem!!! Abban már benne volt a bau bao, bá, brrrrum, mimimimimi, eeee, tity, minden. Éreztem, hogy mit mond, de nem értettem. Most már értem is. Most már értjük. Egy kis elfeledett szaloncukor, mézeskalács, más hangnemben: Első sétánk az orfűi tó körül, otthagya a „bulizós” társaságunkat, megállva egy sült krumplira, végignézve a gátról ugrálókat, majd eltűnve a partszéli nádas és a keskeny út menti nyaralóházak között, aztán leülve egy padra egymást cirógattuk, majd türelmetlenkedő és felfokozott nemi vágygal bevetettük magunkat a csalánoson keresztül a hús erdő minden elrejtő menedékeibe... Következő a díszítő gyöngysor, melynek első gyöngyszeme az a szem, ami egy kellemes egyetemi nyárestén a fiatal nyírfa tövéből rám nézett. A te szemed volt az. Éreztem, hogy mit mond, de nem értettem. Most már értem is. Azóta sokszor néztél így rám, de sokszor másként is. Sokszor tűnt minden tét nélkülinek, könnyednek, felhőtlennek, mint ahogy ez lenni szokott egy fiatal lány életében... sok szép emlék, örökélet-szagú borozások, csodás pillanatok olyan idegen helyszíneken, ahol otthon éreztük magunkat, álombéli nyaralás(ok)... De a legfontosabb a te önfeláldozásod, lemondásaid, önzetlenséged, ami azt bizonyítja, hogy szeretsz: álmostul, valóságostul. A gyermekvállalás, melyről tudtad, hogy a legnagyobb ajándék számomra: megadtad! Nem spekuláltál, nem néztél vissza, nem hasonlítottad össze magad azokkal, akik úgymond a mai kor értelmezésében esetleg előnyt szerezhetnek hozzád képest... ártatlanul sírtál a terhes patológián, mint egy kisgyermek, holott tudtad, már nem vagy az, már anya vagy, rám néztél, és biztonságot kértél tőlem, bizonyítékot arra, hogy minden rendben lesz. Mindketten tudtuk, hogy bajban vagyunk, de lelkünk mélyéről mégis tiszta, megnyugtató visszhang érkezett. Csillogó napsütötte felszínről verődött vissza az isteni hang, amit nem lehet(ett) megmagyarázni, csak érezni.

Azt hiszem, így van ez más dolgaidban, dolgainkban is. Lehet, hogy építészként még ártatlan kisgyermekként sírva nézel a világra, és néha rám is, biztosságot és bizonyítékot követelve arra, hogy minden rendben lesz... ne feledd, a lelked mélyéről most is ugyanolyan megnyugtató visszhangok érkeznek, mint akkor, mert a napsütötte, csillogó felszín most is ott van. Mindig ott lesz. Ez csak a jó embereknek adatik meg, ezeket a visszhangokat csak ők hallják meg: És te egy nagyon jó ember vagy, majdnem csodával határos képességeid vannak a jóság megfogalmazásában. Érzem, hogy nagy építész leszel még akkor is, ha – esetleg, ki tudja, miért – nem házakat tervezel majd. Érzem, hogy kellettünk egymásnak, hogy rendkívüli szemléletek találkozhassanak, s keveredésükből még jobb születhessen... Szeretlek! Boldog karácsonyt, Kincsem!”

(∴) **Fenyvesi Bori:** A családról írni a legkönnyebb és a legnehezebb egyszerre. Rengeteg gondolat és érzés önt el, ha a családhoz való viszonyomról kezdek gondolkodni. Nem vagyunk nagy család, de mégis. Budapesten születtem 1985 őszén, már a szüleim is itt születtek, és nagyszüleim is Budapesten éltek le életük nagy részét. Anyai nagymamám, Klári mama fiatalon, szinte gyerekként (tizenhárom évesen) dolgozni kényszerült, és a család anyagi támogatójává/fenntartójává vált, mert édesapja kilencéves korában meghalt tüdőgyulladásban, testvére nem volt, és az anyukája, (Klári mama elmondása szerint) nem sok dologhoz értett, így egyedüli gyerekként Klári mamának már korán nagy felelősség zúdult a nyakába. Nagyapámmal, Miklós papával húszévesen kötöttek házasságot, ami egészen nagypapám haláláig tartott, és még azon is túl... Anyukám első gyermekükként 1956 januárjában született Zuglóban. Az akkor huszonnégy éves nagymamámnak komoly kihívás volt a közgazdász karrierjét felépíteni, és ezzel párhuzamosan a családjáról gondoskodni, szerencsére Miklós papa és az ő szülei ott voltak, hogy anyukámmal és később a testvérel (Miklóssal) is foglalkozzanak, míg nagymamám kalandos utazásokkal teli munkáját végezte. Miklós papa szüleiről, a dédszüleimről mindig nagy szeretettel mesél anyukám; a történetek olyanok, mintha falusi rokonoknál töltötte volna az időt, pedig a szerény kis otthonuk a mostani BVSC uszoda mellett, az M3-as autópálya bevezető szakaszánál volt, amit akkor még nagy kiterjedésű vadvirágos mezők vettek körül. Klári mama sokat mesélt történetei közé

tartozik, hogy egyszerre vették fel a színművészeti egyetemre (akkor: főiskolára) és a közgazra, de a férje epés megjegyzései miatt inkább a közgazdaságtan mellett döntött, bár szerepelni és humorizálni ezek után is nagyon szeretett. Igazán elemében akkor érezte magát, amikor a társaság középpontjában lehetett. Talán ezért is válhatott egy nagy autóvillamosági cég gazdasági igazgatójává. Ezért is vitte ő a családkunk fő „megoldóembere” szerepét. Praktikusan és gyorsan intézendő anyagi természetű projektekben mindig számíthatunk rá. Apukám is Budapesten született és nevelkedett, a budai várban is laktak. Apai nagyapám katona volt, akit sajnós, nem ismerhettem, mert ő is fiatalon meghalt: öngyilkos lett, amire nincs igazán magyarázat azóta sem. (Ennek láthatatlan súlya mai napig jelen van a családban.) Így nagymamának, Évi mamának egyedül (a dédi segítségével) kellett felnevelnie az akkor kilencéves apukámat és az öccsét. Évi mama nem tanulhatott egyetemen – mivel az ő anyukájának, apai dédmamának is egyedül kellett felnevelnie gyerekeit a cselédi és gyári munkás fizetéséből –, így Évi mamának is minél előbb munkába kellett állnia. Évi mama is sokoldalú tehetség volt. Szakmája gyors- és gépíró volt, de ezen túl remekül főzött és sütött, a lakásában mindig kifogástalan rend volt és tisztaság, hobbiból a kézimunkák különböző válfajai mellett bútorokat is készített, magának is, meg nekünk, unokáinak is. Kedvencem a fürdőszobájában lévő kis mélységű, sok részre osztott polc volt, amin mindennek megvolt a maga helye. Engem nagyon magával ragadott az, ahogyan a tárgyakkal és az étellel bánni tudott, amikor szüenidőben vele voltam, igyekeztem mindent magamba szívni az ő tudományai közül, és ő mindig lelkesen tanítgatott varrni, hímezni, sütni, főzni, számolni, takarítani. A szüleim szülei nagyjából azonos értékrendet követtek, de azért egy bizonyos távolság mindig megmaradt közöttük. Anyukám, Éva és apukám, Laci, tizenkilenc és húszévesek voltak, amikor összeházasodtak. Egy amolyan hippie esküvő volt az övük, a tanúk az utcán leszólitott idegenek voltak, de azért a saját szüleiket nem sikerült lebeszélniük a részvételről. Farmerben és fehér ingben álltak a közgyező elé, nem gondolták, hogy maga a papír sokat jelent. Technikai oka is volt az esküvőnek, méghozzá az, hogy ki tudja bérelni az első közös életterüket, ami egy szoba-konyha volt; vízcsap csak kint volt az udvaron, a konyhát pedig egy vaskályha platója jelentette. Sokat költözköd-

tek a városon belül: mi hárman vagyunk édes testvérek, és mindannyian másik lakásban töltöttük az első évünket. Mikor én születtem, éppen Kőbányán laktunk, de a kisgyermekkorú éveim jelentős részét Zuglóban tölthettem. Annak ellenére, hogy a fővárosban születtem, nem érzem magam tipikus városi gyerekeknek, mindig a természethez közelebbi életmódra vágytam. Zuglóból is az első emlékek, amik bevillannak, a Városligetben töltött hosszú séták, meg a házunk belső udvara, ahol a rózsakert mellett egy nagy homokozó és a mögött egy magasabb fák közé rejtett hinta volt a házi játszóterünk.

Anyukám nagyon szeretett velünk lenni és játszani, akár csak a játékunk figyeléséről vagy szerepjátékról, esetleg társasjátékozásról volt szó. Eredeti szakmája ötvös-aranyműves; amikor még nem voltak gyerekei, ékszereket készített, amit apukámmal árultak különböző vásárokon, míg a bátyám meg nem született; onnantól teljes értékű anyukaként működött. Többször hallottam tőle gyerekkoromban, hogy ő fontosnak tartja, hogy ha már valaki anya, akkor a lehető legtöbb időt a gyerekeivel töltse, bár már abban az időben is érzékelhető volt a társadalmi nyomás, hogy illene minél előbb visszaállni a munkába szülés után; szerencsére ő fokozatosan állt vissza, amikor már az öcsém is óvodás volt.

A szüleim már fiatalon erősen érdeklődtek az alkotói lét és a művészetek iránt, közös barátaik között több művész és író volt. Apukám először építésznek tanult a műegyetemen, korábban a szobrászat is vonzotta, abban is kipróbálta magát, de végül matematika–fizika tanárként diplomázott az ELTE-n. Ezek után gimnazistákat tanított egészen addig, amíg kapott egy álláslehetőséget a HVG Pressben, ahol idővel a nyomdai előkészítésért felelős csoport vezetője lett, így a frissen megjelenő személyi számítógépek és informatika világában merülhetett el. A modern családokra jellemző szerepek szerint éltünk, míg apukám dolgozott reggeltől estig, addig anyukám a mi életünk és jólétünk felől gondoskodott. Ebből adódtak feszültségek közöttük, bár mi nem igazán érzékeljük ezt.

A kiterjedtebb családjunk nem volt túl nagy, sem túl kicsi, mondhatnám, átlagos, minden generációban 1-2-3 gyerek (eleinte), de én úgy jellemezném, hogy eléggé izoláltan éltünk egymástól, mindenki külön-külön, mint egy igazi nukleáris család, mi a szüleimmel és a két évvel idősebb bátyámmal, Bálinttal, valamint négy évvel fiatalabb öcsémmel,

Zsoltival. Ritkán vigyáztak ránk a nagyszülők. Nagyobb ünnepeken a nagyszülők, dédszülők, nagybácsik és unokatestvérek általában nálunk gyűltek össze. De többnyire csak egy évben egyszer. Nem igazán voltam hozzászokva a nagyobb társasági élethez, nem szerettem szerepelni, megmutatni magam még a tágabb családnak sem, általában visszavonultam ezeken a családi ünnepeken. Gyerekként úgy éreztem, hogy mi egy befelé forduló család vagyunk, ritkán jöttek vendégek, inkább magunk voltunk, és rengeteget játszottunk együtt, főként a testvéreimmel. Különleges helyzetben voltam egyedüli lányként, ráadásul középső gyerekként. Ha olyan kedvem volt, velük játszottam, de könnyedén tudtam magam függetleníteni is a fiúk sajátos játékaiktól, esetleges vitáiktól. Volt, hogy kívülről éreztem magam közöttük, viszont a jelenlétük mindig biztosságot adott nekem. Kicsi korunkból rengeteg nevetésre, közös szerepjátékokra és huncutkodásra emlékszem, az én kedvencem az volt, amikor azt játszottuk, hogy egy lócsalád vagyunk. A bátyám pedig az én emlékeim szerint „rosszalkodni”, vagyis kísérletezni és bohóckodni szeretett leginkább, mi az öcsémel meg többnyire vele tartottunk a mókában. Öcsém már kicsiként is szeretett megszerezni (például kisautókat szín szerint), memoryzni, logikai játékokat játszani. Később a közös kirándulások, utazások és társasozások képezték a családi jó élményeink fő forrását.

A szüleim elváltak, amikor én kb. hétéves voltam, bátyám kilenc, öcsém három. Jó lenne azt írni, hogy ez csak egy volt a sok életesemény közül, amin túlléptem már rég, de sajnos úgy tűnik harminc év távlatából, hogy egy élethosszra kiható változás volt. Egy olyan pillanat, amikor hirtelen fel kellett nőni. Megpróbálni megérteni a felnőttek világát. Apukám szerelmes lett egy nőbe, aki nem az anyukám volt. Nem tudtuk, ez mit fog jelenteni a családi életünkre nézve. Nem tudtuk, hogy ez végleges változást hoz-e, vagy még visszatérhetünk-e az eredeti családi egység érzéséhez. Akkor úgy gondoltam, nincs más út, ezt kell elfogadni, és próbálni jól és jóban lenni minden családtaggal, bárhogy alakul a jövő. Kezdetben düh és szomorúság hatotta át a mindennapjainkat, ami idővel enyhült, talán el is múlt, de keletkezett egy fekete lyuk, egy szakadék az emlékeimben, nagyon nehezen tudom felidézni azokat az időket, amikor még a családnak egyben volt. Apukám elköltözött, és vele onnantól csak hétvége találkozottunk. Apukám később újabb csa-

ládót alapított, második feleségével ikreik születtek, Ábel és Barnabás. Így bővült a körülöttem lévő fiútestvérek száma kettőről négyre, bár akkoriban már jóval ritkábban találkoztunk apukámmal, mert tizenhét-tizennyolc évesen nagyon sok egyéb programja adódik az embernek (saját párkapcsolat, tanulás, sport), és nem ér rá a szüleivel tölteni a hétvégét. Mostanra egy nagy mozaikcsalád lettünk. Érdekes megélni és látni azt, hogy míg nekem az ikrek anyukája és az ő édesapja segített a MOME felvételre felkészülni, amikor gimis voltam, később az én anyukám meg az ikrekkel foglalkozott mint művészeti terapeuta. Tapasztalatom szerint elfogadással, szeretettel és egymás tiszteletével jól lehet működtetni egy mozaikcsaládot is, aminek öröm részesének lenni, de ugyanakkor valószínűleg minden tagjában van valamekkora fájdalom is. Az idő múlásával a fájdalom enyhül, de bizonyos életesemények újra és újra felszínre tudják hozni azt. Például amikor látod a saját gyermekeidet olyan idősön, mint amilyen idősön átéltél valamilyen traumát, például a szüleid válását; tudat alatt ott dolgozik, és egyszer csak előnt a fájdalom, egyfajta hiányérzet, amire nincs más magyarázat, mint a fájdalom újraélése más szinten.

A családi életünket nézve az egyik legerősebb motiváló erő bennem az, hogy együtt és egyben maradjunk. Mikor meghoztuk a döntést, hogy összekötjük az életünket Attilával, akkor amellett is döntöttünk, hogy megteszünk mindent a kapcsolatunkért, és felelősséget vállalunk egymásért minden körülmények között. Ha jobban belegondolok, érdekes fejlődésen ment át a párkapcsolathoz és családhoz fűződő viszonyom. Volt olyan idő, mikor biztos voltam benne, hogy nekem is három gyerekem lesz, mert annyira jó dolog hárman lenni; volt, amikor azt határoztam el, hogy én biztos nem fogok megházasodni, hogy ne tudjak elválni sem (ennek ellenére már tizenhárom éves koromtól minden szerelmemmel az életünk végéig terveztem a közös jövőt); az évek folyamán szembesültem vele, hogy nem is olyan könnyű dolog megtalálni az IGAZI párunkat. Pont azon a tavaszon döntöttem el, hogy ezt a reménytelen küldetést feladom, amikor egy bizonyos egyetemű évzáró bulin 2009-ben jelentősegteljesen egymás szemébe néztünk Attilával, és elkezdődött a közös történetünk. Az akkori elég szkeptikus korszakomban nem hittem olyan mesékben, amibe éppen belekeveredtem. Attilával ugyan ismertük már egymást korábbi közös workshopról,

de mégsem tudtam róla semmit, azon kívül, hogy a MOME-n tervezést tanít a formatervező tanszéken (engem nem tanított). Rövid időn belül kiderült, hogy hasonlóan látjuk a világot, az értékrendünk azonos. Az azonosságok és a különbözőségek jó arányban vannak közöttünk. Például az otthonában rend és tisztaság uralkodott, nem voltak felesleges tárgyak, a közvetlen környezetéből érződött, hogy jól osztja be az idejét, ügyes, és a praktikum mellett művészi látásmódja is igen erős. Az emberi kapcsolataiban nyitott és zavarba ejtően őszinte, de jóindulatú; igen jó emberismerő, érzékeny, de mégis határozott; vannak céljai, amik felé tudatos munkával halad. Szeret vitatkozni, viszont jó érvekkel meggyőzhető. Nagyon impulzív személyiség, az aktuális történések nem hagyják hidegen soha, mindig kommunikál, tanít vagy megbeszél dolgokat – ha a környezet engedi –, hogy feloldódhassanak a kérdések, konfliktusok a párbeszédben. A tervezői módszertana is a kapcsolatteremtésre és a párbeszédre épül. A vele való találkozással megvilágosodásszerűen éreztem, hogy a sors elém állította azt az embert, akit eddig kerestem, nem értettem, hogy lehetek ilyen szerencsés (mára már kezdem jobban érteni). Tudtam, hogy nekünk egymás mellett van a helyünk, egyedüli kérdés a köztünk lévő 15 év korkülönbség volt. Ez okozott némi bizonytalanságot eleinte, hogy mi lesz ezzel hosszú távon, hogyan fogunk tudni párként együtt fejlődni. Én mint harmadéves egyetemista szakmailag messze álltam Atitól, aki akkor már sok éve tervezőcége egyik vezetőjeként praktizált, és egyetemen oktatott. De már akkor is áthatotta a mindennapjainkat az ezeréves együttlét érzete, így természetszerűleg adódott, hogy csak hetek teltek el az összeköltözésünkig, és háromnegyed év, míg várandós lettem Izával. Ez a pusztán időfaktor alapján kívülről elhamarkodott döntésnek látszhatott, de mi akkor az alatt a háromnegyed év alatt annyit beszélgettünk, és olyan intenzíven voltunk együtt, mint mások több év alatt. Ati pont abban az évben volt alkotói szabadságon, hogy a *DIS:CO* című könyvét (doktori értekezését) megírja. Folyamatosan zajlott közöttünk az eszmecsere; beszélgettünk, mint férfi és nő, és filozofáltunk, mint tervező a tervezővel. Ha az ember azonos értékrenddel rendelkezik, mint a párja, és a szakmájuk is közel áll egymáshoz, abból adódhat, hogy a személyes összekapcsolódás mellett egyfajta szakmai együttműködés is kialakuljon, mint ahogy esetünkben történt. Már a kezdetektől a külön futó projekt-

jeinket is mindig megvitattuk, segítettük egymás munkáját. Az elmúlt tizennégy évben változó intenzitással ugyan (a gyerekek miatt), de sok alkalommal dolgoztunk együtt. Volt, hogy a Co&Co belsőépítészeti projektjeiben működtem közre, volt, hogy Ati által vezetett egyetemi workshopon mentorként, csapatvezetőként segítettem a munkafolyamatokat, és volt olyan is, hogy Ati helyett mentem el prezentálni, meg ő is kísért el helyszínbemjárásra, művezetésre, illetve a terveim alakulását is mindig figyelemmel kíséri. Időközben megszületett az az elhatározás is, hogy közös tervező stúdiót alapítsunk; a CosiBorit. Az a célunk, hogy a munkáinkat már az első pillanattól tudatosan közösen indítsuk el, mert hisszük, hogy az ilyenformán előre elhatározott együttműködés során a tudásunk, kreativitásunk nem csak összeadódik, hanem sokszorozódik az eredményben. Ezt például nemrégén privát életünkben tapasztaltuk meg, amikor arra kényszerültünk: a padlásterünk beépítési munkálatainak egy nagy részét mi végezzük el. Szerencsénkre a tervezői munka mellett szeretjük a kétkezi munkát is, illetve a kétkezi munkát is szeretjük művészi szinten végezni. Ezért amikor elérkezett a megfelelő pillanat, nagy bátran belevágtunk a földémbontásba, amit fából falépítés, hőszigetelés, ajtóbeállítás, falburkolás, szegőlécezés, felületkezelések, glettelés, csiszolás, festés és egyebek követtek, így (részben) elkészültünk a tetőterünkkel, amit lassan elkezdtünk belakni. Ugyan még nem készültünk el mindennel, és nekem hónapokig tartott, míg a heroikus munkánk után – amit eredetileg nem nekünk kellett volna elvégezni – el tudtam engedni a nehézségek okozta negatív érzéseimet, de azóta majdnem egy év eltelt, és már hűttének hívjuk, már megtelt élettel, a családnak kedvenc szobájává avanzsálódott, beleépült a közös munkánk energiája. Mondták már nekem mások, hogy túl sokat vagyunk együtt, családban is, munkában is, és még a hobbijaink is majdnem ugyanazok; nagyjából mindent együtt csinálunk, ez bizonyos kapcsolatokban elképzelhetetlen. Így leírva dög unalmasnak tűnik, vagyis inkább hihetetlennek, hogy még el tudjuk viselni egymást tizenöt év után is. Az a tapasztalatom, hogy ha a szellemi, lelki és fizikai aktivitást közös tevékenységben tudjuk megélni, akkor abból épül a köztünk lévő kötelék, folyamatos megerősítést kap az egykori döntésünk. És ha már az egykori döntésünknél tartok, az akkor vésődött végleg kőbe, amikor megtudtuk, hogy gyermekünk lesz. Attól a naptól kezdve, hogy meglát-

tuk a pici pöttyöt/a petezsákot az ultrahangképen, valami érezhetően változásnak indult bennünk és közöttünk. Elkezdődött a párból szülővé formálódásunk. A babavárás új dimenziójára én még egyáltalán nem voltam felkészülve akkor. Egyik pillanatban leírhatatlan öröm árasztott el, másik pillanatban bizonytalanság lett rajtam úrrá, hogy hogyan leszek pikk-pakk anyuka. Az a kilenc hónap haladék fontos dolog, de akkor még nem tudtam, hogy nekem ebből csak hét és fél hónap fog jutni. Anyukám mindig pozitív élményeket mesélt az én születésemről, béke volt, nyugalom, persze némi fájdalommal járt, de mindenért kárpóoltam én, a baba, akit utána a kezében tartott. Ezért én úgy tekintettem a várandósságra és a szülésre, hogy természetesen minden jó lesz, menni fog, még úgy is, hogy a terhességem első felét Erasmuson töltöttem Milánóban, és havonta hazarepültem a szükséges vizsgálatokra. A diákélet nem annyira kedvezett az anyává válás folyamatának, lelkiileg nem igazán tudtam belehelyezkedni leendő szerepembe, egészen addig, amíg Iza nem figyelmeztetett, hogy ez így nem lesz jó. A hetedik hónapnál jártam, amikor az orvosom kórházba utalt magas vérnyomással és Iza lelassult növekedése miatt. Két hét kórházi megfigyelés után semmi nem változott, se rossz, se jó irányba, csak amikor a kórház kertjéből jövet az örömhírtől boldogan, hogy hétvégére, a születésnapomra hazamednek, egy lépcsőn való felfutás utáni vérnyomásmérés kiugró eredménye miatt kaptam egy nagy dózis vérnyomáscsökkentőt, s az teljesen kiütött. Onnantól napokig nem tudtam enni, járni is alig, hazamehettem, és a család összegyűlt nálunk ünnepelni, de már önmagam árnyéka voltam. Négy nap elteltével annyira leromlottak a laboreredményeim, hogy az orvosom úgy döntött: itt az idő a sürgősségi császárra. Én lélekben az utolsó pillanatig természetes szülésre készültem, persze elfogadtam az orvosi döntést, mi mást tehettem volna, de mélyen traumatizálódtam ebben a folyamatban. Órákig infúziót vártam, vártuk, hogy mikor következem a műtőbe, majd elvittek előkészíteni, metelenre vetkőzve egy ágyra kellett ülni az aneszteziológusnak háttal, púposított gerinccel, aki először beadott egy helyi érzéstelenítőt a gerincembe, majd a teljes alsó testet érzéstelenítő epidurális következett, onnantól mint egy gépezet, pakoltak, igazítottak, hasnyomkodtak, és már szinte vágtak, amikor még úgy éreztem, hogy nem hatott a szer, és ott kellett rájönnöm, hogy mindent érezni fogok, csak nem fáj, legalább-

is fizikailag. Vágtak, nyúztak, szívtak, tekertek, rángattak, dobálták rám az eszközöket; egy kibevezést nagyjából így képzelek el. Majd a lábánál fogva egy lila emberkét elvittek mellettem, aztán varrtak, és közben visszahozták bebugyolálva Izát, akiből egy pici arcocskát láttam két nagy barna szemmel, odanyomták az arcát az arcomhoz, pár másodpercig érezhettem csak, majd vitték a koraszülött osztályra. Engem meg az intenzívra. Sajnos két napig ott kellett maradnom, hogy az eredményeim visszaálljanak elfogadható szintre, és ez idő alatt csak egyszer tudtam meglátogatni Izát. Vártunk az osztály ajtajában, mert precíz látogatási idők voltak meghatározva, háromóránként fél órát lehettünk bent, és naponta egyszer este hat órától egy óra, amikor az apukák is bejöhetnek: ennyi közös idő jutott az első három hétben nekünk Izával, és ezekben a félórákban az inkubátor nyílásain benyúlva lehetett simogatni, mint egy kisállatot, és cumisüvegből etetni, akkor is, ha épp nem volt éhes. Mindig kiporciózták kis üvegcsékbe nekünk a babánk adagját. Tömni kellett... utólag megtudtam, hogy legalább kétszer annyi lefejt anyatejet kellett belé diktálnunk, mint amit a gyomra be tudott fogadni. De hát a „szabály az szabály”, akkor még nem lehetett igény szerint etetni, ne adj’ isten szoptatni. Két hét után pár alkalommal egy kedves csecsemős nővérnek köszönhetően végül megpróbálhattam szoptatni Izát, aki annyira pici volt, hogy a biztonságos megfogása egy rutinos anyukának is kihívást jelentett volna.

És hát persze nem lehetett csak úgy egyszerűen szoptatni, hanem mérlegelni kellett előtte, utána és közben reménykedni, hogy éhes legyen épp, és ne aludjon, mint a bunda. Egyszóval tiszta stressz. Iza a 33. héten 1490 grammal született, és 1250 grammra fogyott le az első héten, ezt sem volt könnyű látni, de az megnyugtatót minket, hogy semmilyen más szervi vagy fejlődésbeli baja nem volt azon kívül, hogy picike volt. Három hétbe telt, hogy 1800 grammra feltornázzuk őt, akkor jött el az ideje, hogy kikerülhetett az intenzívről, de a kórházból még nem, mert ahhoz 2000 gramm súlyt el kellett volna érnie. Egy másik kórházba küldtek át minket „hizlalóba”. Ott se indult fényesen a helyzet. Miután mentővel átvittek, és Izát elhelyezték egy újabb inkubátorban, ami nagyon elavultnak nézett ki, engem hazaküldtek, és mondták, hogy majd jöjjenek másnap. Először még örültem, hogy végre együtt lehetünk Atival öt hét után, de ahogy kiléptem a kórház ajtaján, azt éreztem, hogy földbe gyökerezik

a lábam, nem hagyhatom magára Izát (akkor sem, ha ott „vigyáznak rá”). Beültem a kocsiba, és csak sírtam, Ati meg nem értette hirtelen, hogy mi történik. Elmondtam neki, hogy elküldtek, erre ő azt mondta, ilyen nincs, bement, és kiverte a balhét az osztályvezetőnél, aki ennek hatására adott nekem egy szobát Izától pár lépésre, ahová egy nappal később már kiadták nekem őt, és végre együtt lehettünk úgy, ahogy az elejétől kellett volna lennünk. Az addigi nyögvenyelős fejlődése szárbá szökött, számomra szívbemarkoló volt a különbség, szemmel láthatóan és mérhetően megváltozott a fejlődés ritmusa, hiányzott neki az az életető erő, amit mindenkinek az anyukája közelsége tud megadni. Onnantól indult a szakemberek által is emlegetett közös időnk a kezdeti hiányok pótlására. Onnantól Iza kitöltött mindent, ő volt a teljes fókuszban, átrendeződtek a preferenciák, egy időre minden más elvesztette a jelentőségét. Iza lénye már akkor is lenyűgözött minket (és nem csak minket), mai napig csodálom az akaraterejét, a kitartását, a nyitottságát és bátorságát, az állandó szeretetet, amit áraszt, és az empátiáját, ami mindenre és mindenkire kiterjed. Az idei születésnapjára írt levelemből egy rövidke bekezdést hadd osszak meg: „Már a születésem előtti időben is tanítottál minket, engem arra, hogy tudjak figyelni; figyelni arra a kincse, aki bennem növekszik. Hogy tudjak gondoskodni; gondoskodni egy új, másik életről, hogy tudjak felelősséget vállalni a tetteimért, magamért és a környezetemben élőkért, és hogy feltétel nélkül tudjak szeretni, és kifejezni azt a világ végéig és még azon is túl (ez Iza kifejezése volt kicsiként)! Lényeges dolgok ezek, talán a leglényegesebbek az életben.”

Időbe telt, mire úgy éreztem, készen állunk arra, hogy Izának testvére legyen. Egészen más lelkiállapotban vágtam bele a várandósságba. Sokkal több félelemmel, de a tapasztalataimból merített tudatossággal és többleterővel felvértezve. Először is segítséggel igyekeztem feldolgozni Iza születésének traumatikus tapasztalatát, elkezdtem olyan orvost, szülésznőt és dúlát keresni, akik császármetszés-előzménnyel is támogatják a természetes szülést. Elmerültem a VBAC (vaginal birth after caesarean), azaz szülés hüvelyi úton császármetszés után rejtelmeiben. Amiről kiderült, hogy nagyon sok nőt érint világszerte. Rendszeresen traumatizálódnak a császármetszésük alatt, de erről nem trendi és hát nem is könnyű beszélni. A medikalizált világunkban kirívónak és pánikkeltőnek számít, ha valaki otthon szeretne szülni, mert van

annyira magabiztos, hogy érzi, képes rá, mint ahogy képesek vagyunk megmászni egy magas hegyet is, ha fel tudunk rá készülni megfelelően. Régen a nők alából képesek voltak rá, mert tudták a felmenőiktől, hogy mire számíthatnak, esetleg láttak is szülést gyerekként, fiatal felnőttként, nem volt még annyira titkos és elrejtett folyamat. Én abban hiszek, hogy mindenki ott szüljön, ahol biztonságban érzi magát, de előtte feltétlenül alaposan tájékozódjon minél szélesebb spektrumon, egyrészt a szülésről magáról, mint folyamatról, mint a nők természetes ösztönéről és a világhozzás képességéről, másrészt a lehetőségeit járja körül, hogy az adott élethelyzetében milyen környezetben tud és szeretne szülni. Persze a döntés zsigeri lesz, és érzések által irányított, de a valódi tájékozottság nagy hatással van a zsigeri érzetekre, és tabukat dönthet le, szülők által ismételt negatív narratívákat dönthet meg, ha minél több nővel és szülés körüli szakemberrel tud az ember beszélgetni a várandóssága folyamán.

Maxszal minden jól indult, bár voltak hetek, amikor kérdéses volt, hogy megmarad-e, az első trimeszterben vérezni kezdtem, volt, hogy ijesztgettek orvosok, nem valószínű, hogy meg tudom őt természetes úton szülni, és várjam ki a végét, addig ne készüljek semmire, amíg el nem érjük a születésre megérett magzati kort (36 hetet). Azért én készültem, olvastam sokat és sokfélét, felkészítő jógára jártam (ez az egyik legzseniálisabb dolog), beszélgettem szülésznőkkel, orvosokkal, dülákkal. Kiderült számomra, hogy mit lehet elvárni egy kórházi szülés esetén az én helyzetemben. Végül az orvosom maradt, az, akinél Iza is született, a bizalom megvolt, a tudásában nem kételkedtem, humora és szerénysége is kedvezett az együttműködésünknek. A szülésznőm pedig az első diplomáját a MOME-n szerezte meg bűtortervezőként, de nem emiatt választottam, hanem egyrészt mert olyan bábák ajánlották, akikben maximálisan bíztam, másrészt támogatott a természetes szülés útján (ez császáros előzménnyel nem egyértelmű). Ráadásul szerettek is együtt dolgozni az orvosommal. Max kívárta a pillanatot, hogy már pont ne számítson koraszülöttnak, és akkor indult el, a 37. hét első napján. Vasárnap hajnalban érkeztünk a kórházba, egy papírfecnire írt szülési tervvel a táskámban (a szülésznőm már tudott róla, leokézta), ezt megmutattam az orvosomnak, amikor először belépett hozzánk a szobába. Ez állt rajta: „*Szülési terv.*”

Nem szeretnék felesleges beavatkozást. Nem áll szándékomban gyógyszeres fájdalomcsillapítót kérni, sem oxitocint. Szeretnék szabadon vajúdni. Szabadon választani pozíciót szüléshez. Nem szeretnék gátmetszést! Szeretném, ha a mellkasomra / hasamra kerülhetne a baba rögtön a megszületése után. Nem szeretném, ha elvinnék. Később mérjék le és öltöztessék fel. Szeretném, ha megváránánk, míg a köldökzsinór pulzál, és csak utána vágnák el. Ha császármetszésre kerülne a sor, szeretném, ha a párom bent lehetne velem a műtőben. Császár esetén is szeretném, ha rám kerülhetne a baba, vagy az apukájára. Nem szeretném, ha idegenek megzavarnák a szülés folyamatát. Köszönöm!”

Az orvos először megrökönyödött, és azt mondta, hogy senki nem úgy szokott szülni, mint ahogy előre eltervezi, erre én csak annyit kértem, hogy hadd próbáljam meg, és természetesen, ha másként hozza az élet, akkor hajlandó vagyok módosítani a terven. Az orvos kiment, és elkezdte olvasni a *Bűn és bűnhődést* (nem vicc), én pedig folytattam a vajúdást. Ati folyamatosan mellettem volt, masszírozott, borogatott, melegített, hűtött, kapaszkodóként szolgált, a szülésznő segítségére gyakorlatilag alig volt így szükségem. Meg is dicsérte Atit, hogy milyen profi segítő. Tizenkét óra vajúdás után Max pont úgy született, ahogy elterveztem! A vajúdásomat nem gyorsították mesterségesen, gátvédelemmel és függőleges testhelyzetben szülhettem meg a fiunkat. A szülőágyat „rendellenesen” szülőszékként használtam kitolásnál, Rita „elkapta” Maxot, én elengedtem az ágy fejtámláját, és miközben átfordultam, átrendítettem a lábam a köldökzsinór felett, persze vigyázva, nehogy hozzáérjek, mivel a másik végén már ott pillogott a kis fiúcska, akit azonnal a kezembe, vagyis a mellkasomra adtak. Ennek a kórházi feltétele egy otthonról hozott meleg takaró volt. Nemcsak én voltam euforikus állapotban – ez természetes a felszabaduló oxitocin hormonok miatt –, hanem Ati mellett az orvos és a szülésznő is. Azt éreztem, büszkék rám, hogy megcsináltam, komplikációmentesen. Én meg reménykedtem benne, hogy a történetemmel sok utánam szülő nőt bátorítanak majd a 2-es női klinikán. Max nem sírt fel, békében nézelődött rajtam, majdnem két órán át hagyták, hogy hárman csodáljuk egymást, csak utána mérték le és öltöztették fel, és csak annyi időt töltöttünk külön, amíg felköltöztem a szobánkba. Madarat lehetett volna fogatni velem akkor, nem hittem a testemnek, hogy mennyire jól vagyok, szinte szaladtam a

folyosón, és azt éreztem, akár egy hét múlva szívesen szülnék megint. Olyan ősi erőket szabadított fel bennem ez a folyamat, amit nem elég elmesélni, át kell élni minden nőnek, aki valaha szülni szeretne, mert ez a legcsodálatosabb dolgok egyike.

Így lettünk BorlzaAtiMax, kerek kis család, misztikus időzítéssel; Iza három nappal az én születésnapom után született, Max pedig három nappal Ati születésnapja előtt. Addig anya és apa voltunk, de ez az élmény igazi szülővé avatott minket. Megtapasztalhattuk, milyen négyen egésznek lenni. Azóta is minden nap úgy gondolok magunkra, mint kerek egészre. Akkor teljes a napunk, ha az idő kisebb vagy nagyobb részét közösen tölthetjük el.

Mindkét gyerekünk a diplomám megszerzése előtt született, Iza érkezésekor az ötödév előtt álltam, Max születésekor pedig hat hetem volt a diplomavédésem napjáig. Úgy alakult, hogy a családi és a szakmai életem szinte párhuzamosan indult fejlődésnek. Mintha ikreim lettek volna, hol a gyerekekkel, hol pedig tervezéssel, írással töltöttem az időt, mindig bennem maradt az érzés, hogy nem vagyok egyikükkel sem eleget, de ezekkel a folyamatos váltásokkal lehetett csak működtetni az életünket. Eleinte nagyon kínzó volt megélni ezt a kettéosztottságot, idővel megszoktam, de nem esett jól, mostanra pedig egy állandó ritmust jelent, aminek a dinamikája teszi változatossá és örömtelivé a napjainkat. Sikerült megszelídítenem a szubjektív időt. Végigkísérni, ahogy egy emberi lény növekedésnek indul: ez egy új szempontrendszer adott a munkámhoz. Alkalmam nyílt újragondolni a szakmaválasztásom miérettjeit, a gyerekeink révén az emberi fejlődésről sokkal alaposabban informálódtam, mint egy olyan tervező, akinek máshol van a hétköznapi fókusz; ez is közrejátszott abban, hogy azt kezdtem el kutatni, hogyan hat ránk a környezet, amiben felnövekedünk, és mi hogyan és mikor kezdünk el visszahatni, és formálni azt, majd (meg)alkotó(já)vá válni. Atival való beszélgetéseink vezettek rá arra, hogy mire befejezem az egyetemet, papírra kell vetnem, hogy milyen módon, milyen szándék által vezérelve szeretnék dolgozni mint tervező a jövőben. Emlékszem, egy zuhanyzás közben le nem csapott pók, majd ezt követően berepülő pillangó világított rá arra: lehetséges, hogy az emberiség fő feladata itt, a Földön a mindennemű környezetének szelídítése. A pókot le akartam csapni, de megsajnáltam, és nem bántottam végül, viszont a pillangó

esetén egész könnyen el tudtam képzelni, hogy akár vele egy térben lankék is, ha úgy alakulna, és akkor hirtelen rám nehezedett a gondolat, hogy dönthetek életek felett, és mekkora a felelősségem emberként, aki többnyire tudatosan és szándékok mentén cselekszik (főleg tervezőként). És ez csak egy kis rovar volt, nem egy épület. Szegény pók, nem tett semmi rosszat, mégis a látványa zsigeri gyűlöletet, vagyis inkább félelmet váltott ki belőlem, amit nem éreztem normális dolognak. Akkor kezdtem el mélyebben gondolkodni és utánajárni, hogy egyáltalán mit jelent szelídíteni, mivel összefüggésben szoktunk szelídítőként fellépni. Az állatokkal, természettel, más emberekkel kapcsolatban nagy múltra tekint vissza a szelídítés mint emberi tevékenység, viszont a tereinkkel és a tárgyi világunkkal kapcsolatban nem használják mint tervezői módszert. Így arra jutottam, a tervezői szelídítés lehet az én utam, ami a személyiségemből fakad, de objektív jó célként is értelmezhető. A *Szelíd ember, szelíd ház* diplomamunkám létrehozásával már tudatosan ennek a szemléletnek a kibontakoztatását tűztem ki célul.

(∴) **Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor:** Ahogy Bori elmesélte a szülei (úgymond hippí) esküvőjét, ehhez hozzá kell fűznünk, hogy majdnem ugyanilyen volt a mienk is. A mi esetünkben még az anyakönyvvezető sértődésével is megfejelve, mert hallván azt a sok kenetes és üres szöveget, amit ilyenkor el szoktak mondani, azt kértük, hogy ne legyen beszéd (csak a zene meg a ceremónia). A hölgynek erre a hallatlan inszINUÁCIÓRA csak az volt a válasza, hogy erősen rosszálló hangsúllyal közölte a megjelenetekkel (a legszűkebb családdal és néhány baráttal): „Az ifjú pár kérésére a beszéd elmarad”; arckifejezése pedig arról beszélt, hogy „na, ennek a házasságnak sem jósolok nagy jövőt”.

Sajnos a mostani, ötven évvel későbbi állapotot akkor nem tudtuk neki előrevetíteni (pedig mi éreztük).

(∴) **Kapitány Gábor:** Ati és Bori szövegei azonban az általunk korábban elmondottak további kiegészítésére is inspirálnak. Ők néhány szóban beszélték a nagyszüleikről is, mint ahogy Ági is, s ez valóban fontos, ha az ember a „honnan jöttem” kérdésre próbál válaszolni. A szüleim, ahogy Ágnes utalt rá, első generációs értelmiségiek. A nagyapám kisiparosok voltak: az apai nagyapám aszfaltozó kisiparos, gondolom, burkolat-

javításokat, kocsi behajtókat csinálhatott, élete főműveként a budapesti Ferdinánd hidat emlegette. Amúgy jelentéktelen kis ember volt, otthon a nagymamám uralkodott (a nagyapám, bár láncdohányos volt, csak a lépcsőházban mert rágyújtani). Anyai nagyapám, a hat elemi után a szegénység miatt világgá küldött gyerek, hihetetlenül kalandos, Dickens-regénybe illő gyerek- és kamaszkor után végül fényképész lett; miután államosították, öregkorában a Mosoly Album restaurátor műhelyének a vezetője... Nagyszüleim közül – bár túlságosan rezervált volt ahhoz, hogy igazán közel lehetett volna kerülni hozzá – ettől a nagyapámtól örököltem viszonylag a legtöbb tulajdonságot: tizenkilencedik századias, romantikus hajlamát egyfelől, másfelől a szelíd, passzív, béketűrő természetet, amely azonban kérlelhetetlenül keményvé tud válni, ha valami méltánytalanság miatt előnti a méreg. Most itt csak az első világháborús történeteit idézném: Négy évig volt a fronton: Isonzó, Doberdó, az olasz front minden jelentős csatájában részt vett, de egyetlenegyszer sem sütötte el a puskáját, mondván, hogy főbenjáró bűn lenne olyan embereket megölni, akik neki egyébként sosem ártottak. Ennek ellenére két vitézségi éremmel és „Cukszführer”-ként szerelt le. Az egyik érmet azért kapta, mert pergőtűzben kiment ibolyát szedni; nem hősiességből, csak mert meg volt győződve, hogy az igazságos Isten nem engedi, hogy a büntetlenek baja essék. A másik kitüntetésére a bajtársa megkérte, hogy mivel az ő fegyvere csütörtököt mondott, nagyapám adja oda neki a puskáját, hiszen ő sosem használja. Odaadta, a barátját azon nyomban lelőtték (nincs ebben misztikum, a szembenálló felek háborúban a torkolattűz felé lőnek), ő pedig a vállára vette, s a fűtülő golyók között elcipelte a kötözőhelyig. Ekkor egy golyó a lábujját mégiscsak eltalálta. (Mikor megkérdeztem, hogy őt, az „ártatlant”, miért érte ez, komolyan azt felelte: „Azzal, hogy odaadtam a puskámat, közvetve bűnrészessé lettem.”) Hát ő ilyen volt. Nem sokkal a háború vége előtt kiderült, hogy a nagymamám tébécés, erre fogta magát, felvett egy földön fekvő tisztí köpenyt, beleburkolózott, és anélkül, hogy bárkinek szólt volna, egyszerűen hazajött vonattal Budapestre. (Szerencséje volt, az „alvó tiszt urat” a vonaton nem háborgatták.) A nagymamám elhelyezte a kórházban, az akkor öt éves anyámat az ő édesanyjánál, azzal visszament a frontra. Ott a tisztje nekitámadt, hogy „katonaszökevény meg hazaáruló, és főbe fogja lövetni”, mire a nagyapám fejét előntötte a vér, és ordítani kezdett a tiszttel: miféle katonaszö-

kevény, aki önként visszamegy a vágóhidra!?! Miféle hazaáruló, aki évekig szolgálja hőségben, fagyban, füttyülő golyók közt a hazáját!?! (A tiszt rendes ember lehetett, mert a végén mégsem lett belőle főbelövés.) Az anyai nagymamám huszonhat évesen, anyám öt éves korában meghalt. Ezt az igazságtalanságot (amit még egy mostoha és egy mostohatestvér is súlyosbított) anyám egész életében nem bocsájtotta meg a sorsnak, és – sok tekintetben egocentrikussá váló – dacos öntudattal kompenzálta, meg azzal, hogy nagyon jó tanuló lett (házitanítással keresve meg a rávalót, elvégezte a bölcsészkart, verseket publikált a *Napkeletben*, '37-ben férjhez ment apámhoz, a háború után a Pedagógiai Főiskola tanára lett, majd négy évtizeden át a Színművészeti Főiskola népszerű oktatójaként élte végig az életét. Tőle a művészet, a kultúra, a műveltség és a tehetség nagyrabecsülését kaptam, és egy ambivalenciákkal teli gyerekkort: egyrészt azt az öntudatot, hogy tehetségesnek érzem magam, másrészt az ő nárcisztikus személyisége által rám terhelt rengeteg magabizonytalanságot. Apám nem végzett egyetemet: édesanyja, a nagymamám, egy szegedi hivatalnok lánya, elvégezte ugyan a tanítónőképzőt, de egész életében családayaként élt (a nagyapám megalázónak érezte volna, ha a felesége munkát vállal). Nagyanyám a szellemi ambícióit úgy próbálta kielégíteni, hogy nagyon szerette volna, ha apám építészmérnök lesz: az apai ükapám mészégető volt, a dédapám pallér, az útépítő nagyapám után a mérnök jelentette volna az építőipari ranglétrán való továbbemelkedést. Miután apám nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket (nagyanyám mindazonáltal ezt a – messze legokosabb, szellemileg legőnállóbb – gyereket szerette legjobban), kitalálta, hogy majd én leszek építészmérnök (kaptam is tőle szép építőköcskákat), de hosszú élete végén látnia kellett, hogy én sem ebbe az irányba indultam. Ami apámat illeti, egy barátja példájára először az orvosival próbálkozott, de nem bírta a vér látványát. Aztán a jogra ment, ott elvégzett két évet, s utána még ügyvédbojtár is volt; egyik ügyfelükről, Bartók Béláról úgy emlékezett, mint a legtisztább lelkű emberről, akivel valaha találkozott. De az egyetemi oktatás túlszabályozott mechanizmusa nem felelt meg anarchisztikus szabadságvágyának, őt különben is a különös, mások által nem nagyon értékelt dolgok érdekelték; ifjú éveiben volt Bicsérdy-követő és Kassák-utánzó, látogatta az antropozófusokat, és rajongott a taoizmusért; anélkül, hogy ismerte volna a „karate” elnevezést, már gimnazista korában acélkeményre edzette tenyerét, hogy meg tudja

védni magát az iskola rettegett huligánjaitól. 1919-ben a gimnáziumi alsó tagozat „osztálybizalmijává” választották, ami miatt nagynénjének vadbarom férje a bulldogját uszította az „átkozott komisszárára”. Szóval lázadt kora világa ellen, nem nagyon akarózott neki betagozódni annak a kornak a világába. Két év múlva otthagya a jogi kart is, úgyhogy nem lett belőle diplomás. Ennek ellenére nála okosabb, olvasottabb embert, a szó legjobb értelmében vett értelmiségit nemigen ismertem.

Anyai és apai nagyszüleimet is kispolgároknak lehet mondani, az én szüleim azonban lázadtak a polgári világ álszentségei és igazságtalanságai ellen, és miután a harmincas években kapcsolatba kerültek a munkásmozgalommal és baloldali értelmiségiek különböző csoportjaival, lassan kialakult bennük, s a háború végére megszilárdult az a hit, hogy ők majd egy új, igazságosabb világot fognak felépíteni. Ezt a hitüket kisgyerekként én is átvettem (oly módon, hogy majd jobban fogom csinálni, mint az ő nemzedékük tette, akiknek a szép célok jegyében sikerült egy brutális diktatúra képviselői által megvezettetni), és valamilyen formában a mai napig többek között ez a makacsul követett cél ad értelmet az életemnek.

(∴) **Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor:** A családról szólván az egymástól sok mindenben nagyon is különböző történetekben, lám, elég sok az összecsengés. Jó lenne, ha ilyen összecsengéseket saját élete tanulságaival találna az olvasó is. Szüleink, nagyszüleink bemutatott karaktere, egyes életeseményei a mi életünk alakulása szempontjából fontosak, de mások számára mindaddig nyilván kevésbé érdekesek, amíg meg nem látják ezekben a számukra idegen sorsokban a magukéval valamiben közöset. Erre figyelve már a mi négy történetünkben is sok a párhuzam. (És ezek fényében érdekesek a különbségek, vagy egyes szempontokból akár éppen ellentétes élethalakulások is.) Ilyen párhuzam lehet a felnevelő családokban az élet megpróbáltatásain átsegítő hitek, a társadalmi emelkedés ambíciója, az érdekes személyiségminták vagy a jól működő összhang példái. A gyerekkorban, bármily különböző is ez a gyerekkor, a szeretet ereje által megkapott védettség érzése, s az ebből fakadó képesség a szeretetre; és persze az emberek iránt kialakult erős érdeklődés. A saját pár revelációszerű megtalálása (a bizonytalanságok, a keresések évei után). Az erős szövetségként megélt párkapcsolat, a hűségnek más-más úton kialakult eszménye, a különböző okokból létrejött erős igény az összetar-

tozásra, s talán legerősebben a katartikus születélmény, a gyerek legfőbb ajándékként való fogadása. S az individualista kor cinizmusától eltérően az összetartozás és a kiteljesedő család magasztos élményként való elfogása. S abban is, amikor Bori szelídítésről, amikor Ati lehalkításról, s amikor mi az összeegyeztethetőségbe vetett hitünkről beszélünk, érezzük a közös nevezőt. Nagy kérdés, hogy mennyire általánosítható, s mennyiben kivételes mindez? Mennyire fontos része az általunk megélt életmintának, hogy a közös értékek a mi házasságaink esetében közös, egymással összefonódó tevékenységeket is eredményeztek? Mennyire nevezhetőek általánosnak, esetleg korjellemzőnek azok a szorongások, amelyek különböző módokon, de mindannyiunk történeteiben megjelennek? Milyen mértékben meghatározó az általunk elmeséltekben, hogy életünket értelmiségi, sőt, művészpályákon éljük? De vajon mindenkinek fontos-e legalább a lelke mélyén az ilyen összetartozás igénye, vajon mitől, mi mindentől függ, hogy ilyen reveláló élményt jelentsen a gyerekszületés, s hogy egyáltalán érdeklődés alakuljon ki valakiben a többi ember iránt? Vajon mindenkinek vonzóak-e azok az értékek, amelyeket mi vallunk, s ha nem, miért nem? S ha a mi egyéni élettapasztalataink elért boldogságról, az elérni kívánt célok megvalósításának bizonyított sikeréről árulkodnak is, vajon használható-e ez a tanúskodás mások számára?

(∴) **Cosovan Attila:** Ági, említetted, hogy: „...az a női szerep, amely a nők »gyengeségére« hivatkozva igyekszik kényeztetést kicsikarni”, sosem volt rokonszenves a számodra... Érdekes módon, ilyen helyzeteket látva, ez nekem, férfiként is zavaró tud lenni... Borinak sokszor mondtam, hogy annyira szeretem benne, hogy kirándulás közben nem nyújtogatja állandóan a kezét segítségért, hogy ügyes, hogy síelés közben is azt látom rajta, hogy ő egy szuverén „karakteres sportoló”, akiben van dinamika, öntudat és önbecsülés, aki nem játssza meg magát, és nem érezteti a „gyengébb nem” elvárásait, merthogy ilyen a legtöbb dologban nincs. Ez nem létezik. Ez egy kitaláció, amire évezredek épültek fel. Nyilván minimális tényszerű és biológiai-adottságbeli különbség van, ezt senki nem vitatja, mint ahogy adott szituációban a valós segítségnyújtást sem (kérje azt nő vagy férfi), de erre a különbségre építeni egy teljes vizuális és viselkedésidentitást, az hosszú távon biztos nem jó. Itt most nem arról beszélek, hogy ne legyünk előzékenyek, dobjuk sutba

a teljes etikettet, és férfiként versenyezzünk és lökdösődünk a nőkkel, ahol csak érjük, hanem arról, hogy van egy határ, ami a „kényeztetést” átlendítheti egy fenntarthatatlan mintázattá, ami előbb vagy utóbb mindkét fél számára előnytelenné válik. Szerintem az értelmetlen és visszataszító túlzó sminkelések, értelmetlen és higiéniailag értelmezhetetlen hosszú műkörmök (kíváncsi vagyok egy altesti tisztálkodásra ezekkel) – amelyek nemcsak Gábor számára érthetetlenek, hanem számomra is –, hiszem, ezek a „kényeztetés” origójából fakadnak. Megjegyzés: Az ember, amikor kritikát fogalmaz meg, javarészt úgy gondolja, hogy a közönség majd mindazt nagy egyetértéssel fogadja. De, Gábor, bármennyire is hiszünk az igazunkban, lehet, hogy tévedünk, lehet, hogy bennünk van a hiba... Képzeld el ezt a barokk és rokokó rizsposz parókák korában; ha valaki abnormálisnak tartotta volna, mi lett volna az akkori „felkent köz” véleménye... (?)

(∴) **Kapitány Gábor:** Teljesen igazad van, amikor a nők sminkjéről beszéltem, félreérthetően fogalmaztam. Természetesen ez izlés dolga, és nem gondolom, hogy mindenkinek el kellene fogadni a véleményemet, holmi purista prédikátor szerepébe kerülni pedig végképp nem szeretnék. Viszont amit leírtam, az a véleményem. És ha például a barokk kor idején nem fogalmazták volna meg a véleményüket azok, akik a kordivat ellenében a természetesség mellett érveltek, akkor nem jött volna el a barokk után a klasszicizmus, és még mindig rizsposz parókában járnánk. Egyébként az sem biztosan jó, hogy hol ezt, hol azt diktálja a divat: maga az a jelenségegyüttes is, amit divatnak nevezünk, csak néhány száz év óta van, és semmi sem garantálja, hogy örökké fenn fog maradni.

Gábor és Ágnes

- Ágnes, Máté és a korrektúra
- Kapitány család, gyerekek
- Ágnes és Máté
- Kapitány család, unokák

- BorilzaAtiMax + CsiCsi kirándulnak
- MOME Diplomapartin
- CosiBori
- Esküvő (gyerekekkel)
- Bori közvetlenül a diplomavédése után
- Gyerekeink a testvérem lányával, Liával
- Iza dédelgeti Max Kevét
- Borin kucorkázás
- Bori Izával Balatonfüreden
- KisCsaládunk

(:·:) **Kapitány Ágnes:** Az otthonunk, a házunk beszél rólunk. (Nem véletlenül adtuk a *Beszélő házak* címet az egyik könyvünknek.) Az ember is „fészket rak”, védőburkot képez maga és szerettei köré az otthonteremtéssel. Ez az otthonosságteremtés sok elemből tevődik össze: térformák (hol jó lenni, ülni, aludni) – a jó építészek ennek nagy mesterei (én pedig finom szenzorokkal valahogyan mindig érzékelem a számomra megfelelő tereket) –; a külső világgal, a természettel való kapcsolat (ablakok, erkélyek, teraszok szerepe) s az otthonteremtés egyéb eszközei (bútoraink, személyes tárgyaiink, gyerekeink rajzai, utazásaink fotói). Misi fiunk gyerek- meg kamaszkorában készült expresszív rajzai, varázslatos színű tűzzománcai és üvegfestményei, egyedi látásmódú szobrai falainkon, ablakpárkányainkon, Máté fiunk bravúros papírhajtogatásai mind-mind hozzájárulnak nemcsak az otthonosságérzéshez, nemcsak a mindennapi esztétikai élvezethez, hanem ahhoz is, hogy bár régen nem laknak már velünk, de a jelenlétüket így is, ebben a formában is érzékelhetjük. Lakásunk privátabb tereiben több helyre is gyerekeinkről, unokáinkról készült családi fotókat helyeztünk el – sokhelyütt tele van ragasztva velük a fal –, ahányszor rájuk pillantok, mindig jóleső öröm tölt el.

Költözködéskor éljük csak meg igazán, milyen fontos a tér belakása, s ezek az otthonosságot teremtő tárgyak, alkotások hogyan segítenek személyünkre, családjunkra formálni a kezdetben idegen falakat. Fontosnak tartjuk, hogy az otthonunk ne merevedjen be, képesek legyünk érzékelni a változó élethelyzeteket, s ezekhez alakítani a lakókörnyezetünket. A túl sok tárgy szinte agyonnyomhat, a rideg, személytelen minimalizmus pedig éppen attól a személyességtől foszt meg, ami oly fontos az otthonteremtésben. (De a divatok diktálta lakásmódok, a presztízstárgyak is ugyanígy rátelepedhetnek tényleges egyéni igényeinkre; nálunk ilyesmi nincsen.) Az ember otthonában, otthonunkban kialakuló, kialakított rend, rendetlenség, az ott élő személyek térfoglalási mechanizmusai számtalan családon belüli konfliktushelyzetet generálhatnak, s jól leképezik a családszerkezeteket. A generációkon keresztül hagyományozott bútorok, tárgyak, ha jól és megfelelő arányban vannak jelen, segíthetnek a nemzedékek kapcsolatában is. (Itt is oly fontos, mint minden másban, a mértékletesség, arányérzék.) Én is nagy becsben tartom az édesapámtól nekünk

ajándékozott régi, szépen faragott empire íróasztalt, a gyerekeink által „Nagypapa-fotelnek” nevezett két hatalmas, olvasásra, beszélgetésre különösen alkalmas füles fotelt, több szobánkban is Gábor nagyszüleinek a szőnyegein járunk, de kiemelt figyelemmel gondozom a kertünkben a nagymamámtól megörökölt krizantémokat is (ezek Édesanyám kertjéből kerültek hozzánk).

Az otthonteremtés igénye valószínűleg mindannyiunk elemi, ősi tapasztalata. Gyerekként kuckót építünk (nekem egyik kedvenc kuckóm a zongora alatt volt, pokrócokkal alakítottam ki a magam kis külön világot). Misi és Máté az unokatestvérekkel Velemben az erdőben csodás „bungikat” hoztak létre, farönkökből, gallyakból összeeszkábálva. Misi pedig most éppen „lombházat” épít Rezi „birtokán”. Máté időnként sátrat állít fel a gyerekek szobájában vagy a kertben, Bori és Rozi abban kuckózhatnak kedvükre.

(∴) **Kapitány Gábor:** Nekem az otthon nagyon fontos. Szerencsére olyan életünk volt, amelyben sok időt tölthettünk otthon. Dolgozni is legjobban otthon tudok. Az otthon nemcsak a védetség, a biztonság helye, hanem a személyiségünk térbeli kisugárzása is. Két otthonunk van: Adyligeten és Velemben. Mind a kettőbe hazamegyünk, és a megérkezés nagyon jó érzés. Ági fantasztikusan jó az otthonteremtésben. Egyrészt bárhol képes néhány óra – de nem túlzás, hogy néhány perc alatt is – otthont teremteni, másrészt két állandó otthonunkat is teletölti olyan dolgokkal, amiben jó érzések vannak, legyenek azok képek, drapériák, ruhák vagy virágok. Harmadrészt, ahogy a teret berendezi, a meglévő tárgyakat elhelyezi vagy áthelyezi, az is mindig meghitt, harmonikus. Amikor első napunkat töltöttük adyligeti házunkban, a még idegen, másokra szabott környezetben, a lépcsőházban üldögéltünk, mert ott volt a legszebb látvány: egy színes üvegmozaik ajtó. Mára már a lakás nagyon sok pontja ad hasonló jó érzést. Fontosak az ablakok és a rajtuk át elénk táruló látványok: a nagy, panorámaablakok mindegyik lakásunkban megvoltak. Az is lényeges, hogy Velemben is, Adyligeten is az erdő közelében vagyunk, erre a szabadságérzésre szükségünk van; egy belvárosi házban én biztosan nem tudnám magam ennyire otthon érezni. Fontos a tágasság is, hogy az ember ne érezze magát beszorítva, de az is, hogy legyenek intim, „kuckós” részek is. Adyliget átépítésében, hozzánk alakításában szinte mindent mi csináltunk, amit tudtunk, amit megtanultunk: mesterek, hozzáértő család-

tagok, rokonok mellett az egész házat mi festettük ki, Misivel, Mátéval együtt, Misi megtanult glettelni, parkettázni is, egyszerűbb kőműves-, de még vízvezeték-szerelő munkákat is elvégez. Jó érzés volt egy másoktól üresen átvett házat a magunk képére alakítani. De a legjobb az volt, hogy velemi házunkat viszont az alapok kiásásától a befejezésig mi építhettük fel, a szakmunkák kivételével a saját kezünkkel. Mert az a legigazibb otthon, amit magunknak építünk. Amikor felmegyünk a külső lépcsőfokokon, eszünkbe juthat, hogy milyen nehéz volt őket vízszintesre beékelni a ház falába, a falak festésébe ragadt ecetszálak felidéznek, ahogy festettük őket, az ablak előtt hatalmasra nőtt fenyőfa meg azt, amikor a fiaink elültették.

Mind a két otthonunk olyan, hogy az unokák is nagyon jól érzik magukat bennük, ők is otthonnak tekintik. Az otthon fogalma persze túlterjed a házon: ha a házadban otthon érzed magad, igazi otthonoddá válhat az a tágabb környezet is, amelybe ez a ház beilleszkedik. Adyiligetén, Velemben, de Velemnek még a tágabb környékén is így érezzük magunkat otthon. Ebben benne vannak a jó, közösséget alkotó szomszédok is, de sok más is szerepet játszhat benne. Velemben még nem volt kész a házunk, vállamon az ásóval ballagtam a falu ritmusára lassulva a nyáresti napfényben a majdnem üres főutcán, és olyan otthonérzés fogott el, amire ma is szívesen emlékszem vissza. Ági korábban felidézte azt a boldog érzést, amikor fiaink kisgyerekeként szuszogtak az ágyaikban, igen, ez az otthon lényege, de ezt érzem akkor is, amikor hazaérek Ágihoz, vagy ő hazaér hozzám.

(∴) **Cosovan Attila:** Bori talán életre szóló tervezői vezérfonala a „szelíd ember, szelíd ház” szókapcsolatban fejtődik ki. Máramarosziget, Nagymező utca 26. Ez volt az otthonom. Mindig is úgy gondoltam, hogy ez fog életem végéig az otthonom maradni. Soha nem vágytam másik otthonra. Amikor nem az otthonomban éltem, akkor vagy a katonaság kaszárnyájában tértem nyugovóra, vagy különböző kollégiumok szobáiban, később pedig különböző méretű bérleményekben. A kaszárnyától eltekintve később mindenhol igyekeztem a lehető legotthonosabb környezetet kialakítani a magam számára.

Volt olyan ház, amelyben egy teljesen új konyhát csináltattam, pedig csak három évet laktunk ott. Minden átmeneti lakhelyet végleges otthonként kezeltem, miközben tudtam, hogy a valódi otthonom Máramaroszigeten

van. Iza lányom születésekor egy második kerületi, háromszintes házat béreltünk a testvéremmel közösen. Az öcsém közben megházasodott és elköltözött onnan. Az öt ember számára is nagy ház hármunknak már óriási volt, így átköltöztünk egy XI. kerületi néhány lakásos társasházba, ahol kilenc évet éltünk. Szerettük, de nem volt a miénk, ami engem nem zavart, sőt ettől szabadabbnak éreztem magam. Bori szülei elváltak, anyja és két fiútestvére Solymáron éltek egy kertes házban, ahol egyébként Bori is nevelkedett. A ház húsz év alatt, anyagi erőforrás híján és egy totális technikai és karbantartási indifferencia miatt teljesen leamortizálódott. Bori anyja, Éva (Mamika) ennek megoldására egyedül nem volt képes. A fiúk mással voltak elfoglalva. Bori bátyja, Bálint körbeutazta a Földet, sok helyen élt, Bolognában diplomázott, Solymárra csak hetekre jött haza. Zsolt, az öccse, egyetemi dolgaival (BCE-BME) volt elfoglalva, tízszeres magyar snookerbajnokként kisebb gondja is nagyobb volt annál, hogy a házzal bármit is tegyen. A szinte lakhatatlan és eladhatatlan házba megérkezett Bori nagymamája, Klári mama (Dédi), akit pénzügyi csalók úgy megkárosítottak, hogy kénytelen volt eladni zuglói otthonát. Egy olyan embert károsítottak meg, aki közigazgatás diplomával rendelkezett, és hosszú éveken át gazdasági főigazgató volt, és aki nyolcvanéves koráig a család összes tagját támogatta anyagilag. De Solymárra már csak az átlagnál magasabb nyugdíját hozhatta magával. Tehát így maradt két nő, egy 85 éves és egy 64 éves magára ebben a fenntarthatatlan házban. Közben nekünk már megszületett Max Keve. Váratlanul döntéshelyzetbe kerültünk. A solymári házat vagy felújítjuk mi (nekünk volt pénzünk, és mi voltunk csak hitelképesek), vagy áron alul eladják, és ki tudja, hogy abból a pénzből kinek mire jut majd. Az egyetlen családmegtartó és családi fészekmentő megoldásnak a teljes felújítás bizonyult. Ezzel a döntéssel/döntésünkkel az otthon fogalma kezdett újraépülni – a szó szoros és átvitt értelmében egyaránt – Solymáron, a szemem láttára. Ingtantulajdonos lettem. Nem vágytam erre, de azt hiszem, jó döntést hoztunk. Bori embertelen mennyiségű munkát vállalt magára. Lomtalanítást (az volt bőven); tervezést, műszaki vezetést, beszerzést stb. Közben Mamikáról és Dédiről is gondoskodnunk kellett. Volt, hogy nálunk éltek, volt, hogy a Panoráma utcai óvodában, a Makovecz-házban.

Teltek a hónapok, lassan ugyan, de elkészült az új otthonunk. 2020. március végén a lockdown előtt egy-két héttel költöztünk be. 2022-re

maradt egy nagyobb falat, a teljes tetőszerkezet lecserélése és a tetőtér beépítése, ami a házban zajló életet már nem befolyásolta nagymértékben, ugyanis a munkálatokat kívülről végezték. Hidegzuhanyként ért, amikor az ácsok a munka kétharmadánál cserben hagytak bennünket, úgy, hogy közben anyagilag mi is lehetetlen helyzetbe kerültünk... így kénytelenek voltunk Borival ketten befejezni. Gyerek- és kamaszkorom otthoni munkálatai jutottak eszembe, amitől időközben – eredményes designerként és tanárként – elszoktam. Jólesett újra kétkezi problémákat megoldani. Jólesett dolgozni, fizikai munkát végezni. (A hivatásomra soha nem tudtam munkaként gondolni.) Munka közben folyamatosan apám szavait hallottam. Minden helyzetben elképzeltem az intelmeit, tanácsait, ötleteit...

Végül ez is meglett, e soraimat már a tetőtérben – a hűtőnkben – írom, szemlélve a szemközti Kis- és Nagykevély állandóságát és változásait. Ezzel a vállalással gyerekeinknek lett egy állandóan jelen lévő Mami-kájuk és egy Dédijük is. Bár jól elszeparáltan, de mégis egy fedél alatt él négy generáció; gyerek, szülő, nagymama, dédmama. Fantasztikus. Dédi szokta mondani; ha mi nem vagyunk, ha Bori nem lenne, ő már nem élne. Jó érzés biztonságban látni a 89 éveset és a 68 éveset is, aki rajongásig szereti az unokáit, és maximális odafigyeléssel gondoskodik róluk. Agyagoznak, festenek, ötvösködnek, olvasnak, játszanak. Sokszor vannak együtt.

Persze a máramarosszigeti nagyszülők is – ha ott vagyunk – lesik a kívánságaikat, kívánságainkat; együtt főznek, sütnek, szerelnek, kertészkednek. Ott már rég nincs dédszülő. A ház elcsendesült, Tató és apu vizsgálja nem létezik már, de sajnos az sem, hogy Tató megtaníthassa Izát és Maxot úszót (pedzót) szerelni s horgot kötni, mint annak idején engem.

(∴) **Fenyvesi Bori:** Ezek a szavak: „ház”, „otthon”, „otthonteremtés”, az esetben erősen összefonódnak a szakmai élettel, mint építész, fontosnak tartottam, hogy az egyetemi éveim alatt feldolgozzam ezeket az alapvető fogalmakat, és a személyes élmények mellett a szak tudományos megfogalmazásokat is sorra vegyem.

Tapasztalataimat és az olvasottakat összegezve a legfontosabbnak azt találtam, hogy a ház, az otthon az ember téri kivetülése és egyben a védelmező burka. Egyfajta létfenntartó ösztönünk otthon építeni / terem-

teni, ami megvéd minket a külvilággal szemben, lehetőséget biztosít a külvilág kizárására, és az a hely, ahol önmagunk lehetünk.

Az otthonunk az életünk origója, ahová minden nap visszatérhetünk, s ez egy alapvető ritmust ad az életünknek. Az időt is az otthon és az otthontól távol töltött időre tagoljuk. Én abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy sok időt tölthetek otthon, és nemcsak én, hanem Attila is az átlagosnál többet. A ház és a gyerekek körüli feladatokon túl a tervezői munkámat is otthonról végzem. Utoljára az egyetemi évek alatt éreztem azt, hogy egyszerre két otthonom van; akkor a MOME volt az egyik – rengeteg időt töltöttem ott, sokszor bent éjszakáztunk a többi építész hallgatóval, s mint egy nagy tervezőirodában, több teremben folyt a munka éjjel-nappal. A gyerekek születése és a diploma megszerzése megváltoztatta ezt az életformát, és fokozatosan egyre fontosabbá váltak a lakásunk terei. Élesebben kezdtem érezni, hogy a családi életünk megkívánja, hogy az otthonunk velünk lélegezzon. Abban az időben olvastam a környezetpszichológiáról (Düll Andrea) is, ami megerősítette bennem azt a tudatot, hogy állandó összeköttetésben vagyunk a környezetünkkel, a tereinkkel és tárgyainkkal; formáljuk, alakítjuk, megszemélyesítjük az otthonunk tereit, ami visszahat ránk, és alakítja az identitásunkat, főleg a gyerekekét, akik először az otthonunk tereinek megismerése révén szereznek tapasztalatokat a világról és önmagunkról is. „Az otthon az első világ az emberi lény számára” (Gaston Bachelard); ezek a tértapasztalatok és emlékek elkísérnek minket egész életünkben.

Az, hogy hogyan lakunk, és milyen az otthonunk, árulkodik arról, hogy milyenek vagyunk. Ha meghívunk valakit magunkhoz, beengedjük az élet(ter)ünkbe, azzal felvállaljuk, hogy jobban megnyíljunk előtte. A gyerekkori élményeim, az otthonunk többnyire rejtett, zárt világa mostanra átíródott. Felnőttként az én kis családom terei nyitottak, gyerekként vágyott társasági élet zajlik bennük. Ezt a mozgalmas közeget a kiterjedtebb család, barátok, ismerősök és kevésbé ismerősök teszik ki. Solymáron élünk egy kb. 200 négyzetméteres házban, több generáció együtt. Gyerekkoromban nagyjából ötször költöztünk új helyre, ezért nekem az otthon ott van, ahol a család éppen él, az otthonnal kapcsolatban mindig bennem van egyfajta átmenetiségérzet. Viszont minden korábbi otthonom és környéke kitörölhetetlenül a részemmé vált, kötődöm hozzájuk, ha csak vékony szálakkal is. A solymári ház, ahol most

élünk, a kiskamasz éveimtől egészen az egyetemi éveimig az otthonom volt, akkor még más elrendezésben.

Ezt a gyerekkori családi házunkat újítottuk fel és alakítottuk át az igényeinknek megfelelően. Négy generáció lakik most itt egy fedél alatt. Hosszú út vezetett idáig, ahol most tartunk, hogy békében éldegélünk a „kis hegyi házunkban”. Már megszoktuk, belaktuk, megtöltöttük új élettel, de a kezdetek heroikus munkájára mindig emlékezni fogunk. Mikor innen elköltöztem, az önálló életemet egy kis budapesti lakás bérlésével kezdtem, amiből rövid időn belül tovább költöztem egy II. kerületi házba, oda, ahol Attila és a testvére élt, itt lett belőlünk kis család. Iza lányunk ide született, a soklépcsős, fák között megbúvó, Széher úti házba. Mikor eljött az ideje, hogy szétköltözzünk Attila testvéréektől, akkor Újbudára keveredtünk (egy távolabbi családtag lakását volt lehetőségünk bérelni hosszú évekig). Ide született meg Max Keve, innen jártunk oviba velük és iskolába is, ami történetesen jó messze volt, Pesthidegkúton. Az Izával való napi másfél-két órás oda-vissza autózás próbára tett minket, akkor határoztuk el végérvényesen, hogy kijebb költözünk a városból, közelebb az iskolához és közelebb a természethez. Időközben anyukámban is megszületett az elhatározás, hogy lépni kell, el kell adni a házat, mert túl nagy neki, és teljes körű felújításra szorul ahhoz, hogy biztonságos és újra jól élhető legyen. Nem találtunk rá megfelelő vevőt, talán ez sorsszerűen alakult így. Mert vannak olyan helyek, amikhez hozzánő az ember lelke, és nem áll készen rá, hogy örökre elhagyja; még érzi benne a kihasználatlan lehetőséget, az állandó értéket, amit a hely szellemisége sugároz, a táj, a környék, a szomszédok, az atmoszféra, ami belengi.

Na, ez a solymári ház ilyen nekem és anyukámnak is. Szóval volt egy számunkra különleges hely, egy jó szerkezetű házzal, ami a hosszú évek alatt, pénz és kétkezi munka híján amortizálódott. A házat próbálta visszavenni a természet, mert ez egy olyan hely, ahol a természetnek nagyon nagy ereje van: ha nem járnánk ki az udvarra és vágnánk vissza a növényeket rendszeresen, rövid időn belül erdővé változna az egész telek.

Megindult egy hosszas tervezési és szervezési folyamat, rengeteg buktatóval és nehéz döntések sorával. De sikerült! Megléptük; már itt élünk Solymáron, négy generáció együtt, de azért mégis külön. Az izoláció helyett a család közelségét választottuk, a kész helyett a sok munkával

járót, és abban a különleges helyzetben vagyok, hogy visszatérhettem gyermekkorom egyik otthonába, bár alaposan átalakítottuk a házat (főleg belülről). Új szerepben tértem vissza, de a hely szelleme nem változott. A környéket, a kis utcákat, a közeli vadvirágos rétet, az erdőt és a kis helyi üzleteket már nemcsak én ismerem, hanem az egész családuink. Merthogy ott érzi magát igazán otthon az ember, ahol megismerkedik a környezetével. Ahol a terekkel és tárgyakkal személyes kapcsolatot alakított ki. Egy házzal is lehet az embernek szoros kapcsolata. Ahogy Kapitány Ági és Gábor írja, a házunk beszél rólunk, a házak mesélnek a benne élőről, és ha térértőként használunk egy házat, az olyan, mintha beszélgetnék vele, nem szavakkal, hanem tettekkel. Bizonyos idő alatt belakjuk a helyet, ahova költözünk; otthonossá válik, mert megszemélyesítjük, magunkhoz formáljuk, kiismerjük, sötétben is tudunk benne mozogni, és közben láthatatlan, anyagtalan tartalommal is megtelik. Az életünk anyagi és anyagtalan jelekkel tölti meg a környezetünket. A tér, amiben lakozunk, nem egynemű és üres, hanem éppen ellenkezőleg: minőségekkel telített tér. (...) Minőségekkel a természet, az emberek, a kultúra, a civilizációnk tölti meg. Az otthonosság is egy minőség, ami különbözőképpen jelenhet meg. Az életvezetési szokásaink leképeződnek az otthonunk tér- és tárgyhasználatában. Élő, interaktív viszonyban vagyunk a szociális és fizikális környezetünkkel is, ami azt jelenti, hogy a mesterséges, vagyis az ember által létrehozott (épített) környezetünkkel is élő kapcsolatot ápol(hat)unk, megszelídíthetjük azt. Ebből a nézőpontból az otthonunk olyan, mint egy nagyon fontos családtagunk, aki/ami nagy hatással van a személyiségünk fejlődésére.

„...az immár emberi lény, mely testemet óvta, szemernyit sem engedett a viharoknak. A ház hozzám lapult, mint egy anyafarkas, s időről időre éreztem, ahogyan illata anyáskodva a szívemig hatol. Azon az éjszakán valóban az anyám volt. Csak ő volt nekem, hogy megvédjen és támogasson. Egyedül voltunk.”
(Gaston Bachelard: A tér poetikája)

- (∴) **Kapitány Gábor:** Amikor Bori arról beszél, hogy az otthonként működő ház az ember kivetülése s egyben védőburka, ebben benne van a környezetünkhöz való viszony egyik leglényegesebb kérdése. Ahogy Ági felveti: hagyjuk-e, hogy a tárgyak – vagy a bennünket körülvevő világ egyéb elemei – valamilyen külső szempont, megfontolás alapján eluralkodjanak

rajtunk (mert akkor mi is mindinkább tárgyakká, eszközökké válunk); vagy ami az otthon lényege: a környezetünket emberiesítjük-e át? Az „át-emberiesítés” a világ személyünkkel való áthatását jelenti, s ez nemcsak a tárgyakhoz, hanem a természethez való viszonyunkban is lényeges. Nagy a különbség aközött, amit a természet ember általi meghódításának neveznek, és eközött az „átemberiesítés” között. Mind a két esetben az emberi aktivitás a döntő, az ember aktív, kezdeményező félként lép fel a környezetével szemben. De amikor a személyiségevel hatja át a környezetét, ez egyrészt mindig emberléptékű, másrészt mindig egyenrangú: kölcsönös összeolvadás, összeépülés. Amikor viszont meghódítani, leigázni próbálja a környezetet, akkor egyrészt hatalmi szempontot érvényesít, és ezzel, mint bármely hatalom, megkárosítja a hatalma alá vetetteket (ez esetben a környezetét); másrészt mint minden hódítás, terjeszkedési kényszerével meghaladja az emberléptékűséget, és ezáltal éppen a személyességet, a személyesség tétel lehetőségét veszíti el. Az „önmegvalósítás” (személyes létezésünk bekapcsolása a világ létébe) és az „önérvényesítés” egymással ellentétes dolgok.

Velemben

Kapitány család, gyerekekkel

Ház, otthon, otthonteremtés Solymáron

Mivel lehet megerősíteni, „karbantartani” az összetartozást?

(∴)

(∴) **Kapitány Ágnes:** Az egyik leggyakoribb nehézség egy párkapcsolatban annak „köszönhető”, amikor különböző okok miatt (túl sok a munka, kicsik a gyerekek, idős szülőkről kell gondoskodni) nem jut elég energia, figyelem a másikra. Ezt fájdalmasan éli meg többnyire mindkét fél. Azt szokták tanácsolni: érdemes és szükséges alkalmakat teremteni arra, hogy a házastársak egymás számára ne csak anyaként és apaként létezzenek, hanem férjként és feleségként is. Amikor egészen kicsik voltak a gyerekek, akkor volt ezt a legnehezebb megoldani. Esténként én szinte elájultam a fáradtságtól, de napközben a közös séták, játszótérezések alkalmával igyekeztünk beszélni mindarról, ami bennünket foglalkoztat, vagy amit esetleg sérelmesként élünk meg.

Ahogy azt már említettük, mi azt a gyakorlatot alakítottuk ki, hogy mindaddig érdemes beszélni egy-egy problémáról (legyen az közben bármily fájdalmas vagy nehéz is), amíg nem találunk olyan közös megoldást, ami mindkét fél számára megnyugtató eredményt jelenthet. Aztán persze ezt a gyakorlatban is alkalmazni kell. Sokszor láttunk olyan párkapcsolatot, amelyben az egyes felek az eltérő véleményüket egyfajta harcként, küzdelemként élik meg: kinek az igaza érvényesül? Ilyenkor az indulatok hevében gyakran hangzanak el olyan megjegyzések, vádak, minősítések, amelyek a másik emberi méltóságát sértik, akár életre szóló sérelmeket okozva. Szokták aztán azt mondani: „engedjen egyszer az egyik, máskor a másik”. Ez a méricskélés azonban tapasztalataink szerint ritkán vezet jóra; előbb-utóbb mindketten azt érezhetik: az életük alapjaiból kell feladni valamit, erodálódnak az összetartó szálak. Gyakori a másik hibáztatása (az, hogy az egyik fél önmagát a mártír szerepében látja és láttatja), és az is, hogy az ember csak a másiktól várja a megoldást, és ha az nem történik meg, ez is csak a sértettséget, a magárahagyottság érzését növeli.

Egy házasságban a különböző életszakaszokban más- és másfajta konfliktusforrások várnak az emberre (egészen mást jelent a gyerekek csecsemőkora, iskolai időszaka, a kamaszkor, az „üres fészék” időszaka, az időződés és az azzal járó nehézségek...). Mivel nekünk, ahogy azt már említettük, nagyon széles, gazdag az ismeretségi, baráti körünk, sokat tudunk meríteni mások tapasztalataiból, és bizony sokszor fordultunk a „szakirodalomhoz” is: szerencsére ma már sokat gazdagodott ez a fajta

pszichológiai kultúra is. De persze mindez csak segédeszköz. Gyakran tapasztaltuk a környezetünkben lévő kapcsolatokban, házasságokban azt is, hogy a felek túlságosan könnyen meghátrálnak a nehézségek elől, feladják a kapcsolatot (abban a reményben, hogy mással majd könnyebb, jobb lesz). Persze vannak olyan kapcsolatok, amelyek valóban menthetetlenek (mert valószínűleg eredetileg is tévedések voltak), de ahol a felek még alapvetően szeretik egymást, ott, azt gondoljuk, érdemes mindent megtenni a kapcsolat megmentéséért (akár külső szakember segítségét is igénybe véve, például családterápia, párterápia). A válásoknál, különösen, amikor gyerekek is vannak már, persze jó szándékúan azzal erősítik magukat a felek, hogy mindent megtesznek a gyerekek sérülésének elkerülésére. S ha egy házasságban már csak boldogtalan résztvevők maradtak, és a gyerekek folytonos marakodás áldozatai, akkor valóban talán jobb külön. De – tisztelet a kivételeknek – nem találkoztunk még olyan válástörténettel, bármilyen békés volt is a válás, hogy a gyerekek életük végéig ne emlegették volna, illetve ne hordozták volna valamiképpen életre szóló nyomait az elrontott kapcsolatnak. (Hiszen ez a kapcsolat hozta létre őket.) Viszont több olyan házassági krízist is láthattunk, amikor a felek végül is eredményesen birkóztak meg a nehézségekkel, és a kapcsolat szinte új lendületet vett, azt is mondhatnánk, tovább mélyült. Nem érdemes tehát könnyen és gyorsan feladni.

Nagyra tartjuk Tolsztojt, de azzal az agyonidézett mondatával, miszerint a boldog házasságok mind egyformák (miközben természetesen értjük, Tolsztoj mire gondolt), végképp nem tudunk egyetérteni. A boldog házasságok is legalább annyira sokfélék és sokféleségükben izgalmasak, mint a drámaian boldogtalanok. Gyakran előfordul, hogy egy házasságba a felek teljesen eltérő értékrendű családokból érkeznek. S mivel ezek az eltérő értékrendek átszövik az egész életünket, a munkáról, az emberi kapcsolatokról vallott felfogásunkat, a gyereknevelési tapasztalatainkat és gyakorlatunkat, egészen a konfliktushelyzetek megoldási módjáig, ezért ezek a nagy értékrendi eltérések komoly konfliktusokat eredményezhetnek, különösen olyan időszakokban, amikor a házasságot súlyos nehézségek teszik próbára. Ha az eltérő értékrendű közegeből érkező felek eredetileg azért választották egymást, mert valamiért vonzóznak, értékesnek gondolták a másik magával hozott tapasztalatanyagát, és nem arról volt szó, hogy hunyjunk szemet a nagy különbözőségeik felett, mert a szerelem majd úgyszólván mindent összehétközíti, akkor – építve rá, és beépítve a közös életbe egymás tapasztalatanyagát – még szélesebb alapokra lehet

helyezni a közös életet. Az is gyakori próbára tevője a párkapcsolatnak, hogy a rutin, az ismétlődő teendők és élethelyzetek következtében a mindennapok mintegy taposómalomnak tűnnek, elvész a kezdeti, egymás felé vonó érdeklődés. Ahogyan az embernek a lakását is nap mint nap ki kell takarítani, időnként átrendezni, nagyobb időközönként pedig komolyan felújítani, ugyanúgy lehet a mindennapokba is kisebb-nagyobb változtatásokat, újdonságokat beépíteni, s legfőképpen észrevenni azt, hogy minden nap maga is hoz valami újdonságot.

- (∴) **Kapitány Gábor:** Erre a kérdéskörre egyrészt az a válasz, hogy valójában mindenki mindig új, sosem ugyanolyan, mint korábban; másrészt egy emberi lény eléggé gazdag ahhoz, hogy mindig új vonásokat fedezzünk fel benne. S ami talán a leglényegesebb dolog: az, hogy újnak, érdekesnek látunk-e valamit vagy valakit, nagyon nagy mértékben rajtunk múlik. De az is, hogy mi magunk mutatkozunk újnak és érdekesnek: vagyis ne legyünk lusták, kényelmesek, ne higgyük, hogy párunkat megtalálván utána már semmit sem kell tennünk. A párkapcsolat, a házasság nem „révbeérés”, hanem maga az élethosszig tartó hajózás, maga az utazás, amelynek sikerességét nekünk, magunknak kell biztosítanunk, minden nap újra meg újra. Ugyanakkor az embernek szüksége lévén az állandóságra, az is nagyon fontos, hogy ennek örömeit is megélhessük. Erősítik a kapcsolatot a közös hagyományok (ha mindig bele tudunk vinni valami új elemet is); erősíti az olyan boldog emlékek felidézése, amelyek a másiknak is fontosak. (Ilyenek mindig vannak, ezekből lehet erőt meríteni.) Erősítik a kapcsolatot a közös erőfeszítések, az egyetértések. És alapvetően az, hogy egyfelől sose adjunk fel semmit, ami nekünk fontos, de a másiktól induljunk ki, olyanokat csináljunk, ami a másiknak örömet okoz. Nem önállórendelésből, hanem azért, mert nekünk is a másik öröme okoz örömet. Régen rossz, ha úgy fogjuk fel, hogy nekünk a másikhöz „alkalmazkodni kell”, mert ezzel a másik egyre inkább teherezés forrásává válik. Ma divatosá vált az „énidő” fogalma, ami tipikus individualista szörnyszülött, azt jelenti, hogy időnként – időt szakítva arra, hogy csak magunkra koncentráljunk – az embernek mintegy „ki kell pihennie” a másikat. Az egész életünk énidő, és régen rossz, ha amikor magunkra, az „énünkre” gondolunk, abban a másik nincsen benne. Persze két embert, ha életük nagy részét közösen építik is fel, s ha az Ági által említett értékrendi eltérés sem állít falat közéjük, akkor sem teljesen ugyanazok az impulzusok érik, és az azonos impulzusokat sem teljesen

azonosan dolgozzák fel. Veszélyezteti a párkapcsolatot, ha azt, amit az egyik szívesen csinál, a másik ki nem állhatja. Ha olyasmit igényel, amiben a másik egyáltalán nincsen figyelembe véve. De ezt meg lehet előzni a célok összeegyeztetésével, azzal a szintézisteremtéssel, amire már többször utaltunk. Azt pedig, hogy ne legyünk benne abban, amire a másik törekszük, egy igazi, „magát a mindenséggel mérő” szerelemben eleve nem fogadhatjuk el, ám persze ez is csak úgy működhet, ha kölcsönös. Igen, előfordulhat, hogy az ember (olykor akaratlanul is) igazságtalan, türelmetlen, figyelmetlen, sőt, sértő a másikkal. Ilyenkor nagyon fontos, hogy az „elkövető” képes legyen (megalázkodás nélkül) belátni ezt, az „elszenvedő” pedig (az önértzet feladása nélkül) megérteni az okait. S persze a legfontosabb, hogy az ember figyeljen arra: ilyesmi minél kevésbé forduljon elő. (Az „önértzet feladása nélkül” itt azt is jelenti, hogy amíg tüske maradna utána, addig nem lehet megbocsátani, feloldódni; a kapcsolat fenntartása viszont azt kívánja meg, hogy addig tartson az egyeztetés, amíg nem marad a végén egy szemernyi tüske sem.) Mindennek – megértésnek és belátásnak – az alapja az, amit fentebb említettem, hogy ha a másiktól indulunk ki, ha abból indulunk ki, hogy véletlenül sem akarunk neki fájdalmat okozni, akkor ezt a másiktól is feltételezzük, a másiktól is joggal elvárhatjuk.

Ági említette szükség esetén a pszichológus, a barátok segítségét. Ezek valóban nagyon hasznosak lehetnek, főleg, ha képesek vagyunk megkülönböztetni az építő tanácsot a rombolótól (hiszen barátaink, családtagjaink sokszor elfogultak, és könnyen előfordulhat, hogy olyan tanácsokat adnak, amelyek nem segítenek a kapcsolat erősítésében, s a pszichológusok közül sem mindenki egyformán rátermett). Amikor egy kapcsolat válságban van – ezt már a válság kezdeteinél érezni lehet abból, hogy olyan változásokat látunk a másikon, amelyek nem illenek a róla kialakított, és odáig számunkra egyértelműen boldogság forrásául szolgáló pozitív képbe, illetve magunkban érezzük a (sokszor nem is megokolható) elégedetlenség csíráit –, gyakran az a legeredményesebb segítségkérés, ha – megpróbálva szembenézni a krízis minden okával, és megfogalmazva mindazt, ami nekünk rossz mindebben – éppen a másiktól kérünk segítséget.

Mindezekkel csak a tapasztalatainkról próbálunk beszámolni, tudván, amire Ági az imént utalt, hogy minden egyes ember és minden egyes kapcsolat különböző, és ha a sikeres kapcsolatok tapasztalatai önmagukban megoldhatnák mások problémáit, már nem lennének párkapcsolati válságok. Nekünk is az az alapvető tapasztalatunk, hogy mi magunk vagyunk a kapcsolat fenntartásának és erőfeszítésének legfőbb erőforrásai. Persze a kétszemé-

lyes (vagy legfeljebb gyerekeivel bővített) Édenkert az ember számára nem opció, lévén, hogy sokszemélyes társadalmakban élünk, és a többi ember is hatással van ránk. És e hatások között vannak olyanok, amelyek azzal rombolják a párkapcsolatot, hogy konkurenciát támasztanak: amikor egyes férfiak vagy nők magukhoz próbálják kapcsolni a pár egyik vagy másik tagját. És vannak olyan általános hatások is – mint amilyenek például a médiából áradó minták –, amelyek azáltal rombolnak, hogy magát az életre szóló összetartozást kérdőjelezzik meg, azt sugallják, hogy nem ez a „normális”, hanem a promiskuitás, a különböző individuumok hol ide, hol oda csapódása. Annak, ha ilyen minták terjednek, persze mindig társadalmi okai vannak. Mindkétféle hatás ellen az nyújthat viszont védelmet, ha a párunk annyira fontos a számunkra, annyira személyiségünk részévé válik, hogy ez fölé helyez bennünket akár a konkurensok, akár a „korszellem” nyomásának, s magát az összetartozást teszi immunissá az efféle hatások ellen.

(::) **Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor:** Elképzelhető, hogy abból, ahogy itt tanácsainkat soroljuk, az a látszat keletkezhetik, hogy mi valamiféle bölcsességosztó gurunak, mások életproblémái megoldóinak képzeljük magunkat. Ezt a szerepet soha nem kívántuk betölteni, azt viszont az évek előrehaladtával és tapasztalataink gazdagodásával egyre fontosabbnak gondoljuk, hogy az immár sok évtizedes (páros) élet tapasztalatait megoszthassuk másokkal; aztán úgy is az történik, ami minden emberi tapasztalat sorsa: a többiek kiszemezik belőle, ami használhatóan mutatkozik a számukra.

(::) **Fenyvesi Bori:** A párkapcsolatban élés és kitartás egymás mellett folyamatos *szelídítő* kapcsolatot igényel. Vannak párok, akik *egymás mellett* élnek, és vannak, akik *együtt* élnek. Különböző szinteken lehet kapcsolódni egy másik emberhez. Hagymamódon létezzünk. Kérdés, hogy milyen mély rétegeinkhez hagyunk hozzáférést a párunknak vagy barátunknak. Minél mélyebb rétegeinket tárjuk fel, minél mélyebb a megismerés, annál őszintébben tudunk élni. Ez a feltétele az önazonos létezésnek is, ami egy jó és hosszú párkapcsolat alapja. A kapcsolódás eszközeként tekintek a beszélgetésekre és a közös cselekedetekre, együtt megélt örömteli pillanatokra és akadályok leküzdésére is. Turányi Gábor építész mesterem szavai jutnak eszembe, aki egyszer azt mondta, ha tervezés közben elakadok, akkor váltsak eszközt; ha addig rajzoltam, kezdjek el makettezni, ha addig maketteztem, kezdjek el rajzolni vagy olvasni. Egyszerűen váltsak megközelítést, ez segít felismerni megoldáso-

kat, és tovább lendíteni a feladatban, amivel éppen dolgom van. Tapasztalatom szerint ez a módszer az emberi kapcsolatokra is alkalmazható. Amikor úgy érezzük, egy helyben toporgunk, nincs fejlődés, öröm egy kapcsolatban, akkor megközelítésünkön kell dolgozni, változtatni. Mondjuk, ha addig valakivel mindig csak beszélgettünk, és elakadást vagy kedvetlenséget érzékelünk, akkor jót tehet, ha szokásainktól eltérően valamilyen közös cselekvésben működünk együtt, legyen az főzés, házimunka, kertészkedés, képzőművészeti alkotás, bármi, ami új oldalunkat és ezzel mélyebb rétegeinket láttatja. Kapcsolatok terén is sokszor a maximalista hozzáállás, illetve a tökéletesség hajszolása vezethet tévútra. Ha azt keressük a másikban, hogy milyennek *kéne* lennie, hogy még jobban megfeleljen nekünk, akkor nem rá vagyunk nyitottak, és nem őt ismerjük meg, csak a magunk által vizionált és a másakra kivetített, nem létező eszményképet keressük reménytelenül. Ha megtanulunk figyelni és meghallgatni, illetve értő figyelemmel kapcsolódni a másikhoz, csak akkor van esélyünk mély, akár életre szóló kapcsolatra. Ehhez elengedhetetlenül nagy szükségünk van a KÍVÁNCISISÁGRA. Ha azt kérdeznék tőlem, melyik az a tulajdonság, ami a fenntartható életmód egyik alapköve, akkor a kíváncsiság fenntartását mondanám. Talán összefüggés van az elsvárosodó emberi kapcsolatok térnyerése és az alapvető kíváncsiság haldoklása között. A digitális felületekről túl sok feldolgozhatatlan információ befogadására, sok felületes kapcsolat lát-szólagos fenntartására fordítjuk az energiáink nagy részét, miután nem marad figyelmi kapacitásunk és időnk a személyes kapcsolataink igazi ápolására. Ahhoz, hogy egy kapcsolatot igazán ápolni tudjunk, kíváncsinak és érdeklődőnek kell lennünk a másik személyisége, igényei iránt. Képesnek kell lennünk kérdéseket feltenni, ami után meghallgatjuk a választ, és arra reagálva gördítjük tovább a kapcsolódásunk kerekét. A kíváncsiság mai, tendenciózus csökkenését a kérdezési hajlam és a (jó) kérdések elszórtabbá válásából érzékelem. Nálunk a „karbantartás” része az egymás dolgaira fordított aktív figyelem és idő. Kíváncsiak vagyunk egymásra; arra, hogy adott helyzeteket melyikünk hogyan él meg: mit érez, mit gondol, mit szeretne tenni: valamennyire tervezőként gondolkodva közelítünk a személyes nehézségekhez is. A konfliktusos ügyeket kibeszéljük, igyekszünk értelmezni az álláspontokat, és hosszabb-rövidebb idő után nyugvópontra jutunk. Az örömteli események átbeszélésével is elidőzünk, ez fontos töltőkezesi forrásunk, mint ahogy a közös életünk képeinek nézegetése és naplóink, egymásnak írt leveleink (újra) felolvasása is.

A párkapcsolatunkon túl a tágabb emberi közeg is jelentős hatással van az életünkre, és mi is hatással vagyunk a környezetünkre. Az érdeklődő, kíváncsi hozzáállás a családon túli kapcsolatok megerősítésében is jelentős szerepet játszik. Fontosnak tartjuk építeni és életben tartani a családi, baráti, ismerősi kapcsolataink megerősítő hálózatát. Ezek egyfajta körülöttünk rétegződő szövetékként léteznek. Az otthonunkat körülvevő szomszédság térben igen közeli kapcsolódás lehetőségét adja. Kérdés, hogy tudunk-e élni vele. Korábban falun természetesen működött, hogy a szomszédok a család utáni legfontosabb emberek, akikre lehet számítani, ez a nagyvárosokban és az agglomerációban sem evidensen van így. Vannak, akik kifejezetten látni és hallani sem akarják a szomszédban lakókat. Mi nem ilyenek vagyunk, mi szeretjük megismerni a közvetlen közelünkben élő embereket, ezekre a kapcsolatokra is lakóközösségként és erőforrásként szoktunk tekinteni.

Szerencsénkre nagyon jó szomszédaink vannak, és közülük többen hasonlóan gondolkodnak, így többükkel összejárunk, van, hogy eszünk-iszunk, beszélgetünk, máskor segítünk egymásnak, ezzel mélyítjük kapcsolódásunkat az otthonunkhoz. Talán azért van értelme türelmesen és érdeklődve figyelni másokat, mert egy idő után szavak nélkül is megértjük őket, ami, ha jobban belegondolunk, könnyíti az életet.

(∴) **Cosovan Attila:** Karbantartani? Ma egy olyan világ kezd kirajzolódni, ahol a „karbantartás” szó kezd irrelevánssá válni. Manapság például egy LED tévét megjavítani nem szoktak, mert szinte drágább, mint egy új megvásárlása. Egy autó is négy év után lecserélendő. Az otthon bútorai is, hiszen kiment a divatból a posztmodern barokk, és bejött helyette a posztmodern minimál, s az egyiktől nem lehet másikat csinálni... A fogyasztói társadalom mintázata az emberi kapcsolatokban is megmutatkozni látszik. A „vágjunk arra, amink van” igazsága egy bizonyos szintű vaktságot követel meg. Hogy vágyhatnék arra a nőre, akivel tizenhat éve minden nap együtt fekszem és kelek. És ő rám? Ez nonszensz. Nem erre nevel a világ. *„Cseréld le! Kezdd újra. Választhatsz. Megérdemled a boldogságot. Egy életed van csupán. A te életed!”* Nagyszüleim és szüleim mintája pedig ennek az ellenkezője. Ők kitarítottak. Anyai nagyszüleim kínálódva egymás mellett, de kitarítottak. Szinte érthetetlen, ráadásul értelmetlennek tűnik. Ez az értelmetlennek tűnő kitarítás átöröklődött a szüleimre is... náluk is voltak konfliktusok, de ők valahogy mindig felismerték az egykori szerelmüket egymásban...

S velünk, hogy van ez tizenhat éve? A szerelem nem más, mint a fenntartható szerelmeskedés. Akkor maradok szerelmes, ha képes vagyok folyamatosan felismerni a másokban azt, ami belőlem hiányzik. Alapvetően így vagyunk kitalálva. A testünk is azért vágyik a másokra, mert neki vannak olyan „molekulái”, amelyek belőlem hiányoznak, vagy éppen több van belőle. Másképp néz ki, mint én. De a másság nem elegendő, pontosabban ez csak arra elég, hogy vágyjunk a másságra...

De a végtelen kínálatban és végtelen másságok között van valaki, aki ugyan teljesen más, mégis valamiért azonos velem...erre mondják azt a racionalisták, hogy passzol a kémia, a cinikusok meg azt, hogy megtalálta zsák a foltját... De mi van akkor, ha a zsák és a folt idővel elkopik? Ha a kémia nem reagál úgy, mint régen? Ha a másik mássága már nem izgalmat, hanem idegenséget kelt? A fogyasztói logika szerint ilyenkor a megoldás egyértelmű: lecserélni, továbbmenni, keresni valami újat, frissebbet, vonzóbbat. Hiszen mindenütt ezt látjuk. Az algoritmusok is így működnek: ha már nem kattintok elég érdeklődéssel, dobnak valami újat elélem.

De mi van, ha mégsem a cserélhetőség a valódi válasz? Mi van, ha nem az a kérdés, hogy mennyire új valami, hanem az, hogy mennyire mély? Ha nem a tökéletes illeszkedést kell keresni, hanem azt a folyamatot, amelyben két ember újra és újra egymásra találhat; azok, akik egyszer minden kétséget kizáróan döntöttek: egymásról.

A szerelem – a fenntartható szerelem – nem az újdonság állandó hajszo-lása, hanem a folyamatos felfedezés. Annak az embernek a felismerése – a megbámulása –, akit már nagyon jól ismerünk. És ez nem vakságot jelent, nem azt, hogy figyelmen kívül hagyjuk az idő múlását vagy a hibákat. Épp ellenkezőleg: éberén figyelünk, hogyan változik a másik, és hogyan változunk mi is. Hogyan öregszünk. Hogyan öregedhetünk meg szépen. És ha mindketten figyelünk, akkor időről időre, újra és újra meglátjuk egymásban azt, amiért annak idején minden elkezdődött. Talán épp ez az, amit a mai világban elfelejtünk: hogy az érték nem mindig a legújabb, a legkönnyebb, a legmaibb. Hanem az, akihez odafordulunk, az, amit gondolunk; ami mellett döntöttünk, aki mellett és akivel együtt döntünk a továbbiakban mindenről. Aki és ami mellett kitartunk.

Be kell látnom, hogy a fenti szövegem egy ócska tautológia... ugyan az egyik csapból az folyik, hogy „egyszer élünk, kezd újra, míg van érkezésed”, a másik csapból meg az folyik, amit én itt szépen végigpongyo-láztam, miközben semmi újat nem mondtam, s talán mélyet sem.

A Gábor-féle „szörnyszülött énidővel” mit kezdjek, azon kívül, hogy fáj kimondani: ÉNIDŐ! Van olyan idő, ami nem énidő. (?) Minden idő, amit érzékelek a szerveimen, lelkemen és szellememen keresztül, az mind énidő. Mitől énidő(bb), ha elmegyek a haverokkal sörözni, és ott még sok más ember ugyanúgy énidőzik? Mitől énidő(bb), ha egyedül elmegyek kirándulni, mert arra vágyom, hogy ne szóljak senkihez, és hozzám se szóljon senki? Bevallom, sokszor szeretem ezt az érzést, de ezt megcsinálhatom a családommal is, megtartva a túra alatt – bizonyos ideig – a tisztas távolságot közöttünk. Az már énidő ugyebár, de ha közben eszembe jut valami miatt egy emlék róluk – ami eléggé gyakran előfordul –, akkor elég, ha hátrafordulok, megtámaszkodom a botjaimon, és bevárom őket, a családot, amely lassan kirajzolódik a benőtt ösvény bokrai között, s örülök, hogy az énidőmben ők is ott lehetnek – miközben elfut mellettem egy trendi fazon, aki tíz másodpercenként a sportóráját csekkolja, természetyszerűen nem reagálva az ódivatú üdvözléseimre. Megértem, elfogadom: igen, ez a steril ÉNIDŐ, erről beszél a fáma; kösz, nem kérek belőle. Ha valaki magára ismerne, csupán a véletlen műve. Miközben hála azért, hogy nem vagyok egyedül. Sokan vannak egyedül, fiatalok is, kényszerből, a sors fintora miatt, esetleg azért, mert szeretteiket elvesztették, vagy idősek, akik magányosak, sokan, nagyon sokan (talán a mellettem elrobogó sportórás ember is ilyen volt) – gondoljunk rájuk, mielőtt mellveregetve hangoztatjuk az ÉNIDŐT, ami jár, ami kijár nekünk.

Ágnes és Gábor

Kapitány család, unokák

*Az Iza forrásánál a
gyerekekkel, Izával
és Maxszal*

Ati és Bori

Sárkányeregetés

Ati kútba ugrik :)

COSIBORI FOTÓK

A természethez való viszony mit ad az embernek?

(∴) **Kapitány Ágnes:** Életem során szerencsére különböző településméreteken élhettem (Ráabafüzes, Szentgotthárd, Szombathely, Budapest, Velem, Adyliget). Ezek a különböző településméretes és -formák más-más ismeret- és tapasztalatanyaggal láttak el engem. Szerencsére mindegyikben közös elem a természettel való rendkívül intenzív kapcsolat. Ráabafüzesen kisgyerekként az erdőben lehetett kószálni, Szombathelyen nagy, egymáshoz kapcsolódó kertek vették körül családi házunkat, rengeteg gyümölcsfával (hasonlóan nagyszüleim sárvári házához). Egy gyereknek sokszor kusza képzetei vannak a természetről, annak jelenségeiről. Én például a hegyeket egész kicsi gyerekkoromban – valószínűleg a mesék alapján – hatalmas kősziklákból álló, égig érő csúcsokkal, többnyire hófedetten képzeltem el, vagy kicsit hasonlítva az Üveghegyekhez, amelyek felületén, hiszen üvegből vannak, megcsillan a napfény. Aztán elképedve néztem, amikor a kőszegi hegyeket mutatták nekem: hogyan is lehetnének ezek hegyek, hiszen zöld fákkal borítottak. Távolból még a sziklák sem látszóttak. Nagyon izgatta a fantáziámat a tűzhányók világa: elképzeltem, ahogy lassan hömpölyög a láva felém, s azt számolgattam, tudok-e elég gyorsan futni, hogy megelőzzem a hömpölygő lávafolyamot. Nagyon féltem a földrengéstől. Azt mesélték, hogy ilyenkor megnyílik a föld, s akár egész házakat is elnyelhet. Ijedten figyeltem nyáron a száraz földön keletkező repedéseket, s a talpammal igyekeztem betömni ezeket a réseket, hátha így sikerül megelőznöm, elhárítanom a készülődő nagy katasztrófát. Vannak tehát a természetnek fenyegető, rémítő elemei, de a természethez való viszonyomat egyáltalán nem ezek határozzák meg.

Mostani otthonunkban, Adyligeten az erdő mellett lakunk, vaddisznók, fácánok, őzek közelségében, Velemben pedig még a kerítések nélküli világ szabadságát lehetett átélni gyerekeinknek is. Nem véletlenül hivatkoznak manapság a természetre mint terápiára („erdőfürdő”). Az erdőélményhez hozzátartozik a gombászás, vadszedrezés, s mi nagyon megbecsüljük a természet ezen ajándékait. (Jól meg is dolgozunk érte.) S a kertünkben termő gyümölcsökből (ha jól beosztjuk) egész évre elegendő finom lekvárokat főzhetek, kóstolóval ellátva még barátainkat is. Az erdőt nem csak készen kapjuk: Adyligeten rendszeresen szervezünk közös erdőtisztítást, s ez nemcsak összetartó erő az ott élők számára, hanem a gyerekekben

már kezdettől kialakíthatja a természetért érzett felelősséget is. És igen, szükségképpen azt is megtapasztaljuk időnként, mit jelent, amikor az egész évi gyümölcsstermést elviszi a virágzó fák virágszirmait barnára aszaló éjszakai fagy (pár óra, és minden odalesz: ilyen a természet ereje). Nagyon szeretem a természet hangjait hallgatni. Adyligeten kora tavasztól késő őszig, ha csak lehetséges, az erkélyen ülve dolgozom (a hideg miatt sokszor még pokrócba bugyolálva). Élvezem a felkelő nap első sugarait, a kora reggel felhangzó madárkórust.

Velemben meleg nyári éjszakákon az erkélyen szoktunk aludni a gyerekekkel együtt, kicipeltük a matracokat, lenyűgözve szemléltük a csillagrengeteget, augusztusban vártuk a csillaghullást, hogy a babonának megfelelően kívánhassunk valamit, vagy csak hogy szerencsés szemtanúi legyünk egy nem nagyon gyakori, látványos természeti jelenségnek; fűleltünk a kertben motozó sünök neszeire, a fáról potyogó gyümölcsöket csámcsogva falatozó vaddisznók röffenéseire. Sátorozni is azért szeretünk, mert ilyenkor egyszerre élhetjük át a természettel való egységet, ugyanakkor valamiféle jóleső biztonságot is.

Érdekes, hogy amikor a természetről beszélünk, akkor elsősorban a zöld lombú erdők jutnak az eszünkbe, pedig a kopár sivatagok, a fák nélküli sziklás hegyek ugyanúgy a természetet jelentik. S nyilvánvalóan a természethez hozzá tartoznak a benne élő állatok, az apró méretű hangyáktól kezdve a méheken, darazsakon, fecskéken, gólyákon át egészen a méltóságteljes őzekig, vaddisznókig. A velük való találkozásaink is a nagy természeti élményeink közé sorolhatók. Egyszer színházból jövet, késő este az utcánk aljában egy vaddisznócsalád dagonyázott a frissen keletkezett tócsában, csíkos kis vadmalacaikkal. Megálltunk az autóval, letekertük az ablakot... ők is mozdulatlanul dermedtek, aztán az anyadisznó egy határozott röffentésére beviharzottak az erdőbe. Velemben meg egyszer egy vízisiklóval találkoztunk: hatalmasra tágult torkával éppen akkor nyelhetette le áldozatát: amikor meglátott bennünket, menekülőre fogta, de ehhez gyorsan ki kellett öklendeznie a nem olyan régen elnyelt vakondot.

A napokban pedig egy hatalmas szürkebagoly telepedett le az erkélykorlátunkra, csodálatos ezüstszürke tollazattal. Mikor megmozdultam, észrevett, és olyan puha szárnylebbenéssel röpült el, mintha csak egy tollpihe lebbenne arrébb. Velemben a természethez való *viszony* ősi mintái is tanulhatók. Nem messze a házunktól volt egy kedvenc almafánk egy helybéli idős bácsi telkén. A fa nagyon finom, fanyar gyümölcsöt termett, öreg volt, talán öregebb is, mint a bácsi. Velemben nagy viharok tudnak

lenni, egyik ilyen alkalomkor a fa kidőlt (éppen virágzott). A falubeliek mondták: „na, ennek annyi, kivághatja János bácsi, ez a fa meghalt”. Erre János bácsi: „nem halt meg az, csak lefeküdt”. És az öreg nem nyúlt a fához, hiszen annak gyökerei félig még a földben voltak, kapaszkodtak. És valóban, beérlelte a gyümölcsöket, és még évekig virágzott és termést hozott. Azóta számunkra ez az életképesség, a remény, a természetbe vetett hit szimbóluma. Sokszor emlegetjük más helyzetekre is alkalmazva: „nem halt meg az, csak lefeküdt”. (Ahogy János bácsit is őrizzük emlékezetünkben, aki egyébként „öreglegény” volt, ahogyan a faluban mondják az agglegényt. Sok apró kis földparcellával bírt, még nyolcvanéves kora fölött is maga kaszálta a rétet a „lefeküdt” almafa körött is. Többen akartak földeket venni tőle, de János bácsi nem adta. „Miért nem adja el, János bácsi – kérdezték –, hiszen már alig bír vele?” „Azért, fiam, mert akkor nem lenne” – volt a lakonikus válasz, és ez nem elsősorban a birtoklásvágyról szólt, hanem a rábízott földekről való gondoskodás kötelességéről, a felelősségérzetről).

Az erdő mellett a másik fontos természeti elem nekünk a víz, a tenger. Máig megfejthetetlen a számunkra, mit tudnak ezek a kisebb vagy nagyobb vízfelületek, miért is olyan megnyugtató melléjük telepedni, szemlélni a víz fodrozódását, hallgatni a hullámok csapkolódását. (Talán a végtelenséget élhetjük át, az élet összetett biológiai alapjait? Az éggel való egyesülést? Csak találgatni tudunk.)

A szellemi munka mellett mi magunk is nagyon fontosnak érezzük a fizikai munkát is. Gondozzuk a kertünket, Gábor fűvet vág, én gyomlálók, virágot ültetek, Misi kis tavat létesít, Máté a fagyalsövényt igazítja, s milyen jó, hogy együttes munkánkból válik élhető világgá a kert. (Persze ez csak amolyan nagyjából szabadon hagyott angolkert, vagy ma akár permakultúrás kertnek is nevezhetnénk.) Sokan fizikai tevékenységnek tekintik a főzést is. Persze van ilyen oldala is, hiszen be kell vásárolni, hazacipelni a hozzávalókat, elpakolni, megpucolni, felválni; de a főzésnek számomra nem ez a lényege. Egyrészt rendkívül kreatív tevékenységként élem meg, hiszen minden egyes alkalommal (még akkor is, ha ugyanazt az ételt készítem, ugyanazokkal az összetevőkkel), kicsit más lesz a végeredmény. Rádásul szeretek improvizálni is, kitalálok valami új ételt az itthon lévő anyagokból, vagy mostanában a fűszerezéssel „bolondítom meg” a leg-egyszerűbb ételeket is. Mindig eszembe jut erről édesanyám hihetetlenül finom leve-se, amit édesapám nemes egyszerűséggel „kertek szemetje levesnek” hívott. A leves ugyanis úgy készült, hogy édesanyám kiment a

konyhakertjükbe, körülnézett, mi az, ami éppen érik: zöldborsó, zöldbab, sárgarépa, petrezselyem, újhagyma, s ezekből aztán remek leveseket „rittentett” össze. A főzés mindenképpen része a természettel való kapcsolatunknak is. A főzés ráadásul nagy örömszerzés is. (Nem véletlen, hogy az étkezés összekapcsolódik a lélekkör-teremtéssel.) Igazán jó érzés, amikor látom, az általam gondosan elkészített ételeket milyen megelégedéssel falatozzák a szeretteim. Ez az öröm aztán motivációt is jelent arra, hogy „fejlődni” tudjak. Hosszú ideig nem mertem vállalkozni a palacsinta-sütésre. Már megszületett mind a két gyerekünk. Láttam az egyik rokon néninél milyen élvezettel eszegetik a túrós, lekváros, kakaós palacsintákat. Nem létezik, hogy ne tudjam megtanulni, gondoltam, nekiálltam ellesni a titkokat; eleinte persze odatapadt, nem tudtam rendesen megfordítani, de aztán ráéreztem, és mára pikk-pakk ötven-száz palacsintát is megsütök egy-egy hétvégi ebédhez vagy vendégeskedéshez. Amíg a gyerekeink kisebbek voltak, rendszeresen meghívtuk mindkét öcsém fiait hozzánk, Velembé egy-egy hétre. Itt volt aztán csak nagy sikere palacsintakészítési tudományomnak. Hét fiúgyerekekkel ültük körül az asztalt, s a palacsintavésznél nálunk az a szokás, hogy odakészítem az asztalra a darált diót, mákot, kakaót, túrót, mézet, különböző lekvárokat: ki-ki a saját ízlése szerint rak össze ezekből különböző töltelékvariációkat. Amikor Zoltán öcsém három fia hazatért a velemi nyaralásból, büszkén mesélték otthon: – Ágneséknél huszonhét fogásos ebéd volt! – összeszámolták, hogy ennyiféle palacsintavariációt készítettek maguknak. Ma már mindkét fiunk is remek palacsintakészítő, Misi még feldobni is tudja. Most éppen a nokedlikészítés fortélyával ügyködöm, eddig édesanyám és Enikő barátnőm nokedlijeit csodálhattam csupán. Az ételkészítés a tradíciók átadásának is egyik legközvetlenebb módja. Ősi, sok generáción átívelő tudások szállnak így nemzedékről nemzedékre, sokszor a gondosan összeállított, kézzel írt családi receptek, füzetek segítségével. Hosszú ideig nálunk a lekvárkészítés titka édesanyámé volt, aztán amikor már fogyott az ereje, és én álltam a lekvárfőző fazék mellett, kevergetve a pöfögő finomságot, édesanyám pedig a konyhaasztal mellől felügyelte a folyamatot, átvettem tőle ezt a rítust is, és ma már én készítem a különböző lekvárokat, nemcsak a családunk, hanem kóstoló formájában a baráti körünk számára is.

(∴) **Kapitány Gábor:** Ági a hagyományörzés folyamatában beszél a főzésről, de a hagyományátadás-átvétel mindig megújulás is. Édesanyja valóban finom leveseket készített, de szerintem messze nem olyan finomakat,

mint amilyenek Ági levesei lettek. Nem értek a konyhaművészethez, nem vagyok képzett az ízek esztétikájában, nem tudom megfogalmazni, mitől annyira jók. Egy biztos, sok hagyományos levesünkben van rántás, az övében nincs, s vagy ezért, vagy ettől függetlenül, levesei rendkívül tiszták, áttetszőek, miközben tele vannak a természet ízeivel. Ami az édeségeket illeti, azok is páratlanok: kristálycukor helyett mindent mézzel készít, a lekvárokat is, amelyeknek mindig szintén különleges, természetes ízük van. A palacsintái papírvékonyak, a mákos (vagy diós) gubái pedig olyan könnyűek, sajátos állagúak, hogy szinte habzsoltatják magukat. De most – bár táplálkozásunk a természetbe ágyazottságunk egyik legfőbb csatornája, az ételkészítés „művészete” a természetről a nemzedékek között átörökített tudások része – alapvetően a természeti környezettel való *közvetlen* találkozásokról, a természetben való otthonlét élményeiről beszélünk. Vissza tehát a természethez!

Nekem a természettel való első intenzív találkozás kétéves korom táján történt, amikor a Pasarétre, a Rózsadomb oldalában lévő Herman Ottó útra költöztünk, egy négylakásos kertes villába. A kert óriási volt (később még három nagy, többemeletes házat építettek rá), és nekem békés Édenkert, amelyben fűvek, fák, virágok, bogarak sokaságával ismerkedtem. Nagyon szerettem lekuporodni a fűbe, és közelről figyelni, ahogy a hangyák hozzájuk képest óriás morzsákat cipelnek, ahogy a csigák óvatosan kinyújtják-visszahúzzák a szarvukat, ahogy a madarak szárnyukat töröttnek tetteve csalják el fészük közeléből a vadászó macskát. (Ezt a szokásukat agyonmelegették már, de engem teljesen lenyűgözött az a két alkalom, amikor a saját szememmel láttam.) Elképedve bámultam a pitypangok, a porcsinkák alakváltásait, egyszer-egyszer még a bábból kikelő lepkét is sikerült tetten érnem. Mint gondolom, minden gyerek, szerettem szétfűjni a pitypang ernyőcskéit, kupakja alól kiszabadítani a porcsinka mákszem magjait, páros cseresznyét dugtam a fülem mögé, ügyetlen láncot fontam a pitypangszárból, illatos diólevéllel dörzsöltem be a kezem, és megtanultam az akác levelével való jóslást: „Szeret, nem szeret, egy kicsit, tiszta szívből, igazán.” Megtanultam, hogy számolni kell a kakukk szavát: „Hány évig élek?”; ráismertem a buta vadgalambról szóló meséből a galamb „tudom, tudom” hangjára, apránként rávettem magam, hogy ne féljek a póktól, az ugató kutyáktól, ne borzadjak a bagoly síri huhogásától. Csodáltam a felnőtteket, amikor a fűvet kaszálták és boglyába gyűjtötték (amikor jól kiszáradtak, ezek tövébe heveredve át lehetett élni, lám, a fővárosban is, hogy milyen lehet be-

bújni a szalmakazalba); vagy amikor a nagy diófa ágait verték a hosszú rudakkal, vagy a barackfáról szedegették a gyümölcsöt az ugyanolyan hosszú nyelű ügyes szerszámmal (amelynek a tetején volt a gyümölcs-gyűjtő háló, „fogazott”szájával: voltaképpen ezek a fogak harapták le kocsányuknál fogva a barack gömbjeit, vagy ősszel a túl sokáig az ágon maradt burkos diót).

Rövid ideig volt a lakásunkban nyúl, sündisznó, teknősbéka, tarajos göte és aranyhalak is. Ezek pusztulásán – a nyúl esetében szökésén, a sünnnek meg (éjszakai vadászröfögése miatti) elkerülhetetlen kipaterolásán kívül – csak az szomorított el, amikor nyár végén felperzselték a füvet, és olykor egy-egy sündisznó teteme maradt az égett tarlón. Egyébként a kert egy részén háziállatok is voltak: a házunk felső szintjén lévő dán konzuli-követi rezidencia még a háború alatt önellátásra kényszerült, és a követné az ötvenes évek szűkös idejében megtartva a tyúkokat, libákat, kecskéket, piacra is termelt (tej, tojást, zöldséget). A házmesterék pedig a háború alatt lebombázott kertilak romjaiban még egy disznót is tartottak (az óljául szolgáló üregre egy ajtót szereltek, amelyre plebejus humorral egy „igazgató úr” feliratú réztáblácska volt rögzítve). Volt két kutya is – szóval, ha csak megfigyelőként is – egy kis darab faluból nekem is részem volt, Budapesten, a Pasarét közepén. Néha kirándultunk is (Gugger-hegy, Hármashatár-hegy, Széchenyi-hegy), akkor még sok, mára beépült terület érintetlen természet volt. Hatéves koromtól nyaraltunk a Balatonon, majd a Mátrában, a Bükkben, apámék vállalati üdülőjében vagy az annak közelében bérelt falusi szobában. Az iskolával is gyakoriak voltak a kirándulások, így gimnazistakoromra kedvet kaptam az önálló, barátokkal közös kirándulásokhoz, a dunai evezéshez (kajak, kielboat), a Balatonon való vitorlázáshoz. (Az első hegymászóélmény a tátralomnici csúcs szikláinak „meghódítása” volt.)

Aztán nagy ugrás volt, amikor Ágival kezdtünk Velembé járni, amelynek dombjai között mindennap „hegyet mászik” az ember, s ahol az erdőbe nem kirándul, hanem kilép: ez megint édenkerti élmény volt, de most már másképp; most már nemcsak a természet lényeivel ismerkedtünk, hanem a benne élést is tanultuk: a gombák, bogyók keresését, gyűjtését, az erdei hajnalok és alkonyok élvezetét, az eredményes kaszálás, tüzelőáprítás örömét, a gyerekeinkkel együtt a földig lógó ágú nagy fán való közös üldögélés boldogságát. A gyógynövényillatú Velemben töltött – szemünk elé méteres, kétméteres siklókat, ugatóan barcogó őzeket, a fákról két lábra állva, az ágakat lehúzva cseresznyéző, éjszaka társalkodva rőfögő

és hempergésükkel a földre irtásokat túró vaddisznókat kínáló – napok mindmáig az év egyik legértékesebb, legfontosabb szakaszát jelentik nekünk; jóllehet negyedszázada már Budapesten is a város legszélén élünk, utcánk másik oldalán az erdővel, s szinte ki sem kell mozdulni a házból (legalábbis elég itt is néhány lépést tennünk), hogy az utcánk aszfaltján násztáncot járó: egymással párhuzamos ívekben futó, ezüstösen csillogó szőrű rókákban és tőlünk pár perces sétára lévő, sok kijáratú rókavárakban, a házunkat bámuló vaddisznócsapatban, fácánok felröppenésében vagy – eddig igaz, még csak egy alkalommal – a szemközti domboldalon hangosan összecsatantott agancsú szarvasok párviadalában gyönyörködhesünk. A varjakhoz mindig vonzott a dolgokat félreahajtott fejjel, alaposan szemügyre vevő okosságuk; saját szememmel is megfigyelhettem azt a többek által leírt jelenséget, ahogy a villamossínre diót helyeznek, s miután a jármű feltörte nekik, felkapkodják a dióbekeket. (Persze a természet lényeiével való találkozás nem mindig kellemes, hiszen hozzá tartozik a szárnyashangyák, harlekinkaticák évről évre ismétlődő inváziója, a meztelencsigák gyümölcspusztító falánksága, a lódarazsak időnkénti támadása is. De a természet szeretetéhez hozzá kell tartozzék annak megértése, a különböző életformák jogosultságának elismerése, ugyanakkor az egymás mellett élésben az ember igényeit is figyelembe vevő egyensúly megteremtésére való törekvés is.)

Amíg a gyerekek kicsik voltak, velük, amikor felnőttek, egy-egy túracsoporttal jártuk a természetet, voltunk hazai teljesítménytúrán és pontgyűjtő versenyen, de mindennek a csúcsa (nomen est omen) az volt, amikor egy fiatalok szervezte utazási irodával, amelynek jelszava az volt, hogy „ha unod az ipari turizmust...”, (majd másokkal is) Európa, Ázsia, Afrika csodálatos természeti helyeire, hegycsúcsaira juthattunk el az erdélyi havasoktól a spanyol magashegyekig, Törökországban megmászva a Torosz-i és az Észak-anatóliai-hegység csúcsait, Norvégiában lenyűgözve a frissen teremtett világ képzetét keltő Hardanger-fennsíktól, sorra járva Szlovénia vagy Bosznia, Görögország vagy Bulgária hegyeit, elmélázva a Ben Nevis tőzeglápba lankadó lábánál, és tőzegmálnát majszolva Észtországban, beleszeretve a Kaukázusba, bámulva Pamukkale kőcsipkéit, a portugáliai Praia da Falesia őrjítően vörös szikláit, Glendalough mohával borított meseerdejét, a „Leszálló sárkány öblének” nyugat-ázsiai megfelelőjét: az Antalyai-öblöt, és a Cap Fréhel-i világvégének ketős szikláját, amelyen, mintha egy kontúrszerető rendező megrendezte volna, az egyiken csupa fehér (sirály), a másikon csupa fekete (kormo-

rán) madarak kolóniája zsbong; a történelemmel összeolvadó természet erejét csodálva a Níluson vagy az Eufráteszen, elfogyasztani lábunk erejét a Szahara homokdünéin, szabad ég alatt éjszakázni a sivatagban, és alulról bámulni a Matterhorn fenségét, végigyalogolni a Via Malán, a szlovén Vintgar- meg a svájci Aare-szurdokon, a Verdon-kanyonon vagy a Békás-szorosban, bemerülni a szovátai Medve-, a bohinji vagy a bledi, a comói, a wörthi vagy éppen a szappanos érintésű, a testet a vizen fenntartó anatóliai Van-tóba; csónakázni a Spreewald rejtőző vizein vagy a Morva-karszt Punkva barlangjában, tutajozni a Dunajecen, hajókázni a Hardanger-fjordon, kikötni Ithakán, átszelni a tengert Athéntól Thirán át Krétáig, átúszni a Holtak szigetére a katori öbölben, a Szerelmesek egyik öbléből a másikba Korfun... no, és a vízesések: a lillafüredi, a tarpataki, a hatalmas schaffhauseni, az imatrai, a Krka, a török Muradiye és a legfantasztikusabb, a plitvicei, ahol az embert jobbról és balról, alulról, felülről mintegy az élet vize csobogja körül. És az egész koronája, huszonéves fiatalokkal együtt hatvanévesen megmászni a Toubkalt, az Atlasz csúcsát (4167 m), megtapasztalni a magashegyi részegséget, a háromméteres szintkülönbség leküzdésének diadalát, és azt az érzést, ahogy végül az ember a felhők fölül, az antik istenek vagy a repülőgépek magasából látja a világot. A tenger varázsáról Ági már írt, ezt mi a legfantasztikusabban a Trogír melletti Ciovo sziget és aztán Tolo szinte feszített vizű öblében élhettük át.

De számomra a természet és az ember alkotta világ nem ellentétes. Nem az antropocén értelmében, miszerint az ember geológiai mértékben válik a „természettel egyenrangú” környezetformálónak, hanem abban az értelemben, hogy az ember akármit csinál, akkor is a természet része, ugyanúgy, mint az üres kagylóba bújó polip vagy a talajt porhanyóssá tévő rágcsálók és rovarok. Igen, átalakítja a természetet, időnként kártékony erőszakot is tesz rajta, de mindezt egy természeti lény teszi, örökre a természet részeként. És a sok általa létrehozott dolog vele együtt lesz része az egésznek.

A „természetet” tönkretévő ember mai képe a *saját társadalmát, önmaga természetét tönkretévő, az együttélés természetes rendjét a hatalmi viszonyokkal és a hatalmi mentalitással eltorzító emberről* szól.

Theo Angelopoulosz egyik filmjében a főhős utolsó kívánsága: a tenger mellett meghalni. Meg tudjuk érteni. A halál értelmetlen, a világot befogadni képes emberhez méltatlan, a természetbe való beolvadás viszont méltó az élethez, az emberek életéhez.

(∴) **Cosovan Attila:** Nem hiszek a steril ökológiai fenntarthatóságban. Ilyen – egyéni, családi, baráti és társadalmi fenntarthatóság nélkül – önmagában nem létezik. Mint tudjuk, a fenntarthatóság nem a bioszféra fenntarthatóságáról, hanem ezen a bolygón az emberi élet túléléséről, fennmaradásáról és megmaradhatóságáról szól. A természettel való – sokszor pusztító – diszharmóniánk talán legalapvetőbb forrásai a társadalmi és civilizációs érdek- és értékellentétek, így a társadalmi fenntarthatóság, a békés, egészséges emberi együttműködés egyik legfontosabb alapja lehet(ne) az egyetemes bioszféra fennmaradásának. Egyébként én nem tudom az életemet a természettől távol elképzelni. A nagyvárosokat sebeknek érzem. Repülőből lenyűgöző látvány egy ki-világított nagyváros, mégis megriadok a burjánzó seb analógiájától... ennek a sebnek a burjánzásához én is, mi is hozzáteszünk, hiszen házban élünk, amit mi építünk és fejlesztünk, ami a mi vétkünk... nincs még egy élőlény ezen a bolygón, akinek ilyen nagy természetmódosító hajlama és képessége lenne. Nincs még egy olyan élőlény, akinek ennyi lehetősége és egyben felelőssége lenne. Sokszor szembe találok magam azzal a megállapítással, miszerint mi talán nem is vagyunk természetesek. Nem vagyunk a természet része minden tudományos tény ellenére sem. De persze én is azzal nyugtatom magam – különben elviselhetetlen lenne –, hogy minden, amit csinálunk, az természetes, hiszen ugyanúgy, mint a hód, mi is az univerzális természet organikus része vagyunk. Ki tudja? Nekem a csodálatos Rónaszék gyerekkoromban maga volt a természet. Belumama háza is természetes volt. Falubéli ácsok, kőművesek, asztalosok, lakatosok, azaz családtagok, szomszédok és barátok által felépített vályog- és kőház, gerendázott földem, fatornác, zsalugáteres ablakok, kezeletlen fakapu és kerítések, amelyek természetes szürkére száradtak és konzerválódtak a hosszú évek alatt; szénapad, a domboldalba ásott kőpince, tyúkok, tehenek, óriási magasba emelkedő kert szilvafákkal, a tetején egy nagyobb lapos résszel; az ablak előtti kiskertben tulipánok és óriási kilátás a völgyben elterülő faluközpontra, a sósfürdőre, a templomokra és a szemközti fenyves erdőre. Mennyei, szívig hatoló, kristálytisztá levegő, amit kisgyermekként is csodaként éltem meg, pedig a máramarosszigeti Iza-parti házunk is kapott bőven a friss levegőből. Reggeltől estig a kertekben, az utcákon, a partokon, az erdőkben vagy a vizekben voltam. Télen is. Mert akkor sikanyóztunk vagy korcsolyáztunk a befagyott Iza folyón, a havat túrtuk és gyúrtuk; szánkóztunk, síeltünk a domboldalakon, az Epres dombon, a Szalavánon vagy

Egresben és Kőháton. A síelés akkor mást jelentett, mint ma. Otthonról gyalog, a hátunkon felcipeltük a sokszor combig érő hóban a „felszerelést”; vizet sem vittünk magunkkal, arra jó volt a hó. Letelepedtünk egy fa tövében, majd a sítálpakkal (levertük) letapostuk a pályát. Ez sokszor órákba telt, majd hullafáradtan csúsztunk párat. Minden felmászás 20-30 percet vett igénybe. A tetőn zihálva megálltunk és lenéztünk, hosszú perceket beszélgettünk – hallgattunk, felmértük a hegyoldalt, megterveztük a kanyarokat, elképzeltük a legjobb íveket, vagy éppen bevállaltunk egy slusszt (mi így hívtuk a fékezés nélküli csúszást) – mielőtt nekilendültünk volna. Ezt amolyan taoista síelésnek mondanám, ahol dialógus van síelő és síelő, síelő és természet között, ahol a mászás adja a hideg elleni legjobb védelmet, a csúcson való szemlélődés, pihe- nés és beszélgetés pedig az élet értelmét. Egy felvonóban ülve, azokban a cuccokban megfagyunk volna, de így, mászva, izzadtan gőzölögtünk, miközben marokszámra ettük a havat, folyékony energiát gyűjtve. (Ez majdnem egy perpetuum mobile.)

Persze késő kamaszkoromban már nekem is kijutott a „jóból”. Keresztanyám jóvoltából – aki később az USA-ba disszidált – megkaptam az akkor profinak számító sífelszerelést. Többnapos síutakra mentünk a nem túl távoli Borsafüredre (amit 1941-ben a soha meg nem valósult téli olimpia helyszínének szántak). Ott már volt felvonó és hotel is. Végre igazán síelhettem, és fázhattam a felvonóban ülve. Számomra akkoriban nem létezett különválasztva ember és természet, kint és bent, minden együtt volt, és minden egyszerre történt meg, ugyanis a benti életemet is a kint határozta meg. A nagyszüleim által ültetett, nevelt és gondozott, frissen behozott paradicsom, hagyma, uborka, paprika, a télen (fenntartható módon) vágott disznó – hűvös kamrában tartott – mangalicaszalonnája és a házi kenyér vagy kalács becsempész- te a kinti létezés holisztikus valóságát... fél lábbal mindig kint voltam, akkor is, ha bent pihentem. Lehet, hogy csupán a nosztalgia mondatja velem, de úgy éltem meg, hogy Ember és Természet harmóniában éltek, Ember és Ember– Családtagjaival, Szomszédjaival, Barátaival, Falubeliekkel – harmóniában éltek; azt éreztem, minden a helyén van. Nem emlékszem, hogy láttam volna szemetet, kommunális hulladék egyáltalán nem létezett, hiszen minden visszakerült a körforgásba. Még a fürdőkert szélén lévő kocsmát is a természet részének éreztem, amely pár lépésre volt a bányatótól. Ugyan láttam részeg embereket, de soha nem féltém: úgy éreztem, hogy mindenki vigyáz rám, mindenki ismer,

és mindenkit ismertem; a falu egy nagy család, ahol nincsenek titkok, mindenki mindenkiről mindent tud. A transzparencia, a titoknélküliség a túlélésünk záloga, talán pont emiatt a nyilvános helyen történő viták és veszekedések külső segítséggel viszonylag gyorsan nyugvópontra jutottak. Minden mesterséges képződmény a lehető legkisebb ökológiai lábnyommal létezett, és tapasztalható párbeszédben állt a természettel. Pedig nem építészek és kifinomult ízléssel bíró, tájékozott értelmiségiek lakták a falut. Ma már nincs így. Életidegen, ízléstelen hodályok épülnek a külföldön dolgozó, művelődő (?) és pénzüket hazaküldő fiatalok nyomán. A levegő most is friss, mert a falu nem tud annyi szennyet termelni, amit a zsákfalut körülölelő természet ne tudna semlegesíteni... De már alig vannak kezeletlen fakerítések: mindenütt beton, festett vas és műanyag „pompázik”. Belumama meseházáat halála után a nagynéném eladta. Ma már nem lehet ráismerni. Az ember sokszor képtelen mértékletesen fejleszteni, képtelen felismerni a technológia adta lehetőségekben az értelmetlenségeket, amelyek gyakran az életet sokkal rútabbá és boldogtalanabbá teszik. Sokszor képtelen folyamatokban gondolkodni és azokat megélni. Dönt, megveszi a legsilányabb, de jól pozicionált, legújabb fejlesztésű anyagokat, legyen szó tetőről vagy padlóról, amit tíz év múlva kénytelen lecserélni, mert kimegy a „divatból”, és nem mellékesen csúnyán öregszik, de legtöbbször tönkremegy, mert így van megtervezve, és így van (le)fejlesztve. A folyamat (az élet) olykor értelmezhetetlenné válik a folyamatosan megújuló és mesterségesen gerjesztett efemer célok árnyékában. Feltevődik a kérdés: mi változott? Akkoriban volt egy ősellenség, a Ceaușescu-diktatúra, gondolom, emiatt az emberek összezártak. Nem volt fékevesztett kínálat, örült shoppingolások sem, nem volt semmi. Ami volt, az mind az emberi együttműködésből, sokszor az „illegális” együttműködésből származott. Ma ezt az „illegális” együttműködést úgy hívják, hogy *connectivity*, vagy *co-creation*, ami manapság nem kevésszer felér ökológiai nyelven a *greenwashinggal*, a pszeudocselekvéssel... A jövőnk egyik legnagyobb kihívása, hogy az emberi együttműködést valósággá tegyük, hogy újra jó legyen ezt átélni és megélni.

(∴) **Fenyvesi Bori:** Lételemünk a természetben, azaz a szabad ég alatt lenni, de ha az ember nagyvárosban él, mint én kisgyerekként, folyamatosan érzékeli az elválasztottságot, azt, hogy nagyon el kell távolodni az otthon tereitől, hogy egy olyan, növényekben gazdag területre érjen,

ami az emberek beavatkozásaitól és koszától mentes. Gyerekként olyan helyre vágytam, ahol a levegőt jó mélyen magunkba lehet szívni, ahol akár a földön ülve is jól érezzük magunkat, ahol tiszta víz folyik a patakban, és tüzet rakhatunk, ha szükségét érezzük. Végül is a négy alapelem eredeti formájának megélésére vágytam, amit városban már csak foslányaiban lehetett megtapasztalni...

Szerencsémre, idővel kiköltöztünk a városból Solymárra, ami közelebb vitt ahhoz az ideálképhez, ami bennem élt a felnőtt otthonomról.

Meghatározó gyerekkori élményem, amikor hatévesen, három év állami óvoda után még egy évre bekerültem az Óbudai Waldorf Óvodába, amit akkor alapítottak a szüleimmel karöltve szülők és pedagógusok. Ez a rendszerváltás idejében az első Waldorf-óvodák egyike volt, amit a szüleimhez hasonló emberekből álló, nyitott szellemiségű közösség hívott életre. Egy állami ovi két csoporttermét és a hozzá tartozó kiszolgálóhelyiségeket kapták meg, hogy az amúgy panelóvodából valami egyedít varázsoljanak: *szabadságra neveléshez* alkalmas teret. A szülők és óvónők saját kezűleg alakították át és töltötték meg élettel az épületet és a kertet, ahová belépve egy új világba érkeztem. Olyan volt nekem, mint egy oázis, ahol először tapasztaltam, milyen a természettel tudatos összhangban élni. Egy olyan világba kerültem, ahol a gyerekekre szeretettel figyeltek, ahol a játékok gondos kezek munkáinak gyümölcsői voltak. Ahol a tárgyak természetes anyagokból készültek, mindegyiknek jó tapintása, valódi illata és harmonikus színei voltak. Ahol át lehetett rendezni a teret, lehetett kuckót építeni, akárcsak otthon, és meg lehetett ismerni/megélni olyan rituálékat, amelyek összetartó erőként tudnak hatni egy család vagy egy közösség életében. Az élet ritmusa és rítusai meghatározó elemei egy *Waldorf-helynek*, -közösségnek. A napi, a havi és az éves ritmusok átjárták a tereket és a tevékenységeinket. Az „évkör” évszakokhoz és ünnepekhez kapcsolódó körforgása adta – és adja a mai napig, immár Waldorf-szülőként – a stabilitást az amúgy folyamatosan változó világunkban. Személyes kedvencem a mindennap közösen készített ételeink voltak; minden héten ritmusosan ismétlődtek a naphoz tartozó ételek; én mindig nagyon vártam a keddet, amikor közösen dagasztott, formázott és kisütött cipókat ettünk házi lekvárral; a hétfőt, amikor tejberizst készítettünk barnarizsból mézzel ízesítve; és a csütörtököt, amikor zabkása volt a menü, friss aprított gyümölcsökkel. Másik nagyon mélyen rögzült emlékem onnan, hogy körben ülünk, tartjuk a kezünket egymás felé fordított tenyérrel, és az óvónő (Emese)

énekelve körbejár, és mindenki tenyerét megsimítja; és ha ilyenkor beleszagoltunk a tenyerünkbe, különlegesen finom illata volt. Jóval később jutott eszembe újra ez az emlék, mikor magamnak vettem illóolajokat, hogy akkor régen levendula illóolajat simított a tenyerünkbe, amelynek illatát érezve húsz évvel később is visszarepülök abba az idilli pillanatba, amikor minden tökéletes volt. Ebben az óvodában azt éreztem, hogy megérkeztem a világba, amelybe tartozom; hogy ott helyem van, feladatom, biztonságos, óvó közeg, ahol a tárgyak beszélnek hozzám; és arra az egy évre úgy emlékszem vissza, hogy egy olyan közegben voltam, amely második családomként működött. Szerencsémre a Waldorftól nem kellett elszakadnom: az iskolás éveimet is Waldorf-intézményben tölthettem. Ezt persze annak köszönhettem, hogy anyukám nagyon erős érdeklődést táplált a Waldorf-pedagógia iránt. Mikor mi is megkezdtük a waldorfos éveinket a testvéreimmel, ő is elkezdte a tanárképzést, ahol végre úgy érezte, hogy *jó emberek* között van. Az azóta eltelt évek alatt anyukámból Waldorf kézműves tanár (ötvösség, agyagozás, festés, formarajz), majd Hauschka Művészeti terapeuta lett. Egy nem várt fordulat, hogy apukám is visszatért a tanításhoz, méghozzá egy Waldorf-gimnáziumba, matek–fizika tanárként.

Rudolf Steiner a Waldorf-pedagógiát emberközpontú oktatási módszerként hozta létre, ami teljes mértékben figyelembe veszi az életkori sajátosságokat és az adott korhoz tartozó fejlődési törvényszerűségeket; vagyis elsőrendű szempontja, hogy a gyermekek természetes fejlődését és *egészségét* támogassa az oktatás. Ez az alapelv lehetővé teszi a belső motiváció és a kreativitás ébrentartását. A testet, a lelket és szellemet egységként kezelik, és mindegyik területet komplexen képzik a Waldorf-iskolákban. Én Waldorf-iskolásként úgy gondoltam magamra már akkor is, mint aki a legjobb helyen van, mégis a tágabb környezetemből sok kételkedő, kritikus hang ütötte meg a fülemet. Jó pár sztereotípiát él a társadalomban a waldorfosokat illetően: hangozások, vadak, lassúak, azt csinálnak, amit akarnak, nehezen jutnak be egyetemekre, nem képesek megállni a helyüket a társadalomban, vagy inkább az üzleti életben... ezek különböző megjegyzések és kérdések formájában sokszor hangzottak el körülöttem vagy nekem szögezve. Én igyekszem mindig rávilágítani arra, hogy más látszódnak kívülről, és más belülről megélni. Érdemes először belülről megismerni egy ilyen intézményben zajló életet, és a gyerekeket nem a szüneti időtöltésük alapján megítélni. Anyukám sokat mondogatta, amikor hazaérve

meséltem róla, mi volt a suliban, hogy mit nem adott volna érte, ha egy ilyen iskolába járhatott volna.

A legfontosabb, amit én a társaimmal együtt az iskolámtól kaptam, az a biztonságos fizikai és érzelmi közeg, ahol önmagam lehetek, ahol hagyják, hogy az *legyek*, úgy, hogy közben folyamatosan fejlődöm.

Ahol kíváncsiak rám, és figyelnek, ahol a gyerekek a koruknak megfelelő módon és ütemben kapják a tudásanyagot, ahol a(z) élethosszig tartó tanulás belső motivációvá alakul, ahol mindenki megtanulja formálni a környezetét (a különböző anyagokat), ahol van lehetőség megélni alkotói mivoltunkat, ahol az „alkotó elem” (Sir Ken Robinson) megtalálásához igyekeznek hozzásegíteni, vagyis ahhoz, hogy minden gyerek a benne rejlő tehetséget megtalálja... és talán ami a legfontosabb, hogy a végére egy bátor, empatikus, figyelmes, jól együttműködő, kreatív ember megy át a virágkapu alatt, amikor elballag. Ez több ízben is bebizonyosodott már számomra, de a legizgalmasabb, amikor Attila örömmel meséli, hogy az egyetemen épp tanít volt Waldorf-diákot, aki a fent felsorolt tulajdonságaival kicsit (vagy épp nagyon) kilóg a sorból, és pozitívan hat az órai munkára, a közösségre.

Mi abban a kiváltságos helyzetben vagyunk, hogy a gyerekeinket már Waldorf-unokaként emlegetik a tanárok, akik engem is tanítottak. Visszatérni ugyanazokba a terekbe, és tapasztalni az állandót, miközben változik, fejlődik is az iskola, megerősíti bennem a hitet az emberekben. Visszakanyarodva a természethez: az iskolámban mindig azt az értékrendet közvetítették hozzánk, hogy a természet fontos, meg kell találnunk az egyensúlyt a természet és az ember között, amit pedig becsülni kell, mert a természet tanít, gyógyít, egészséget ad, és az alkotói képesség megélésére teremt lehetőséget. Mindezt akkor, a kilencvenes években, amikor még messze nem ivódott be a közbeszédbe az ember természetkárosító tevékenysége és a klímaváltozás problémaköre. Mélyen rögzült bennem a természet szeretete és csodálata. A szüleim is előszeretettel vittek kirándulni, és hívták fel a figyelmemet a természet hétköznapi kincseire. Minden nyaralásunk kedves emlék, amit a természethez közel töltöttünk (legyen az a *telek*, az Őrség, a Balaton vagy az Adria).

Apukám anyukája annak idején a telkén (Kókán) töltötte a nyarakat, ahová mi, unokák is hivatalosak voltunk egy-két hétre szülők nélkül. Egy kis faház állt a hatalmas területen, a ház előtt nagy virágoskert kúttal, a növényzet alkotta a kerítést, a hátsókertben veteményes és gyümölcsös... maga volt a paradicsom nekünk, városi gyerekeknek.

Egyik szomszédban lucernaföld, másik szomszédban kukorica, harmadik egy végtelen vadvirágos legelő. Mindenhová gyalog jártunk, bár nem is mentünk sehova, csak tejért a tehenészetbe egy hosszú homokos úton. Mosakodni a kútból húzott vízzel tudtunk, és pancsolni a nyári melegben az esőgyűjtő dézsában lehetett. Emlékszem egy nagy viharra, amikor be kellett húzódnunk a házba: minden spalettát becsukott nagymamám, annyira dörgött és villámlott, a vak sötétben csak egy darab petróleumlámpa adott némi fényt és ezzel egy kis biztonságérzetet. A nagy erővel ránk törő vihar a ház őskéjét ébresztette fel bennem, nem éreztem azóta se olyan erősen azt az elemi igényt, hogy minden embernek szüksége van egy hajlékra/kunyhóra, amiben biztonságban meghúzódhat, ami a vihart megszelídítheti.

Az iskolai közösségemben is alapvetés volt a *kintlevés*, akár hét ágra süt a nap, akár szakad az eső, és sár van. De igazán az állatok szeretete vitt ki a természetbe. Minden állatfaj érdekelt, az autóban/vonatban ülve nem tudtam levenni a szemem az elsuhanó tájról, abban bízva, hogy előbb-utóbb legelésző állatokat fogok látni. Első alkalom, hogy lovon ülhettem, egy városi gyereknapon történt. Olyan hat-hét éves lehettem, csak az maradt meg, hogy fehér volt a ló és óriási, és hogy onnantól kezdve kitartóan küzdöttem, hogy járhassak lovagolni. Évekbe telt, mire elértem a célomat, és elindulhatott a lovas korszakom egy lovastáborban, Tinnyén, ahol egy kedves család tart a mai napig lovakat és lovagoltat gyerekeket. Legszívesebben ott töltöttem volna az egész nyarat, és minden hétvégét az ősszel, idővel ez a vágyam is megvalósult. Bélánál és Krisztánál megtanulhattam lovagolni, megtanulhattam dolgozni a lovak körül, és éjjel-nappal simogathattam őket. A család és a lovak otthona egy domb tetején, a falu legszélén, a szántóföldek, erdők, mezők határán volt, akkor még szomszédok nélkül. Miénk volt az egész környék: amikor épp nem a lovak körül mozogtunk, akkor elsétáltunk a „nagy fáig”, ami a szántó közepén állt. Igazi kihívás volt eljutni is odáig (főleg, mikor kukorica vagy éppen napraforgó növekedett körülötte). Nagy ritkán sikerült felmászni rá, ha egy nagyobb gyerek vagy táboroztató hajlandó volt a vállára venni, és úgy felsegíteni. Mikor a búza ideje jött el a vetésforgóban, annak mindig nagyon örültünk, mert lovagolni és futkározni is sokkal jobb volt benne, nem beszélve a csillagos ég alatt alvásról. Folyamatosan a természettel való összhangot tapasztalhattam meg. A lovakhoz való kapcsolódásom, a megértésük, a nyelvük elsajátítása és a hátukon ülve *adott segítségek* megtanulásának folyamata alatt

éltem át először, mit jelent a *szelídítés*, és hogy az interaktív viszonyból adódó kölcsönös fejlődés mellett mekkora felelősségem van. Ha én egy lovon rendszeresen lovagolok csikó korától, akkor a személyiségünk, a képességeink egymáshoz formálódnak, kicsit olyan lesz, mint én, és én meg kicsit olyan, mint ő; elkezdjük megérteni egymás szempontjait, vágyait, és megadatnak pillanatok, amikor flow-élményként összeolvadunk, és értjük, érezzük egymás gondolatait. Ami varázslatos élmény, főleg, ha egy látszólag teljesen más szinten lévő élőlényről gondolkodunk. Magunkkal viszünk egymásból valamekkora darabot, és ez így van az emberi (társas) és épített környezettel való kapcsolatunkban is. A természet szeretete és az építészet gyakorlása sokszor tűnik logikailag ellentétesnek egymással. Olyan kérdéseket vet fel, mint hogy hogyan etikus elfoglalni helyeket a természetben? Hogyan és milyen anyagokkal kell építenünk, hogy ne ártsunk a mindennemű környezetünknek (és persze hosszú távon ezzel magunknak)? Milyen épületekre van valóban szüksége az embereknek? Vannak-e olyan befektetők és építetők, akik nem a hasznot hajtják elsősorban, akik képesek etikusan működni?

Képzavarban vagyunk, mert az ember kiszakadt a természet megszo-
kott körforgásából, miközben részét képezi. Tervezőként elkülönítjük a természetes és az ember alkotta/módosította, mesterséges anyagokat, tereket, tárgyakat. Pedig távolabbról nézve minden, amit az ember alkot, az természetes. Az emberi beavatkozások nagymértékben befolyásolják a természeti folyamatokat. A természet alapvetően egyensúlyban van; ha ez mégis borulni látszik az emberi tevékenységek miatt, az olyan lehet, mint amikor egy betegség esetén elszaporodnak bennünk a rossz baktériumok, a szervezet nagyobb erővel visszavág, és igyekszik visszaállítani az eredeti egyensúlyt, az egészséget, és jó esetben meggyógyulunk. A Föld fókuszában is hasonló történik, csak fel kell ismernünk, mi az a cselekedet, ami kárt – esetleg jóvátehetetlen kárt – okoz a szervezetében, és mi az, amit még elbír.

- (∴) **Kapitány Ágnes:** Ahogy itt a természethez való viszonyunkról gondolkodunk, még eszembe jutott néhány dolog. Sokszor elképzelttem, ha állatnak kellene születnem, milyen állat lehetnék. Gyerekkoromban irigyeltem a madarakat, szállnak fent a levegőben, senki és semmi nem korlátozza őket. Vagy a szabadon száguldó lovakat, az indián-terveimben szerepelt is ez a lovakkal való azonosulás, sokáig vágyakoztam rá,

milyen jó volna, ha lenne egy saját lovam. Hét- vagy nyolcéves lehettem, amikor olvastam egy rám nagy hatást gyakorló könyvet, az egyik főszereplő egy lovacska volt, aki kórházba kerül, és egy gondolatolvasó készülékkel sikerül megérteni minden gondolatát. Elábrándoztam, milyen jó lenne, ha a környezetem érthetné az én ki nem mondott gondolataimat is!

Gyerekkorom óta sokat álmodom, és rendkívül plasztikusak az álmaim. Álomban is megjelennek az állatok, a természet képei. Az egyik legjobb ilyen visszatérő álmom, amikor repülni tudok, körülbelül olyan magasságban, ahol a madarak szállnak. Siklom a levegőben széttárt karokkal, látom az alattam elterülő táj minden apró részletét, érzem a szellőt, a lebegtető termiket... Hihetetlen szabadságérzés tölt el ezzel a lebegő suhanással.

(Szintén a visszatérő jó álmok közé tartozik, amikor arról álmodom: a lakásunknak, házunknak van egy eddig soha fel nem fedezett szobája, ahol még sosem jártam. Belépek oda, és egy csodavilág tárul elé! A szoba zsúfolásig tele varázslatos tárgyakkal, szépek, különlegesek, soha még nem láttam ezeket! S mindezt olyan élességgel, apró részletességgel látom, mintha egy mikroszkópon keresztül nézném hirtelen a világot.)

Mindig elcsodálkozom az agy elképesztő működésén, hogyan hoz létre – persze valóságos elemekből – soha nem látott, létező dolgokat. S az is csodás, ahogyan az álmok reggelre többnyire belesüppednek a felejtés? tudatalatti? lávafolyamába. (Mindig Tarkovszkij *Solaris* című filmje jut erről eszembe, ahogyan a gondolkodó bolygó leképezi az odaérkezők titkos vágyait, szorongásait.)

Mivel én is úgy gondolom, az álmokból rengeteg minden kiolvasható az érzelmeinkről, a bennünk kavargó tapasztalatokról, s ráadásul én nagyon sokat és intenzíven álmodom – sokszor alszom felületesen, félig éber állapotban –, ezért igyekszem reggelig, az ébredésig megőrizni ezeket az álomemlékeket, hogy aztán el tudjam mesélni Gábornak vagy a gyerekeinknek. A legtöbb álmom azonban sajnos nagyon szorongásos álom: rohannom kellene, de a lábaim ólmosakká válnak, s hiába igyekszem emelni azokat, nem és nem megy, minden erőlködésem ellenére sem. Vagy: haza kellene már érnem, várnak a még kicsi gyerekeink, de újabb és újabb akadályokba ütközöm, eltévedek a nagyváros utcáin, s nem jutok haza, nem jutok haza! Vagy: üldöznek álomban, közel a vég, mindjárt utolérnek, segítségért szeretnék kiáltani, de nem és nem jön ki hang a torkomon. Sokszor annyira erőlködöm álomban, hogy végül valami nyöszörgésfélét sikerül kipréselnem a torkomból, s erre a hangra aztán

felébredek. Vagy: vendégek jönnek hozzánk (ebédre? vacsorára?), már meg is érkeztek, ott ülnek az asztalnál, de én még sehol sem tartok az ételek elkészítésével; kiderül, hogy nincs is itthon minden hozzávaló, el kellene mennem vásárolni, de hogyan hagyhatnám itt a vendégeket? Lázasan töröm a fejem, igyekszem megoldást találni, de csak múlik az idő, és még sehol semmi! Amikor a szülés után Misivel hazajöhettünk a kórházból, első éjszaka rögtön azt álmodtam: el kellett utaznom messzebbre, de távolból látom, hogy Misi feje beszorult a gyerekágy rácsai közé; rohannék kiszabadítani őt, de kilométerek választanak el tőle, márpedig rögtön kellene cselekedni! Vagy: valami rohadt nagy igazságtalansággal, szemenszedett hazugsággal megvádolnak, én próbálom bizonygatni az igazamat, újabb és újabb érveket hozok, de a szavaim leperegnek a vádlókról, gúnyosan mosolyognak rajtam... Vagy: elveszítem a táskámat, benne az összes irattal, lakáskulcsokkal... tudom, hogy hová tettem, de hiába keresem ott, már sehol sincs; hogyan is lehettem ilyen gondatlan, mi lesz most velem az irataim nélkül; hogyan igazolom magam, ki vagyok, hogyan jutok haza, hogyan jutok be a lakásba... (Annyira erős bennem ez a szorongás, hogy nappal, éberen is sokszor kényszeresen cipelem magammal a táskámat, s benne az irataimat.) Ha az álmokban a természet munkálkodik bennünk (akár a Jung feltételezett módon, archetipikus emlékek előtűlésével, akár másképp), a nyomasztó álmokról az is eszembe jut, hogy az állatokhoz kapcsolódó élmények igen félelmesek is tudnak lenni. Gyerekkoromban (talán még ma is) rettegtem a farkasoktól. Biztosan szerepet játszott ebben a *Piroska és a farkas* mese, de Jókai *A kőszívű ember fiaiban* a farkasok által üldözött Ödön és orosz barátjának izgalmas története is. Szüleim azzal nyugtattak, de hiszen Magyarországon nincsenek farkasok. Ám én úgy gondoltam, bármikor megjelenhetnek!

Két kisgyermekkoros, éles emlékem is kapcsolódik az állatokhoz. Az egyik ambivalens, a másik negatív. Az első egy őzikéről szól. Rábafüzesen lakunk akkor, az osztrák határ közelében. Egyik nap a határőrök beállítottak hozzánk egy kicsi őzgidával. Édesanyám biológiát tanított, talán ezért gondoltak ránk a katonák, ő talán tudja, mit kell tenni egy ilyen gyámoltalan kis állattal (a gida anyja talán az aknazár áldozata lett). Édesanyám nem is tétovázott, befogadtuk a kis jószágot. Cumisüvegből etettük, a kert egy elkerített részén tartottuk, és szépen nődögélt is. Amint azonban „kamaszodni” kezdett, és nőni kezdett a szarva (őzbak volt), már nem lehetett a közelébe menni; ha beléptünk hozzá, dühödten előreszegezte a borotva-

éles szarvát, és rohant felénk. Végül visszavitték az erdőbe, szabadon engedték, aztán hogy egy ilyen emberi környezetben nevelkedett kis állat tudott-e boldogulni a természetben, már nem tudjuk.

A másik, rettegető emlék a hétvégi ebédre szánt kakashoz kapcsolódik. Nagy élelmiszerhiány volt az ötvenes években, s Ráabafüzesen mi is, mint minden család, tartottunk tyúkokat, kakasokat. Elérkezett az ideje, hogy az egyik kakast levágják, és finom levest főzzenek belőle. A levágást én persze nem néztem, viszont a már fej nélküli kakas kiugrott a vándlingból, és rohanni kezdett körbe-körbe az udvaron, spriccelt a vér a fej nélküli nyakból. Horrorisztikus látvány még egy felnőttnak is, nemhogy egy gyereknek!

(∴) **Kapitány Gábor:** Igen, ez sokkoló; én is átéltem, csak nem az udvaron, hanem a konyhában. A természettől pedig egyáltalán nem idegenek az ilyen, vagy még az ennél is sokkal horrorisztikusabb képek sem. Különben is, minden egyes élőlény sorsa végül az, hogy ahogy megszülte, el is nyeli a természet. Az már rajtunk múlik, hogy az egyes lények halálát, a magunk halálát is beleértve, borzadállyal szemléljük, vagy el tudjuk fogadni természetesnek. Fiatalon ez az egész kérdés idegen volt tőlem, abban a korban, amikor először éreztem, hogy erőim növekedése véges, elkezdtem irtózni a haláltól. De most már lassanként kezdek ráérezni az elfogadásra. Egyszer egy doktornő azt mondta nekem, hogy mindenki akkor hal meg, amikor már nem akar igazán élni. Apám is ezt vallotta, úgyhogy tetszett nekem ez a gondolat, csak nem értettem. Meg is kérdeztem a doktornőtől: „Hát ki az a hülye, aki nem akar élni, ha még élhetne?” S akkor ő azt válaszolta: „Higgye el, az ember, ahogy fokozatosan kopik a teste, eljut egy olyan pontig, amikor már igazából nem érdemes.” Én még korántsem érzem ezt, inkább azt kezdtem meglátni, hogy nemcsak hogy igaza van, hanem a természet, amelynek részei vagyunk, éppen úgy működik bennünk, hogy a szervezet és a személyiség elkopásának és a halál elfogadásának a folyamata ugyanoda torkollik, ha szerencsénk van, harmonikusan. A halál gondolata azoknak könnyebb, akik tudnak hinni a túlvilági életben vagy a reinkarnációban. Abban az értelemben egyébként a reinkarnáció mindenképpen tény, hogy a meghalt lények „poraiból” más életek sarjadnak, az embernek meg a gondolatai és életének termékei is tovább élnek, gyermekeiről, leszármazottairól nem is beszélve. A természettel való kapcsolat mindenesetre igen jó tanító, s gyakran sem nem felemelő, sem nem tragikus, mégis tanulságokat közvetít hozzánk.

Nem sokkal Adyligetre költözésünk után láttam a mezőn sétálni egy réti sast. A gyaloglás nem nagy erőssége a levegő urának, peckesen lépett egyet-kettőt, aztán megbotlott egy rögben, és „orra”, azaz csőrre bukott, nem lehetett megállni kacagás nélkül. A minap pedig egy szajkó nekirepült az egyik ablakunknak, s feltehetőleg agyrázkódást kapott: leszállt az erkély csempéire, és bambán meredt egy távolabbi pontra. Kisvártatva megjelent egy kisebb, pöttyös madár, és csodálkozva bámult a szajkóra, aki csak állt, csak állt, s nem röppent fel a közeledtemre sem. A kisebb madarat láthatólag idegesítette, hogy mit áll ez ott; talán ki akarta próbálni, hogy élőlény-e, vagy csak utánzat, és nekitámadt. A szajkó erre sem reagált, ez a kisebb madarat teljesen elképesztette. Nem támadott többé, viszont ő is elkezdett abba az irányba nézni, mint a szajkó, hátha felfedez valami mélyebb titkot. Aztán egy idő múlva feladta a megfigyelés keresését, és elrepült. Jóval később lassan magához tért a szajkó, s szárnyra kapott ő is, én azonban eltöprengtem, hogy a világ egyes lényei milyen intenzív hatást tudnak gyakorolni a többiekre, s hogy nekünk, embereknek mekkora erőnk, hogy az efféle hatásgyakorlást egyrészt tudatosan tudjuk kifejteni, másrészt pedig, hogy nemcsak mint egyének, hanem kultúránk egyesítő mechanizmusai által mint emberiség is képesek vagyunk a világ többi létformáját is arra készíteni, hogy hozzánk viszonyuljon, a mi mintánkat kövesse. (Tudjuk, hogy a kutyáknak azért fejlődött ki a szemük fehérje, hogy tekintetük az ember érzelmi igényeihez igazodhassék.) Vagyis nemcsak azt kell látnunk, hogy mi miképpen vagyunk (csak) részei (halandó részei) a hatalmas természetnek, hanem azt is, hogy a természet egyes elemei hogyan válnak a mi részünké.

Érdekes egyébként, hogy a természetről gondolkodva hogy váltottunk át előbb az álom, majd a halál témájára. Talán mert az álom a tudatos emberi létből abba az ősi állapotba visz vissza, amikor még nyoma sem volt annak a – hol jogos, hol csalóka – érzésnek, hogy uralkodunk a körülményeink felett, a halál pedig valóban az a pillanat, amikor végleg kapitulálunk a természet előtt.

- (∴) **Kapitány Ágnes:** Sajnos az évek előrehaladtával nemcsak szüleinket vesztítettük el, én Zoltán testvéremet is, hanem egyre több kortársunk vagy nálunk fiatalabb barátunk, ismerősünk haláláról értesülünk, s kell lelkiileg is feldolgozni az elvesztésüket. Ahogy Gábor írja, az embernek különböző életkoraiban másképpen alakul a viszonya a halálhoz. Gyerekkorunkban

ez valami földöntúli világ, ami igen-igen messze van tőlünk, kamaszkorunkban pedig hajlamosak vagyunk szinte halhatatlannak érezni magunkat. Aztán az idő előrehaladtával egyre közelebb és közelebb jön hozzánk a halál ténye. Lehet-e erről beszélni, lehet-e megosztani a másikkal az ettől való félelmeinket? Én nem is annyira a haláltól, mint a szenvedéstől és a kiszolgáltatottságtól félek. Édesanyám élete utolsó évtizedében sokszor és sokat beszélt a saját haláláról, rendre elmondta, mit hol találok, miben temessük el őt. Ez akkoriban rettenetesen nyomasztott engem, s kértem, hogy ne beszéljünk erről újra meg újra, már elmondta, én megjegyeztem, hogy mit hogyan szeretne. Aztán megértettem, hogy ezen a módon akarja megosztani velem saját halálával kapcsolatos érzéseit, s ekkor már nem tiltakoztam, hanem türelmesen és figyelmesen végighallgattam újra meg újra. Aztán amikor meghalt, kilencvenévesen, nekem kellett sok mindent intézni a temetése körül, a háztartásában, megmaradt ruháival, egyéb tárgyaival, rájöttem: milyen jó, mennyire segít nekem az, hogy pontosan tudom, mit, hogyan szeretne. Édesapámmal pedig, aki szerencsére otthon halhatott meg, szinte az utolsó pillanatig együtt lehettem, amikor már beszélgetni nem tudtunk, ültem az ágya végében, énekelgettem neki. A halál természet meghatározta létezésünk talán legerősebb élménye, amelynek folyamatában az, ami bennünk társadalmi, hódol a természet ereje előtt.

(∴) **Cosovan Attila:** A természetes elmúlásról, a halálról, a sejtjeink, molekuláink természetbe való visszaáramlásáról az jut eszembe, hogy az ember nagyjából a teljes életét ennek tudatában éli le, mégis úgy tesz, mintha sosem halna meg... ez nagyon érdekes tudatállapot... az élet teljessége ezek szerint képes kitermelni magából a lehető leghosszabbban ható antidepresszánsokat és kedélyserkentőket... De mi van az erőszakos halállal? Napjainkban (is) ez nagyon aktuális kérdés. Az erőszakos halál elképzelhető úgy is, hogy megöl egy másik ember (elüt, leszúr, lelő stb.), de úgy is például, hogy „megesz egy medve”... A másik ember által okozott halál súlyát a romániai forradalomban a kezemben egy AK47-es gépkarabéllyal és rengeteg lőszerrel a testemre erősítve pontosan fel tudtam mérni... De gyerekként a „mi van, ha megesz a medve” életérzést is átélhettem, pedig akkor nem is láttam medvét. Országos körúton voltam egy családdal. Az apa, apám legjobb gyerekkori barátja (Pistu bácsi), egyik gyerekük osztálytársam volt (István), másik tesó (Peti), ő két évvel fiatalabb. Velünk tartott még egy másik nukleáris

család, azaz egy férj és egy feleség is. Így voltunk négy felnőtt és három gyerek, hét-hét és fél évesek lehettünk. Első megállónk, sátorozóhelyünk Dornavátra (Vatra Dornei) mellett valahol a Radnai-, Besztercei-, Kelemen-havasok lábánál, pontosabban ott, ameddig a Skoda és a Lada fel tudott kapaszkodni. Délután lehetett, mert gyors pakolászás és sátorállítás folyt, közben a két nő elkezdte kialakítani a tábori konyhát és főzni a vacsorát (minden tábori cucc, ami annak idején beszerezhető volt, az nekünk rendelkezésünkre állt.) Pistu bácsi tévészerelő, mellette pedig országos sakkmester és tájfutó és elképesztő tudással bíró természetjáró. Minden alkalommal kupaktanács volt, ahol Pistu bácsi ismertette a helyzetet, a terepet, ahol vagyunk, mi van, mire lehet számítani; minden szempontot figyelembe véve. Ebből mi, gyerekek sem maradtunk ki, sőt – visszagondolva – elsődleges célja a nevelés lehetett. Valahogy így: „Mint látjátok, a tábor elkészült, de itt ezen a helyen egy speciális helyzetnek megfelelően kell gondoskodnunk a biztonságunkról, merthogy itt medvék is vannak, azaz csak úgy simán nem térhetünk nyugovóra vacsora után... Mit kell tennünk? Először is reggelig kell a tüzet óvnunk, a viszonylag nagy tüzet, hogy melegegdesünk is mellette, ugyan kora nyár van, de a hegyek árnyékában éjszánkánként 4-5 fokig lehül a levegő. Másodszor pedig körbe kell kerítenünk a tábort, s a kihúzott spárgára csengőcskéket szerelni (merthogy még az is volt nálunk), harmadszor pedig vízvezetőket ásni, mert elképzelhető, hogy eső lesz, bár nem valószínű, mindenesetre készüljünk rá...” Hát így. Az első nap programja: kemény meló és – ha lehet ilyet mondani – pozitív rettegés elegye. Mint kiderült, a tűzörzés – bennünket, a fiúkat is beleszámítva – az öt férfi dolga (úgy látszik, akkor még ez volt a természetes). Hiába próbáltak a nők felmentést szerezni nekünk, gyerekeknek, Pistu bácsi hajthatatlan volt. Annyi kedvezményt kaptunk, hogy mi kezdhethük az őrködést. Nagyon profi lett a tábor védelme, tűzifa bőven akadt, amit szépen felhalmoztunk, a meghegyezett karókat levertük, a spárgát kifeszítettük, az U alakú, nagyjából egy ásónyi széles és mély sáncot megástuk a sátrak körül, s elkezdődött az őrködés. Kezdetben persze mindenki ott ült a tűz körül, beszélgettünk élményekről, kalandokról, s arról, hogy mi vár még ránk ezen a nagyon hosszú és izgalmasnak ígérkező országos körúton, miközben Pistu bácsi mindenkit megnyugtatóan, hogy teljes biztonságban vagyunk, ha betartjuk a szabályokat. Azaz ha nem alszunk el a tűzzel együtt. Nagy nyelés. Persze dehogy aludtunk el, épphogy hajnalban sikerült elaludnunk,

amikor a nők magukhoz öleltek, és simogatva végre lecsendesítettek bennünket. Mindenesetre az első őrsem csapat mi voltunk, a három kölyök... Az elején, amikor magunkra hagytak – persze biztosan lestek a sátor szellőzőjén keresztül, de mi úgy éreztük, hogy most és a következő (ránk szabott) nagyjából két órában minden tőlünk függ –, minden neszt meghallottunk, és minden árnyékot megláttunk, még azt is, ami nem létezett, nem volt ott. Tökéletesen harmonikus stresszben voltunk, egy szót nem szóltunk egymáshoz, csak néha-néha akadt össze a tekintetünk. :) 15 percenként felváltva végigjártuk a cölöpöket, hogy nem dőltek-e el, a tűz pedig nem győzte meghálálni a kellő időben és precízen elhelyezett száraz ágakat... A megélt belső élményről hosszan lehetne írni, de inkább meghagyom az olvasónak, hiszen mindannyian valamilyen formában találkozhattunk már ezzel a tökéletesen harmonikus stresszrel, amikor ugyan félünk, de valamiért tudjuk, hogy minden rendben lesz... hát ilyen lehet az ember életét végigkísérő halálfélelem is; amitől félünk, rettegünk, de valahogy mégis tudjuk azt; hogy minden rendben lesz, maga a halál is. Talán ezt az érzést nevezhetjük isteni áldásnak vagy kegyelemnek.

KAPITÁNY FOTÓK

- *Stuhleck*
- *Koralpe*
- *Balaton jegén*
- *Semmering*
- *Lachtal*

- Bledi-tó
- Csi-Csi otthon
- Iza festménye a Nagy-Szénásról
- Madarasi Hargita (ahol a fű is zöldebb)
- A gyerekek jól vannak
- Iza folyónál

- Zavala-lubickolás
- Iza völgye
- Icici part
- Nagy-Kevély
- Nagy-Kevély fagyban
- Solymári ablakunkból

Meghatározó kulturális élmények

(:·)

(:·) **Kapitány Ágnes:** Azt, hogy milyen a világ, mennyire összetett képződmény, azt talán a művészet mint sűrítmény tudja a leginkább visszaadni. A mi életünkben kicsi gyerekkorunktól fogva meghatározó szerepet játszanak a könyvek, filmek, képzőművészeti alkotások, a zene, de még a tánc is. Gábor két és fél és hároméves kora között megtanult olvasni, és hamarosan Arany Jánost olvasott, én ehhez képest némileg megkésve, hatéves koromban jutottam el az olvasás tudományához, akkortól fogva viszont, mint korábban említettem, magába szippantott a könyvek világa. Nagy örömeinkre ma már Bori unokánknak alakul hasonlóan a kapcsolata a könyvekkel: egész kis könyvtára van már, zsebpénzéből garázsvasárokon olvasnivalót vásárol magának, büszkén mutatja azt nekünk, lelkes tagja az iskolai könyvtárnak, s otthon még a lépcsőn is úgy közlekedik, hogy a kezében egy-egy izgalmas, letehetetlen olvasmányt tart. Rozi pedig, bár még nem tud olvasni, de úgy tesz, mintha tudna, örömmel lapozgatja a könyveket, hosszú meséket kreálva fejből hozzájuk. Alex egy-egy mese hallgatása közben papírt és tollat kerít a kezébe, és bravúros illusztrációkat készít a mese alapján, arról nem is beszélve, hogy ilyen tartalmú könyvek alapján mennyi mindent tud az állatokról és a technikáról, a természettudományok ismeretanyagából.

Gyerekkoromban sokat álmodoztam az időutazásról, elképzelttem, hogy lenne egy időkapszulám, amivel visszamehetnék a múltba, tetszőleges korokba, s láthatnám, hogyan élnek az emberek, miként gondolkodnak, hogyan éreznek egymás iránt. Az irodalom és tulajdonképpen a többi művészeti ág is egy kicsit ilyen időkapszulaként tud működni a számomra, hiszen Szophoklész, Szent Ágostont, Janus Pannoniust, Shakespeare-t, Defoe-t vagy Balzacot, Mikszáthot olvasva közvetlenül találkozhatunk mindezekkel, bepillantást nyerhetünk hőseink életébe, a nagyon különböző korszakokba, s ezek fantasztikus találkozási lehetőségek. Nekünk közös büszkeségünk nagy könyvtárunk, amelyet Gábor édesapja kezdett gyűjteni, majd immár negyvennyolc éve mi folytatjuk ezt a gyűjtést, elsősorban szakmai és irodalmi érdeklődésünk szerint.

A mai napig fontosnak tartjuk, hogy kellő rálátásunk legyen a kortárs irodalomra és persze a filmművészetre; talán ezek azok a művészeti ágak, amelyek a legközvetlenebbül képesek „tükröt tartani a világnak”. A hatvanas–hetvenes évek szellemi nyitása idején szinte minden akkor készült magyar és európai filmet megnéztünk, lelkes látogatói voltunk a Filmmúzeumnak,

egyetemi filmkluboknak. Én filmesztétikát is tanultam a középiskolában (a pszichológia mellett kísérleti jelleggel), és az országos Filmesztétika tanulmányi versenyen első helyezést értem el (a döntőt a „Ki miben tudós?” tárgyaihoz hasonlóan élő adásban a televízió is közvetítette).

A filmművészethez kapcsolódó lelkesedés alapján és a vetélkedőre való felkészülés, illetve az ottani nagyon pozitív visszajelzések során még az is felvetődött bennem, hogy talán jelentkezni kellene filmrendezőnek, de aztán ezt viszonylag gyorsan elvettem, felmérve, hogy ugyan a vizuális, dramaturgiai, pszichológiai, zenei képességek talán meglennének bennem, de a filmes pálya ennél jóval többről szól, azokkal a képességekkel pedig nem igazán rendelkezem. A filmek iránti érdeklődés mindkét fiunknál folytatódik. Már gyerekkorukban a zsebpénzükből, első saját kerestükből összespórolt videokamerákkal vicces filmeket forgattak: többnyire általuk kedvelt filmek parafrázisait, amelyekben ők voltak a színészek, operatőrök, rendezők, sound-dizájnerek, bevonva ebbe unokatestvéreiket, barátaitak is. Később Misi médiadizájnér diplomát szerzett, jelenleg kiváló filmrestaurátorként dolgozik, mára már supervisorri beosztásban, Máté pedig filmforgatókönyveket ír, s ebből az egyik most éppen meg is valósul. Mindketten hihetetlen mértékű filmes tájékozottsággal rendelkeznek.

A színház az olvasás mellett a másik alapélményem. A jó színház varázslat. Édesapám, bárhol is folytatta pályáját (legyen az az Őrség, Rábfüzes vagy Szombathely), mindenütt összeverbuvált egy színjátszó csapatot, remek színházi előadásokat létrehozva. Ezekben kezdetben édesanyám is részt vett, és az előadásokat én is megnézhettem. S hogy mennyire varázslat a színház, azt már egészen kis gyerekként megtapasztalhattam, amikor az egyik színdarabjukban édesapám egy hadifogságot megjárt férjet játszott, aki a hadifogságból hazatérve ott találja feleségét (édesanyámat) már más férfi oldalán. Ötéves voltam, amikor ezt a színdarabot játszották, s az előadást látva rázott a zokogás, és nem tudtam elképzelni, mi lesz így velem, mi lesz édesapám sorsa. Bármennyire igyekeztek is, nem tudtak igazán megnyugtatni. Egy másik, jóval derűsebb színházi élményem gyerekkoromból: édesapám a szentgotthárdi Idősek Otthona bentlakói számára állított össze egy kis műsort, s ennek keretében négyévesen engem is felléptetett, többek között elénekeltetve velem a *Pancsoló kislányt* és az *Eperfagyit*, *eperfagyit, hű, de finom* kezdetű, akkor divatos slágereket. (A tölcseres eperfagyit, mint a produkció kellékét, ő maga készítette gipszből, temperafestékekkel szépen kiszínezve.) Motorkerékpárján vitt Rábfüzesről Szentgotthárdra: máig érzem azt az izgalmat, ahogy kapaszkodom, mögötte ülve, a bőrkabátjába, és visszafelé azt a büszkesé-

get, ahogy szorítom magamhoz sikeres fellépésem jutalmaként az idősektől kapott cserepes muskátlit. (A muskátli azóta is egyik kedves virágom.) Ez a színházvarázslat tizenkét éves koromban kicsit nagyobb mértékben megisméltődött. A Déryné Színház Nyilas Misi szerepére választott ki engem. A próbák késő estig tartottak, hatalmas cserebogárrajok köröztek a szombathelyi Sportház előtti ostorlámpák körül. A szöveget villámgyorsan megtanultam. Nagyon dicsértek, én meg természetesnek tartottam, nem találtam benne semmi dicséretre érdemeset. (Ma már nem biztos, hogy képes lennék erre a gyors szövegtanulásra.) Nyilas Misi sorsa, megaláztatásai, igaztalan megvádoltatása, s a monológjában összegzett érzés: „Én nem akarok többé debreceni kisdíák lenni...” – úgy éreztem, mindezek rímelnék az én életemre is, amelyben addigra számos keserű tapasztalat is felhalmozódott. Körülbelül ekkortájt, tizenkét-tizenhárom évesen már megengedték, hogy édesapám Budapesten, a Vígszínház közelében lakó keresztanyjához iskolai szünetekben több napra felutazhassak (akinek a férje egyébként a Vígszínház szabója volt, és a jelmezekből lehullott nyesedékekből varázslatos apró anyagfecniket juttatott nekem, ezekből varrtam aztán a babáimnak „tündérruhákat”). Esténként a jegyszedőnk segítségével egyedül beülhettem az előadásokra: a könyvek, a könyvtár illatához hasonlóan a színház illata is máig delejezően hat rám. Sokat járunk színházba, sokféle előadást megnézünk, s mindig nagy élmény, ha egy-egy katartikus előadásban lehet részünk. Élvezük a klasszikussá vált darabok különböző, a darabok mindig új olvasatait kihozó rendezői interpretációkat, a meglepő megoldásokkal előálló alternatív társulatok produkcióit vagy egyes kortárs szerzők problémaérzékeny darabjait, csodáljuk azokat a rendkívül tehetséges színészeket, akik egy-egy szemvillanással, gesztussal, mozdulattal, akár szavak nélkül is egész életeket, sorstragédiákat képesek felvillantani. Bárcsak több kiváló színházi előadás lenne megörökítve, élvezhetően az utókor számára is! (A mai technikai feltételek mellett ez talán nem csak „jámbor óhaj”).

Ugyancsak szerencsésnek mondhatom magam, hogy Kodály zenei általánosba járhattam. A gazdag népdalkincs, a furulyaórák, a néptáncórák, a közös éneklés, a rengeteg próbával együttesen létrehozott kórusművek megtanítanak arra, hogy egymásra figyelve hogyan lehet a több szölam-ból „harmóniát” teremteni. A gyerekeinkkel, barátainkkal közös éneklések (például a karácsonyi készülődéskor) szintén a családi tradícióink közé kerültek. (Adyfigeten még népdalkört is működtettünk egy ideig.) Az élő zene, a nézők előtt életre kelő és felhangzó zenei világ szintén a varázslatok közé tartozik. Londonban egyszer szerencsésen kifogtuk a három

tenor egyik ingyenes koncertjét, de nagy élményeink voltak, amikor Kocsis Zoltán, Ránki Dezső, Perényi Miklós, az Amadinda együttes, Cecilia Bartoli, José Cura előadásait a helyszínen élvezhettük. Nagy bakelitlemez- és CD-gyűjteményünk van, s ma már az interneten is pazar felvételek érhetők el, de az élőzene semmivel sem pótolható. Szombathelyen gyerekeinkkel együtt rendszeresen jártunk Velemből a Bartók Fesztivál programjaira, sokszor megfordultunk a Muzsikás együttes karácsonyi koncertjein is, s ma már unokáinkkal együtt mehetünk például a Kaláka karácsonyi előadásaira. Zenei palettánk nem szűkül le ezekre: lelkes rock-, beat-, soul-, country és blues-rajongók is vagyunk. Minden évben, ha csak tehetjük, meghallgatjuk a szombathelyi Savaria Karnevál (amelynek egyébként elindítója a hatvanas években, mint említettem, édesapám volt) gazdag zenei kínálatát. Ugyancsak nagy zenei élményem volt Mozart *Varázsfuvolájának* a szombathelyi Iseumban bemutatott előadása, ahol mint Kodály-zeneisek a kórus egy részét alkottuk. Ott álltak megvilágítva az ókori templomrom oszlopai, fentről ragyogtak a csillagok, ciripeltek a tücskök, hűsítő esti szellő lengedezett és sodorta az Éj királynője és Sarastro áriáit. (Mozart azóta is az egyik kedvencem.)

A vizualitás területén a film mellett a képzőművészet is rendkívül fontos a számunkra. Éles a vizuális memóriám, évtizedekre visszamenően pontosan vissza tudok emlékezni egészen apró részletekre is. Talán ezért is jelent olyan sokat számomra a képzőművészet. A napokban néztük meg a Csontváry-életműkiállítását, s egészen lenyűgözött bennünket, mekkora terek szükségesek ahhoz, hogy egy-egy nagyobb festmény élni tudjon, ugyanakkor az apró részletek még a legjobb technikával is csak megközelítőleg reprodukálhatók. Erre legelőször akkor döbrentünk rá, amikor az impresszionisták képeivel találkoztunk Franciaország, Hollandia múzeumaiban. Egy-egy általunk különösen kedvelt műhöz szeretünk visszajárni. Akárhányszor eljuthatunk Londonba, mindig lenyűgözve ücsörgünk Leonardo *Szent Anna harmadmagával* képe előtt, ahol pusztán a barna és kék árnyalataival a világmindenség elevenedik meg. A firenzei San Marcóban Fra Angelico képei az egyes szerzetesi cellákban a legszebb és legáhitatosabb imádságok az égiekhez. A párizsi Saint Chapelle és Chartres üvegablakai lenyűgözően hatottak ránk, mintha az ég kékjére festették volna a képeket. Ugyanezen az úton találkoztunk a könyvekből is alig ismert Quercy megyei románkori templomok szobraival és dombozműveivel; csak ámultunk, s az egyik oszloptól a másikig járva mutogattuk egymásnak a nevesincs mesterek műveinek finom, apró részleteit. S a karnaki templom gigantikus oszlopai között járva átérezhettük, hogy

sok ezer évvel ezelőtt miként volt képes az építészet megteremteni és létrehozni egy világmodellt.

S ne felejtsük el a táncról sem. Hatéves koromtól balettoztam, majd művészi tornára jártam, később is mindig sportoltam valamit (úsztam, röplabdáztam, kosárlabdáztam – ez sokat számított fizikai és lelki edzésésem szempontjából is); most már negyven éve jógázom. A test mozgólatai, a tánc, a ritmus egészen primér módon képesek közvetíteni az élet lüktetését, s persze az élet tragikus fordulatait is. Egyetemista korunkban robbant be a kortárs táncművészet egyik nagy alakja: Béjart, Magyarországon pedig a pécsi, majd a győri balett. Úgy éreztük, ez a fajta mozgáskultúra a klasszikus baletthez képest sokkal összetettebben tudja felidézni azokat az érzelmi traumákat, amelyeket a huszadik század közös történelmünkön átgorgetett. (Persze ne legyünk igazságtalanok a klasszikus balettel sem: most éppen Bori és Rozi unokánkat nyűgözi le ennek a fajta táncnak a varázslata: Rozi az internetről „tanul” balettozni, és elbűvölően adja elő a *Hattyúk tava* egy-egy részletét, Bori pedig modern táncra jár, s ebben felszabadultan adhatja ki magából mindazt a lefojtott feszültséget, amelyet a mozgás segíthet feloldani. Közben ő is átélheti a közösen létrehozott produkció sikerét, amikor a közönség vastappsal kíséri egy-egy bemutatójukat.) Szokták mondani, hogy a táncnyelv egyetemes, s hogy mennyire így van, azt nem olyan régen Grúziában (Georgiában) tapasztalhattuk meg, ahol egy erdei tisztáson valami családi alkalmat ünneplő társaságba botlottunk; vígan szólt a zene, meglátva bennünket maguk közé invitáltak, és örömmel figyelték, ahogy a családfő invitálására bekapcsolódunk a közös táncba. (Útravalóul még elemőzsiát is csomagoltak nekünk helyi ételekből: soha ilyen jó honoráriumot nem kaptunk.) Kezdetől igen összehangoltan tudtunk Gáborral együtt táncolni (a mai napig nagy elismerést aratunk, amikor bemutatjuk rock and roll-tudásunkat). Még házasságunk kezdetén egyszer végigtáncoltuk Ravel *Boleróját*, remek közös koreográfiát improvizálva hozzá. (Ihletett pillanat volt.)

(∴) **Kapitány Gábor:** Hát igen, teljesen mindegy, hogy objektív mércével mennyire volt az a tánc művészet, mi közben azt éreztük, hogy az, és Ravelhez méltó. A szerelemnek, egy fiú és egy lány egymáshoz rendelődésének eltáncolása volt. És nem tekinthetünk el attól sem, hogy akkor járta be a világot Antonio Gades; nagyon tetszett nekünk, amit ő és a társulata csináltak, és a flamenco szenvedélyes mozdulatai igazán jó mintát jelentettek ahhoz, amit akkor ki akartunk fejezni. A tánc, mint saját aktivitás, nekem egyébként két dolgot jelent. Egyrészt a zene testmozgással való illusztr-

rálását, egy másik nyelvbe való áttételét: amikor táncolok, igyekszem a zene minden mozdulását lekövetni. A tánc öröme kamaszkoromban ébredtem rá, amikor kövér gyerekből egyszeriben sovány kamasszá válván magát a mozgást kezdtem élvezni (először a twist egyszerű, de vitalitással teli mozdulataiban). Másrészt a páros tánc számomra alapvetően erotikus jellegű, ezért amióta együtt vagyunk, lényegében sosem táncoltam másval. Persze ennek megfelelően azt is nehezen viseltem mindig, ha Áginak kellett mással táncolnia, még ha az a saját öccse volt is.

De visszakanyarodva a kulturális élményekhez, az első nekem is az olvasás volt. Ági említette, hogy két és fél éves koromban kezdtem olvasni tanulni. Szép színes kockáim voltak, rajtuk egy tárgy képével és a tárgy nevének kezdőbetűjével. Nem a felnőttek forszírozták, engem kezdett érdekelni, hogy mik a rajzok mellett azok a fekete jelek, a képecskék – és megnevezésük kezdőhangja – alapján elég könnyen megtanultam a betűket. Pontosán emlékszem akkori lakásunk egy meghatározott pontjára, ahogy a fényes padlón guggolok a kockák között, még a képecskék is előttem vannak. Aztán a szüleimnek járó újság címlapján elkezdtem összeolvasni a már ismert betűket. Hároméves voltam, amikor már folyékonyan olvastam. Mindenfélét: újságokat, verseket, gyerekkönyveket, de öt éves korom táján például a *Nagyvidai cigányokat* is. Persze nem értettem belőle sok mindent, de azért a cselekmény lényegét meg a humorát igen. Aztán évekig főleg ifjúsági regényeket faltam. A legnagyobb élményem Mándy Iván *Robin Hoodja* volt, amit egyik karácsonyra kaptam meg, és még aznap este végigolvastam: egyszerűen nem bírtam abbahagyni. (Később még vagy tizenhét-tizennyolcszor elolvastam.) De nagyon sokszor olvastam Dumas *A három testőrét*, Gárdonyi *Egri csillagokját*, Komjáthy István *Mondák könyvét*, Murányi Kovács Endrétől a *Garibaldi dobosát*, a Fekete Gyula *A két szigetét* is. Kamaszkoromban, amikor rájöttem, hogy az ifjúsági irodalom nem minden, mohón rávetettem magam a világirodalomra, szisztematikusan, nemzetek szerint. A legnagyobb hatást Tolsztoj *Háború és békeje* gyakorolta rám elbűvölő alakjaival, lenyűgöző lélekrajzaival és cselekményével. Aztán jött García Márquez, aki ugyanolyan hipnotikus erővel hatott rám, mint a Beatles zenéje. (A Beatles esetében egy Vasárnapi koktéliban hallottam meg a *Taste of Honey* című számukat, és azt éreztem, hogy ebben minden benne van, amit a világról a mi nemzedékünk érez – bár ők öt-hat évvel idősebbek voltak –, és attól fogva teljesen a beatzene mámorában éltem.) Márquez *Száz év magányának* első fejezetét hozta le a *Nagyvilág* című folyóirat: annyira más volt, mint

minden korábbi, és olyan varázslatos, annyira arra rezonált, ami bennem volt, hogy azt éreztem, most kezdődik a mi világunk. A nemzedéki életérzésemet korábban már megszólaltatta Salinger *Zabhegyezője*, de a mágikus realizmus az egész világ új nézőpontba helyezését ígerte. (Alig vártam, hogy megjelenjen az egész könyv, felhabzsoltam, aztán írtam egy lelkes levelet elsőéves egyetemistaként egy spanyol szakos évfolyamtársammal lefordítatva Márqueznek, a borítékon csak ennyivel: „Gabriel García Márquez, író, Spanyolország” – akkor ott élt –, nem tudom, hogy valaha is megkapta-e.) Azóta is ért néhány reveláció: az amerikai irodalomból Malamud és Vonnegut, később a portugál Saramago, a török Pamuk, a német Kehlmann és legutóbb a tatár Jahina. Közben bennünket is elkapott J. K. Rowling zseniális gyerek(?)könyvfolyama: az újabb és újabb köteteket Misi fiunkkal felváltva olvastuk fel, és együtt élvezte a két felnőtt (Ági és én) és a két kamasz (Misi és Máté). Az olvasás tehát már kisgyerekként bevitt az irodalomba, amit nem úgy érzékelttem, mint a valóságtól eltérő másik világot, hanem mint a valóságról való híradás nagyon sűrített, nagyon izgalmas formáját; nem olyan világnak láttam tehát, ahova az ember a valóságból kimenekül, hanem olyanak, ami kibővíti a valóságot. Egyébként az olvasottak hatására (meg nyilván azért is mert a szüleim nagyra – anyám mindennél többre – tartották a művészetet) négyöt éves koromtól író akartam lenni, pontosabban: tudtam, hogy nekem ezt kell csinálni, ez az én utam, és hogy ez az út, a valóság efféle bővítése remek célja lehet az életnek.

A színház is nagyon régen meghatározó az életemben. Anyám 1954-től (?) a Színház- és Filmművészeti Főiskolán tanított, talán tízéves koromtól bevitt szinte minden vizsgaelőadásra, úgy is mondható, ott nőttem fel, végigsodálva Sztankay Istvánék évfolyamától kezdve minden színész-nemzedék pályakezdetét. (A vizsgaelőadásokon – hogy csak néhányukat említsem – a legemlékezetesebb debütálások az én szemszögemből először Holl Istvánhoz, Pápay (Pásztor) Erzsike és Dégi Istvánhoz, aztán Mécs Károlyhoz, Demjén Gyöngyvérhez és Dávid Kiss Ferenchez, talán a legerősebben Koncz Gáborhoz, aztán Béres Icához, Halász Jutkához, később Almási Évához, Blaskó Péterhez, Balázsovits Lajoshoz, a mi nemzedékünkben Cserhalmi Györgyhöz, Szacsvey Lászlóhoz, Lukács Sándorhoz, Tímár Bélához, Paudits Bélához, Bánsági Ildikóhoz, Takács Katihoz, Szakácsi Sándorhoz és Szerencsi Évához, Hegedűs D. Gézához és Menszátor Magdolnához, a későbbiek közül Dörner Györgyhöz és Gáspár Sándorhoz, Bubik Istvánhoz, Rudolf Péterhez és Kaszás Attilához, Alföldy Róberthez és Murányi Tündéhez, Borbély Alexandrához kötődtek.)

Ahogy Ágit, engem is beszippantott a színpad varázsa, magával ragadott a (tehetséges) színészek kisugárzása, megtanultam, mitől jó a színészi munka, a rendezés. Amikor magam is egyetemista korba értem, néhány színészhez, rendezőhöz közelebb is kerültem, s persze megpróbálkoztam a drámaírással is. A színház varázsereje által lenyűgözve évtizedekig próbálkoztam, s csak nagy sokára jöttem rá, hogy ez nem az én műfajom (annak ellenére, hogy a sok félbemaradt kísérlet között volt egy befejezett, többeknek tetsző könyvdrámám és egy szintén befejezett tévéjátékom, ezt – *Herézis* címmel – András Ferenc diplomamunkájaként rendezte meg). Nehéz kiemelni egy-kettőt a legnagyobb színházi élmények közül. Az biztos, hogy Gábor Miklós *Hamletje*, Darvas Iván és (egy-két nemzedékkal később) Keresztes Tamás az *Egy örült naplójában*, Haumann Péter a *Szókratész védőbeszédében*, Koncz Gábor és Darvas Iván (szerintem Richard Burtont és Peter O’Toole-t felülmúló) játéka a *Becket, avagy az Isten becsületében*, Koncz Gáboré a *Száll a kakukk fészkére*-ben, Kállai Ferenc *A nép ellenségében*, Lengyel Ferenc az *Egy lócsiszár virágvasárnapjában*, a fiatal Stohl András egy kutya szerepében, Töröcsik Mari, Garas Dezső, Eperjes Károly több darabban is, az Alföldi Róbert rendezte *Tristan és Izolda* és *A velencei kalmár*, a Bodó Viktor rendezte *Ledarálnak, eltűntem*, az Ascher Tamás rendezte *Három nővér* és *Woyzeck*, a *Csirkefej*, a Zsótér Sándor rendezte *Kurácsi* és a *Rettegés és inség a Harmadik Birodalomban*, az Eszenyi Enikő rendezte *Macbeth* és *West Side Story* (ahogy a nyolcvanas években és az ezredforduló után a Katona, a kilencvenes években Budapesten a Vígszínház diktálta a színházi divatot); a Pintér Béla rendezte *Bozgorok*, a legendás Bán–Dörner–Gáspár-féle *Stílusgyakorlatok*, és a Székely Kriszta rendezte *Nóra* és *A kaukázusi krétakőr*, a Keresztes Tamás rendezte *Pinokkió* ezek közé tartozik. A két Zsótér-rendezés nagy erejű újdonsága az volt, hogy a színészek testközelségben játszottak (a Színművészeti Rákóczi úti épületének folyosóin, illetve egy magánlakásban), a legfantasztikusabb színházi élmény azonban egyfelől egy holland alternatív együttes (Pantha rei) poznani produkciója volt, a *Vihart* adta elő egyetlen ember, úgy, hogy a sziget az ő testének-jelmezének a meghosszabbítása volt, másfelől Szacs-vay produkciója a Fiatal Művészek Studiójában egy monodráma festőjeként: az általa „festett” kép üres kerete a közönség felé nézett, és máig sem értem, hogyan csinálta, de a szemében lehetett látni az egész festményt. Amúgy is nagyon szeretjük azokat a színészeket, akik, mint erre Ági is utalt, pusztán színpadi jelenlétükkel egy egész sorsot meg tudnak jeleníteni. Rajz Jánosnak egy olyan szerepére emlékszem, amikor talán

nem is volt szövege, de ezt a varázslatot végbevitte; a maiak közül talán Kocsis Gergő, Keresztes Tamás, Pelsőczy Réka, Für Anikó, Szirtes Ági a legnagyobbak ebben (s bár fiatalon is nagyon erős színpadi jelenléte volt, Hegedűs D. Géza idős korára jutott e tekintetben a csúcsra). A színház lényege mindig is a katarzis volt, és előadás után sokszor egészen felajzottnan megyünk haza: az iszony és szánalom együttese – ahogy Arisztotelész máig érvényesen megfogalmazza a katarzis lényegét – az ember egészét életi át, és a drámaírók, rendezők és színészek közös alkotása nyomán büszkékké leszünk arra, hogy emberek, ilyesmit létrehozni képes emberek vagyunk.

A zenéhez én viszonylag későn jutottam el. Én nem jártam Kodály zeneibe; amikor az első zenei osztály leendő tanulóit válogatta Kodály jobbkéze, Bors Irma a mi általános iskolai első osztályunkban, én olyan fahangon énekeltem, s annyira nem tudtam bonyolultabb ritmusokat követni, hogy reménytelen esetként maradtam a zeneietlen iskolában. A ritmusra ráéreztem kamaszkoromban, de az énekem mindmáig csúszkál, bár másokkal együtt nem mindig: az Ágival való együtt éneklések tanítottak meg arra, hogy a közösség által az egyéni képességek is javíthatók, ebben is. Mint a korosztályomban oly sokan, próbáltam gitáron is játszani, az sem ment igazán. (Amikor közös zenélés-éneklés van, én a „ritmusszekcióban” próbálom követni, bár Máté fiunk ebben is sokkal jobb nálam.) Ami a zene befogadó élvezetét illeti, gyerekkoromban sok rossz zenét hallgattam s tanultam meg a rádióban: magyar nótákat, slágereket; az iskola legalább a népdalokat ültette be a fülembe. Otthon volt néhány népszerű operakórusunk, ariánk bakelitlemezen, ezeket kedveltem, de az első igazi komolyzenei élményem Liszt *Les Preludes*-je volt, ez részesített először – tizennégy éves lehettem – zenei katarziszban; fellelkesülten hadonásztam: „dirigáltam” végig. Aztán a Bachok: a *d-moll toccata és fúga*, az *Air*, a *Badinerie*, majd Wagner *Tannhäuser*-nyitánya és *A walkűrök lovaglása*, Smetana *Moldvája*, Bartók *Allegro Barbarója*, Ravel *Bolerója*, Rossini és Verdi operái, Orff *Carmina Buranája* és Verdi *Requiemje* és így sorra a Beethoven-zongora- és hegedűversenyekig, -triókig, -szonátáig és -szimfóniáig, a számomra tetőpontot jelentő VII. szimfóniáig.

És persze Mozart, és egyre inkább Mozart: a *Varázsfuvólától* a *Don Giovanniig*, az ő fantasztikus *Requiemjé*től addig a csodálatos *d-moll zongoraversenyig*, amit aztán szükségesnek láttam prózába is átfordítani. De megszerettem az oroszokat is, Bartók színpadi műveit és *Concertóját* is, nagyon melegen Vivaldit és a XVI. századi angol dalirodalmat, Weber

A bívös vadászat és Grieg *Peer Gyntjét*. Nagyon nagy élményünk volt Xenakis *Persephassája* az Amadinda előadásában, mikor is a dobosok a nézőtér körül helyezkedtek el, s így a zene mintegy körbeörvénylett bennünket.

A zeneértésnek sok fajtája van. Én nem tudok élvezni egy partitúrát, és a zenében rejlő matematikát sem, viszont azt a sok síkot, ami egy-egy előadásban megjelenik: a zenébe kódolt „korszellemet”, a szerző érzelmi vallomását és azt, ahogy a világról, az emberről alkotott képe a zene által megjelenik, valamint azt a személyes értelmezést, amit az előadók hozzátesznek, nemcsak értékelni tudom, de átélni is, ugyanúgy, mint a színházi előadásban. Ahogy Ági is említette, a zene minden neOazug fajtáját nagyon tudjuk élvezni. A gyönyörű népdalainkat belülről éljük át, de élvezzük más népek folklórdalait is, a jó opera – főleg, ahogy ma éneklik, a színpadi játékkal és a legkülönbélebb szcenikai hatásokkal színesítve – szintén hat ránk, a blues a zsigeri szinten ragadja meg az embert, a gospel és a jó countryzene más-más módon a vitalitásunkat erősíti. Azt már említettem, hogy a beatzene (és az annak közvetítésével befogadott rock and roll) mennyire meghatározó volt az életünkben: én tizennégy és huszonöt éves korom között fanatikusan jártam egyes budapesti együttesek koncertjeire, rajongással övezve azok sztárjait.

A képzőművészethez hasonlóképpen kamaszkorom vitt közelebb. Gyerekként a primér, eleven színek hatottak rám: Holbein: *Férfi szegfűvel*, meg a szép mesekönyv-illusztrációhoz hasonló perzsa miniatúrák. Aztán a kamaszkor érzelmessége Botticelli *Venusát* szeretette meg velem, meg (a Michelangelo által megalázóan leminősített) Perugino egy női arcképét – később Ági arcának, színeinek megpillantása értette meg, hogy miért –; megfogtak a Van Gogh képeibe belefojtott szenvedélyek, és aztán jött, jött lassan az egész művészettörténet. Utazásainkon tömörkedt templomot, múzeumot néztünk meg, s a képzőművészet egyre több irányzatát éreztük izgalmasnak, hol Monet impresszionizmusát, hol Degas-ét vagy éppen Manet-ét; hol Gauguin, Csontváry és a német expresszionisták szenvedélyes színeit, hol Turner, Egry József vibrálását; hol Caspar David Friedrich, hol Vermeer bensőségességét, hol a manieristák vagy Chardin plaszticitását, hol a korai flamandok (van Eyck, van der Weyden, Memling, Gerard David) méltósággal telt frissességét, hol Tintoretto vagy Tizian sodró barokkját és így tovább. De mindenekfölött, ahogy erről Ági is beszélt, Leonardót, megértve a túlrajongottsága ellenhatásaként sokak által lebecsült Mona Lisa mélységét is; s rajta kívül az idősebb Pieter Brueghelt, ezt a szerintem festőiségén kívül egyszerre epikus és

lírikus festőt, akinek a Kunsthistorisches Museumban látható képeitől, azok szín- és alakvargásától alig bírtunk elszakadni; no és persze Rembrandtot. Rembrandt több képéről is hosszan tudnánk lelkendezni, de a Hendrikjéről festett kép, a Londonban látható *Patakban fürdő nő* szerintem a világ egyik legcsodálatosabb szerelmi vallomása.

(∴) **Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor:** Sok fantasztikus tér- és épületélményünk is volt. Alig bírtunk kiszakadni az assisi altemplomban érezhető puritán, de nagyon erős spiritualitás élményéből, a ravennai Galla Placidia-síremlék emberléptékű áhítatából, a törökországi Sumela-kolostor barlangfalra festett, s ezért mintegy a természet üzeneteként ható freskóinak öleléséből, felállni a Sienai főtér vagy a taorminai színház mintegy az öröklét krátereként ható tölcséréből, kijönni a sziklával és vízzel körbevédtet, a hegyről a tengerbe lehömpölygő gyönyörű zárványtelepülések: Théra, Oia, Monemvasia vagy a Cinque Terra mesevilágából, elszakadni a torcellói dóm mozaikjának, a svájci Zillis kazettás mennyezetének vagy a deszei templom tetőtől talpig befestett falainak a még tiszta és ujjongó hitet sugárzó képei, a moldvai kolostorok képburjánzása elől, kilépni a Le Corbusier ronchamp-i kápolnájában vagy a helsinki Szikla-templomban modernné tett áhítat légköréből. Az időutazásokról már beszéltünk, de sok mindent még nem említettünk abból, ahogy egy-egy kultúra múltja (olykor a történelemben elmerült kultúra múltja) megszólított minket, az Ági által említett élményeken kívül az egyiptomi szakkarai sírkamrákban vagy a Memnon-szobroknál, a hettita vagy az urartui romok között, aztán a lakók által rég elhagyott kísértetvárosokban: a régi örmény főváros Aniban, a Spárta melletti Mistrában, a marokkói Ait Benhaddouban; a különös lakáskúp-falvakban: az ősi, anatóliai Harranban és a délolasz Alberobellóban; Grúzia megannyi kora középkori szépségét nézegetve, a római társcsászárok kis márvány domborművét simogatva a velencei San Marco oldalában, az ugyanitt látható lószobrok után megpillantva azok eredeti színhelyét is az isztambuli Hyppodromban majd a korok és kultúrák egymásra rétegződését figyelve a Hagia Sopiában, sorra látogatva Oslóban a merész skandináv hajósoknak állított emlékeket az ősi viking hajótól Nansen és Amundsen Framján át Heyerdahl Kon-tikijéig (idesorolva a vízre bocsájtásakor azonnal elsüllyedt, pompás, XVII. századi stockholmi *Vasát* is); végigmenve az „egyben maradt” középkori óvárosok: Lucca, Sirmione, Assisi, Velence, Beaulieu sur Dordogne, Sarlat, Rocamadour, Trogir, Český Krumlov, Tallin és elsősorban Bruges utcáin; Diocletianus dalmátok által belakott spliti palotájában kóborolva,

Kappadókia sziklavárosaiban és Karthago hűlt helyén, ahol csak a hadiki-kötő öbleibe lehet odaképzelnéi valamit a pun birodalom hajdani életéből; II. Ramszesz kilométerekkel arrébb szállított Abu Szimbel-i templomában, ahol mindent sikerült rekonstruálni, csak azt nem, hogy az évente egyszer az itt álló négy istenszoborra eső fény mind a négy szobrot megérintse, ahogy eredeti helyén megtette; elhaladni az avignoni pápai palota mesebeli erdőt idéző freskói vagy a párizsi Musée Cluny középkori szobrai és falikárpitjai előtt; a Nagy Péter alapította város arculatát megszabó, a földről szinte felemelkedni látszó Rastrelli-épületeket szemlélve, vagy éppen Pompei, Herculánium és Efezosz időkapszulájában. Lakásunk tele van gyermekeink rajzaival, festményeivel, szobraival. Mindig örömmel tölt el, amikor a cserépkályhánkra nézve a gyerekekkel közösen készített domborműves csempéket láthatjuk, vagy a polcon Misi könyvborítóit (minthogy könyveink nagy részének ő tervezte a borítóját) s Máté vicces kis rajzait a könyveink között.

(∴) **Kapitány Gábor:** És van egy olajkép, amit Ági készített nekem házasságunk elején: a sötét színekkel festett deszkalap egy nádasszerű tájat ábrázol, s az árnyékoknak és fényeknek, a hideg színekből itt-ott kicsillanó melegségnek, a felület mögé súlyosuló mélységnek olyan szép üzenet van, amivel ötven év óta sem tudok betelni.

Már csak a filmről mondanék néhány szót. A film, mint összművészet, mindezzel együtt hat az emberre: a szuggesztív színészi játékkal, az újszerű és expresszív látványvilággal, a dráma minden lehetőségével és a zenével. *Közös* nagy filmélményeink voltak már akkor is, amikor még nem ismertük egymást, mint például Sára *Feldobott kője* aminek hatására Ági a vetélkedőre készített dolgozatát írta, én meg ifjúkorom talán legsikerültebb versét. És aztán is nagyon sok közös filmélmény: a Shindo-féle *A kopár sziget*, a Kuroszava-filmek, a Chaplin-klasszikusok, Fellini *Országútonja*, *Cabiriája*, *Rómája*, *Amarcordja*, Tarkovszkij filmjei (persze első helyen a *Rubljovval*), Menzel, Forman és Ken Loach művei, Koncsalovszkij *Az első tanítója*, Iljenko *Feketetollú fehér madárja*, Mitter: *Ragyogj, ragyogj csillagomja*, Bergman, Greenaway, Inarritu és Lars von Trier fénykorának filmjei, Villeneuve *Felperzselt földje*, Farhadi *Náder és Siminje* és a világ talán legjobb paródiája: a *Picasso kalandjai*. Amióta számítógépünk van, csaknem naponta nézünk este kettesben filmeket, néha fellelkesülve, de gyakran elszomorodva, hogy a világ filmtermésében milyen nagy arányban születnek egyfelől felszínes, kommersz bővlik, másfelől az embert kilátástalan pesszimizmussal, így vagy úgy

elembertelenedett létformákban ábrázoló alkotások. Úgy tűnhet, akinek ennyi művészi élmény tölti ki az életét, az a művészet elefántcsonttoronyában él. Ám nekünk mindebben az volt a lényeg, hogy *élet* volt: mind-egyik nagyon is az életből nőtt ki, s bennünk oda tért vissza, a nagyon is valóságos életet világította meg, ahhoz adott municiót, annak mozzanatait tette még gazdagabbá. Az olvasás kapcsán már említettem, hogy a művészet, az alkotás ezt jelentette a számomra, de ezt kaphattuk mások alkotásainak befogadóként is. A művészet alkotásait nem az élet valóságát leképező, közvetett tapasztalásnak érdemes felfogni, hanem *az élet, a valóság részének*, amely éppolyan közvetlen tapasztalatok forrása, mint bármi más. Számunkra a művészet sosem volt életpótlék, viszont mindig olyan sűrítményként tudtuk megélni, amelyben a legkülönbözőbb korok és legkülönbözőbb élethelyzetű emberek tapasztalatanyaga magas fokon és a befogadók által újraélhetően összegződik. Nem, nem egy esztétikai elefántcsonttoronyban éltük az életünket. Az mindig is a legfontosabb volt, hogy *teljes* életet éljünk. Sok emberrel tartva, építve és karbantartva a baráti kapcsolatot. Mindig is ragaszkodtunk ahhoz, hogy semmilyen munka ne vegyen el a gyerekeinkkel, unokáinkkal töltött lehetőleg minél több időből. Élvezve nemcsak a művészetek, de minden látvány, íz, hang élményeit. És megmozgatva, edzve, frissen tartva a testünket is. Mindig sportoltunk: Ági gyerekkorában versenyszerűen tornázott, balettozott, úszott, kosár- és röplabdázott, s azóta rendszeresen jógázik, biciklizik, én egy rövid ideig kajakoztam, eveztem, nem egyesületben, de úsztam, futottam, aztán egy életen át hetente háromszor egy órát gimnasztikáztam/ gimnasztikázom, nyáron, ha tengerparton, tóparton vagyunk, élvezettel úszunk. A kirándulásokon kívül, mint említettük, egy időben teljesítménytúrákon is részt vettünk, ötvenes éveinkben (én hatvanadik évemben) fiatalok csapatával megmásztuk a Toubkalt, az Atlasz legmagasabb, majdnem 4200 méteres csúcsát. De ugyanilyen fontosnak tartjuk a fizikai munkát is, s nem csak az olyan könnyebb házimunkákat, mint a takarítás, mosogatás, pelenkamosás. (Én ázni kifejezetten szeretek, velemi telkünkön sokáig kaszálni is szerettem, nem törődve azzal, hogy a falusiak megmosolyogják az ebben csak kétbalkezesnek látható városit.) A teljes élethez mindez hozzátartozik.

- (∴) **Kapitány Ágnes:** A gyerekeink mindig ezt látták, és nagyon örülünk, hogy mindkettőjükben kifejlődött a fizikai erőfeszítések képessége, és az a tudat, hogy az ember mennyi mindent meg tud önmaga oldani. Különösen hasznát veszik ennek, amikor a saját lakásukat alakítják igényeik, ízlésük

szerint. (Mint korábban említettük, a parkettázástól a csempézésen és kisebb kőművesmunkákon át asztalosmunkáig, Misi még ablakokat is cserélt a lakásukban.) Ez is lehet a kreativitás megélésének egy formája.

(::) **Cosovan Attila:** A könyvégetés. A gyűjtősnak használt könyvek. Ceaușescu legrosszabb korszakában WC-papírt sem lehetett vásárolni... már nem emlékszem pontosan, de tudom, láttam, hogy olykor szétépett könyvek lapjaival gyűjtöttak alá. Talán dédnagymamám vagy az akkor nálunk lakott valamelyik távoli rokon (a dadus, aki vigyázott rám), mert a szüleim és nagyszüleim még dolgoztak... szóval láttam a 20. század utolsó negyedében is könyveket égetni. Nem tudom, milyen könyvek voltak (lehet, a Ceaușescu-összes, de az is lehet, hogy értékes könyvek). Mindenesetre otthon, anyuéknál még van egy több száz könyvből álló – gerendákból és nyers fából – általam épített könyvtárunk, ami azt bizonyítja, hogy nem égett el az összes könyvünk. Valamiért nekem ez meghatározó kulturális élményként rögzült.

A rónaszéki amatőr színtársulat újabb élményként tör fel bennem. Egyszerű emberek, munkások (asztalosok, lakatosok, kovácsok, tímárok, bodnárok, kádárok), de persze a kocsmáros, a tanító és az orvos is meg a pap is részese volt. Játszottak, többnyire (ahogy emlékszem) könynyed, humoros darabokat... sokszor nem is tudtam, hogy most játszanak, vagy ez a valóság. Persze onnan tudhattam volna, hogy színpadon álltak és gesztikulálva beszéltek, énekeltek, mi pedig ültünk és néztük őket, de valójában azért nem voltam biztos benne, mert a valóság, a hétköznap is nagyjából ilyen volt. Mint a „kint” és a „bent”. Amikor ott voltam, mindig az volt az érzésem, hogy mindenki ráér, mintha az én vakációm a falu összes lakójára érvényes lett volna. Pötyi (rendes nevét nem tudom), mai fejjel visszagondolva Jack Nicholsont – merthogy őrá hasonlított – megszegyenítő színészi képességekkkel volt megáldva. De ő mindig játszott. A kocsmában is, meg szénázás közben is. Mindig valamilyen karaktert prezentált. Szenvedélye a szórakoztatás volt... De megkockáztatom azt, hogy ezt a túlélési ösztöne diktálta. Talán neki köszönhetem az egyik definícióim felismerését, amit harminc évvel később már le tudtam írni: a kreativitás a túlélési ösztön emberi manifesztációja. Mint ahogy a munkámat sem vagyok képes munkának tekinteni (legyen az a tervezői vagy a tanári megnyilvánulásom), úgy a kultúrát, a kulturális élményeket sem tudom elválasztani a hétköznapi élettől. Nem tudom, hogy Pötyi vagy Beke László – a Múcsarnok egykori főigazgatója – hatott-e rám jobban. Nem tudom, hogy Pötyi kocsmajelenete vagy

Beke László azon döntése, hogy kiállíthatok a Kiscelli Múzeum Kriptájában, tett-e jobb emberré.

Nem tudom, hogy a rónaszéki katolikus templom Hollósy Simon által festett oltárképe, vagy az Esztergomi bazilika kupolájában a mászás; a Vatikáni Múzeum, a Colosseum, a Milánói dóm, Velence lepukkant részei, esetleg a romániai forradalom alatt megélt kulturális sokk tette-rám nagyobb hatást... de egy biztos; a fűzfa alatti reggeli kávénk ugyanolyan fontos (lehet), mint Haumann Péter alakításában Shylock... Nincs rangsor, nincs prioritás, nincs bánkódás, ha valamiről lemaradok, vagy valamiből kimaradok.

De van, amiből nem sikerült kimaradnom, pedig szerettem volna. Most már emiatt sem bánkódok, csupán fájdalmasan emlékszem rá: az 1989-es romániai forradalom, rendkívüli kijózanító élmény volta mellett, kultúreseményként, esztétikailag is értelmezhető. Próbáljuk meg. Részlet a 2009-ben írt, *Disco* című könyvemből:

*„»figyeled: repül... gólya vagy fecske
és amíg nézed, zárd a szemedbe,
hogy majd a gyermekeidnek is mesélhess róla,
hogy milyen volt,
s hogy milyen lehetett volna« (Postulate)*

Aszondja erre Disco (mostantól nem írom nagybetűvel a nevét, mert az plusz egy művelet, persze ez így már több, és így még több – állj! és az is lehet, hogy nem fogom mindig a nevén szólítani, csak) szóval, hogy szép ez a magyar nyelv, egyedi és nemes, de ugyanakkor változatos és közvetlen, olyan, mint egy oázis a kietlen mindenségben, vagy inkább semmiségben... mondom, tudom, deugyeaztis tudom, hogy például szerintemtűnk a román nyelv is ilyen, ritmikus, dallamos és ugyanakkor határozott, persze nem ennyire különleges, de pont ezért érzékeny, simulékony, biztos ilyen (és más) a többi nyelv is, van belőlük sok: a nagyokos mondja, hogy négy- és hatezer-ötszázféle nyelv és körülbelül húszezer dialektus létezik – ha minden nyelvet, mondjuk, csak szép = pozitív jelzőkkel és hasonlatokkal kéne (kellene! de csak most) illetnem, szerinted hányszor ismételném magam? sokszor? bólint, hogy ühüm!!! és a 6,5 milliárd ember közül vajon hánynak tetszik a ti nyelvetek, hányan értik? idegesít, a fejem fölött pörög a giccses zsenilabdafejűje, mitemén, soknak és sokan, vagy néhánynak és néhányan, nem mindegy?!?!?

Tudtad, hogy te ember vagy? Ez egy, azaz 1 faj, persze van fehérfeke-tesárgakeverék, de állítólag genetikailag, meg úgy ránézésre is, egy faj,

7fej-0fül-1szem-5orr-2kéz-2és-félláb, akkor miért beszéltek ilyen sok nyelven? Istenem, ez nem normális, könyörgöm, miért kell ilyeneken gondolkodnod, mit mondtál, Isten, az mit jelent? Neked mit jelent, és másoknak mit? Ezt most hagyjuk! Ezerkilencszáznolcvankilencben katoná voltam a román hadseregben (honvédségben), a forradalom idején is, »egyedüli« magyarként a sok román között, lettek barátaim a hosszú hónapok alatt, térképész voltam meg szakács, utóbbi azért, mert nekem voltak a legtisztább körmeim; először rossz volt, nagyjából két hónapig fel sem állt, nem a brómozott-tea-anekdota miatt, mert utána igen, pedig a lötyty maradt, annyira messze voltam mindentől és mindenkitől, féltem, tizennyolc éves voltam, aztán jó volt, még csajoztam is a katonaság alatt, nem úgy, hogy hajolj le a szappanért, hanem rendesen; később jött a temesvári-bukaresti forradalom, nekünk azt mondták a hajnali Radu cel Frumos (= Szép Radu) riadó után, a sorakozónál, hogy Erdélyt akarják a magyarok, jönnek! Vicces, ugye?

De én akkor még mindig féltem, mert ki tudta, hogy mi is történik valójában, csak éreztem, hogy ez nem lehet igaz, apám otthon mindig hallgatta a Szabad Európa Rádiót (közhely), gyerek voltam, mesélt nekem, legalább két történelmet tanultam, egyet otthon, egyet meg a suliban, kit érdekelt, de jól jött akkor és utána, mert legalább sejtettem, hogy ez kamu duma, a legjobb bajtársam, így szokták ezt mondani katonáéknál, azt mondta: soha nem éreztem gyűlöletet a magyarok iránt, de most igen, Attila (pontosabban átilo), kire fogsz majd lőni, ha kitör a háború, rám vagy egy idegen magyarra? Mondtam hangtalan hangon, hogy nyugi, ez csak rémálom lehet, mert én azt tudom; és tartottam neki (és magamnak) egy gyorsalpaló törőórát + kortesbeszédet + egy gyerekes – mert hogy az voltam – politikai elemzést, arcizmai ritmikusan mozogtak, pont, amilyen a román nyelv, és könyörtelenül nézte az oda-vissza ugráló szemeimet, eltelt négy nap, és kiderült, nemhogy invázió, de éppen az ellenkezője, forradalom van az országban már több helyen, tévéadás megállt, majd újraindult, és kiderült, hogy Ceausescu már üldözik, aztán elszabadultak a fegyverraktárakban porosodó lövedékek százezrei, az esti égbolt olyan volt, mint mostanában egy szokványos házibulin a medence feletti tűzijáték, innen tőlem nem messze... anyámék itthon (= otthon) már eltemettek, aztán meghallották a hangomat egy recsegő telefonvonal túloldalán, senkit nem öltem, még véletlenül sem, ehhez pedig nem is tudom, mi kellett, sokan meghaltak, véletlenül! A bajtársam odajött hozzám, kocsonyásra dermedt szemmel: Attila (pontosabban ismét átilo, mindig átilo voltam), kérlek, bocsáss meg! Nem kellett megbocsájtanom, mert nem ő volt a

hibás, hanem a nyelv, a vallás, a történelem, a nevelés, a pénz, a civilizációnk, az emberiség – még mindig vicces, ugye?

Manapság nem szoktam call of dutyzni, (számítógépes piff-puff) soha nem szoktam, még poénból sem, pedig a testvérem és a srácok a cégből szoktak lőni – egérrel – péntekenként, meg máskor is, amikor éppen már jól beebédelték nagy adag vékony tésztából és gong baóból, persze előtte tavaszi tekercs, utána meg piros-sárga vagy zöldes fanta; tizenkilenc év telt el azóta, sok minden történt, ja, hogy Isten? Nem volt elég a történet, nem volt elég egyértelmű? Mit mondasz?

Egyelőre hagyjuk, most még másról beszélek, Nyelv? héjj, ti értitek, amit mondotok egymásnak? ti, magyarok, a magyar nyelvet megértitek, a magyar szavakon ugyanazt értitek? ordibál nekem, de a száját nem látom, csak egy károgó varjú árnyékát a tükörsima pofáján, fogadjunk, hogy ugyanazon a szövegen szinte mindenki mást fog érteni, vagy nem fogja érteni, vagy tudni fogja, vagy akarni fogja, vagy jobban fogja tudni, vagy nem érdekli majd, szeretni fogja, vagy okosabbnak gondolja, vagy feleslegesnek, vagy soha nem ér rá, mert mindenkinek a saját dolga a legfontosabb, főleg nekem! mindenki siet, és mindenkinek jogában áll sietve megállni, sietve dühösen nézni arra, aki ebben önszántán kívül akadályozni merészeli, mindenki parkolni vágyik, de a mögötte lévő elfelejtette, hogy ő is szokott, sőt mindjárt újra fog, nem baj, dudálj, nyomd folyamatosan a dudát, még akkor is, ha leég a bobina (= tekercs), mert okosabb, erősebb, gazdagabb, vagy azért, mert éppen az ellenkezője, tehát azt mondd, értitek a saját nyelveteket? az üzenetet? mi van akkor, ha ez egy létfontosságú üzenet, és tudjuk, hogy az...”

(∴) **Fenyvesi Bori:** Gyerekként nehezen vettem rá magam, hogy egy helyben üljek és olvassak, még akkor is, ha tudtam, hogy közben képzeletben bejárhatok egy másik világot, ami rengeteg újdonságot tartogat. Annyira vonzott a fizikai aktivitás, a sportok, az állatok világa, a kétkezi munka és az alkotás. Akkor éreztem magam igazán elememben, mikor a kezeim nyomán valami született, például egy rajz, festmény, vagy akár csak rend a rendetlenségből, koszos istállóból tiszta istálló. Anyukám történeteit és az „esti meséit” viszont áhítattal hallgattam. A népmesék, Andersen-mesék, Lázár Ervin könyvei áthatották a hétköznapjainkat. Sok könyvünk volt otthon, a nagy része felnőtteknek szóló, nem kevés művészeti album. Kisgyerekként is szerettem nézegetni a nappaliba színt vivő könyvespolcot, a könyvek gerincein lévő tipókat, megfigyeltem, hogy milyen sorrendben vonzzák a tekintetemet, és azon gondol-

kodtam, hogy vajon miért az tűnik fel, amelyik. A címek olvasása közben szerettem elképzelni, hogy miről szólhat a könyv, ez általában nem egyezett a valósággal.

Manapság a könyvek kitüntetett helyen vannak az életünkben, igyekszünk minden könyvet elolvasni, amit kapunk, és amit veszünk. Ezek közül sok szakmai témájú, de azért mindig kapunk egy-egy szépirodalmi művet is. Visszagondolva engem az *Ábel a rengetegben* című Tamási Áron-könyv indított el az építész pálya felé, annyira megragadott a könyvben leírt kunyhó és benne a lakója a nagy világgal szemben. A mai napig emlékszem arra a helyre, ahol olvastam: az Őrségben nyaraltunk Ispánkon, előttem van az épület és a szoba, ahol az ágyon heverészve képzeltem magam Ábel helyébe, olyan volt, mintha egy rejtett énemmel találkoztam volna abban a könyvben.

Azt látom a belsőépítészeti projektjeim alkalmával, hogy sok otthonból tűnnek el a könyvek. Egyre többen inkább digitális eszközökön olvasnak könyveket is, már ha olvasnak. Kevesebb ember igénye egy otthoni könyvtár vagy könyveknek dedikált polcrendszer elhelyezése. Nálunk ehhez képest folyamatosan nő az igény az újabb könyvespolcok megjelenésére. Gyerekeink rengeteget olvasnak (hála a Waldorfnak), Iza falja a könyveket. Max tükön ült, hogy végre ő is csatlakozzon az olvasók sorába, folyton kérdezett, és így fokozatosan tanulta meg a nagy- és a kisbetűs ABC-t még az iskolai olvasástanulás előtt. Nem bírta nézni, ahogy a család olvas, és ő kimarad ebből. Mostanra megteremtődött egy hagyomány nálunk. Apukám rendszeresen jön hozzánk, és egy általa választott könyvből felolvas az unokáinak, vagyis a gyerekeinknek. Ez a kapcsolódásuk egyik alapja. Összebújva valahol a házban vagy a kertben töltik közösen az időt; így olvasták az *Abigélt*, *A kincses szigetet*, a *Nemo kapitányt*, *A Gyűrűk Ura*-sorozatot, a *Momót*... Apukám nekünk ritkán olvasott fel annak idején, viszont rengeteget mesélt általános érvényű és személyes történeteket is. Általában a hétvégét nála töltöttük, és olyankor sokat jöttünk-mentünk, kirándultunk, várost néztünk, kiállításra és moziba jártunk. Ő pedig ez idő alatt egy-egy felmerülő kérdés kapcsán, rengeteget mesélt nekünk történelmi korszakokról, aktuális politikai viszonyokról, földrajzról, csillagászatról, fizikai törvényszerűségekről; a matematika szépségéről (győzködött), az épp kiállító művészről beszélt. Ezzel plántálta belénk azt a hozzáállást, hogy amit látunk, amögött mindig rejlik valami történet, magyarázat, érdekesség, és hogy fontos figyelni és kíváncsinak lenni, mert így ismerhetjük meg alaposabban a világot. Apukám volt a tudományok megtestesítője a családban. Anyukám

pedig a művészetekkel és az alkotással való kapcsolatunkat erősítette. Jártunk a GYÍK műhelybe a Budai várba, ahol mindenféle képzőművészeti alkotásokat hoztunk létre együtt és egyéni munkában; más alkotókörökben is megfordultunk, emlékszem, volt, ahol magunknál nagyobb kartonvárat építettünk és festettünk ki. Anyukám rendszeresen elvitt magával engem és a bátyámat (öcsém, azt hiszem, még kicsi volt hozzá) művészeti táborokba. Többször jártunk az Őrségben, ahol különböző népművészeti metódusokkal találkozhattunk, és zenei koncerteken, előadásokon vettünk részt. Indián táborokban is voltunk vele, ahol indiánnak öltöztünk, és ékszereket készítettünk. De ami talán a legmeghatározóbb művészeti tábor-élményem, az egy Kokas Klára-tábor volt, ahol többek között land art alkotásokon dolgoztak a felnőttek kisebb csapatokban; a gyerekek vagy besegítettek nekik, vagy külön kis alkotásokat hoztak létre szabadon. Egy erdei házban volt a szállás, és a körülötte lévő erdőben szabadon lehetett helyszínt választani, a gyerekeknek meg játszani. Én az erdőn-mezőn felderítőként futkározva találtam rá egy-egy kövekből, fadarabokból, növényekből, termésekből megépített térinstallációra. Igazi varázslatnak tűnt, a helyben talált dolgokból összeállítani egy térformát, ami a végén valami misztikus földöntúli képződménynek látszott. Fontos tapasztalat volt látni, hogy a szétszóródott, erdei talajon gyűjtött, látszólag haszontalan alkatrészekből teremődik meg egy új érték, ami valójában egy szemet gyönyörködtető alkotás. Ez az erős gyerekkori élmény azóta egyszer még konkrétan visszatért az életembe. Amikor Iza harmadikos volt az iskolában, házépítés-epochájuk volt az osztállyal, de éppen a Covid miatt mindenki otthon, egymástól izoláltan próbált tanulni. Normál esetben ilyenkor az osztály közös erővel megépít egy kis építményt, hogy belekóstoljon az építés mesterségébe. Hogy saját testtel megélje, milyen egy falat felállítani, azt befedni (esetleg berendezni fontosabb tárgyakkal, bútorokkal), s így létrehozni egy kis hajlékot. Azon túl, hogy távoktatás keretein belül Izával tanultunk a különböző tájak és népek jellegzetes építményeiről, arról, hogy miből áll össze egy falusi ház, és mindenki makettezett is egy kis házikót, megszerveztük a tanítóval, hogy a solymári erdőben építsünk közösen egy házikót a rengeteg kiszáradt és kidőlt fából. Kerestünk egy megfelelőnek tűnő helyszínt, ahol sok volt a fahulladék és kevés a járókelő, nagyjából három nap alatt az ott talált anyagokból (faágak, kövek, kérgek, moha), kézi szerszámok segítségével megépült a kis faház; négy fal, tető, ajtó, ablak és egy pad benne. Az építés közben az óvodás kistesókkal manólakot is készítettek a szülők, ami egészen hasonlított az egyik korábbi

land art alkotásra. Erre a helyre sokszor visszatértünk, és megpihentünk ott a kirándulásaink alkalmával (még igazgattuk, próbáltuk megóvni a házat, de pár év alatt visszahódította magának a természet). Időközben kiderült, hogy nem mi voltunk az egyetlen csapat, akik ilyen módon kunyhót építettek az erdőben.

A gyerekkori utazásaink is szemléletformáló hatással voltak rám. Tizenhárom éves korom körül elrepültünk anyukámmal és a testvéreimmel Hollandiába. Ez volt életem első repülőútja. Nagyon izgultam, mert az autózás sem volt a kedvencem, mindig émelyegtem, és elképzelttem, hogy a repülés maga lesz a pokol, de szerencsére a gépen elnyomott az álom, és csak landoláskor tértem magamhoz. Rögtön egy hatalmas közlekedési csomópontban találtuk magunkat, ahol a reptér, a vasútállomás és a buszpályaudvar egy épületen belül voltak. Szerencsére ott várt minket anyukám holland barátja, így rábízva magunkat nyugodtan járhattuk Amszterdam és Utrecht utcáit. Érezni lehetett a levegőben, hogy más a közhangulat; pozitív, bizakodó, semmi sem lehetetlen. A dolgok működnek, az emberek szeretik a rendezettséget. Tisztelik a hagyományokat, az elődeik által létrehozott dolgokat, de az innováció és a kortárs alkotások is jól láthatóak és méltó szerephez jutnak. Az utcákat járva sugárzott ránk a jómód, egyfajta lelkeség vagy tenni akarás, ami szintén azt erősítette bennem, hogy a pozitív életszemlélet messzebbre visz, mint a negatív.

Tizenéves korom utazásai mind nagyon erős hatással voltak rám, a legmeghatározóbbak között még kiemelném az első Velencei Építészeti Biennálén tett látogatásomat, ahová apukámmal mentünk kettesben. Azért is volt különleges élmény, mert ez az út csak rólunk szólt és az építészetről, ami közös érdeklődési területünk. A felvételi előtt álltam, olyan fázisomban, amikor mindent örömmel szívtam magamba, ami az építészethez, a tervezéshez, alkotáshoz kapcsolódott. Kevés olyan hely van a világban, ahol viszonylag kis alapterületen, ilyen sűrűségben van jelen a kulturális élet múltja, jelene és jövője, mint Velencében, amikor épp biennálé van.

Az iskolában minden művészeti tevékenység motivált. A zene, a kórusban éneklés, agyagozás, festés, rajzolás, faragás, színjátszás, tánc. Amit nevezhetünk a térrel, tárgyakkal való kommunikációnak, kapcsolatteremtésnek is. Mikor ilyen tevékenységekre volt lehetőség, éreztem, hogy *otthon* vagyok. Így később az építész szakot a MOME-n a Waldorf-gimi folytatásaként éltem meg, egy olyan hely volt számomra, ahová tudat alatt mindig is vágytam, ahol szintén családias a hangu-

lat, mindenki ismer mindenkit, elfogadó és nyitott emberekkel vagyok körülvéve, és még fókuszáltabban foglalkozhatom azzal, ami igazán érdekel: a téralakítás.

(∴) **Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor:** Ahhoz, hogy a művészet hasson az emberre, nagyon lényeges tehát maguknak a műveknek a megszólító erején kívül egyrészt az, ha az ember vagy a családban kap a műalkotások felé terelő impulzusokat, másrészt, ha módja van kipróbálni az alkotás, a komollyá váló játék örömét. Kérdés, hogy azokat, akiknek ezek közül egyikben sincs részük, még min, miken keresztül érheti el a művészet világa. Az biztos, hogy a kultúra, ahogy Ati hangsúlyozza, átfogóbb, mint a művészet: az élet, a *tétre menő élet* élménye, ami a műalkotások közös sajátja is. Az után további kérdés, hogy hogyan és mitől válhatunk a hatások befogadójából hatásgyakorlóvá, hogy miképpen válunk képessé arra, hogy a világ törvényeinek tanulóijából e törvények közvetítőjévé legyünk. Mert a silány és a jó, a giccs és a művészet között talán ez a lényegi különbség: hogy közvetíti-e a világ törvényeit. A giccse azt szokták mondani, hogy hazug, tehát nem a lét törvényei szerint való. Veres Péter mesélte egyszer nevetve, hogy katonaként milyen lelkesen énekelték a magyar nótát: „nyáreste volt, pacsirta szolt a fán”, pedig normális parasztyerekekként pontosan tudták, hogy ha fán énekel, akkor az nem pacsirta...

(∴) **Cosovan Attila:** Korábban Gábor írta, hogy egy giccsefestővel Disney-figurákkal kidekoráltatták a szobáját. Apai megrendelésre. Ezt nem gondoltam volna... valahogy a róla alkotott kulturális képbe ez nem passzol bele – jaj, dehogynem, merthogy mennyi minden kell ahhoz, hogy felismerőkké váljunk... Kamaszkoromban – hirtelen felindulásból :) – gyűlölni kezdtem a nippeket, olykor rokonok („jómunkásemberek”) szeretetből, nagy anyagi áldozatot hozva „meglepték” anyámékat, mondjuk, a házassági évfordulójukon egy padon ülő porcelán párral... Te jó ég, mennyire lenéztem őket emiatt, pedig semmilyen magas szintű művészi közeg nem hatott rám. Nem tudom, miért. Máig nincs rá magyarázat, hogy mi miatt ismertem fel a művészi értéket. Az hozzá tartozhat, hogy amennyiben valaminek nem találtam meg a *funkcionális* értékét, azzal szemben sokkal kritikusabb voltam. Tehát, mondjuk, a harmincéves anyámnak és negyvenéves apámnak miért hoz valaki egy porcelán nippet, amin egy hetvenéves pár ül és bambul a messzeségbe... persze értem, sok-sok évet előre, boldogságban, szeretetben, de akkor is, miért egy porfogóval kell ezt megkoronázni (?)... Emlékszem, amikor a szüleim gyengéd és mosoly-

gós tiltakozása mellett az összes nippet elpakoltam. Aztán anyu kedvet kapott, és folytatta mindenféle más csecsebecséssel a sort. :)

Mi otthon vitatkozva tanítottuk egymást. Kisvárosban, diktatúrában nem voltak kiállítások, könyvbemutatók, semmiféle elit művészi kontextus, sőt azt láttam, hogy a nagy értelmiségi közegekben is ugyanaz van, ugyanolyan nipppek az otthonukban. Őrület. :)

Szóval a közvetlen közeg legjobb esetben is csak szükséges, de nem elégséges feltétele annak, hogy valakiből művész vagy műértő legyen. Persze a gyerekeinkkel már alapos esztétikai elemzéseket folytatunk, legyen az egy könyvborító, egy film, egy színdarab, egy kiállítás, egy koncert vagy bármilyen kulturális mozzanat – aztán meg ki tudja, talán éppen ők fogják a máramarosszigeti padlásunkról lehozni és revitalizálni a messzeségbe bámuló giccset, a porcelán házaspárt. :)

Merthogy a giccseknek is megvan a kontextusa, ahol még mondandója is lehet, sőt. Hát így lehetett ez a Gábor gyerekszobájában is. A végletek megtapasztalása és átélése fontos alkotóelemei a tisztánlátásnak. Kéri Elemér filozófiatanárom Dante *Isteni színjátékát* hozta fel példaként a fenti megállapítás igazolására, nagyjából így körvonalazva a mondandóját, „...Az embernek el kell mennie a pokolba és a mennybe is, hogy megtapasztalhassa – a purgatóriumban – elmesélhető igazságot és annak a bizonyosságát, hogy valami vagy így történt, vagy pedig másként...” Talán már ez az egyszerű megállapítás is közelebb vinne bennünket egymás megértéséhez, a giccshelyzetek értelmezéséhez és végső soron az örökké fennálló háborúk elkerüléséhez is.

(∴) **Kapitány Gábor:** Apám tényleg mélyen bölcs ember volt, de vizuálisan talán nem volt biztos ízlése. Nem tudom, hogy gyerekként én miért éreztem azokról a képekről, hogy van bennük valami hamis, ugyanakkor elfogadtam őket, mert egyrészt otthonosak voltak, másrészt – Ati, teljesen igazad van – számomra, a gyerek számára volt mondandójuk. És a giccsek egyébként még akkor is hatóképesek, ha valaki tudja róla, hogy giccsek. Velem is előfordul, most is, hogy egy szentimentális filmrészlet hatására nem tudom visszatartani a könnyeimet. Közben tudom, hogy ezt olcsó eszközökkel, ahogy mondani szokták, rövidre zárva, vagyis nem az igazi katarzis erejével váltották ki belőlem. Tehát van az ember valóságának egy olyan rétege, amelyben a giccsek igenis hatást tud gyakorolni. De azt nem tudom elfogadni, amit az utóbbi években gyakran hangsúlyoznak, hogy ezért egyes emberek életében a giccsek *ugyanolyan* szerepet tud betölteni, mint mások életében az úgynevezett magas művészet. Mert pont

az hiányzik belőle, hogy megrendítsen, hogy egyszerre éld át általa az emberlét rossz oldalait, és azt, hogy mennyire felemelő embernek lenni; szóval éppen a lét törvényeihez, ellentmondásaihoz nem visz közel. Ehhez azonban bizonyos értelemben fel kell nőni. A gyerekek (és az önállótlan, gyermeki állapotba kényszerült felnőttek) még nem a lét teljességének átélésére, csak pozitív visszajelzésekre van szüksége.

- (∴) **Fenyvesi Bori:** Arról, hogy Gábor vagy Ati otthoni környezetében voltak giccses vagy művészi értéket aligha közvetítő tárgyak, több gondolat is eszembe jut. Nálunk otthon nem voltak „nipplek”, se vitrin, pedig én egy időben nagyon örültem volna nekik. Viszont voltak a szüleim festő barátaitól származó kortárs képek a falon, szerettem ezeket, bár volt olyan köztük, amin bosszantóan sokat törtem a fejem, vajon mit ábrázolhat. Viszont a bútoraink nagy része a hetvenes évek nem túl jó minőségű tömegtermékei közül került ki, amik ahogy öregedtek és használódtak, egyre csúnyábbak és használhatatlanabbak lettek. Ezeknek a kidobásán vagy áttervezésén járt a fejem, onnantól kezdve, hogy realizáltam a különbséget egy fa és egy laminált farostlemezből készült bútor között, és megtapasztaltam a kézzel készítés lehetőségét. Nem szerettem a bútoraink többségét. Viszont az öreg (és nem csak öreg) fabútorokon éreztem a mívességet, az időtlenséget, ami tiszteletet követelt. Az otthonom ilyen formán motivált a tervezésre és alkotásra, míg a szüleim az elismerő pillantásaikkal, a falra kirakott képeinkkel, az ablakpárkányra és komódra helyezett kis szobraink elhelyezésével erősítették meg bennem a művészi pálya felé tett lépéseimet. Az otthonunk terei is formálják a személyiségünket, mint ahogy a szüleink is óhatatlanul erősítik bennünk azokat a képességeiket, amiket elismernek, amiket pozitívan fogadnak, így örökítik tovább az értékrendjüket, mi is ezt tesszük a gyerekeinkkel, és közben próbálunk figyelni arra, hogy kellően nyitottak legyünk, hogy ne csak azt vegyük észre bennük, amit látni szeretnénk, hanem őket magukat, a megismételhetetlen egyedi énjüket fedezzük fel. Be kell látnom, hogy ez nem a könnyű szülői feladatok közé tartozik.

127. o.
– Efezosz – Rocamadour

128. o.
– Batalha – Cashel
– Marrakesh – Barcelona
– Egyiptom – Moissac

– Lascaux

– Bergen

– Harran

– Blagaji Tekija (Bosznia)

– Kappadókia

– Ani (Kelet-Anatólia)

- Rembrandt: Saul és Dávid
- Leonardo: Szent Anna harmadmagával
- Van Eyck: Arnolfini házaspár
- Brueghel: November

- Kiscelli Múzeum (önálló kiállítás)
- Cosovan Tamás és Attila MOME diplomavédésen
- Kőszegi Nemezgyár revitalizáció kísérlete
- Máramarosi falu
- Orpheum Solymári Fészek Iskola

- Róma romjai
- Róma hétköznapjai
- Velencei Képzőművészeti Biennálé
- Glasgow School of Art
- Milánói Design Hét
- PHWI Adventi Ünnepség

– Segesváron Iza és Max pihen

– Műcsarnok

– Gaudi-ház, Barcelona

– Alesúti Habsburg-kastély

– Iza egy máramarosszigeti
szomszéd falát festi

– Vaszary Galéria, Balatonfüred

– a régi MOME-en Iza játszik

(:·:) **Cosovan Attila:** Kiskorom óta rajzolok, jól rajzolok. Anyám sokat tanított, technikákra is, de leginkább arra tanított meg, hogyan kell megfigyelni azt, amit le akarok rajzolni (másolni). A másolás nem szégyen, bár jobb helyeken ma már kifejezetten tiltják ezt a megközelítést. Ha lehet, én is „tiltom” a gyerekeinknek. Ugyanakkor, ha jobban belegondolunk, a másolás, a jófajta másolás, utánzás alázatra tanít, és elhelyez bennünket egy viszonyrendszerben. Megtanít arra, hogy lássam a helyemet a minimum- és maximumszabályok, a kreativitás, a művészi tudás tengelyén. De persze nem kell túlzásokba esni, hiszen sérülhet a jellem és az önbizalom.

A rajz számomra hobbi (volt). Soha nem gondoltam arra, hogy ez lesz az alapja az életre szóló hivatásomnak. A líceum harmadik évében nagyon érdekelt a kémia, különösen a szerves kémia. Eleinte a padláson rejtettem a titkon beszerzett laborkellékeket és anyagokat, vegyületeket, amelyeket Benktől, a kémiatanáromtól munkáért cserében kaptam.

A munka mágnesezett műanyag, kézzelfogható „atomok” fröccsöntése volt. A vegyületek és kötések háromdimenziós szemléltető anyagai; akkoriban ez innovációnak számított. Közben a veszélyes padláslaborom lebukott, apu rátalált, és lekergetett a tűzveszélyes térből, de segítségével a garázsban egy kényelmes, „profin” megépített kis labort hoztam létre. Egyik osztálytársammal és akkori legjobb barátommal, Csabával rengeteg veszélyes és látványos kísérletet csináltunk. Többek között házi tervezésű és készítésű kis rakétákat, melyeknek esztergált fa orrkúpja a magasból egy ejtőernyő segítségével érkezett vissza a talajra. Az osztályban volt még egy „vegyszer” csapat, akikkel versenyeztünk. Ki tud nagyobbat, erősebbet, gyorsabbat, hangosabbat, magasabbra repülőt és persze veszélyesebbet „gyártani”. Volt, hogy bizonyos hangfrekvenciára érzékeny kis robbanóanyagokat kotyvasztottunk.

A jó-d-nitrogén ilyen anyag. Nem túl egyszerű és nem veszélytelen az előállítás. És sorolhatnám a sok izgalmas, visszagondolva szinte elképzelhetetlen kalandunkat... ne felejtjük el, mindez a Ceaușescu-korszakban történik. A mindent tiltó és ellenőrző érában. Hát nem tudom, hogy ma ezt – a nagy szabad és biztonságos, modern világban – ki csinálná meg kommandós rajtaütés, és bilincsbe verés nélkül. Egyik napon nagyon megégett a jobb kezem – egy porcelán mozsárban próbáltam finoman elkeverni kálium-klorátot, kén- és magnéziumport, ami a sűrűlódástól óriási hőt termelve begyulladt –, és így a laborunk örökre bezárt.

A kezem hónapokig gyógyult. Ezt azért említtem, mert akkoriban úgy gondoltam, hogy egyszer vegyészmérnök leszek. Letettem róla, mert a sportok is nagyon érdekeltek. Jól fociztam, teniszeztam, pingpongoztam, tollasoztam, úsztam, síeltem, tornáztam, így a tornatanárom javaslatára nekiálltam felkészülni a testnevelési egyetemre. Akkoriban oda elsősorban profi versenyzőket és olimpikonokat vettek fel (talán még ma is így van), de maradt néhány hely az egyszerű halandók számára is. Félúton abbahagytam a felkészülést. Nem tudtam, nem akartam a biológiát szóról szóra bemagolni, de közben ezzel a hozzáállással szinte az összes egyetemi felvételi lehetőségéről lemondtam. Abban az időben, Romániában a bemagolt tudás számított.

Így nem mentem egyetemre. A szüleim nem kényszerítettek, de elvárták, hogy dolgozzak, pénzkereső legyek, aki megáll a saját lábán. Az utolsó nyári vakációt követően a máramarosszigeti Csavargyárba jelentkeztem (felvételiztem) műszaki rajzoló és dizájneri posztra. Akkor még ők sem tudták – de én még annyira sem tudtam –, hogy a dizájn mi is tulajdonképpen. Mindenesetre pillanatok alatt én lettem a gyár – addig nem létező – logójának, arculatának és vásárokon megjelenő kiállításainak/standjainak és grafikai anyagainak a „tervezője”. Vizsgálva: gyalázatosan ronda grafikai anyagokat állítottam össze. A logó véletlenül jobban sikerült, melynek óriási 3D-s reliefje a gyár falán díszelgett még évtizedekig. Remélem, most már lekerült onnan. Közben elvittek katonának, majd másfél év után ugyanoda érkeztem vissza. Elmentem a „kommunista hiánygazdaság” összeomlásának utolsó évében, és visszajöttem a „demokratikus piacgazdaság” első évében. Elmentem mint önjelölt, botcsinálta dizájner, és visszajöttem ugyanúgy, ugyanannyi tudással... Két kollégám, barátom – Ella és Ionică – javaslatára a bukaresti Román–Amerikai Egyetemre jelentkeztem, mert közben, végre, a kinyílt világban a design egyetemi keretek között is lehetett tanulni. Felvettek. A katonaság után alig egy évre rá két évet éltem Bukarestben, újra majdnem 1000 km távolságra az otthonomtól. A második nyári vakációban megismertem egy, a Máramarosszigeten a rokonainál nyaraló budapesti lányt, aki megkérdezte tőlem – miután szerelemben estünk –, hogy miért Bukarest, és miért nem Budapest? Eszembe sem jutott addig, hogy Budapest 300 kilométerrel közelebb van, mint Bukarest, ráadásul ott az anyanyelvemen beszélnek... Fura. Mindenesetre hosszú kalandok közepette, a bukaresti barátnőm szomorúságára – akivel szakítottam – átjöttem, átvettek a MIF/MIE/MOME-ra. Egyesesbe kerültem. Magyarul beszélhettem hivatalos keretek között is. Egy idő után, sok küzdelem és különböző idegen kollégiumi „csövezések” után végre

egy szuper kollégium adott otthont nekem: a MOME kolesza. Azóta már az életem egyik meghatározó helyszínét lebontották. Ma már nem létezik a MOME kollégiuma, amit egyébként az egyetem remek építész tanára és rektorhelyettese, Reimholz Péter tervezett. Nem tudtam volna alkalmasabb otthont elképzelni magamnak, így az egyetemi évek után is ott laktam, lakhattam afféle tanári szobában, mert akkor már a MOME oktatója lettem.

Belesodrótam a szakma és hivatás választásába. Észre sem vettem, és tervezőművész lettem. Az egyetemi évek alatt a tervezői identitásomat háttérbe szorítottam, és kizárólag a művészi oldallal foglalkoztam, és annak elméleti oldalával, amit az ELTE esztétika szakán próbáltam elsjátítani. Festettem, és kiállításaim voltak. Minden évben egy. Úgy éreztem, ki kell adnom magamból a forradalmi poszttraumás stresszemet és fájdalomaimat. Sikerült. A diplomamunkám egy hibrid megoldás lett, egy saját kiállítás 10 db 225×75 cm-es képpel, amelyeket Máramaros-szigeten – apám inaskodásával – zsákvászonra szurkot öntve, homokot szórva, majd időtálló akrillal szituációba hozva „festettem” meg. A kiállítás címe *Feketegreyalb* volt (**feketeszürkefehér/blackgreywhite/negrugrialb**), amelyet értelmes, önálló jelentéssel bíró magyar–angol–román szavak összeolvasztásával a felismerhetetlenségig „torzítottam” az információ nélküli befogadó számára.

A kiállítás egyik szövege így hangzik, angolul: *„I am the friend of grey because grey is the citizen of the world. Grey is right, only grey is right, because he is sensitive and many-sided (ugly like mortality?)... but there is silence in him, everybody shuts up there... I wonder whether grey is a dictator? ...or communist? Maybe he simply knows the word; empathy. I am really proud of him – supposedly grey was a color in fashion, or will be next year. By the way; I think Grey has heard about God, too. Let's start again with a clear sheet, but not white, let's try with grey; with empathy.”* A kiállítás alkalmazott grafikai részét is én csináltam, ami tulajdonképpen már a MOME-kompatibilis része volt a projektnek.

A képzőművészeti projektek ugyan segítettek a megkönnyebbülésben, de (bár sok képet eladtam) egyre csóróbb lettem. Beláttam, ha feljebb akarok jutni, akkor ahhoz totális elkötelezettség kell, mindent fel kell tennem egy lapra, galériásokkal kell kapcsolatot teremtenem, azaz helyzetbe hozva magam, el kell adnom Cosovant, a művészt. Nem tetszett a gondolat, mert a művészetet gazdaságilag nem tudtam értelmezni, az eladott képeim ellenére sem. Közben megérkezett a MOME-ra Tamás is, a tíz évvel fiatalabb öcsém. Eleinte gondoskodnom kellett róla, sok baklövése volt, veszélybe került a határon túli ösztöndíja, a kollégiumi

elhelyezése és a szakmai eredményei is. Túl sok energiát vont el tőlem, hogy rendbe tegyem az egyetemi és szakmai életét.

De sikerült. Nem csak nekem köszönhetően, harmadéves korától nemzetközi pályázatokon óriási – addig a MOME-n nem nagyon tapasztalható – sikereket ért el. A pályázatait én segítettem, vizuális anyagait szinte kivétel nélkül én állítottam össze, instrukcióim alapján fejlődött a koncepció, így az összes sikeréhez közöm van. Kiskora óta gondoskodtam róla, ez folytatódott az egyetemi éveim alatt is, miközben én már reklámügynökségeknél dolgoztam, ahol jól kerestem. Erre miatta is szükségem volt, de egyre jobban utáltam a reklámszakma hazugságokra épülő világát. Úgy éreztem, én ezt jobban tudnám csinálni. Létrehoztam a saját céget, a *coandco communicationt*, közben elkezdtem a doktori iskolát, ahol kifejlesztettem saját tervezői módszertanomat és szemléletemet, a designkommunikációt, melyet oktatóként és cégvezetőként is alkalmaztam.

A coandco Magyarország legsikeresebb, legtöbb nemzetközi és hazai designdíjjal rendelkező cége lett. Ez még ma, 2023-ban is érvényes. 2018-ban kiléptem a cégemből. Addigra a cég tagjai, akik egyébként a diákjaim voltak, és a testvérem is komoly tervezőkké cseperedtek. Nem volt már rám szükségük. A továbbiakban én egy-két egyéni szerelemprojekttől eltekintve a Corvinus Egyetem égisze alatt már csak a tanításra fókuszáltam, elhagyva a MOME kötelékét is.

coandco wiki-szócikk:

designkommunikáció wiki-szócikk:

dis:co könyv:

- (∴) **Kapitány Ágnes:** A szakma, hivatás megtalálása bizonyos akadályba ütközik. Életünk során nagy nehézségeket is jelenthet. Először is ott van a család kimondott vagy kimondatlan elvárása. Folytatni a családi tradíciót? Anyagiilag is sikeres pályát befutni? Társadalmilag elismertnek tekintett szakmát választani? Az én esetemben, mivel humán és reál tárgyakból egyaránt jó voltam, nagyon sokáig komoly dilemmát jelentett, érettségi után melyik egyetemre is menjek. Közgazdasági egyetemre? Ide akkoriban matematikából és történelemből volt a felvételi. Vagy a bölcsészkarra? Ugyan francia tagozatra jártam, de mégis a magyar–angol szakpárosítás jött szóba, ahová egyébként hússzoros volt a túljelentkezés.

(A Színművészetin a filmrendező-szakot – mint a fentiekből kiderült – már korábban elvettem.) Egészen a negyedik gimnázium januárjáig a Közgázra készültem, jártam is előkészítőre matekból, és buzgón tanultam a történelmet. Édesapám sokat emlegette: a kultúrdiplomata pálya milyen szép feladat, és illenék is hozzám. Úgyhogy részemről komoly bátorság kellett ahhoz az elhatározáshoz, hogy januárban, amikor be kellett adni az egyetemi jelentkezési lapot, mélyen magamba nézve eldöntöttem, hogy hozzám a bölcsészképzés közelebb áll. Édesapám dicséretére legyen mondván, szó nélkül tudomásul vette ezt a döntésemet. Igen ám, de ott van ez a hússzoros túljelentkezés. Szinte lehetetlen bejutni. Bennem azonban már akkor is nagy volt az elszántság és a kitartás, így hát kiköcsönöztem a színe miatt „spenótnak” becézett magyar irodalomtörténet hat vastag kötetét, több ezer oldalt, s nekiálltam végigolvasni azt. Angolt már évek óta tanultam, de most részben rendkívül tisztelt, nyelveket tanító, hat nyelven beszélő osztályfőnököm (aki nagyon becsült engem), vállalkozott arra, hogy különórákat ad, illetve ajánlottak valakit Budapesten, aki állítólag „tudja, mi mindent várnak az angol írásbelin”. Őhöz a tavaszi szünetben utaztam „fel”, s a család anyagi helyzetét jól jelzi, hogy egy szép kávéskészletünket kellett a Bizományiban eladni ahhoz, hogy a tanórák árát ki tudjuk fizetni. Beszereztem ezen kívül egy szuper, angol nyelven írt nyelvtankönyvet és egy szintén angolul megírt, két-háromszáz oldalas angol irodalomtörténet-könyvet. Úgyhogy nem apróztam el a felvételre készülést, viszont minden nap négy-öt órát aludtam csak, az esti nyugodalmos órákban, amikor már mindenki lefeküdt, a konyhaasztalnál görnyedtem a könyveim és a füzeteim fölé, s ha már leragadt volna a szemem, kimentem a teraszra elszívni egy-egy, édesapámtól elcsent cigarettát (szégyen vagy sem, ekkor szoktam rá a dohányzásra, amit ma már senki sem gondolna rólam, s Misi fiunk születésének, illetve a várandósságomat megelőző elhatározásnak köszönhetem, hogy teljesen le tudtam szokni róla). A hónapokig tartó nem alvás azonban rettenetesen kimerítő volt. Az érettségit rögtön követte a felvételi, de a lényeg, hogy végül sikerült; a szóbeli felvételem talán még meggyőzőbb volt, s így bekerültem a bölcsészkarra. (Aztán az angol szak helyett másodév után a szociológia–esztétika specializációt vettem fel a magyar szak mellé). Ezen a három szakon akkoriban sok kiváló tanárral találkoztam, ők, főleg az esztétika és a szociológia szakon már kisebb kutatásokat is ránk bízta, illetve bevontak bennünket. A szakma, hivatás megtalálásának döntő eleme az volt, amikor Gáborral megismerkedtünk, és hosszú-hosszú beszélgetéseink során körvonalazódott, hogy milyen módon is érdekel bennünket a minket körülvevő világ, a művészetek, a társadalom. 1973-ban jelent meg az első

közös tanulmányunk (én akkor fejeztem be az első évet, nem voltam még húszéves), s ebben már, főleg utólag visszatekintve, csíraformában ott van sok minden, ami a későbbiekben kutatásaink irányát jelentette.

A szakma, hivatás megtalálásában, főleg, ahogy fiatalabb kollégáinkat látjuk, igen nagy nehézséget jelent a kurrens tudományos témák iránti társadalmi nyomás, amely részben az úgynevezett „divattémák” felé fordítja a tudományos érdeklődést, részben a nagyon szűk specializáció felé terel.

A publikációs gyakorlatban pedig a „publish or perish” elv igencsak megnehezíti, hogy átfogóbb művek, monográfiák születhessenek. Némi aggodalommal figyeljük hát tehetséges fiatal kollégáink pályájának alakulását, s már sokaknál látható sajnós, hogy milyen félrekanyarodásokat okoznak majd pályájukon ezek az elvárások.

Ami mindig is vezetett bennünket pályánkon, és diákjainknak, doktoranduszainknak is mindig ezt javasoljuk: mindenekelőtt tisztázzák, mi az a problémavilág, ami *személyesen* is izgatja őket, s milyen sajátos tapasztalatanyaggal, megközelítésmóddal rendelkeznek ehhez. Így aztán jó esetben egyik kérdésfelvetés indukálja a másikat, s ha az intézményes kereteket is sikerül biztosítani ehhez, akkor megvalósulhat egy viszonylag koherens pálya. A mi „problématérképünk” így vezetett bennünket a művészet sajátosságainak kutatásától az értékrendszerek, motivációk kutatásáig, majd az intézmények által közvetített értékek feltárásáig (bekapcsolva ebbe a lakásmódivizsgálatot, illetve a világképek szemléletformáló hatását), aztán a nagy társadalmi formációk tendenciáinak elemzéséig és az identitásszimbólumok bemutatásáig. Ennek a problémaívnek a jegyében közös munkánk ötven éve alatt született meg mintegy harminc könyvünk és több száz cikkünk, tanulmányunk (ezek közül néhányat a magyar mellett angol, német, francia, lengyel nyelven is publikáltunk). Ez az ív persze így szépen felrajzolható, de bizony az elkészült könyvek kiadása, a befejezett tanulmányok publikálása közben sok-sok nehézség is adódott, az intézményes elvárások, a „musz”-feladatok nekünk is sok-sok energiánkat vitték el, és ez fokozott nehézséget jelent azok számára, akik fontosnak tartják a szuverén gondolkodást, a szuverén pályát, a sajátos megközelítések létjogosultságának elismertetését. Az, hogy mindent együtt csináltunk, tovább bonyolította a helyzetet. Amikor nem tetszett a feljebbvalóknak, hogy túlságosan szuverénnek érezték minket, akkor azzal támadtak, hogy amit csinálunk, az csak „hobby-kutatás” (rendszeres érve ez azoknak, akik a kutatót csak a maguk szekerébe fogva látják szívésen). Az ilyen helyzetbe szorított fiatalokat szeretnénk megerősíteni: ha az ember olyan témát kutat, amiben valóban involválva van, az nem hob-

bi; a társadalomnak mindenkitől arra és éppen arra van a leginkább szüksége, amibe ő társadalmi tapasztalatanyagát és a teljes személyiségét, a személyisége teljességét be tudja vetni. Ugyancsak sokszor kérdezik: hogyan tudjuk a családot, a gyereknevelést és a hivatást összeegyeztetni. Hát ez bizony nem könnyű. Különösen ameddig a gyerekek kicsik voltak, bizony komoly logisztikát kívánt tőlünk – úgyhogy napi segítségünk nem is volt –, hogy mikor melyikünk tud vigyázni a gyerekekre, ki hozza-viszi őket. Sokszor az is előfordult, hogy forró váltásban adtuk át egymásnak a gyerekeket: én leugrottam a buszról, Gábor ott várt a babakocsival, majd ugyanarra a buszra felszállva ment, hogy részt vegyen, mondjuk, egy értekezleten. Ha pedig vidékre vagy külföldre kellett utaznunk, sokat jelentett szüleink, testvéreim, barátaink segítsége. Aztán később a hazai konferenciákra már magunkkal is vittük a gyerekeket. Persze az mindenképpen könnyebbséget jelentett, hogy viszonylag kötetlen munkaidőben dolgoztunk, csak a hét két kutatónapján kellett bejárni, s azt, hogy egy feladatot nappal vagy éjszaka végeztünk-e, senki sem kérte számon, csak az elkészült produkció számított. (Ma már a terjedő home office erre számtalan lehetőséget kínál). Ugyanakkor, főleg az én maximalizmusom miatt, szinte állandóan gyötört a lelkiismeret-furdalás, hol azon törve a fejem: hogyan lehetne még többet is dolgozni, éjszaka tovább fennmaradni, hol meg az volt az elégedetlenség forrása, hogy a gyerekekkel felszabadultabban, gondtalanabban kellene együtt lenni. Közös munkásságunkkal, publikációinkkal kapcsolatban azt is mindig megkérdezik tőlünk, hogyan is tudunk mintegy kétszemélyes kollektívaként dolgozni, szétválaszthatatlanul közöset produkálni. Óráinkat, előadásainkat is általában együtt tartjuk, előre egyeztetve annak felépítését, és gyakran a másik szavaitól-gondolataitól inspirálva egymás szájából vesszük ki a szót, s ha pedig közben még valami vita is támad közöttünk valamilyen kérdésben, az teszi igazán izgalmassá, életszerűvé az előadást; kicsit olyan ez, szoktuk mondani, mint a jazz-zenekarok jam session produkciója. A közös munka módszere viszonylag hamar kialakult, persze sok vitával kísérve (a gyerekeinket mindig megnyugtattuk, hogy ne ijedjenek meg, ha kiabálunk, nem veszekszünk, csak éppen valami megfogalmazásbeli pontosításon vitatkozunk). És így megy a tudományos problémafelvetéstől kezdve a koncepció kialakításán, a hosszú ideig tartó anyaggyűjtésen és szakirodalmazáson át az első nyersfogalmazványok megszületéséig. Ezután egymás kezére adjuk az alakuló szöveget, az bővül és csiszolódik; hosszabb tanulmányok, könyvek esetében hatszor-hétszer is átmegyünk a szövegen, míglén végleges (?) formáját elnyeri. (Egy idő után persze az embernek ki kell adni a kezéből a művet, s noha mindig jutnak még

utólag is eszünkbe újabb elemek, pontosítások, megtapasztalhattuk azt is, hogy milyen zsákutcát jelenthet, amikor valaki jó értelemben vett perfekcionizmussal – s ez ránk is jellemző – „túlhord” valamilyen munkát, mindent egy műbe akar belezsúfolni, s ez végül szétfeszíti azt, lehetlenné téve a lezárását. Doktoranduszainkat is figyelmeztetni szoktuk arra, hogy legyen meg a munka fő gondolati íve, s ami abból már végképp mellékszál, leágazás, azt egy újabb munkával lehet folytatni, egyébként Balzac *Az ismeretlen remekmű* című művében bemutatott festmény sorsára jutunk, amelyet addig csiszolgat alkotója, mígnem a kép felismerhetlenné válik, a „minden” mintegy semmivé olvad. Legtöbb könyvünk megírásakor az a cél is vezet bennünket, hogy az az oktatásban is felhasználható legyen, s nagy örömmel kapunk visszajelzéseket, hány helyen használták/használják tananyagként a munkáinkat.

(∴) **Kapitány Gábor:** Mint korábban említettem, én kiskorom óta író akarom lenni. Először versikéket írtam, amelyeket csak a ritmus határozott meg, utána, apám mintájára megismerkedvén a tréfás köszöntő műfajával, ilyeneket fabrikáltam a családi ünnepekre. Olvasmányaim mintájára hétnyolc éves koromban „történelmi regényeket” próbáltam írogatni, tízéves koromban pedig írtam egy verses mesejátékot, amelyet aztán az osztályunk elő is adott. Tizenkét éves voltam, amikor megírtam az *Egri csillagok* három felvonásos-„egész estés” színdarabváltozatát, ezt is előadtuk, és nagyon rosszul esett, hogy osztálytársaim nagy része nem hitte el, hogy valóban én írtam, „felnőtt segítség nélkül”. (Ez megismétlődött Máté esetében, aki szintén tizenkét évesen írt egy remek esszét vagy inkább életképet az antik Rómában élők életformájáról, erről is azt hitte a tanára, hogy a mi segítségünkkel készült, pedig Máté is világeletemben szigorúan adott arra, hogy mi soha semmiben ne segítsünk neki.) Kamaszodván Romhányi József kinrím-stílusában tréfás versek jöttek, s aztán ahogy az lenni szokott, a „világfájdalmas” líra. Tizennyolc éves korom táján egy-két versem megjelent a *Kortársban*, a rádióban, és egyéb, kevésbé jelentős helyeken, és az egyetemi Alkotóköriben is ezt folytattam; volt egy közös előadóestünk Bereményi Gézával és Tábor Ádámmal. Mint említettem, a színdarabírás is izgatott, a lírában azonban kezdtem elbizonytalanodni, reálisan felmérve úgy ítélt meg, hogy nem tudok olyan szintű verseket írni, mint Juhász Ferenc vagy Nagy László legjobb munkái, akkor meg minek. Az jólesett, hogy Weöres Sándor, akinek megmutattam a verseimet, úgy beszélt velem, mint egyenrangúval, pontosabban, mint egy olyan fiatallal, akiből költőtárs lehet, de ez csak Weöres tiszteletre méltó jelleméről tanúskodik. Egyszer csak (ekkor huszonnégy-huszonhárom éves

lehettem), azt éreztem, hogy az én igazi műfajom az elbeszélő epika, és az első ilyen (immár felnőttként megkísérelt) próbálkozásaimmal nagyjából elégedett is tudtam lenni. A legegédegettebb a Petőfi születésének 150. évfordulójára meghirdetett pályázatra írt filmforgatókönyvemmel voltam (ezt egy, Noszlopy Gáspárról szóló, nem teljesen végigírt forgatókönyv előzte meg). Aztán nem sokkal egybekelésünk után elkezdtem írni egy nagyregényt, amelyben a szocializmust egy fiktív környezetben játszódo gyárfoglalás történetén keresztül próbáltam modellálni... Akkortájt skót munkások a valóságban is elfoglaltak egy gyárat, és azt ideiglenesen ők maguk igyekeztek üzemeltetni. Az én regényemben az elfoglalt gyár évekig képezett zárványt a kapitalista környezetben belül (ilyennek láttam az egész szocialista tábor helyzetét a világban), de aztán a „munkásállamban” titokzatos halálesetek kezdődnek... (S a regény az ezek nyomába eredő nyomozó eredménytelen lépéseit követi.) Ezt a regényt megírtam, beadtam a Magvetőbe, elutasították. (Nem tudom, hogy gyengéi miatt-e, vagy azért, mert a parabolát túlságosan rendszerkritikusnak érezték, jóllehet én inkább a rendszer javításának szándékával írtam. Mindenesetre én az írói gyengeségeit éreztem a fő problémának.) Elkezdtem átírni, aztán megint, megint, megint... már majdnem belecsavarodtam, amikor Ági lényegében megmentette az életemet. Nagyon határozottan azt mondta, ezt most hagyjam abba, és majd akkor kezdjek újra írni, amikor elérkezettnek látom az időt arra, hogy a „főművem” megírjam. (Mert volt egy csomó tervem, s ezek közt egy „főmű”, amire még nem éreztem késznek magam.) Az alapvető probléma az egész írói hivatással szerintem az volt, hogy gyerekként úgy jelöltem ki magamnak ezt a „hivatást”, hogy a hivatottságnak csak a címe volt meg: „írni”. Aztán megtanultam a *formai* követelményeket, az írástechnikát, de még nem volt meg az, hogy miként lehet saját személyiségem legbensőbb sajátosságait, feszültségeit, mondanóim *tartalmát* közhasznú-közérdekű közlendővé formálni. (S nem volt még elegendő tapasztalatom a társadalom valóságos működéséről, e működés valóságos bonyolultságáról sem.) A „saját hangomat” úgy képzeltem el, hogy addig-még-nem-volt formai megoldásokat agyalok ki (ezt csináltam mindegyik műfajjal). Kiagyaltam ugyan azt is, hogy amit csinálok, annak legyen társadalmi mondanója, szimbolikája... de épp az hiányzott belőle, amire Petőfi azt mondja, hogy önmagában kevés: igen, éppen a „saját fájdalmad, örömed” hiányzott, ami önmagában valóban kevés, de ez *is* kell ahhoz, hogy az írás más által is átélhető és hiteles legyen. És ezt nemigen lehet megtalálni, amíg nem tudod, hogy ki is vagy te, mi a léted megkülönböztető lényege, van-e olyan közölnivalód, amit csak te tudsz hozzátenni az emberiség tapasztalatanyagához.

Szinte születésemtől csodagyereknek kezelték: egyéves születésnapomon az Állatkertben az állatok neveit mondogattam, bár járni még nem tudtam; az óvodáskor előtt megkezdett olvasást már említettem. Azonban „csodagyereknek” lenni egy szerep, nem a személyiség maga, hiszen egyetlen személy sem csoda (vagy mindegyik az); így aztán a „csodagyereknek” minősített gyerekek nagy része ráfizet: azt hiszi, hogy szerepet kell játszania, a szerepjáték szabályait megtanulnia, s nem – vagy csak igen későn – tanul meg arra figyelni, hogy mi az a személyiségében, ami igazán „hívja”. (Ezt magamon kívül másoknál is megfigyelhettem.) Próbálkoztam ezután is, hol drámával, hol epikával, de ezek mind félbemaradtak.

Vizont ekkor kezdődött tudományos pályánk. Annyi összefüggés volt az addigiakkal, hogy az első, amit csináltunk, a korábban említett írás-oktatási kísérlet volt. (Én, mint magamat írói elhivatottságúnak látó személy, külön is kötelességemnek éreztem, hogy amit az írói mesterség titkaiból eladdig megtanultam, megosszam másokkal – az általam kisgyermekkorom óta vallott, az igazságtalanságokat, egyenlőtlenségeket, minden kiváltságot tagadó társadalomeszmény jegyében –, feltételezve, hogy azt mindenki meg tudja tanulni.) Eközben azonban a kísérletünkben résztvevők személyiségének sokfélesége által inspiráltan kezdtük megtalálni *a tudományban* a hangunkat és fő érdeklődési irányainkat: rájöttünk, hogy mindkettőnk gyerekkorunk óta nagyon izgatnak az emberek megnyilvánulásai: milyen megnyilvánulásukban mi (minden) fejeződik ki. Így, addigi húsz évünk megfigyelései alapján körvonalazódott az a nagyon termékenynek bizonyult *motivációelemzési* módszer, amellyel az emberek beszédszerkesztési módjai mögött „felfedeztük” a motivációkat, vagyis azt, hogy miképpen projektálódnak az ember beszédébe (s mint később rájöttünk, egyéb viselkedéseibe, jelrendszereibe is) a motivációi. Szerencsére olyan munkahelyen kezdhettük pályánkat (Művelődéskutató Intézet), ahol ugyan nem lettünk az igazgató kedvencei (erre nem is aspiráltunk), de hagyott bennünket a magunk útját járni. (Ezért mindmáig hálásak vagyunk.) Később is úgy alakulhatott az életünk, hogy alapvetően mindig azt kutathattuk, ami érdekelt (illetve egy-egy kutatási téma kapcsán megkerestük, megtaláltuk azt, amit mi tudunk ahhoz a kérdéshez hozzátenni), s egy-egy kutatástól vagy azok szerint a kérdések szerint léphettünk a következőbe, amiket a kutatás nyitva hagyott, vagy ha egészen újba kezdtünk, az mindig olyasmi volt, amit a magyar társadalom éppen aktuális problémái közül a mi nézőpontunkból a legfontosabbak közé tartozónak éreztünk. Mert szerintünk a társadalomtudományoknak nem az a dolguk, hogy a világban éppen kurrens témákban

végezzenek el egy részterület részterületén egy háromszázhuszonhatodik vizsgálatot, hanem hogy egyfelől hozzásegítsék az embereket világuk jobb megértéséhez, feltárva a rejtett összefüggéseket, megtanítva minél több embert a látszatok mögé látni (s e szempontból nyilván annál jobb egy kutatási téma, a társadalom minél lényegesebb problémáival vagy újdonságaival foglalkozik); másfelől a társadalommal foglalkozónak szerintünk kötelessége annak keresése is, hogy miképpen lehet a világot jobbjá, az emberek számára valóvá tenni, s ebből a szempontból hol vannak, miben állnak a legfontosabb teendők. A politika sosem vonzott bennünket, de a társadalomelmélet igen, s ezt cselekvésnek fogtuk fel, két fő ügy szolgálatában. Az egyik az igazságosabb és humánusabb társadalom keresése, s ettől elválaszthatatlanul a világtársadalom fennálló viszonyainak kritikája: ennek jegyében szerveztük meg, s irányítottuk három éven át az *Eszmélet* című folyóiratot is. A másik a magyar kultúra értékeinek védelme a globalizációnak és az annak folyamatát domináló centrumoknak a perifériákra és félperifériákra gyakorolt homogenizáló hatásaitól: ennek jegyében kíséreltük meg egy, „A magyar kultúra képviselése” elnevezésű egyetemi szak akkreditálását, majd másokkal együtt egy, a magyar kultúrát bemutató kisenciklopédia létrehozását. (Később ez utóbbit *A mindennapi élet magyarságszimbólumai* című könyvünk formájában valósítottuk meg.) A bölcsészkaron irodalom és nyelv szakon kezdtük, de kandidátusi és akadémiai doktori címeinket már szociológiából szereztük, részt vettünk a szemiotikai és a kulturális antropológiai társaságok létrehozásában és működtetésében. Szent-Györgyi Albert nyilatkozta egyszer, amikor megkérdezték, ő micsoda is igazából: biológus? orvos? vegyész? fizikus?... hogy őt igazából mindig a *probléma* vezette, annak nyomán került át egyik tudományterületről a másikra; de a társadalomtudományokban hasonló mondható el például a mi pályánkkal sokszor érintkező idősebb kollégánkról, Hankiss Elemérről, vagy az általunk szintén nagyon tisztelt Csányi Vilmosról és Tőkei Ferencről is. Mi is így fogtuk fel a hivatásunkat, amelyet leginkább a kulturális antropológia, a kvalitatív szociológia és a (szocio)szemiotika, illetve a társadalomelmélet határvidékére tudunk lokalizálni. Ami összefogja az „életművünket”, az a *szimbolizáció* iránti szenvedélyes érdeklődés, annak befejezhetetlen vizsgálata, hogy a dolgok mi mindent jelenthetnek közvetlen jelentésükön túl is, hiszen számos tudós elődünk szerint is a szimbólumokban való gondolkodás, a jelentéssíkok sokaságának használata az emberi társadalom egyik leglényegesebb jelensége. Mint korábban is hangsúlyoztuk, igyekeztünk teljes életet élni: a szakma és a család, a világ szépségeinek befogadása és az alkotás, a világ jobbítá-

sáért folytatott küzdelem és az emberi kapcsolatok: mindez mindig egyformán fontos volt a számunkra, és talán sikerült is ezek egyensúlyában élni az életünket.

Nekem negyvenes éveimben már annyira hiányzott a megszakított, fiókba zárt írói tevékenység, hogy kezdtek mindenféle szomatikus tüneteim lenni; Ági ekkor mentette meg másodszer az életemet. Azt mondta, „kezdj újra írni, de ne halogasd a tétjét, most azt a tervedet vedd elő, amit korábban a főművednek képzeltél”. Így is történt: azóta négy regényszerűségem és egy kisregénykötetem jelent meg, egy gyerekregényem meg egy elbeszéléskötet a fiókomban várakozik, s vannak még további terveim is. Körülbelül tizenöt évvel ezelőtt visszataláltam a versíráshoz is, azt éreztem, talán mégis érdemes verseket is írnom. Nagy változás történt a korábbiakhoz képest, az ettől fogva írt verseim belülről jöttek, magukat írták, s elkezdtem azt érezni, hogy ezek valódi versek, s ostobaság azt méricskéltni, hogy vannak-e olyan jók, mint ennek vagy annak a költőtársnak a versei.

A művészeti alkotásokat nincs értelme egymáshoz hasonlítani: ezek a világ valamilyen igazságát közvetítik, s megítélésük egyetlen mércéje, hogy ezt jól teszik-e vagy nem (mellesleg a legnagyobb költőknek sem mindig sikerül). Három verskötetem jelent meg, s már szaporodnak a versek egy negyedikhez is. Szerencsém volt, mind verseim, mind prózai műveim (egy-egy, életét szerelmesen a könyvek szenvedélyének áldozó, nagyszerű embernek köszönhetően) állandó kiadóra találtak: a versek a Napkút (Szondi György), a prózák a Gondolat kiadó (Bácskai István) égisze alatt. Egyébként az „írói tevékenység” is közös életünk megnyilvánulása. Ági esztétikai érzéke számomra a legbiztosabb iránytű, és nagyon sok minden azért ölti éppen azt a formát, amit ölt, mert az általa tanácsolt irányban, az ő csalhatatlan zenei érzékére és irodalmi értékérzékére támaszkodva keresek jobb megoldásokat, s az ő tanácsai szerint dobom el a sikerületlenebbeket (olykor kétségbeesve, dühöngve, de utóbb belátva, mindig igaza van). Az az életkor, amelyben most vagyunk, gyerekkori elképzelésem szerint valahol az életút vége felé van. De egyrészt szubjektíve körülbelül ötvenesnek érzem magam (Ági meg úgy néz ki, mint egy fruska), másrészt egyáltalán nem gondolom, hogy a hivatást bármikor is abba kellene hagyni, hiszen a világ sem hagyja abba, és mindaz az új, ami (amíg élünk) szembejön velünk, feldolgozható, érdekes, megértésre méltó. Majd ha nem élünk, akkor vége lesz, de az még nincs itt. Nem tudjuk, mennyi a hátralévő, de mindig arra gondolok, hogy ha hat-hét év még előttünk áll, Petőfi ennyi idő alatt hozta létre *egész*, csak egy meglehetősen vastag kötetben elférő életművét.

(∴) **Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor:** Ha szisztematikusan végigtekintünk pályánk alakulásán, az, mint említettük, az *esztétikai megismerésmód* kutatásával és az oktathatóságát célzó kísérlettel indult. Ez mindkettőnket izgatott. Egy gyár fiatal, önként jelentkező dolgozóinak: munkásoknak, adminisztrátoroknak, értelmiségieknek próbáltuk megtanítani, hogy addigi életük eseményeit, gondolatait miképpen tudják egyes esztétikai szabályok, technikák (például szimbólumképzés, montázstechnika, motívumépítés stb.) elsajátításával esztétikai értékkel bíró szövegekké alakítani. A hipotézis az volt, hogy egyrészt az esztétikai jellegű szövegalkotás bizonyos mértékben elvben mindenkinek megtanítható (ahogy a Kodály-módszer szerint a zene). Másrészt, hogy a folklórból kinőtt individuális művészet évszázadai után lehet létjogosultsága újfajta *kollektív* alkotási formáknak. Hogy ez a kísérlet mennyire volt sikeres, nem a mi tisztünk megítélni.

A kísérlet során azonban olyan kérdésekbe ütköztünk, amelyek további munkásságunkat az *értékrendszer- és motivációbeli* különbségek elemzése felé fordította. 1975-től dolgoztuk ki motivációelemzési módszerünket, amely az egyes emberi *motivációk és beszédbeli megjelenési, projektálódási formáik* közötti összefüggésen alapul. Azon később egy reprezentatív mintán is alátámasztott állításon (amit Gábor fentebb már említett), hogy mivel az ember motivációi az emberek minden megnyilvánulásába – s a beszédbbe különösen – kivetülnek, ezért az emberek beszédszerkesztési formáiból visszakövetkeztethetünk motivációikra, azok egyensúlyára vagy egyensúlytalanságára, az egyensúlytalanságból származó pszichés problémákra, s végül mindezek alapján az e problémákat kezelő terápiák is kialakíthatók. (Később tanítványaink egy csoportjával kidolgoztuk és publikáltuk a motivációk vizuális megjelenésének elemzésmódját is.)

Mint Gábor szintén említette, kisgyerekkorunk óta egymástól függetlenül mindkettőnket nagyon izgatott az emberek beszédének, önkifejezésének sokfélesége, ezek okait keresvén nagyon reveláló volt, amikor az e tapasztalatainkra ráépülő többéves munka nyomán egy koherens és jól működő rendszer, egy elemzési háló kezdett körvonalazódni. A módszert több könyvben is publikáltuk (*Vonzalmaink és választásaink mélyszerkezete*, Kossuth, 1989, illetve *Rejtjelek*, Interart–Szoroban, 1993), a Magyar Televízióban 13 részes ismeretterjesztő sorozat készült belőle, amelyet eddig háromszor mutattak be.

Az *értékek, értékrendszerek* kutatása a nyolcvanas évek során vált (egyik) fő területünké. (Ezzel kapcsolatos eredményeinket *A társadalmi formációk struktúrájának tükröződései a mai magyar társadalom értékrendszeriben* című, 1984-ben megvédett kandidátusi disszertációnkban, illetve

Értékrendszereink című könyvünkben – Kossuth, 1983 – publikáltuk.) Érdeklődésünk az értékutatáson belül elsősorban és mindinkább a verbálisan nem explikálódó, szimbolikus mozzanatok felé fordult. 1980 és 1985 között a Művelődéskutató Intézet nagy empirikus felmérést folytatott Győr-Moson-Sopron és Békés megye intézményeiben, amelynek során elsősorban az *épületek mint látványok* és az iskolai oktatás egyes elemeinek értékközvetítő hatásait vizsgáltuk. (E kutatás alapján írtuk *Intézménymimika* című könyvünket, VITA, 1989). A vizsgálatot – a változások megfigyelésére – 2005-ben megismételtük Szombathelyen, Nyíregyházán és a két város agglomerációs övezetében. (Ebből készült az *Intézménymimika 2* című könyv, Új Mandátum, 2006.)

A rendszerváltásnak (a társadalomtudományok számára nagyon sok izgalmas kérdést felvető) időszakában egyrészt megpróbáltuk megragadni azokat a szimbolikus magatartástípusokat, *politikai szubkultúra-variációkat*, amelyeket a változások felszínre hoztak (*Szereposztás*, VITA, 1991), másrészt a politikai változásokban és a többpárti választásokon látványossá vált értékpluralizmust. (E célból elemeztük ezután egy longitudinális vizsgálat keretében minden parlamenti választási év *kampányműsorainak értékvonatkozásait* (*Értékválasztás 1990, '94, '98, 2002, 2006, 2010, 2014*. Lásd: <https://mek.oszk.hu/16900/16967/>).

A kilencvenes években az értékutatások, a motivációkutatás és az ezekhez csatlakozott *világképkutatás* közös eleme, a *szimbólum* vált vizsgálataink alapjává, miközben a mindig is az értékszociológia, a tudásszociológia, a szociálpszichológia és a kultúraszociológia mezsgyéjén egyensúlyozó tevékenységünk a szocio-szemiotikában és a kulturális antropológiában (annak is a saját kultúra kutatására szakosodó irányzatában) találta meg lehorgonyzási pontját. Addigi kutatási eredményeinket ekkor kezdtük el oktatni az ELTE BTK Kulturális Antropológiai Tanszékén. A saját társadalom kulturális antropológiájának oktatásához módszertani tankönyvet írtunk és jelentettünk meg a Kossuth kiadónál 1995-ben *Rejtjelek 2* címmel (beépítve abba eddigi érték-, és kultúra-szociológiai kutatásaink eredményeit is; e könyv alapján is készült egy tizenhárom részes sorozat, amelyet a Magyar Televízió 1996-ban mutatott be). Ugyancsak tankönyvként használják *A tömegkommunikáció szimbolikus üzenetei* címmel, először 1998-ban és módosított kiadásban 2006-ban megjelent kötetünket. A szimbólumkutatások, illetve a szimbólumfogalom oktatási alkalmazásának megalapozására pedig, a különböző tudományterületeken folyó szimbólumkutatás kiemelkedő magyar képviselőinek bevonásával, két interdiszciplináris kötetet szerkesztettünk. (*Jelbeszéd az életünk. A szimbolizáció kutatásának törté-*

nete és kutatásának módszerei, Osiris–Századvég, 1995, illetve *Jelbeszéd az életünk*, Osiris, 2002.) A kilencvenes évek folyamán a társadalom legkülönfélébb szeleteiben vizsgáltuk a szimbolikus változásokat, s az évtized végén megkíséreltük összefoglalni a kilencvenes évek legfontosabb *világkép-változásait*: ezeket az eredményeket *Látható és láthatatlan világok az ezredfordulón* (Új Mandátum, 2000) című kötetünkben tettük közzé.

Az ezredforduló után hasonló módon dolgoztuk fel a következő évtized jelenségeit is, s eredményeinket a két évtized világképeit együtt tartalmazó kötetben (*Látható és láthatatlan világok az ezredfordulón – és utána*, Typotex, 2013) publikáltuk.

1997 folyamán országos reprezentatív mintán az osztrák Österreichisches Ost- und Südosteuropa Instituttal együttműködésben empirikus adatfelvételt végeztünk a *mindennapok nemzeti szimbólumainak* feltárására és az eredményeknek a hasonló osztrák kutatásokkal való összevetésére.

Ez azután hat európai nemzet kutatóinak közös munkájává bővült (a *Changes of National Identities in Connection with the EU-enlargement*” illetve a „*Cultural Patterns of EU-enlargement*” című, osztrák–francia–svájci–szlovák–magyar–bolgár együttműködésben végzett kutatássorozat keretében). A részben e kutatásból leágazó, a magyar identitás legkülönfélébb megnyilvánulásainak preferenciakülönbségeit a mai magyar lakosság egy reprezentatív mintáján vizsgáló saját kutatásunk eredményei *Magyarság-szimbólumok* címmel jelentek meg (Európai Folklór Intézet, 2000, 2002). Ez a könyvünk három kiadást ért meg. A kutatást több tématerülettel kibővítve ismételtük meg 2022-ben, ennek teljes feldolgozása még folyamatban van, de a magyarságra jellemzőnek tekinthető elemek (mintegy 1000 elem) enciklopédikus bemutatása magyarul már megjelent a Magyar Néprajzi Társaság kiadásában (*A mindennapi élet magyarságszimbólumai*, 2023), angol nyelvű változata pedig publikálás előtt áll a Magyar Néprajzi Múzeum kiadványaként. Rendszeresen publikáltunk *szocio-szemiotikai tanulmányokat a mindennapok különféle jelenségeinek szimbolikájáról* (a gasztronómiától az „utca nyelvég”, a valóságshowktól az ünnepek jelrendszeréig), e tanulmányok gyűjteményes kiadása *A mindennapi élet jelrendszereiről* kötet (Loisir, 2014), illetve a *Symbolic Elements of Everyday Culture* című e-book (lásd: <https://mek.oszk.hu/10700/10782/10782.pdf>).

Beszélő házak (Kossuth, 2000) című könyvünk a kilencvenes évek lakásainak szimbolikájáról szól, *A tárgyak szimbolikája* (Új Mandátum, 2005) pedig *tárgyszimbolikai* kutatásainkat foglalja össze. *Alternatív életstratégiák* (Typotex, 2014) címmel publikáltuk azon kutatásunk eredményeit, amelyek során tanítványaink olyan

emberekkel készítették interjúkat, akik az individuális sikert és anyagi javakat középpontba állító *mainstream értékrendtől eltérő életeszményeket* követnek életgyakorlatukban is. A világ túlságos uniformizálása felé mutató hatások korában nagyon fontosnak éreztük az eltérő életutak lehetőségének és értékeinek felmutatását. Lásd például: <https://www.youtube.com/watch?v=W5034e9N8ck> és <https://www.youtube.com/watch?v=U77LKaBaQao>. 2007-ben (a Kossuth kiadónál) jelent meg *Túlélési stratégiák (Társadalmi adaptációs módok)* című könyvünk, amely első része egy trilógiának.

Ez a kötet egy évtizedes kutatómunka eredménye, amelynek során részben interjúk, részben szakirodalom-feldolgozás és -elemzés segítségével igyekeztünk monografikusan körüljárni *a társadalom adaptációs technikáit és ezek eszközeit, lehetőségeit, a különböző válsághelyzetekre adott válaszok típusait, és kísérletet tettünk ezek alapján – ebben is a mainstream alternatíváit keresvén – egy nem individualista alapú etika levezetésére is. E könyv folytatásaként jelent meg A szellemi termelési mód* című társadalomelméleti könyvünk (Kossuth, 2013), amelyben *egy alternatív társadalmi forma, társadalmi rend lehetőségét* és a jelen társadalmának ennek irányába mutató jelenségeit jártuk körül. (Jelenleg e kötet népszerűbb, részben rövidített, részben új szempontokkal bővített változatát készítjük elő kiadásra.) A trilógia harmadik része a *szimbolizáció jelenségkörét és ezzel foglalkozó kutatásainkat összefoglaló monográfia: A szimbolizáció. Hogyan cselekszünk szimbólumokkal?* (Ventus–Commerce–Kocsis, 2021). Ez úgy kapcsolódik a másik két kötethez, hogy a szimbolikus gondolkodásban az általunk körvonalazott etikai és társadalmi alternatívával adekvát *ismeretelméleti* alternatívát látunk. (Úgy véljük egyébként, hogy az MI-t elsősorban az emberi gondolkodásnak a fogalmi-logikai gondolkodásnak nevezhető formája hozta-hozza létre, s ezért ennek az embertől való átvételére képes, létrejötte viszont felszabadíthatja az emberiséget arra, hogy szellemi energiáit mindinkább a másik nagyon lényeges emberi megismerésmód, a szimbolikus gondolkodás felé fordítsa.)

Egy immár ötvenéves kutatói-alkotói pályánkba sok minden belefért, de végül is minden kutatásunk közös nevezője: a társadalom szimbolikus jelenségeinek kutatása: annak elemzése, hogy a legkülönbözőbb jelenségekben miképpen lehet észrevenni a bennük kifejeződő mögöttes tartalmakat, társadalmi mechanizmusokat.

Egy dolog nagyon fontos: életpályánkat sosem karriernek képeztük, tudományos karriernek sem. Ahogy erre korábban utaltunk, mindvégig úgy

fogtuk fel munkásságunkat, hogy az embernek a társadalom, az emberek életének jobbításán kell munkálkodnia. Ha valami akár tudományos kérdésként, akár művészi feladatként foglalkoztatott bennünket, az sosem volt öncélú. Mindig arra irányult, hogy a világ elemeinek megértésével sikerüljön a társadalmat igazságosabbá, az emberek életét méltóbbá tenni. Mindig konkrét társadalmi problémákból indultunk ki, s mindig azzal a céllal, hogy jobb megoldások táruljanak fel. Ha mindezzel sikerült szakmai szempontból értékes eredményeket létrehozni, az legfeljebb következménye ennek az alapvető törekvésnek, a társadalmi elkötelezettségnek. Véleményünk szerint nincs elkötelezettség nélkül sem tudomány, sem művészet. Akit nem a változtatás igénye vezet, az is elkötelezett – a változatlan oldalán. (Hozzátevé ehhez, hogy a társadalom jobbítását egyes vonatkozásokban a változtatás, másokban éppen ellenkezőleg, az értékek megőrzése jelenti.)

A másik elv, ami egész életpályánkat meghatározta, a *humanizmus* mindenek felettsége. Minden igazságtalanság, minden erőszak, minden emberekre kényszerített mesterséges kaloda elutasítása. Semmilyen cél nem szentesíti az elérésére fordított eszközöket, éppen ellenkezőleg, bármilyen célt csak a hozzájuk vezető út (emberséges) eszközei szentesíthetnek. Abban sosem voltunk igazán jók, hogy műveinket népszerűsítsük. Egyrészt – hiába része a mai piaci magatartásnak a minél hangosabb önreklám – ezt sosem tartottuk ízlésesnek. Másrészt sosem tartoztunk semmilyen politikai vagy szakmai „véd- és dacszövetséghez”, amelynek tagjai az „uram, lángész lakik Önben, Önben, uram, nemkülönben” módján (ahogy Karinthy zseniálisan megfogalmazza) segítik egymás fókuszba állítását. Bár minden könyvünket sikerült könnyebben vagy nehezebben megjelentetnünk, visszajelzést jóval kevesebbet kaptunk rájuk a vártnál, így aztán nagyon sokáig fogalmunk sem lehetett arról, hogy valóban sikerült-e írásainkkal, életpályánkkal hozzájárulni (legalább valamiképp) ahhoz a „jobbításhoz”, amit elképzeltünk.

Voltak másfajta kudarcaink is. Volt olyan kutatás, amely anyagának jelentős részét nem volt időnk feldolgozni; volt olyan könyvünk, amit nem olyan stílusban sikerült megírunk, amit a témája megkívánt volna, és persze jelentős kudarcnak éltük meg, hogy „A magyar kultúra képviselete” szakot a befektetett hatalmas energiák dacára sem sikerült létrehozni. Ezekért a kudarcokért azonban kárpótolt, amikor több év után újranezve úgy éreztük, hogy egy-egy könyvünk igazán jól sikerült, s még inkább, amikor váratlanul kaptunk egy-egy visszajelzést, hogy valakire mekkora hatást gyakorolt ez vagy az a munkánk.

(::) **Fenyvesi Bori:** Az iskolai éveimnek egyik fő kérdése az volt, hogy: ki vagyok én, mi végre vagyok a világban? A tanítónk szájából is elhangzott párszor, és engem annyira megragadott ez a dilemma, hogy onnantól folyamatosan bennem munkálkodott. A gimnáziumi évek alatt a különböző tudományos és művészeti területek és korszakok megismerése közben mindig figyeltem, hogy az adott téma mennyire mélyen érint meg. Milyen képességek lakoznak bennem, amit ha kiművelek, a hivatássommá válhat?

Ha távolabbra megyek vissza az időben, több olyan emléket tudok felidézni, amit utólag az építész szakmához való közeledésemnek tekintek. Ilyen őselménynek nevezhetném például, amikor kisgyerekként otthon voltunk a nyári szünetben, és elkezdett erősen fújni a szél: érezhető volt, hogy nagy vihar közeleg. Akkoriban egy olyan lakásban laktunk, aminek volt egy tömör kő mellvédfalas erkélye, és felülről is védett a többi emelet erkélyének vasbeton födémje. Itt a mellvédfal mögött testvéreimmel meghúzódtam, hálózsákba bújtunk, és néztük, ahogy egyre erősebben fújja a szél a hatalmas gesztenyefákat és a port a zuglói utcán. Majd jött a villámlás, dörgés, őrületes zápor, amit izgalommal és kíváncsisággal néztünk onnan, ahol tudtuk, éreztük, hogy biztonságban vagyunk, mert védelmez minket a házunk a természet vad erejétől. Azóta is sokszor eszembe jut, hogy milyen erősen éreztem azt az óvó gesztust, amit az épített környezet és az otthonunk nyújt. Úgy látszik, a viharok különösen alkalmas természeti jelenségek erre. A másik erős élmény, hogy kicsi koromban minden mozgatható bútort és textilt összehordtunk a szobánkban, kuckót építettünk belőlük, és ott „éltünk”, mintha egy lakatlan szigeten lennénk hajótöröttek. Az ötletelés és építés folyamata foglalkoztatott leginkább már akkor is, illetve az így létrejövő új terek megismerése. A Waldorf-óvodába kerülésem is egy olyan pillanat volt, amikor egy új világ tárult fel előttem; emlékszem, hogy minden anyagot, színt, illatot, ízt próbáltam mélyen magamba szívni, annyira csodáltam azt a természetesen gyönyörű világot; azóta is táplálnak azok a (tér)tapasztalatok, amik ott értek.

A külföldi utazásaink alkalmával is sok építészeti részlet vésődött az emlékezetembe, városok épületei és az atmoszféra, amit teremtettek. Például a holland keskeny házacskákból álló utcaképek, vagy az egységes nyers téglafalak, amelyeknek az ablakain jól be lehetett látni a család életébe, mivel ott nem nagyon szokás függönyözni. Később Rembrandt házába is volt lehetőségem bemenni, amiben a szekrény-ágy nyűgözött le teljesen. Egy szekrény, ami igazából egy ágy, és amúgy tekinthető egy külön helyiségnek, de közben inkább fal, a ház tartószerkezetéhez

kapcsolódik, mert a fal síkjával azonos síkban volt az ajtaja. Egy különös titkos világ megtestesítője volt, ami arra hívta fel a figyelmet, hogy a terek kitalálása és megalkotása egy végtelen játékot indít el, ami a legkülönbözőbb érzeteket és hangulatokat képes felébreszteni. Azt nem mondhatom, hogy kisgyerekként tudtam, hogy építész szeretnék lenni, és a mai napig vannak pillanataim, amikor újra önmagamat és az utamat keresem. Kisgyerekként minden érdekelt, de egyértelműen a művészeti, alkotói és mozgásos feladatok vonzottak. Rajzolni nagyon szerettem, de nem voltam kimagaslóan jó benne; emlékszem is arra, hogy a gimnazisták tanulmányrajzait csodálom a folyosón, és azon gondolkodom, hogy én ilyen soha nem fogok tudni, de szerencsémre többen is mondták, hogy bárki meg tud tanulni rajzolni, ha szeretne... és ezt komolyan vettem. Apukám sokat mondogatta, hogy nekünk – a testvéreimmel – egyetemre kell mennünk, mert diploma nélkül nem lehet boldogulni az életben. Így az nem igazán volt kérdés, hogy érettségi után tovább fogok-e tanulni, viszont az irány csak fokozatosan körvonalazódott. Kiskamaszként a divattervezés felé kacsingattam, kicsiként több gyerekvarrógépet kaptam karácsonyra Klári mamától, ezek kivétel nélkül pár nap után felmondták a szolgálatot. Ez elég bosszantó volt, de nem tántorított el attól, hogy később ruhákat tervezek magamnak, amiket többnyire meg is varrtam otthon, a lábbal hajtós Singer varrógépünkkel. Mire nagy kamaszként kaptam egy elektromos Toyota varrógépet, már nem akartam divattervező lenni, de ettől függetlenül magamnak és a családnak rendszeresen varrtam valamit: hol ruhát, hol terítőt, függönyt és egyebeket. Azóta is hű társam az a bizonyos Toyota (most égett ki benne az izzó először, húsz év után). Nyolcadikos koromban felmerült, hogy a Képző- és Iparművészeti Szakgimnáziumba menjek tovább, ezért egy évig külön is tanultam rajzolni, apukám második feleségének az apukájától, aki festőművészként és szobrászként is dolgozott, mielőtt nyugdíjba ment volna. A kockológiát és a színek keverését nála elég jól elsajátítottam. De végül maradtam a Waldorfban, a kialakult közösséghez nagyon ragaszkodtam, nem tudtam magam elképzelni másik iskolában. Ez utólag jó döntésnek bizonyult, mert a legkedvesebb waldorfos éveim a gimnáziumi évek voltak. Rengeteg kreatív, alkotói, művészeti és közösségi feladatunk volt, ezekben, mondhatni, lubickoltam. Volt, hogy ökoházat kellett terveznünk a földrajzepochán; írtunk verseket, játszottunk osztályszíndarabokat, indultunk nyelvi pályázaton, aminek a végső fordulójára filmet kellett készítenünk, és sikerült az első helyen végeznünk, ezzel egy egész osztályos, brüsszeli utazást nyertünk. Énekeltünk kórusban, a dalokból CD-felvételt készítettünk. Elmentünk

Olaszországba művészettörténeti körútra. Erdélybe földet mérni és a helyi kultúrtörténettel ismerkedni. Egyik nyáron szociális munkát kellett végeznünk, én egy katolikus idősek otthonába kerültem, ott is a fekvő osztályon kellett segítenem a mindennapi teendőinkben. Így sok területen volt lehetőségem kipróbálni magam. Természetesen mindemellett minden tantárgyat tanultunk, amit szokás, és különórákra is jártunk, én leginkább sportolni.

Az iskolán túl, a gimnázium első éveiben még a lovaglás töltötte ki a délutánjaimat, egy időben a lovak tenyésztése, idomítása és ebbe az irányba való továbbtanulás motivált. Tinnyi edzések mellett a Budapesti Honvéd lovardába is jártam hosszú évekig, ott sem a lovarda, sem az edzőm nem volt túl gyerekes barát. Keveset tanított, de sokat várt el, ritkán beszélt velünk, maximum lóosztásnál, a pályán gyakran nagyon káromkodott, ha hibáztunk, vagy ha véletlenül felébredtette egy lovas nem várt akciója az akadályt támaztó szundikálásából. Viszont az ott élő lovakba szerelmes voltam, és hajtott a vágy, hogy szakosztályba kerüljek, ahol díjugratni tanulhatok. Rejtélyes volt, hogy ki és mikor kerülhet szakosztályba; nagy érdemnek számított, ezt komolyan ki kellett érdemelni. Szakosztályban jelentéktelen összegért heti négy napot és naponként akár két-három lovat is le lehetett lovagolni. Ennyi lovas edzés magánhelyeken elképzelhetetlen terhet rótt volna a családomra anyagilag. A lovaglás anyagi vonzata komolyan befolyásolta az edzéseim gyakoriságát. Szerencsémre a testvéreim nem vágytak ilyesféle úri huncutságra. Nem tudom, miért, de kedvelt engem Pali bá, a mogorva edző, ez abban nyilvánult meg, hogy általában vagány lovakat adott, olyanokat, akik kihívást jelentettek, nagyon jó képességű fiatal lovakat rengeteg energiával – valószínűleg a városi boxos tartás miatt. Nehéz volt fennmaradni a hátukon, de egyre ügyesebb rodeós lettem. Ezért a legnehezebben lovagolható versenylovakat is volt, hogy megkaptam, ott igazából a lovaktól tanultam lovagolni. Idővel kiderült számomra is, hogy a bejáratott módja a feljebb kerülésnek az volt, ha az ember az egész nyarat a lovardában tölti munkával és némi lovaglással. Ebben az én szüleim nem voltak partnerek. Jártam táborozni, de nem egész nyáron és nem a városba, hanem a korábban emlegetett tinnyi lovastanyára. De egy szép téli napon Pali bá felkeresett az istállóban lópuccolás közben, ahol halkán mormogva meginvitált a szakosztályos edzésekre. Madarat lehetett volna fogatni velem! Úgy gondoltam, versenyző leszek, úgylis terveim között szerepelt egy farm és a lótarás. De utólag már látom, hogy a versenyzői létezés nem volt elég, hogy a szüleim engednek lovagolni, ahhoz nekik is legalább annyira akarniuk kellett volna ezt a sportot, mint nekem. Ez egy

életforma, sőt egy világnézet, amivel a szüleim nem tudtak azonosulni. Az nem volt opció, hogy waldorfsként versenysportoljak, és nem volt esélyem saját lovat tartani sem; nem válhatott ez a fő célomná. Bár a mai napig ugyanazt az izgatottságot érzem, amikor egy lovat megpillantok, és még nem mondtam le róla, hogy ez a szeretett hobbi visszatérjen az életembe. Iza lányunk is lóra termett, tehetséges benne, de nem olyan elvetemülten vágyik a lovas létre, mint ahogy én vágytam. Egy rosszul sikerült ugróedzés akasztotta meg a honvédos pályafutásomat. Volt az a szintű káromkodásáradat, amit már én sem tudtam elviselni, teljesen elment a kedvem a folytatástól, nem szerettem volna lehetőséget adni az edzőmnek arra, hogy még egyszer így beszéljen velem. Viszont a tánc világába is belekóstoltam, a tánc lett a rendszeres sportom onnantól kezdve. Először a társastáncokért lelkesedtem, majd a különböző modern és kortárs stílusokért. Akkor táncosként, koreográfusként vizionáltam magam, rájöttem, hogy a tánc egy hozzám igazán közel álló művészeti kifejezési forma, nem kell beszélni hozzá, viszont annál több érzést lehet belerakni, a zene kiragad a hétköznapi monotonitásból, és kitáncolhatom magamból azokat a feszültségeket, amiket folyamatosan gyűjtögetni szoktam. Évekig táncoltam, volt, hogy színpadon, és volt, hogy az osztálytársaimmal, vagy különböző edzéseken. A 12.-es Waldorf-diplomamunkám is a táncról szólt: körüljártam, mit is jelent a tánc a különböző kultúrákban, milyen formákban jelent meg az emberiség történetében, és színpadra állítottam egy négyfős táncelőadást a jó és a rossz harcáról. Amikor apukám meghalott, hogy azon dilemmázom, tervező vagy táncos legyek, kifejtette kategorikus véleményét arról, miért ne gondolkodjak egy percre se komolyan a táncos hivatáson, mert egyértelmű, hogy az iparművészeti egyetemet kell választanom, ha megbecsült tagja akarok lenni a társadalomnak. Ez eléggé emlékezetes pillanat maradt; bár utána még sokáig táncoltam, volt alkalmam divatbemutatókon táncosként és koreográfusként is részt venni, de közben elindultam a tárgyak és a terek tervezése felé.

Kisiskolásként már nagyon szerettem rendezkedni, átrendezni, megújítani tereket. Kezdetben a saját „részem” átalakításain dolgoztam, majd amikor már volt saját szobám, folyamatosan különböző léptékű téralakítási és megszemélyesítési kísérleteket végeztem. Ahogy nőtt az erőm és a motivációm, kiterjesztettem a munkaterületet az egész otthonunkra. Sok esetben meglepetésként valamelyik családtagnak a születésnapja alkalmából újítottam meg tereket vagy éppen az egész lakást. Ezen alkalmakkal többnyire valamekkora mértékben átrendeztem a szobákat,

vettem pár új kiegészítőt, növényt a zsebpénzemből, amiket elhelyeztem, mondjuk, éjjel, vagy amíg nem voltak otthon a többiek, közben egy alapos takarítást is megejtettem. Ilyesmit felnőtt fejjel is véghez vittem. De olyan is volt, hogy kifestettem a ház egy részét, és új bútorok, lakástextilek beszerzésére vettem rá a szüleimet; az IKEA egyik kedvenc helyemmé vált. Az eltelt idő bebizonyította, hogy ezek igazán emlékezetes ajándékok voltak, és azóta közös történetekké formálódtak a családukban. Waldorf-diákként megtapasztalhattam pozitív hatását és jelentőségét az anyagokkal, színekkel, a tárgyi és téri környezet részleteivel való gondoskodó foglalkozásnak, és annak, hogy ha az ember tervezőként tekint magára – akinek alapvető képessége a környezetének alakítása –, akkor ennek gyakorlásával magasabb szintű empátia alakulhat ki a mindennemű környezetünkhöz fűződő viszonyunkban.

Mióta építész lettem, már nem csak a családtagjaim részesülnek a tér(át)formáló mániámból, magasabb szintre emelve, tervezőként is kamatoztathatom ezt a képességet, tudást. Viszont az építészeti, belsőépítészeti projektjeim leginkább szellemi munkát jelentenek, és én szeretek a tettek mezejére lépni, „élőben tervezni”, kézzel alkotni, *megcsinálni a dolgokat*. Ezt részben az iskolának és nagyobb részben apai nagymamámnak, Évi mamának köszönhetem. Azt szokták mondani, hogy én örököltem a kreatív képességeit, a főzési tudományát és a rendhez, tisztasághoz való viszonyát. Igen, azt be kell valljam, hogy gyerekkoromban nekem volt a legfontosabb, hogy tisztaság és rend legyen; mióta az eszemet tudom, e tekintetben máshol van a tűréshatárom, mint a többieknek, ezért én váltam a fő takarítótá, rendrakóvá és rendezkedővé otthon.

A MOME (akkor még Iparművészeti Egyetem) felvételijére a tudatos készülést az érettségi évében kezdtem el; rajzoltam, mintáztam, festettem, és valamennyit tervezni is próbáltam, mindezt előkészítőn heti négy napban, és persze otthon is. Az első felvételimre rettegve mentem el, annyira elérhetetlennek és távolinak tűnt a bejutás; nem feltételeztem, és senki nem is mondta, hogy be lehet akkor is lépni az egyetem ajtaján, ha még nem jár oda az ember. Szerencsére első alkalommal már eljutottam a szóbeliig, ami elég jól sikerült, mert következő évre felmentést kaptam az első forduló alól, viszont akkor még nem vettek fel, de ezzel megnyugtattak, hogy tervezik a felvételemet, ha fejlődöm még. Tapasztalatnak remek volt, így az érettségi utáni évet a további felkészülésnek szenteltem. Rengeteg helyre, előadásra, kiállításra elmentem, hogy ismerkedjek az építészet rejtelmeivel. Nagy élmény volt a Velencei Építészeti Biennálé, amire akkor először utaztunk el apukámmal kettes-

ben. Elkezdtem tervezőként figyelni az épített környezetet, és igyekeztem magamba szívni a látottakat.

A második felvételim sem volt izgulásmentes, persze kitörő örömmel fogadtam nyáron a felvételtől kapott értesítő levelet. Az egyetem miliője nagyon hasonlított a Waldorf-iskola hangulatára. Közvetlen és kedves tanárok, segítőkész, családias hangulat, érdeklődő, kreatív környezetben találtam magam, ahol teljes erőbedobással igyekeztem jelen lenni. Mindenben benne voltam. Munka, együttműködések, bulizás, szervezés, utazás, közös főzés. A legjobb érzés az volt, hogy olyan emberek vettek körül, akiket hasonló motivációk hajtottak, hasonló képességekkel rendelkeztek, és azonos volt az érdeklődési körünk. Lehetett velük az építésze-tről és a tervezésről beszélgetni. Ez akkor újdonság volt és nagy öröm. A diplomáig a szokványosnál kicsit hosszabb út vezetett, mivel az egyetemi évek alatt született meg Iza és Max is. Az első négy év zavar-talanul, egyhuzamban lezajlott, de az ötödévet halasztanom kellett a szülés miatt, ami sajnos koraszülés volt, és ehhez egy hosszabb, kétéves utógondozási folyamat is társult. Így részleteire elosztva fejeztem be, ami még hátravolt a tanulmányaimból. A diplomamunkámat 2015-ben védtem meg, a védést is halogattam egy ideig, mert szerettem volna mindent beletenni, amit tudok. Tisztában voltam vele, hogy ez re-ménytelen küldetés, de azt is tudtam, hogy szeretném, ha ez egy olyan munka lenne, amiről hosszú éveken keresztül szívesen beszélek. A *Szelíd ember, szelíd ház*, mint tervezői vezérfonal, teljes munkásságomra ki-ható első mérföldkő lehet, amit büszkén vállalok. És nagyon szeretném, ha egy hasonló projekt meg is valósulhatna majd egyszer.

Azóta is tervező vagyok, építészeti és belsőépítészeti projekteken dol-gozom. Volt, hogy cégnek dolgoztam, de jellemzően mindig otthonról, elsősorban a gyerekek miatt. Egy évet tanítottam is a MOME-n: az első építészeket tervezői kommunikációra. Felvételi előkészítő is gyakorol-hatom a tanítást, bár inkább érzem magam trénernek, mint tanárnak. Szabadúszó építésznek lenni azért jó, mert viszonylag szabadon élhe-tek, magamnak oszthatom be az időmet, legalábbis azt az időt, amikor a gyerekek épp iskolában vannak. Attalával már egy ideje tervezgetjük, hogy nyíltan, azaz kifelé kommunikálva is együtt dolgozzunk, közös céget alapítsunk. Idáig minden külön készített munkánkknak (az elmúlt tizen-négy évben, mióta együtt vagyunk) voltak olyan időpillanatai, amikor beavattuk a másikat, megosztottuk a dilemmáinkat, véleményt kértünk vagy kaptunk egymástól. Ezek a közös pillanatok adják az erőt, motivációt, megoldást a túléléshez, fennmaradáshoz és fejlődéshez. Így alakultunk a kreatív, alkotói kapcsolatteremtés mentén CosiBorivá,

hivatalosan is együtt dolgozóvá, a tervezett környezetünk szelídítőivé. Most, hogy a gyerekeink már tizenhárom és nyolcévesek (túl vannak a Waldorf-iskola első évein, ahol jellemzően kevesebb időt töltenek a kicsik és többet a szülők, mint egy állami általános iskolában), megnyílt a mozgásterem, és van időm újra dilemmázni a hivatásomon, ezt főleg olyankor szoktam, amikor nem tudok a saját értékrendem szerint dolgozni a megrendelői feltételek, elvárások miatt. De bízom benne, hogy az évek múltán olyan megrendelők és munkák fognak körülvenni, akikkel hasonlóan látjuk a világot.

(∴) **Kapitány Gábor:** Mivel a többiek mind beszéltek az egyetemig vezető útjukról is, erről én is ejtenék még néhány szót. Az általános és középiskolában egyértelművé vált, hogy ha egyetemre megyek, valamilyen humán pályát fogok választani. (A középiskola vége felé egy barátom hatására felmerült egy pillanatra, hogy tulajdonképpen izgatna a biológia is, különösen a genetika és az etológia, de azt is gyorsan eldöntöttem, hogy ha több életem lenne, az egyikben biztosan ezt csinálnám, egy másikban színházrendező lennék, egy harmadikban pedig szobrász, viszont mivel egyelőre nincs több életem, így egyértelmű, hogy az irodalmi pályához leginkább kapcsolódó magyar szakot fogom választani.) Igen ám, de akkoriban a bölcsészkaron az ország tanárigényei miatt kétszakosnak kellett lenni, és ennek kiválasztása már keményebb dió volt. (Ahhoz, hogy csak az irodalommal foglalkozzam, nem volt bátorságom; elfogadtam azt az érvelést, hogy valamiből meg is kell élni, ehhez pedig egy nem művészi képesítés megszerzése, és az erre támaszkodó elhelyezkedés, vagyis az egyetemi diploma megszerzése kínálkozott. Addigi sikereim a tanulásban adtak annyi önbizalmat, hogy a bölcsészkaron próbálkozzam, ahova szinte csak maximális pontszámmal lehetett bekerülni.) Nagyon érdekelt a történelem, de abban az évben, amikor felvételiztem, ez a szakpárosítás nem indult. Egy ismerősöm hatására a pszichológia is érdekelt, de ez a párosítás sem volt lehetséges. Maradt tehát az orosz; ezt akkor már nyolc éve tanultuk, s az iskolán belül viszonylag jó voltam benne. Fel is vettem végül magyar–orosz szakra (a lehetséges 20 pontból 19 és felet szereztem). Csakhogy az egyetemen derült ki, hogy mennyire nem (a szoros értelmében kétségbeejtően nem) értem az orosz nyelvű előadásokat, és ami még rosszabb, nem is érdekel az egész. Mivel azonban a következő évben indult pszichológia szak, beadtam egy kérvényt, hogy az orosz szak helyett ezt venném fel. Azzal a feltétellel engedélyezték, ha az elsőéves orosz vizsgáimat jó eredménnyel zárom. Ez valahogy sikerült, és a következő évben elkezdhettem a pszichológiát, ahol ebből következően

egy évvel később szereztem diplomát, mint magyarból. (Ha ez nem így történik, valószínűleg nem találkoztunk volna Agival, bár én ezt nem így gondolom; szerintem nekünk így vagy úgy, de mindenképpen egymásra kellett találunk.)

A pszichológia szakot sikeresen el is végeztem – s bár már a másodév után láttam, hogy nem leszek gyakorló pszichológus –, sokat tanultam belőle. A magyar nyelv és irodalom szakos diplomámmal mehettem volna tanárnak vagy – mint Király István professzorunk szerette volna – irodalomtörténésznek, elméletírónak, de a művek értelmezésénél sokkal jobban izgattak azok, akik minden művet létrehoznak: az emberek. Így hát – miután a Művelődéskutató Intézet befogadta kutatási tervünket – elkezdhetjük „társadalomkutatói” pályánkat.

Valamennyien tételődések vagy vargabetűk után „álltunk pályára” – ez a természetes. Még ha valakiben tizenévesként van is valamiféle biztos célképzet (ami azért eléggé ritka), akkor sem könnyű a mai, igencsak bonyolult társadalmakban megtalálni azt a helyet, azt a szerepet, azokat a konkrét tevékenységformákat, amelyekről aztán szerencsés esetben elmondhatja az ember, hogy „erre születtem”. (Én például, aki extrém korán véltem azt, hogy a helyem: írónak lenni; íróként extrém későn, ötven felett kezdtem a helyem valóban megtalálni, s a tudományban is legfeljebb egy évtizeddel korábban, a kilencvenes évek elején ismertük fel, hogy amit mi művelünk, annak helye leginkább a [saját társadalommal foglalkozó] kulturális antropológia meg a szocio-szemiotika területén jelölhető ki.)

KAPITÁNY FOTÓK

Ágnes és Gábor

Kapitány család, gyerekek és unokák

KAPITÁNY FOTÓK

HOLIS / DT fotó

Service Design Day fotó

- *Ati és Bori a Holis táborban*
- *a családdal diplomavédésen*
- *Ati prezentálja a dis:co-t*
- *a coandco társalapítói*
(*Richárd, Attila, Tamás, Gergely*)

COSIBORI FOTÓK

A művészet és tudomány kapcsolata (∴)

- (∴) **Kapitány Ágnes:** Először is mindkettőt a világmegismerés egy sajátos módjának tekintjük. Látszólag különbözőek ezek a módok; szokták is mondani, hogy az egyik inkább az analízis, a másik a szintézis; az egyik inkább a ráció, a másik inkább az intuíció, emóció szférájába, az egyik inkább a bal, a másik inkább a jobb agyfélteke irányítása alá tartozik; de ha jól megkapargatjuk ezeket a látszólag különböző megismerésmódokat, ha mélyebben elemezzük a tudományos felfedezések folyamatát, illetve a művészeti alkotások létrejöttét, akkor be kell látnunk, hogy ezek a pólusok leegyszerűsítések, és a tudományos felfedezésekben legalább akkora szerepe van az emóciónak, intuíciónak, mint a művészeti alkotó folyamatban az analízisnek vagy a rációnak. Ráadásul mindkettő hat is egymásra: hány olyan példát tudnánk sorolni, ahol egy új tudományos felfedezés inspirálóan hatott a művészi alkotásra, illetve amikor egy-egy művészeti alkotás új perspektívát nyitott a tudományos megközelítések előtt.
- (∴) **Kapitány Gábor:** Számomra a tudományos és művészi teendők éppen így működnek. Nyilván az agyféltekék közti váltással, vagy nem tudom, hogyan, de viszonylag rövid, maximum egy-két napos áthangelással át tudok váltani egyikről a másikra. Ez azt is jelenti, hogy amikor művészetet „csinálok”, akkor kikapcsolok, hagyom hatni magamra a hangulatot, a nyelv belső összefüggéseit, elérve, hogy a megszülető szöveg egyszerre jöjjön kívülről és belülről. A tudományos munka sokkal tudatosabb, akár a szükséges összetevők összegyűjtésében, akár a logikus rendszerezésben, akár a következtetések levonásával, de ahogy Ági mondja, azért a nem tudatos hatóerőknek a tudományos tevékenységben is szerepe van. A művészetben a „kigondolás, kiagyalás” viszont szinte biztos kudarc. Alapjában véve azonban szerintem a szakmai beskatulyázás nemcsak az egyes tudományterületek között, de a művészet és tudomány közti határállítás formájában sem célszerű. A tudomány is, a művészet is tapasztalatátadás. Az értelme az, hogy vagy ebben, vagy abban a formában minél pontosabban és mások számára minél használhatóbban meg tudjuk fogalmazni azokat a tapasztalatokat, amelyekkel személyesen hozzá tudunk járulni az emberiség tudásához. Azokat a tapasztalatokat, amelyeket más nem tud helyettünk megfogalmazni, mert nem ugyanazokkal a személyiségjegyekkel, nem ugyanazokkal az előfeltételekkel, nem ugyanazokkal a gondolkodási sajátosságokkal rendelkezik, mint mi; nem ugyanazokat a lehetőségeket próbálta ki, nem ugyanazokra a következtetésekre jutott,

stb. A művészeti alkotásnak is, a tudományos kérdésfelvetéseknek és bizonyításoknak is megvannak a megtanulható és megtanulandó törvényei, de az emberiség tudásához való hozzájárulásunk személyessége abban is megnyilvánul, amikor áthágjuk, pontosabban tágitjuk ezeket a törvényeket; amikor az e törvényekhez való viszonyunkban is érvényesítjük személyes sajátosságainkat.

Persze más a művészet és a tudomány. De minden embernek két agyféltekéje van, van, ki inkább az egyiket, más a másikat használja inkább, és vannak, mint mi is, akinél e kettő egyensúlyban van. Nem egyedülálló dolog ez, hogy néhány nagy példát említek: Leonardo, Goethe, Schiller, József Attila, Sartre, Umberto Eco. És nagyon fontos a két félteke közti együttműködés. Van, amikor a tudományos munkánk vet fel olyan kérdéseket, amelyre csak a művészet adhat választ, s van, amikor megírok egy szépirodalmi munkát, és annak hatására születik egy tudományos célkitűzés. Az nagyon lényeges, hogy amikor az ember az egyikből átáll a másikra, ne tévessze szem elől eltérő törvényeiket, és mindig a megfelelő törvények vezessék. A fent említetteken kívül: a tudományban nem megengedhető a művészet emocionalitása, szubjektivitása, sokszor még a metaforikusság is zavaró. Ha pedig a művészetben használná az ember a tudomány definiáló vagy rendszerező módszereit, szörnyen didaktikus-sá válna, és éppen az a „világszerűség” tűnne el belőle, ami a művészet egyik lényege. A kétféle gondolkodás szembeállításában a tudománynak talán nem is a racionalitás és a logika a sajátossága. Mert racionalitás és logika a művészethez is szükséges, enélkül szétesne a művek esztétikai szerkezete, ami igen jól látható akkor – például Csontváry és Gulácsy utolsó képein –, amikor egy művész elméje megbomlik. József Attila, mint mindenben, ezzel kapcsolatban is a lehető legpontosabban fogalmaz: „A líra: logika, de nem tudomány.” Igen, megvan a maga sajátos logikája a művészetnek is, tudománynak is, a kettő között talán az a fő különbség, hogy a művészet logikája nyitott, és a nyitottságot preferálja, és mindig az egészet célozza meg, a tudomány pedig zártásra, pontos körülírásra törekszik. Mind a kettő nélkülözhetetlen az emberiség számára: a tudomány ahhoz, hogy az ember célirányosan cselekedhessen a világban, a művészet pedig ahhoz, hogy befogadhassa a világot... és a maga komplexitásában fogadhassa be. De talán nem véletlen, hogy egész tudományos pályánkon is a művészet alapját képező szimbolikus gondolkodással foglalkoztunk. Lehet, hogy külső szemlélő tudományos munkáinkban is ráismer a művész, vagy irodalmi tevékenységemben a társadalomtudós kezzevonására, de ez nem lehet másképpen, hiszen az, aki vagyok, mindkettővel foglalkozik. De azt remélem, hogy mindkét terüle-

ten a magam sajátos módján sikerült szakszerű alkotóvá válnom. (Ági is nagyon jó esztétikai képességekkel rendelkezik, s mint már említettem, a szépirodalmi alkotások létrejöttében is fontos szerepet játszik, nemcsak inspirálóként, hanem az alkotási folyamat legkülönbözőbb fázisaiban kreatív módon is, többek között kiváló arányérzékével, a jelentések iránti finom érzékenységével.)

(∴) **Fenyvesi Bori:** A mérleg két oldala, nem szétválaszthatóak; különböző megközelítései a világ megismerésének, egyensúlyban kell lenniük a világban és az egyes emberekben is, ez a sokszínűség és a nyitottság záloga. A Waldorf-iskolában azt mondják, hogy a gyerekek hét és tizenkét éves koruk között a művészeteken keresztül tudnak a leghatékonyabban tanulni és fejlődni, ezért minden tananyagot művészi munkával sajátítanak el, a teljes testüket használva, például a betűket lerajzolva, megfestve, lejárva, lemozogva, egymás hátára rajzolva, mesébe szöve, homokba írva tanulják meg. Füzeteket maguknak rajzolják és írnak, vagyis alkotják meg, évről évre újfajta kétkezi tevékenységeken keresztül tapasztalják meg, hogy mire képes az ember (kötés, horgolás, hímzés, varrás, fafaragás, agyagozás, kertgondozás, festés, rajz és a többi). Ezt a korszakot követően jön el az ideje a tudományos megközelítéseknek, ami fokozatosan „anyagtalanodik” el, a művészeti nyelv fokozatosan áll át a tudományos nyelvre. Kezdetben például a fizika és kémia is pontos megfigyelésekről, kísérletezésről, a kísérletek lerajzolásáról és a jelenségek magyarázatáról szól, kézzelfogható, saját szemmel látható dolgoktól indulva jutnak el a teljesen elméleti, absztrakt „távoli” fogalmak vizsgálatához, de ugyanígy a földrajz, állattan, ásványtan, csillagászat vagy akár a matematika bevezetése és más természettudományos tantárgyak esetén is mindig a közvetlen környezetből indulnak el a megismerés útján.

Tehát a tudomány felfogható művészeteken keresztül, és a művészet is értelmezhető tudományosan.

És az én szakmám/hivatásom, az építészet is jó példa e két különböző megközelítés egyidejű alkalmazására. Egy jó épületben egyszerre van meg a mérnöki racionalitás évezredekre visszanyúló tudása és az egyéni művészi látásmód téralkotó megnyilvánulása.

(∴) **Cosovan Attila:** A Kiscelli Múzeum kriptájában létrehozott *fekete-greyalb* című kiállításom egyik képének a címe EMBERGODARTIST (emberistenművész), egy másiknak pedig TUDOMÁNYZEROARTÁ (tudománynullaművészet) volt... A DIS:CO című könyvemben van egy

idevágó, bár nem túl szalonképes részlet: „...hirtelen rávágva, egyik sem! magyarul – és más nyelven is – a tökéletes természet és a mi fejlődésünk nincsenek összhangban, semmilyen összhangban... Mi értelme van a véletlenszerű és szükségszerűen spontán evolúciónak ebben a formában? Miért van az, hogy a természet csak úgy simán, tétlenül végignézi, amint egy faj megszökik az örök körforgásból, és önálló életre kel(l), majd úgy tesz, mintha ellene fordulna, pedig nem, csak de...

Chytilová: »Az örökség, avagy Guten tag, faszikáim« című filmjében, a főhős, Bohumil, miközben falusi suttyó létére hirtelen örököl egy halom pénzt, önjelölt ügyvédjével s annak sznob feleségével + lepattant cimboráival ebédelnek egy nem teljesen rájuk szabott étteremben. Bohus – Reviczky Gábor hangján – félrészegen megkérdezi az ügyvédje nejét:
– *Doktornő, mondja, maga, Doktornő, hisz maga Istenben?*
– *Dehogyan hiszek, mértishinnék, sose láttam!*
– *Mééé, én se láttam a maga phicsáját, mégisssh elhiszem, hogy van magááának!*

....

fény és sötétség, az egyik a tudomány, a másik a vallás, az egyik a vallás, a másik a tudomány, Woody Allen beszélget a nővel a Hétalvóban: – nem hiszek a tudományban ... a tudomány intellektuális zsákutca ... – hát akkor miben hiszel? – a szexben és a halálban! mindkettő csak egyszer fordul elő nálam, de a halál után nem fog émeltyezni a gyomrom... disco most labdázik önnönmagával, – ugye sokszor megfordult a fejedben, mi van, ha éppen te leszel az első, aki elfelejt meghalni? Nem szoktam vele dicsekedni, de azért bízom benne, ilyen egyszerű! Mondják mások: a haláltól nem félnek, csak attól, hogy nem lesznek szépek a tévében... ezt kúl kimondani és nemígygondolni, mert a nyelv és a szándék összefügg-het-ne, mert minden azzal kezdődik, hogy valamit kimondunk, a nyelvem végén van, de nem jut eszembe, hogy a Véletlen és

a Szükségszerűség megmagyarázza a Világot, és ezt Evolúciónak Nyelvezzi, és jó, hogy van önbizalmam azt állítani, hogy valaki éppen tudja, hogy én most mire gondolok, és hogy a felelősségre, pontosabban a felelőtlen-ségre magyarázat lehet a végtelen és a véges élet is... kit érdekel: sose halunk meg! vagy: egyszer élünk, leszarom! (a hétköznapi beszéd disco szerint jobb, mint az ünnepi beszéd, mert a demokráciában, úgy tudom, a többség dönt, s hétköznapiakból több van, csak hogy ez rút-csúf-csúnya-pocsék-gecironda szó volt a leszarom – moraszel: így, fordítva szép –, és hogy ebből az 5 szóból az első szép, még akkor is, ha a szándéka nem ezt tükrözi – Muszáj a szemembe világítanod azzal a tükörrel? értem én anélkül is – miért is ne hihetném azt, hogy az én igazam általános, az én istenem a te istened, az én istenem jó istenem becsukódik máraszemem, de a tied nyitva marad, és láthatod, hogy az ő istene más istene, és így van ez, amióta csak tudok magamról, és láthatóan mindöröktől, a 21. században mindezt viccesnek tartom, mert mostanában fejlettebb a humor-érzékünk, régebben száználmasnak mondtam volna, és milyen jó, hogy a lényegét mindenki Érti, és milyen jó, hogy a lényegét senki sem Érti, merthogy amint felkel a nap, a 6,5 (ma már 8) milliárdból sokan kinyitják a szemüket, és sokan csukják le örökre, pedig a nap süt, pedig dolog van, mindenképpen fontosabb dolgom van, szóval nem érdekel, figyejé, érted? még jó, hogy hallod is, amit írok – tavalý egy ugyanilyen napon ülök az irodámban 38 évesen, szól a mobilom, ki a faszom, jabocs, a tesóm hív... mi van?!? – meghalt Lóránt! – a 35 éves unokatestvérem, egy bukaresti szállodában elaludt, és nem kelt fel soha többé, pedig arra a felére esett a világnak, ahol éppen süttött már a nap.....egy a lényeg, sok pénz legyen, mi más? mennyi az annyi, nehogymá hülyének nézz, én is el tudok számolni bármeddig...”

A tudomány nem akarja megismerni a szakralitást. Ugyan a profán világot, a megismeréseit és felismeréseit önös érdekből abszolutizálja, mondhatnánk, szentté avatja, de ezt reduktívan csupán ténynek nevezi. A művészet ezzel szemben a szentet és a profánt sokszor véletlengen-erátoros módszerrel összekeveri; néha mennyei mannáat hozva létre belőle, máskor pedig bűzös moslékot... míg a tudomány pontosan tudja, hogy a fenti hosszabb idézet nem méltó egy tényeken és szikár, pontos (de nem kevésbé érthetetlen) mondatokra épülő tudományos disz-szertációhoz, addig a művészet tolerálja, valahogy addig csócsálja, míg – akár undorodva is – de lenyeli. Amíg ez a két, életünket végigkísérő és meghatározó diszciplína nem lesz képes organikus és mellérendelt párbeszédet fenntartani, addig Isten „létezésének” posztulátuma, axió-

mája, hipotézise, reductio ad absurdum (és a többi) sem lesz képes megjelenni a felvilágosult – „Isten halott” – tudományos diskurzusban még a poén kedvéért sem... s addig egy unalmas, kirekesztő és szomorú tudománnyal kell szembenéznünk, csakúgy, mint évezredekken keresztül a hamis, „istenfélő” vallás tette ezt az akkor még háttérben kínlódó tudománnyal. Ahogy a közhely mondja: ott kezdődött, hogy ő visszaütött. Phhhh!!! Egyszer s mindenkorra el kellene ezt felejtünk. Én csak a *mellérendelt* tudomány-spiritualitás-művészet hármában tudok létezni.

- (∴) **Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor:** Mi tehát itt egyetértünk ezek egyenrangúságában, és abban, hogy ezeket nem szabad egymás ellen kijátszani. Lehet, hogy egy új világkorszak képviselőiként. A történelemben (is) előbb volt a művészet, aztán a tudomány. A mesterséges intelligencia azonban – mint ezt korábban már felvetettük – lehet, hogy felszabadítja az emberiséget arra, hogy az eddigieknél jóval nagyobb arányban támaszkodjék a művészetre (és az annak alapjául szolgáló szimbolikus gondolkodásra).
- (∴) **Cosovan Attila:** Diákjaimnak a designkommunikáció – azaz a tervezői kapcsolatteremtés – módszertanának prezentációja során mindig felteszem azt a kérdést, hogy vajon az Univerzumban mi volt előbb: a kommunikáció vagy a gondolkodás. Van olyan évfolyam, ahol egyértelműen a kommunikáció győz, de volt már olyan is, ahol a gondolkodás nyert... Kiegészítő kérdésként azoknak, akik a gondolkodásra szavaztak – tudományos alapokon –, felteszem a következő kérdést is: Vajon az egysejtűek mit csinálnak? Ekkor eljutunk arra a szintre, hogy szinte mindenki elfogadja a kommunikáció (a kapcsolatteremtés) elsőbbségét. Egyszer az egyik már meggyőzött diák így szólt: „Oké, rendben, elfogadom, hogy az Univerzumban előbb volt a kommunikáció, mint a gondolkodás, de mi van Istennel, nála hogy van ez, ott mi a rangsor?” Hát – azt hiszem – így állunk a művészet vs. tudománnyal is. Ági és Gábor említette az AI – lehetséges – pozitív közbenjáró szerepét ez ügyben. Kaptam az alkalmon, és megkérdeztem a Nagyokost: *A világban mi volt előbb, a művészet vagy a tudomány? Próbálj szofisztikált választ adni!* Ezt mondta: „A művészet volt előbb. A művészet és a tudomány egymásba fonódó, ám időrendileg eltérő módon kibontakozó jelenségek az emberi kultúra történetében. Ha az emberiség intellektuális evolúcióját vizsgáljuk, azt látjuk, hogy a művészet volt az elsődleges kifejezőeszköz, amely révén az ember a világ iránti viszonyát artikulálta.

*Már az őskori barlangrajzok is tanúsítják, hogy az ember előbb érzé-
kileg és szimbolikusan ragadta meg a valóságot, semmint analitikus
módszertanokat alkalmazott volna annak rendszerezésére. A művészet
eredendően nem csupán esztétikai gesztus, hanem a tapasztalat rituális,
narratív és emocionális transzformációja is. Ezzel szemben a tudomány
– amely a racionalitás és az empirikus vizsgálat eszköztárával operál –
csak később, az ókori civilizációk kialakulásával emelkedett autonóm
rendszerre. Így tehát elmondhatjuk, hogy **az ember előbb átérezte
és megjelenítette a világot, semmint elemezni kezdte volna azt.
Először éreztünk, majd gondolkodtunk. Előbb álmodtunk, aztán
számoltunk.***

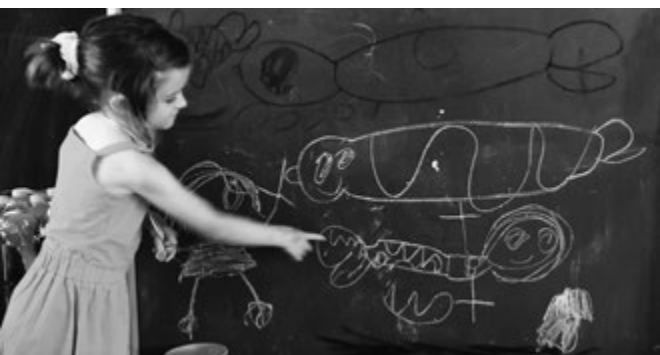
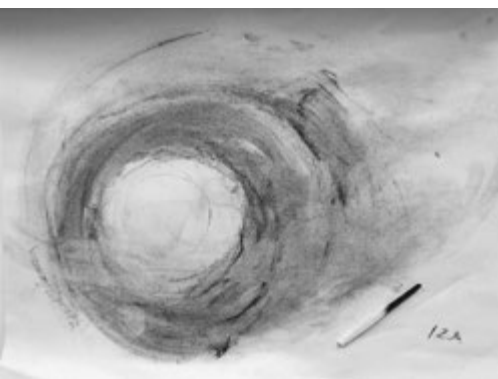
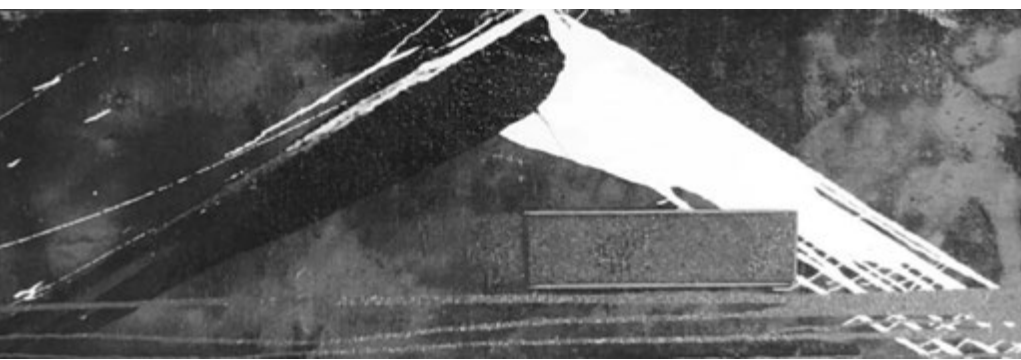
Ágnes és Gábor (Rejtlelek 2.)

A kiállítást
1000 km távlatából
megnyitván következtek
itt képek, melyek arról
mesélnek, amit elmondani
próbáltam volna.

HEIM ISTVÁN FOTÓ

A
következtetés

HEIM ISTVÁN FOTÓ

- Kiscelli Múzeum – Feketegreylb
- Feketegreylb (TudományZeroArtá)
- Iza mindenség firkája gyufával
- Izával, már a nyitott inkubátorban
- Iza tudományosan magyarázkodik

COSIBORI FOTÓK

A játék szerepe az életben

(:·)

- (:·) **Cosovan Attila:** Játsszunk komolyan! Ez egy tizenöt évvel ezelőtti dis:co workshopom szlogenje volt, kiegészítve az alábbi szöveggel:

Ha nem lenne játék: nem lenne tanulás.

Ha nem lenne tanulás: nem lenne fejlődés.

Ha nem lenne fejlődés: nem lenne megismerés, felismerés.

Ha nem lenne felismerés: nem lenne boldogság.

A játék az emberi lét alapvető eleme, amely összekapcsolja a kreativitást és a kommunikációt, elősegítve a túlélést, a fennmaradást és a fejlődést. A játékban rejlik szabadság és kísérletezés lehetősége ad arra, hogy új megoldásokat találjunk, alkalmazkodjunk a változó környezethez, és erősítsük közösségi kapcsolatainkat. Ezáltal a játék nem csupán szórakozás, hanem a tanulás, az innováció és az emberi kapcsolatok építésének egyik legfontosabb eszköze. *Na de... dis:cosabban:* A játék az, amit csinálunk, amikor azt hisszük, hogy nem csinálunk semmit. Pedig de. A játék a világ összes találmánya egyetlen mozdulatba sűrítve: egy elhajított kő, egy kapura rúgott labda, egy firka a papíron, sőt még egy esküvői fogadalom is. :) A játék nem kérdezi, hogy van-e értelme. Gyerekként még tudjuk. Homokvár, fogócska, csúzlízis, toronyépítés, szétszedés, fogadalom. Később elfelejtjük, hogy az egész élet ugyanez, csak más neveket adunk neki: munka, projektek, stratégiák, célok, sikerek. De mind ugyanaz: szabályok, szabályszegés, kísérletezés, győzelem, kudarc, újrakezdés. A tét megnő, az élvezet csökken, de a struktúra marad. A legnagyobb hiba talán, amit az ember elkövethet, hogy elhiti magát: a játék csak gyerekeknek való. Hogy komolyan kell venni a dolgokat. Hogy minden szabály valóságos. A legnagyobb titok pedig az, hogy minden, amit valaha elértünk – az elektromosságtól a relativitáselméletig –, az játék volt valakinek. Szóval, játszani kell, *nincs mese*. :) Csak akkor vagyunk igazán ébren. Minden más: alvás. Talán a haláltudat okozza azt, hogy a felnőttek nagy részének már nincs kedve játszani, ugyanakkor meg másoknak éppen ez a végesség adja meg azt a felismerést, hogy csak játszva van értelme az egésznek. Vajon hogyan lehetne végigjátszani egy halálos betegséget... egy testi szenvedést játéktudattal?

- (:·) **Fenyvesi Bori:** A játék olyan tevékenység, ami örömmel tölt el, felszabadít a feszültségeimből, és energetizál testileg, lelkileg, szellemileg. Nem véletlenül használjuk az *önfelelt játék* kifejezést, kiszabadulunk gondol-

kodásunk merev kötelékéből, és egyszerre mozgósítjuk több érzékünket. A játék egyszerre: kísérletezés, bizalom, kapcsolódás, kreativitás, tanulás, figyelem, szeretet... Bárcsak többet játszanék, bárcsak több hétköznapi tevékenységre tudnék úgy tekinteni, hogy játék! Lehet, hogy ez is csak hozzáállás vagy döntés kérdése?!

Játék közben találkozhatunk a játszópartnerünk *időtlen énjével*; olyan ez, mint egy mini időutazás. A gyerekeink fogalmazták meg ezt; amikor játszunk, látjuk a gyermeki énünket, azt, hogy milyenek lehettünk fiatalabb korunkban. E gondolatot folytatva: önfeledt játszás közben az emberek személyiségének lényege mutatkozik meg. Végiggondolva, hogy például melyik családtagom hogyan játszik egy társasjátékot, pontosan kirajzolódik mindegyikük alapkaraktere, a világhoz való hozzáállása.

Van köztünk, aki nagyon komolyan vesz minden játékot, a szabályokat hiperprecízen betartja és betartatja; van, aki megengedőbb és elfogad kivételeket; van, aki hagyja győzni a legkisebbet, és van, aki csak azért sem. Van, aki félvállról játszik, vagy nem bánja, ha hamar kiesik; és van olyan, akinek meghatározza a napi hangulatát a játékban elért eredménye vagy megélt tapasztalata. Ha egy idegennel módunkban áll játszani, könnyebben és mélyebben megismerhetjük, mint egy szimpla beszélgetésben. Max Keve fiunk nemrég ezt mondta térképnezegetés közben: *„Az egyik legjobb játék a térkép, bárhová el tudsz jutni, csak húzod az ujjad, és már ott is vagy Marokkóban.”*

(∴) **Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor:** Többször is említettünk itt mindnyájan játékokat. A játék többféleképpen is szerepet – s nagyon is jelentős szerepet – játszik az emberek életében. Funkcióját tekintve hagyományosan úgy fogták fel, hogy segít a gyerekeknek a felnőtt életútra való felkészülésben. A legrégebbi gyerekjátékok egyrészt a különböző felnőtt tevékenységek kellékeit utánzó eszközök, másrészt a szülőszerep gyakorlását elősegítő babák voltak. Az állatok „játékait” is nagyrészt ez a felkészítő funkció jellemzi, amikor a felnőtt egyedek és a kölykök egymással játszanak. De még az állatoknál sem kizárólag erről van szó. Amikor például a havas domboldalon a hollók „leszánkáznak”, vaddisznók hátán „lovagolnak”, vagy amikor repülőversenyre hívják ki más fajok egyedeit, inkább egyszerű élvezet ez, a váratlan lehetőségek minden utilitarizmustól mentes hedonisztikus kihasználása. Hasonlót állíthatunk a legintelligensebb emlősfajok játékaikról is. Többek között éppen ezért is fontos a játék a felnőtteknek is. Ám ha megmaradunk a játék elsőként említett funkciójánál, az életre való felkészülésnél, akkor sem egyszerűen egy-egy meghatározott „felnőtt” tevékenységre való tréningezésről van szó. Gábor például gye-

rekkorában nagyon szeretett ólomkatonákkal játszani. De ennek lényege nem a harci tevékenység gyakorlása volt, s még csak a küzdelmi stratégia gyakorlása sem (mint például a sakkban). Leginkább a fényesen színes figurák csoportosítását élvezte benne (tehát, ha gyakorlás volt, akkor a *fogalmi osztályozás* gyakorlása). Ezért nem is tudunk egyetérteni azzal, hogy a fiúk „katonás” játékaik alapvetően a háborúzásra szocializálnak, minél fogva jobb, ha nem adunk nekik játékfegyvereket. A fiúk katonás játékaik inkább agressziókezelésről, mint agresszióra való nevelésről szólnak, s mint – talán elsőként – az Öböl-háború jelezte, a harci tevékenységnek ebben a modern háborúban sokkal inkább a különböző kutyúk gombjainak gyors nyomogatásában való jártasság, mintsem a katonásdi volt az előiskolája. De a játéknak sok egyéb dimenziója is van.

Ágnesnek egyik kedvenc játéka volt gyerekkorában a kaleidoszkóp, a tükrölapocskákból összeállított kívül hengerforma, amelynek a legkisebb elmozdítására is a benne lévő színes kis üvegdarabkák csodás és soha nem ismétlődő mozaikképet hoztak létre. Órákig lehetett nézegetni, finoman mozgatva jobbra-balra. Ez a játék szinte sűríti magába azt, ami a gyerekek meghatározó élménye lehet: hogy a világ tele van olyan varázslatokkal és csodákkal, amelyeket nemcsak a szemlélődés attitűdje tesz csodálatossá, de benne van magának az embernek a hozzájárulása is. Valami hasonló élményt adott a buborékfújás is. Szappantörmelékből készítették a lötytyöt, szalmaszál végét kellett kereszt alakban elvágni és kihajtogatni, belemártani a lötytybe, majd óvatosan megfújni. Előjöttek a buborékok, néha egyesével, ritkábban párosával, és ahogy tükröződött a felületükön a fény, csúszkált a színekavalkád rajtuk, s mindegyik buborékban, mint belezárt dzsinn, megjelent a szivárvány. (Nem véletlen, hogy Walt Disney annyi rajzfilmjében szerepelteti ezt a buborékokon megjelenő varázslatot.)

A játékban az is csodálatos, ahogy a valóság és a képzelet világa összefonódik bennük. Egy megrázó „vétség” kapcsolódik Ágnes egyik gyerekkori játékához. Évek óta szeretett volna egy alvóbabát, végre egyik karácsonykor ott feküdt papírdobozban a fa alatt. Ha felállította, a baba kinyitotta búzavirágkék szemét, ha lefektette, lecsukta hosszú szempilláit. Gyönyörű szőke haja volt, a szája kicsit nyitva, kilátszottak hófehér fogacskái. Ágnes egyik kedvenc levele a zöldborsóleves volt. Éppen az volt az ebéd, gondolta, biztosan éhes a baba, és gondosan nekiállt a baba nyitott szájacskájába belekanalazni a zöldborsólevest. A baba nyelte-nyelte, majd egy idő múlva a hasán, a ruháján átütve megjelent és egyre terjedt a zöld folt, a lenyelt leves foltja. Ágnes kétségbeesett: végre megkapta az annyira áhított babát, s csupa jó szándékból máris tönkretette. Viaszthatatlan

volt. Semmiség, mondanánk, de a gyereket az ilyen élmények készítik fel a csalódásokra, s arra, amivel a drámák a „tragikus vétség” fogalmával figyelmeztetnek a nehezen feldolgozható igazságra: mindenben, ami történik velünk, mi magunk is benne vagyunk.

A szerepjáték, amit oly szenvedéllyel játszanak hároméves koruktól kezdve a gyerekek, egyrészt valóban felnőtt szerepek gyakorlása, de legalább annyira funkciója a dinamikus sztereotípiák kialakítása, hiszen a gyerek ezekben éppen azt élvezi legjobban, hogy ugyanazok a szerepek, ugyanazok a helyzetek ismétlődnek újra meg újra. A szabályjátékok megint más hozadékkal járnak. A társasjátékokban, a versenyjátékokban mindig győz valaki, de ennek sem pusztán a mások fölötti diadalmaskodás a lényege. (Már csak azért sem, mert a lényegükhöz tartozik az is, hogy ugyanaz, aki egyszer veszít, máskor nyertes lehet). Sokkal inkább szólnak ezek a játékok a jelenlétről, az önprezentációról és annak a többiek általi elfogadottságáról, a többiek társágába való beágyazottságról. (Többek között ezért szeretnek a felnőtt társadalmi szerepeik nagy részéből már kivonult idősök is ilyen szabályjátékokat játszani.) A nyelvi játékok, mint a szólánc, a csacsipacsi; a verbális, vizuális vagy éppen kinetikus definíciós játékok, mint a barkochba, az „Amerikából jöttem” vagy a „Most mutasd meg”; az asszociációs fantáziát fejlesztő játékok, mint a „Mi lenne, ha”; a megfigyelés élességét és gyorsaságát fejlesztő puzzle, a „Memory” vagy „Dobble” nem konkrét tevékenységeket modelleznek, hanem általánosan használható képességeket fejlesztenek és tartanak „edzésben”. Az, hogy a játék a gyerek felnőtt életre való felkészítője, ilyen tágabb értelemben érvényes igazán.

De a játéknak a felnőttek életében is nagy szerepe van. Mint minden tevékenységváltás, kikapcsol a túl nagy arányban végzett (például munka) tevékenységből, s ezáltal rekreációs jelentősége van. Társas szórakozás, s így nyilvánvaló a kapcsolatteremtő és -ápoló funkciója. A szülőknek, nagyszülőknek a gyerekekkel való játécai visszacsatolást jelentenek a gyerekállapothoz, ennek vitalizáló, energetizáló hozadékaival együtt. (Mindezt személyes tapasztalataink alapján mondjuk.)

Vannak korszakok, amikor megnő a játék jelentősége a felnőtt generációk életében, ilyen a jelenkor is. Ennek egyik összetevőjeként felvethető az infantilizálódás, ami abból is adódhat, hogy az emberek tömegei olyan helyzetbe kerültek, amelyben úgy érzik, nincs módjuk szuverén döntésekre, saját sorsuk öntudatadó kézbe tartására, vagyis a teljes értékű felnőtt élet gyakorlására. De korántsem csupán erről van szó, s talán nem is ez a lényege annak, hogy ma a játék annyira felértékelődött. A játék egyfelől az egyértelmű szabályozottság, másfelől viszont a szabadság birodalma,

s amikor a mesterséges intelligencia oly sok tevékenységforma felelősségét veszi át az embertől, az ember elvben felszabadul arra, hogy életét „játékosan”, azaz különböző lehetőségvariációk próbálgatásának szabadságában élje. (Ez a felszabadulás ugyan még csak elvben történik meg, hiszen a munka és a társadalmi viszonyok világa nagyon is köti még az embereket, és a játék főképpen a „szabadidő” világában hódít, mintegy „kivonulásként” a munka és a társadalmi viszonyok terepéről, de az ilyen „kivonulás” mindig olyankor válik divattá, amikor a munka és a társadalmi viszonyok területén már alapvető változások érlelődnek.) A játék előtérbe kerülése ugyanis annak a jele is, hogy az ember (antropológiai) fejlődése (vagyis társadalmi viszonyainak, s ezeken belül magának a munkának az alakulása is) olyan irányba halad, amelyben a játéknak a véletlent is beépítő – és a zéró és negatív összegű játzmákat pozitív összegű játzmákká fordító – természetese minél inkább érvényesülhet.

Sokszor elmondják, hogy a játék megtanítt arra is, hogy tudjunk veszíteni, Ágnes idősebb öccse például gyerekként egyáltalán nem tudott veszíteni a társasjátékban: elég volt, ha már csak veszítésre állt, kivörösödött az arca, aztán dühödtt mozdulattal lesöpörte a bábukat. A generációk közötti kapcsolatokban is sokat jelentenek a nagyszülők-szülők-unokák között hagyományozódó tárgyak, s ezek között a játéktárgyak is. Ágnes gyerekkorából így maradt meg néhány társasjáték („Élve fogd el”, „Gazdálkodj okosan” stb. amelyekkel ma már az unokáink is játszanak.) Máig fájó hiány, hogy az édesapja által lombfűrészsel kivágott remek kis konyhabútor (tálalószelekrénnyel, asztallal, kicsi támlás székekkel, gondosan kifestve), vagy a szintén általa készített hintalovacska elajándékozásra került, s a mi unokáink már nem élvezhetik. (Ugyanilyen fájó hiány a Gábor édesapja által készített nagy favár, aminek aztán, minthogy valahová már Gábor kamaszkorában elkallódott, a mi fiainknak Gábor készítette el az utánzatát; unokáinkig viszont már ez sem jutott el, szétesett darabjait alighanem a költözködés során hagyhattuk régi lakóhelyünkön.) De e veszteségek miatt is mi nagyon ügyeltünk arra, hogy a gyerekeink által leginkább szeretett játékok (playmobil-katonák, matchboxok, a műanyag panelekből összeépíthető vár és persze a hatalmas kesztyűsbáb-készlet) még a költözködés viharában is megőrzésre kerüljenek. Amikor megtudtuk, hogy unokánk fog születni, Ági egyik első dolga volt, hogy elővette a helyenként viharvert báb-készletet, és gondosan megreparálta az erre szoruló bábukat. Mind a mai napig, amikor az unokák nálunk vannak, Gábort kérelik, hogy bábozzon nekik, Ágnes pedig csodálattal figyel a arcukat, ahogy bevonódnak az élettelen tárgyakat életre keltő misztériumba, a mese révén átlépve egy másik világba. Felőtt gyerekeinkkel és a feleséggel, Dórial

és Lindával együtt rendszeresen szoktunk „Activity”-t játszani. Felejthetetlenek Misi pantomimmutatóványai, évekkal később felidézve is mindenki dől a nevetéstől. Velemben az esténként gyűjtött tábornótűz mellett, főleg, amikor vendég gyerekek, vendég családok voltak nálunk, a csillagos ég alatt, a pattogó tűz mellett szoktuk játszani az „Amerikából jöttem, mesterségem címere...” játékot. A hegyen vagyunk fenn, de sokszor még a faluba is lehallatszik a gyerekek, unokák csilingelő kacagása.

Mindhárom unokánk úgy bele tud merülni a maguk által szőtt fantáziajátékokba, valóság és képzelet határán lebegve, hogy az igazi flow-élmény a számukra és a számunkra is. A fiainkkal, menyeyekkel és unokáinkkal együtt játszott társasjátékok pedig igazi összekötők a három generáció között. A játék felkészít a vereségekre, de alapvetően nem a harc, hanem az együttműködés logikája hajtja. A harc az ember egyik legértelmetlenebb tevékenysége. A háborúk borzalmasak, a forradalmak borzalmasakba torkollnak, amikor az emberek bármi módon küzdenek egymás ellen, mindenképpen egymást rombolják. A harc mindig negatív végösszegű játszma. Amikor azt állítottuk, hogy a játék ezt pozitív végösszegű, win-win játszma fordítja, akkor tulajdonképpen arról a kölcsönös előnyről beszélünk, ami mindig létrejön, amikor az emberek az együttműködés (az együtt működés) gyakorlatát követik.

– Kapitány család, unokák

– Kapitány család, unokák

Ágnes és Gábor (Rejtjelek 2.)

KAPITÁNY FOTÓK

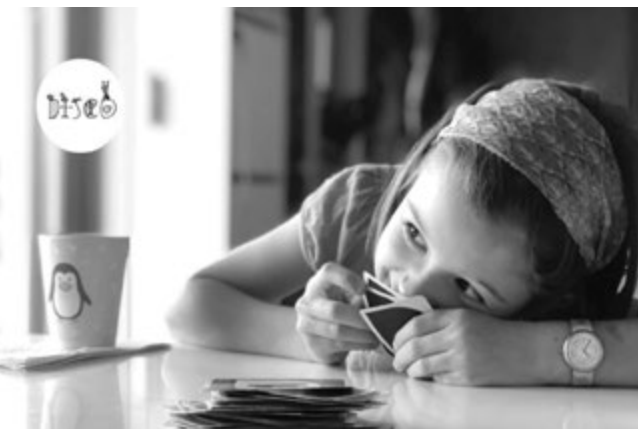
– Max Nagypapival és Tátival sakkozik

– Iza és Max elmélyedtek

– Bori és Iza szerepjátszanak

– Majom a köszörűkövön

– Ha hó van, akkor minden rendben

*– Ha hó van, akkor jó van
– Árnyas égen andalog
– Aki bíjt, aki nem...
– Iza az erőművész
– Építeni jó
– Unózás közben és Iza
dis:co logója*

Mit jelentenek a tradíciók, miben és hogyan működnek? (Mi a korszerűség?) (∴)

- (∴) **Kapitány Ágnes:** Nagyon fontosnak tartjuk a tradíciók szerepét személyes életünkben, kisebb csoportok működésében és összetársadalmi szinten is. A tradíciók nem csak összetartó erőkként képesek működni, segítenek a tapasztalatátadásban, a nemzedékek kapcsolatában, a kultúra építkezésében. Fontos azonban, hogy a tradíciók ne merevedjenek meg, ne a változatlanságot kérjük rajtuk számon; abban a pillanatban, hogy elveszítik a mához való kapcsolatukat, pontosan a megújuló képességük ürül ki. Az igazán eleven tradíciók sokszor látens formában évszázadokon keresztül is hathatnak, és újult erővel, gyakran egészen más formákat öltve biztosítják egy-egy kultúra dinamizmusát. Kiváló példája ennek a csíksomlyói búcsú, ami a több évtizedes tilalom után a látens tudást generációkon át egymásnak továbbadva, százezreket megmozgatva éledhetett újjá. A kulturális antropológia nem véletlenül elemzi a „revival” és „survival” jelenségeket a tradíciók kapcsán, mi pedig „Archaikus tudatformák továbbélése” címmel szoktuk bemutatni diákjainknak, miképpen élhetnek tovább akár ma is olyan rég elfeledett hitek, szokások, szemléleti formák, mint a mágia, az animizmus, a totemizmus, a tabuk, a beavatási rítusok, az exogámia/endogámia szabályok stb., hogyan követik az ősi mintákat a modern mitológiák.
- Nekem sok közvetlen gyerekkori élményem kapcsolódik ahhoz, hogy a múlt mennyire elevenen jelen van a mindennapjainkban, hogy a jelen a múltra rétegződő jelenvalóságok összessége. Szombathely az ókori Savaria romjaira épült, ez annyira jelenvaló, hogy gyerekkoromban, ha egy ház alapozásához kezdtek, gyakran római kori tárgyi emlékekre bukkantak. Ezen felbuzdulva Zoltán öcsémmel lelkes „ásatásokba” fogtunk kertünk végében, s nagy izgalommal gyűjtögettük a talált cserépeket, fémdarabokat, pedig ezek többnyire csak valamilyen, a közelmúltban ott állt épületnek az eltemetett darabjai lehettek. Velemben pedig, ahol egykor egy komoly méretű kelta város volt a Szent Vid-hegyen, minthogy ezt Misi és Máté kicsi gyerekkoruktól tudták, amikor Velemben voltunk, nekiindultak a hegynek, vállukon ásóval. Máig meghatódok, ahogy batytyognak az úton, kincset keresni. Hazatérve büszkén mutatták a megtalált leleteket. Gábor megmutatta ezeket egy régész ismerősünknek, aki kézbe fogta az apró, jelentéktelen cserépdarabokat, megforgatta, aztán csak ennyit mondott: „Közép-kelta cserépleletek.” (Misi aztán ezekből az apró cserépdarabokból összeállított egy gyönyörű formájú „kortárs” kancsót.)

A hagyomány őrzése nem csak évezredek át húzódik, egy-egy jelenbeli közösség összefogásában is meghatározóak a közösség hagyományai. Személyes életünkben többek között a születésnapok ünneplési tradíciói közé tartozik, hogy kinek-kinek a kedvenc ételét főzzük, magunk készítjük a születésnap tortát, közösen elénekeljük a *Serkenj fel, kegyes nép* kezdetű dalt (legkisebb unokánk ezt már kétéves korában végig tudta), Gábor pedig kedves rajzokat készít az ünneplettek számára. (Amíg a fiaink velünk éltek, születésnapjukon, névnapjukon a rajz ébredéskor az ágyuk mellett várta őket.) De ugyanígy családi hagyomány a személyes ünnepeken ebédre a kedvenc étel, az évek számával egyenlő számú apró ajándék, vagy az, amit korábban említettünk, gyerekeink esetében születésük történetének elsorolása. Más közösségeinkben is nagy szerepe van a hagyományoknak. Lakóhelyünkön minden szilveszterkor közös táborüzezés van, minden évben közös vacsorán látjuk vendégül egymást az Adyligeti klub törzstagjaival, illetve szomszédainkkal. Egyetemünk, a MOME identitásformálódásában is fontos szerepet játszik a féléves munkák „kipakolásnak” nevezett bemutatása, vagy az évet lezáró, főzőversennyel egybekapcsolt vidám kerti parti.

(∴) **Kapitány Gábor:** A hagyomány összetartó erő és az otthonosság fontos forrása. A családban is nagyon szeretjük az általunk kialakított, s persze olykor-olykor új elemekkel dúsított családi hagyományokat (és azt látjuk, hogy fiaink a saját családjaikban is továbbviszik ezt); ezek a hagyományok megnyugtató biztonságot is jelentenek, a folytonos változások közt olyan folytonosságot, ahogyan folytonos személyiségünk magja is. Nemcsak a születésnapok megünneplésében, hanem számos, évente ismétlődő esemény kapcsán alakítottunk ki tradíciókat, legyen szó a nyaralásról, az adventi készülődésről, de vannak kisebb és nagyobb léptékű rítusaink is: a nagycsaládi találkozókra néhány évente kerül sor, gyermekeinkkel, unokáinkkal hetente vannak ismétlődő események, kettőnk között pedig sok napi rítus is kialakult. Hagyományos családi rítusok azok is, amelyek keretében voltaképpen a tágabb közösség ünnepeit tesszük személyessé: húsvétkor a gyerekeknek „nyuszifészkek” a kertben, és a család nőnemű tagjainak meglocsolása, Mikuláskor csizma/cipő az ablakban, ami reggelre megtelik, Karácsonykor a fenyőfa (s elkészülte után a többiek csengettyűvel hívása), szilveszterkor az éjféle koccintás, kívánságfánk és újévkor a lencse vagy káposztaleves. De hagyományos rítusnak lehet tekinteni azt is, ahogy minden reggel köszöntjük egymást, és minden este elköszönünk egymástól, s ahogy étkezések után köszönetet mondunk a készítőnek.

Nagy társadalmi méretekben a hagyományok szerepe semmivel sem kevésbé fontos. Akár nagy, összetett struktúrákként elemezzük a társadalmakat, akár az emberek tömeges pszichológiai igényeit vesszük figyelembe. Az utóbbi esetben a szociálpszichológia szintjén is azt láthatjuk, mint az individuálpszichológiában: az otthonosság, a változásokban megőrzött állandóság tömeges, társadalmi méretekben is meghatározó igény. Ha pedig gazdasági-politikai-kulturális értelemben beszélünk a társadalomról, mondjuk, egy nemzetről, megkerülhetetlen a szerves fejlődés (ma kevésbé divatos, de lényeges) fogalma. A szerves fejlődés ugyanis egy társadalom esetében ugyanazt jelenti, mint a személyiség esetében a belső mag. Ezen múlik, hogy egy társadalom önmagát irányítja-e. S a szerves fejlődés alapvető feltételként az adott társadalom sajátosságait gazdaságban, politikában, kultúrában többek közt épp a hagyományok jelzik.

A tizenkilencedik századi nemzetét szerveződésekben azért volt olyan nagy jelentősége annak az irányzatnak (amit nálunk többek között Petőfi, Arany képviselt), mert ha a tág értelemben vett nép hagyományokban őrzött összkultúrája az önszerveződés biztosította keretek (vagyis a nemzet) által anyagi erővé, gazdasági, társadalmi és további kulturális fejlődés, gyarapodás alapjává válik, vagyis a nemzet a saját alapjain tud építkezni – addig felhalmozott tapasztalatait, tudásait, erőforrásait, mozgásirányait, nézőpont-sajátosságait használva, a külső hatásokat ezekhez integrálva –, akkor és csak akkor lesz a fejlődése szerves és szuverén.

A társadalom szintjén ez lényegében ugyanaz, amit Ági e „páros beszéd” elején nagyszüleiről szólván megfogalmazott: a saját lábán álló ember önfenntartása az egyén, a család számára ad tartást, a saját gazdasági-társadalmi-kulturális alapjaiból való építkezés a társadalmat teszi (a ma divatos kifejezéssel): „fenntartható módon” működőképessé. (A nyelvi hagyomány őrzésének fontosságára a hazához való viszony kapcsán még visszatérünk.)

Az különben is nagyon problematikus, amikor a modernizációt, a fejlődést a hagyományokkal szemben *a mindenáron való „új” fetiszizálásával* képzelik el. Egy olyan szemléletben, amelyben csak az jó, ami új, s ami nem az, az túlhaladott, elavult. Ez nagyon nagy pazarlás az emberi értékekkel. Ha egy új elmélet születik, miért kéne kidobnunk a korábit, ahelyett, hogy szintetizálnánk őket? Ha egy új művészeti stílus születik, miért kellene elavultnak, korszerűtlennek tekinteni a korábit? Egy alkotó nem attól korszerű, hogy az éppen adott kor mainstream stílusában alkot, hanem attól, hogy az adott kor gyermeke, s ezért – ha egyébként jó, igaz, amit alkot – nem is tud korszerűtlen lenni. Még ha egy régebbi alkotásmódot követne is, saját kora élményein szűri át, s *ettől* korszerű

lesz. (Az úgynevezett „Ezüstkor”-nemzedék: Ottlik, Nemes Nagy Ágnes, Hamvas és a többiek a szocializmus időszakában abszolút korszerűtlennek számítottak, ma mégis a kor nagy alakjainak tekintik őket. Csontváryt a nyugati művészetkritika leftymálja azzal, hogy a „naivok” kora Henri Rousseau kora, s ha valaki ennél kicsit később alkotott ilyennek nevezhető stílusban, akkor az legfeljebb epigon. Ez szerintem marhaság. S nem csak azért, mert Csontváryt nem lehet a „naiv festő” kategóriájába szorítani, legalább annyira Gauguin vagy Nolde rokona, mint Rousseau-é. Az utókor befogadói pedig cseppet sem érdekli, hogy egy műalkotás melyik évtizedben jött létre, ha meg tudja őket szólítani. A művészetnek éppen ez a csodája: a tizenhetedik századi Shakespeare vagy a két és fél ezer év előtti görög drámaírók ugyanúgy képesek hatni a huszonegyedik században is, mint a maiak.)

- (∴) **Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor:** A magyar kultúra értékei tények. Ezen értékek viszont csak úgy tudnak fennmaradni, ha a kultúra szervesen építkezik. Nem hiszünk az olyan globalizációban, amely homogenizál: mint mindenben, a diverzitás alapvető fontosságú, és a világ különböző kultúráit csak azok megmaradásával lehet jogosan „globalizálni”. Ezért is fontos a „ki kit integrál?” kérdése. Azok a társadalmak, kultúrák, amelyek elveszítik az önmagukból építkezés képességét, az integráló erőt, zsákutcába kerülhetnek. A magyar kultúra sok száz éves folyamata egymásra épületek sorozata, melynek során a legkülönbözőbb külső hatásokat sikerült integrálnia. A népművészet és autonóm művészet egymásra épülésében is ez történt, ahogy például Bartók építette a zenei folklorra, vagy ahogy a táncházmozgalom úgy adott új életet a folklór hagyománynak, hogy összekapcsolta a városi fiatalság életérzéseivel. A magyar társadalom talán utoljára a reformkorban volt képes minden szempontból (gazdasági, politikai, kulturális szempontból) a saját alapjain fejlődni. De ez az, amihez vissza kellene térni. Hogy a kérdésre feleljünk: kultúránk integráló erejének fennmaradása a vágyak birodalmába tartozik, de nem hinnénk, hogy lehetetlen lenne. A magyar kultúra élete ma is gazdag: újabb és újabb filmes generációkkal, eleven zenei és színházi élettel, tömeges hatású képzőművészeti kiállításokkal. Erősek persze a globalizáció homogenizáló, sekélyesítő hatásai is. Úgy gondoljuk, a legmeghatározóbb a *gazdaság* visszatérítése lenne a saját forrásokból való építkezéshez, de a szerves fejlődéshez való visszatérésre a szűkebb értelemben vett kultúra is óriási hatást gyakorolhat. (Hiszen a reformkor is a *nyelvújítással* és Széchenyi kultúrafejlesztési programjával kezdődött.) A sündisznóállás, a védekező attitűd nem jó válasz a kihívásokra. Bár mi is úgy gondoljuk,

hogy az értékeket védeni is kell, a legjobb, ha nem a védekezésre helyezük a hangsúlyt, hanem az *építkezésre*. Mire, milyen örökségekre tudunk építeni? Mert, mint korábban hangsúlyoztuk, az döntő kérdés, hogy ki kit integrál, s ha az építkezésre, a gyarapításra figyelünk, akkor (a saját alapokra) rá tudjuk építeni a külső hatásokat, s ezáltal integrálni is tudjuk őket, ahelyett, hogy kizárnánk. A magyar kultúra mindig is ezt tette. Tévutakra csak akkor siklott, amikor bezárkózni igyekezett, s az építkezés helyett legfeljebb állagmegóvás folyt; vagy amikor éppen ellenkezőleg, úgy nyílt meg a külső hatások felé, hogy próbálta teljesen átadni magát nekik, a saját épületet pedig hagyta leromlani. A kultúrák élnek és halnak, életük, csakúgy, mint az egyes emberé, a személyes tapasztalatokon alapszik. Ahogy például Radnóti megfogalmazza a hazaszeretet lényegét a *Nem tudhatom...*-ban. Ezért nagyon lényeges, hogy egy olyan világban is, amely (uniformizáló) virtuális valóságokat termel, a személyest szóltassuk meg, azt, ami a másoktól különböző arculatot adja egyénnek, közösségnek, településnek, országnak, kultúrának.

Az persze biztos, hogy a különböző korok befogadóképessége eltérő. Ma általános vélemény, hogy az ifjabb nemzedékek nem hajlandók például olyan hosszú regényeket olvasni, mint a korábbiak. Túl azon, hogy akkor mit mondjunk a *Harry Pottter*ről, az kétségtelen, hogy a felgyorsult világ, az ingerzőn türelmetlenebbé tesz. De ezt nem muszáj elfogadni. Nem muszáj beletörődni a képességek szűkülésébe, hanyatlásába. Egyik, sokat emlegetett tapasztalatunk az, amikor Korfu szigetén járva egy fiatal útítársunkat meg akartuk győzni arról, hogy érdemes megnéznie a „phaiások megkövült hajójának” is látható sziklaképződményt Paleokastritsa öblében. Ehhez körülbelül öt mondatban elmondtuk Odüsszeusz kalandjaiból azt, hogy a phaiások mint vitték haza a hőst, s az Odüsszeuszra haragvó Poszeidón ezért bosszúból kővé változtatta őket. A szó szoros értelmében öt mondat volt, miután a fiatalember csak annyit mondott: „Túl hosszú.” Ezt a „túl hosszú”-t azóta gyakran idézgetjük. Nem azzal a dohogó attitűddel, amellyel a mindenkori öregek panaszoznak a „romlik a világ”-ot, s nosztalgizálnak a „régi szép idők”-ről. Hanem annak a felelősségnek a tudatában, amellyel minden nemzedéknek viseltetnie kell a következőkkel szemben, hogy azok ne gyengébbek, hanem erősebbek legyenek nála.

(∴) **Cosovan Attila:** A tradíció nem más, mint elfogadni azt, hogy léteztek, megszülettek, éltek és meghaltak előttünk mások is, akik ugyanúgy, mint mi, azt hitték: sose halnak meg. A tradíció nem más, mint a folyamatok elfogadása, megélése: a folyamatos újraéledés, egy örökké tartó

renezánsz. Aki nem fogadja el a tradíciót, az örökséget, az olyan, mint aki úgy mászik fára, mintha soha többé nem akarna már a földön járni. Van egy definíció: *a fejlődés olyan változás (változtatás), ami a lehető legtöbb állandó értékkel bír.* Az állandó érték itt az, hogy képesek vagyunk a múltban, az elődeinknél felismerni azt az értéket, amit érdemes – olykor finomítva, átgondolva, újraértelmezve, máskor meg érintetlenül – továbbvinni.

A gyermekeim nincsenek megkeresztelve, sőt a feleségem sem. Régóta tervezzük, hogy meglépjük ezt a tradicionális szokást. Ráadásul a tizenhárom éves Iza lányunk – nyolcéves fiunk, Max Keve bólogatása mellett – időről időre megkérdezi tőlünk, hogy mikor fogjuk már megkeresztelni. Istenfélőként tetszik, tisztelem ezt a tradíciót, megélem a spiritualitását, fontosnak tartom, fontosnak tartjuk, de mégsem tettük meg eddig. Mindannyian imádkozunk lefekvés előtt. Iza a Miatyánk mellett ezt is elmondja: *„Én Istenem, jó Istenem, küldjél három angyalt nekem. Egyik álljon ágyam mellett, őrizze az alvó testet. Második a kezem fogva kíséreljen az égi útra. Harmadik szívembe rejtve ajándékát elhelyezze. Reggel, mikor megérkezem, mind a három legyen velem. Ámen.”*

A fiam pedig ezt: *„Fejemtől a lábamig Isten képe vagyok. Szívemtől a kezemig érzem leheletét. Ha szóra nyitom számat, Isten akaratát követem. Megpillantom Istent mindenben: apámban, anyámban, minden kedves emberben, állatban és virágban, fában és kőben. Nem félek semmitől, csak szeretem, ami körülvesz! Ámen.”*

Ebédnél, nem mindig, de sokszor megfogjuk egymás kezét, és ezt mondjuk el: *„Földből magba, magból szárba, szárból virágba, virágból kalászbá, kalászból kenyérbe, kenyérből testembe, testemből lelkembe, lelkemből lelkebe.”*

A felvilágosult ember a gépek közelségében lassan mindent hülyeségnek tart. Teljesen abnormális, ha így nézem a fenti három fohászt. Ha úgy nézem, teljesen abnormális néptáncolni, valóságátlenül ugrabugrálni, haszontalan verseket olvasni, a tájat szemlélni, megölelni a gyerekeket és a feleségemet, minden abnormális, hiszen a *gép* normalitásában, hétköznapjaiban mindezek nem szerepelnek teendőként. A gép nem nézi a hegyet, s nem kezd el tőle a gyomra bizseregni, mert éppen eszébe jutott valami szép a gyerekkorából. A gép maximum azért nézi a hegyet, hogy jelezze, ha tűz van, vagy azért, mert ellenség rejtőzködik a fák között. Ilyeténképpen a gép hasznos, az ember pedig haszontalan. A tradíció sokszor haszontalannak tűnik, mert például nincs kimutatható és mérhető eredménye, mint ahogy az imádságnak és az asztali áldásnak sem. Semmilyen GDP nem kezd el nőni attól, hogy

a gyermekeim imádkoznak. Pontosabban per pillanat, jelenünk gazdasági ökoszisztémájában mi ezt így tudjuk, mert nincs számszerűsített adat arról, hogy akik este imádkoznak, azok nappal többet képesek „termelni”. Vannak helyek a világban – Bhután mellett, ahol a GDP-n kívül a Bruttó Nemzeti Boldogság indexet is figyelembe veszik –, talán egyre több hely van (a gépek nagy „bánatára”), ahol ezzel akár családok szintjén is számolnak.

A nyelv. Az anyanyelvünk. Erre nem szoktunk tradícióként tekinteni, pedig az. A legfontosabb örökségünk, melynek használata életbe vágó tradíció. Mindig is voltak hegemon nyelvek. Ma is van. Ilyen az angol nyelv, az „amerikai” nyelv. Amikor egy nemzet gazdaságilag más nemzetek fölé nő, akkor minden megnyilvánulása – gazdasági és kulturális egyaránt – életszerűen elkezd hatni másokra. Természetes vagy erőszakos hatalmi példaként mindenét megpróbálja átörökíteni, mint ahogy biológiailag a gének is teszik. Ma már sokkal nagyobb divat nálunk is a Halloween a bolondozásaival, a kéregetős – „*csokit vagy csalok*” –, beöltözös partijával, mint mondjuk a karácsonyi házról házra járás „*kántálás*”. Miért? Mert házról házra járás (kántálós) hollywoodi produkcióról nem tudok, de beöltözös-partizós, egész estés filmről igen. Rengetegről. Így nővünk fel, ezt látjuk, ezt kapjuk készen, nincs más dolgunk, mint használni ezt a mások számára organikus és szép, de számunkra tájidegen és invazív tradíciót. Mit tehetünk? Beletörődhetünk, hiszen a világtörténelemben már annyi minden elmúlt, eltűnt, mi baj lesz, ha ez is eltűnik... mi is? Pontosan mi is tűnik el a bolondozások közepette? A nyelvünk, az anyanyelvünk. Legyen! Megszűnhet a bábeli zűrzavar. (?) Igen, ezt többnyire a hegemon kultúrák nagyvonalúan kezelik, hisz ők vannak versenyelőnyben, nem is akármilyen, hanem behozhatatlan versenyelőnyben. Évtizedeken belül senki sem fog tudni úgy kommunikálni angol nyelven, mint ők, akiknek ez az anyanyelvük. Máskor is, mindig is voltak terjeszkedő kultúrák, azonban ma eljutottunk arra a szintre, hogy felismertük a sokszínűség fontosságát az élet és az élővilág minden területén, ugyanakkor soha eddig nem látott ketős mércét alkalmazunk, annak függvényében, hogy ki van pole-pozícióban. A mi tradíciónk a nyelvünkben él. A tradíció a nyelvünk szépsége – kanti *önmagáért valósága és érdek nélküli tetszése* – és tudossága, ahogy például Laár András mesél a *magyarázó magyar* nyelvről... ebben a pillanatban jött velem szembe Radnóti Miklós – a II. világháború alatt írt – *Nem tudhatom...* című verse. Ennél jobban kevesen írnak a megélt örökségünkről, arról, hogy az ugráló szöcske is része annak, amit soha nem feledünk...

*„Nem tudhatom, hogy másnak e tájék mit jelent,
nekem szülőházam itt e lángoktól ölelt
kis ország, messzeringó gyerekkorom világa.
Belőle nőttem én, mint fatörzsből gyöngye ága
s remélem, testem is majd e földbe süpped el.
Itthon vagyok. S ha néha lábamhoz térdepel
egy-egy bokor, nevét is, virágát is tudom,
tudom, hogy merre mennek, kik mennek az uton,
s tudom, hogy mit jelenthet egy nyári alkonyon
a házfalokról csorgó, vöröslő fájdalom.*

*Ki gépen száll fölébe, annak térkép e táj,
s nem tudja, hol lakott itt Vörösmarty Mihály,
annak mit rejt e térkép? gyárat s vad laktanyát,
de nékem szöcskét, ökröt, tornyot, szelíd tanyát,
az gyárat lát a látcsőn és szántóföldeket,
míg én a dolgozót is, ki dolgáért remeg,
erdőt, füttyös gyümölcsöst, szállót és sírokat,
a sírok közt anyókat, ki halkán sírogat,
s mi főnről pusztítandó vasút, vagy gyárüzem,
az bakterház s a bakter előtte áll s üzen,
piros zászló kezében, körötte sok gyerek,
s a gyárak udvarában komondor hempereg;
és ott a park, a régi szerelmek lábnyoma,
a csókok íze számban hol méz, hol áfonya,
s az iskolába menvén, a járda peremén,
hogy ne feleljek aznap, egy kőre léptem én,
ím itt e kő, de főnről e kő se látható,
nincs műszer, mellyel mindez jól megmutatható.*

*Hisz bűnösök vagyunk mi, akár a többi nép,
s tudjuk miben vétkeztünk, mikor, hol és miképp,
de élnek dolgozók itt, költők is büntelen,
és csecsszopók, akikben megnő az értelem,
világít bennük, őrzik, sötét pincékbe bújva,
míg jelt nem ír hazánkra újból a béke ujjja,
s fojtott szavunkra majdan friss szóval ők felelnek.
Nagy szárnyadat borítsd ránk virrasztó éji felleg.”*

(∴) **Fenyvesi Bori:** A tradíció értékes szokások megőrzése. A tradíció valami idővel nemessé váló dolog, ami arra hív, hogy tanuljak; amit érdemes megismerni, őrizni és továbbvinni, mert ősi tudás koncentrálódik benne. Nekem a tradíciók olyanok, mint az élet vize. A hosszú időt kiálló hagyományok az emberiség bölcsességének esszenciáját hordozzák. Mindig nosztalgiával gondoltam a régi emberek életére, szerettem volna megtapasztalni azt a fajta létet, amikor szoros kapcsolatban vagyok a természettel, magamnak termelem az élelmiszert, gondoskodom az állataimról, a házamról, na meg persze a családomról, és a körülöttem élő többi emberrel is jó kapcsolatot ápolok. Egyszerűen vonzott és még mai napig vonz a falusi élet. Minden nyáron, amikor Attila szüleit látogatjuk meg Máramarosszigeten, elmegyünk a falumúzeumba, ahol általában csak mi vagyunk, és ott töltünk egy napot; leülünk egy-egy ház tornácán, és elképzeli, milyen emberek milyen életet éltek benne. Ott mindig eszembe jut egy kis történet, amit egy helyi építész ismerősünk mesélt ezekről az erdélyi faházakról; a tradíció szerint, amikor összeházasodott két ember a faluban, a közösséggel együtt házat építettek maguknak, a férfiak kimentek az erdőbe, és kiválasztották azt az egy (hatalmas) fát, amiből megépült a ház. Egy fa = egy ház: a fa minden részét felhasználták az építkezéshez, a legvastagabb törzsrészekből készültek a falak, a földém és a tetőszerkezet vastag ágakból és a zsindefedés a maradékból. Így örökítette tovább az ember a házával a fa arányait, és ezáltal a ház a természettel való egység szimbólumává vált.

Manapság a tradíciók követése nem feltétlenül vágyott cél, a mainstream, a fogyasztói társadalom mindig az újat és a fejlesztéseket szajkózza egy kényelmesebb, jobb életet ígérve, de mostanra tapasztalhatóan a kényelem helyett szorongást kapunk, a nyugalom helyett békétlenséget, miközben láthatóan az a jó, ha a régi és az új, a tradíció és az innováció, az állandó és a változó között megtaláljuk a saját egyensúlyunkat. Szerencsére a tervezői és létrehozói (kivitelezői) szférában kezd újra fontossá válni a hagyományos anyagokkal, tárgyakkal, módszerekkel és technikákkal való munka, a régi emberek bölcsességének figyelembevétele, a tudásuk újraélesztése és annak szintetizálása a jelenleg fellelhető új tudásokkal. Az is izgalmas fúziókat eredményezhet, hogy manapság hétköznapivá vált a világ valós és/vagy virtuális bejárhatósága, az emberek könnyedén váltanak országok és kontinensek között, ami újabb és újabb lehetőséget teremt a különböző országok tradícióinak keveredésére. Szerintem lényeges, hogy a tradíciók is organikusan változzanak velünk. Vigyünk tovább és

formáljunk magunkhoz (megtartó erejű) rítusokat. Ha a családunkra gondolok, a legmeghatározóbb visszatérő szokások a születésnapokhoz és ünnepekhez kapcsolódnak: a születésnapok mindig kitüntetett pillanatok (tapasztalataim alapján akkor a legjobb ünnepelni, amikor éppen van; vagyis akkor *is* meg kell ünnepelni, mert azon a napon tudom a legintenzívebben megélni a visszaemlékezést, és felfogni, hogy hol tartok éppen az életemben). Ilyen ünnepnapokon egyik rituálénk, hogy reggel az étkezőasztalon a születésnapost egy kis köszöntő asztal várja; egy égő gyertya, kis előajándék, a születésnapos neve és éveinek száma kirakva valamilyen kiselemes anyagból, amit éppen otthon találunk. Ilyen volt már építőkocka, gesztenye, fagolyó, müzli, kavics, keksz, papír... Reggel ez az első dolog, amivel az ünnepelt találkozik, így indul a nap. Van egy másik szokásunk is, ami reményeim szerint családi tradícióvá fog válni. Atival jó ideje már nem adunk egymásnak komolyabb tárgyi ajándékot, viszont kitaláltuk, hogy helyette minden évben ajándéklevelet írunk az ünnepeltnek. Benne visszaemlékezünk az együtt töltött időkre, akár egy évre vagy sok évre visszamenő eseményeket és meghatározó pillanatokat elevenítünk fel. Van, hogy prózában fogalmazunk, de írtunk már verset és mesét is. Leírjuk, miért vagyunk hálásak, és hogy mit kívánunk tiszta szívünkéből a másikat. Születésnapokon és karácsonykor ez a fő ajándékunk egymásnak. Időközben a gyerekek is bekapcsolódtak az írásba, főleg Iza, már ő is ad és kap levelet ezeken a fontos ünnepeken. Felvetődött egy könyv vagy album gondolata, amibe bekerülnek ezek a levelek évről évre, mint egy családi naplókódex, amit bármikor olvasgathatunk, ha energiát szeretnénk meríteni egymásból. Elképzelttem, ahogy több generációval utánunk a leszármazottaink olvassák azt vagy éppen ezt a könyvet, amit éppen közösen írunk; a kapcsolatunkról, érzelmeinkről, életeseeményeinkről, értékrendünkről. Általa egy vágyott rejtett dimenzió tárulhat fel a családi történetünkről.

Másik kialakulóban lévő hasonló szokás, hogy az írás mellé lerajzoljuk az ünnepeltet. Egy képet kap magáról, ahogy mi látjuk, ezt legalább ki tudja tenni a falára, ha tetszik neki.

Szintén az ünnepekkel összefüggésben az ételkészítés jut még eszembe; nagy családi együttlétek, és az ezekre való készülődés, közös főzések, na, meg a kis családi hétköznapi és hétvégék, ezek formálódnak folyamatosan hagyománnyá nálunk. A szeretettel és figyelemmel készített étel örömet okoz nekem is, és a családtagoknak is. Főzni mindenkinek kell tudni, így vagy úgy, ha pedig szülő leszel, nem tudod megkerülni. Ugyan miért is akarná az ember megkerülni?! Engem

tizennégy éves korom körül kezdett el érdekelni igazán, hogy mit eszem, akkor kezdtem el jobban figyelni, hogy ki hogyan és mit főz körülöttem, próbáltam ellesni a praktikákat és kísérletezni a családi és a családukban nem jelenlévő receptekkel is. Anyukám volt otthon a főszakács: amikor a szobámban megéreztem a piruló hagyma illatát, mindig kimentem, érdeklődve, hogy mi készül. Iza lányom pontosan ugyanezt csinálja, pedig erről a régi szokásomról nem meséltem neki. Apukám anyukájának vasárnapi ebédjei messze földön híresek voltak. Pontosan kellett érkezni, nehogy kihűljön az étel, ami *csak* frissen jó! Tőle tanultam sütit és pogácsát sütni, és nála égett az izmemóriába, milyen egy tökéletes húsleves, rántott hús, zsírjában sült hús kenyérré kenve, a házi baracklekvár, a feketeribizli-szörp és még sorolhatnám. Azokat az ízeket és illatokat nem felejttem el. Tudom, ezzel nem vagyok egyedül, hiszen a szag- és izmemóriánk az egyik legerősebb mind közül. A kísérletezést intenzívebben folytattam, amikor elköltöztem otthonról, majd nem sokkal utána az Atival való összeköltözésünk meghozta a kedvem ahhoz, hogy visszaforduljak tradicionális magyar ételek készítése felé. Kaptam dicséreteket, jelezték a rokonok, hogy van érzékem a főzéshez. Például az első gulyáslevesem után kérte meg Ati a kezem (viccesen), akkor azt még nem vettem komolyan, de bóknak nem volt rossz. Az ilyen visszajelzések és a gyermekkorban tapasztalt finom ízek iránti vágy további fejlődésre motivált. Akkoriban sok új ízzel és étellel volt szerencsém találkozni éttermekben, kóstolhattam olyan különlegességeket is, amiket korábban csak névről ismertem. Ami nagyon ízlett, azt igyekeztem reprodukálni otthon. (Kacsamell, libamáj, lazac, sertésszűz, steak, rizottók és különböző tészaételek a kedvencek között.)

Az egyik ilyen emlékezetes étellel a ligúr tengerparton találkoztunk, talán a legegyszerűbben elkészíthető spagettirecept ez. Olívaolaj, fokhagyma, kókteleparadicsom, friss bazsalikom, só, bors, a feltétek és fűszerek leheletnyi megdinsztelése után rögtön a frissen főzött spagettitésztaával összekeverve már landolhat is a tányéron. Ezt készítve újra és újra (mindig más eredményt kapva) tanultam meg, hogy nem maga a recept számít, hanem a hozzávalók minősége, a *velük* töltött idő mennyisége és minősége, valamint a főzés közben megélt fókuszált figyelem/energia a leglényegesebb. Hasonlóan fontos családi receptté vált a csokis pite, amit elég gyakran készítek születésnapokra, családi összejövetelekre, vendégeskedéskor vagy csak úgy, mert nagyon szeretjük. Legalább öt receptet kipróbálva született meg a sajátom, ami visszahozza a Montázs Cafében kóstolt első csokispite-élményünket. Mikor főzök

vagy sütők, hasonló flow-élmény ragad magával, mint tervezés közben. Gondolatban érzem az ízeket, a struktúrákat és textúrákat, a mennyiségeket és minőségeket. A bors őrlése és a fűszerezés, a darabolás és szelgetelés a makettezéshez hasonló összpontosítást igényel. Felvillanyoz egy ilyen munkafolyamat, mint ahogy egy szép étel látványa is. Hasonlóan a nagy családi összejövetelekre való készülődés és közös főzések is lelkesítenek, amik lassan hagyománnyá válva nálunk, Solymáron szoktak megvalósulni. Bár gyakran a sok ember között elvész a jelentősége a figyelemnek és szeretetnek, amivel az étel készült. Emiatt előfordul, hogy feszültnek vagy csalódottnak érzem magam. Azt gondolom, az ételt, ami a tányérunkra kerül, ugyanúgy megilleti a tisztelet és figyelem, mint az embert, akivel beszélgetünk. A kezeink között formálódott, lelkünkéből is belekerült egy kicsi, üzeneteket hordoz, összeköt a múlttal, tradíciókat közvetít.

Magukat a tradíciókat is élhetjük meg úgy, mint egy jó ételt, aminek a receptjét bizonyos mértékben magunkhoz formálva készítünk, így lesz a miénk, és így tud velünk maradni hosszú időn át. Napjaink egyik nagy kihívásának látom, hogy hogyan tudunk hagyományokat megtartani, beépíteni és átadni a mindennapjainkban. Akár a több generációra visszamenő szokásokat, akár saját hagyományokat kialakítani és következetesen megélni a pörgés közepette. Ehhez erőforrásként a waldorfos éveim emlékeihez szoktam visszanyúlni, ezek most a szülői szerepemben új megvilágításba kerültek. Ott tanultam meg, hogy a tradíciókban micsoda megtartó erő rejtőzik. A gyerekek menedékként és kapaszkodóként is használhatják az iskolai közösséget; e közösség működésének meghatározó elemei az oktatási módszerben oly hangsúlyos ritmusok, rituálék, ünnepek, egyszóval tradíciók, amik köré rendeződik minden.

Egy kedves példám a Szent Mihály-napi ünnep, egyesek *mérlegünnepe* is szokták nevezni. Mivel a fő szimbóluma egy nagy mérleg, ami reggel már a mindentudó aula közepében kb. nyolc méter magasról lógva várja az ünnepet. A mérleg egyik oldalán egy nagy fekete kő van a serpenyőben, ami a világban lévő *rosszat* jelképezi, a másik oldal ilyenkor még üres, várja a gyerekekkel érkező kis fehér kavicsokat, az a *jó* oldal. Az iskola népe összegyűlik a mérleg körül, mindenki ott van, megtelik a tér. Mindenki jókedvű, feldobott, hangos, hülyéskedik, majd megszólal egy tanár vagy gong, és a tömeg elnémul, figyelni kezd. Elhangzik egy vers, vagyis meditáció, amit Rudolf Steiner erre az őszi korszakra írt, *A Mihály-korszak meditációja*: „Lekemet megtisztítom a jövöbbl felém áramló és az emberre zúduló nehéz események félelmétől.

Mély bizalom és higgadtság él bennem az érzésekben éppúgy, mint az érzékelésben. Bármilyen történik, bármilyen is árad felénk, teljes nyugalommal fogadom. Tudom, hogy minden, ami felénk áramlik, egy bölcsességgel teljes Világrendből fakad. Mindez része annak, amit ebben az időszakban meg kell tanulnom: teljes bizalomban élni, minden egzisztenciális biztonság nélkül. Bizalom él bennem a szellemvilág mindenkor jelenlévő segítő erejében. Az egyetlen létező segítség, hogy reményemet és bátorságomat nem adom fel, akaratomat fegyelmmezem, és magamban a felébredés lehetőségén munkálkodok minden reggel és este.” A szöveg elhangzása után megszólal valamilyen hangszer (többnyire zongora vagy gitár), és elindulnak egyesével az iskola diákjai a kis fehér kavicsukkal, amit előző nap valahol begyűjtöttek. Odalépnek a mérleghez, és ráteszik, rájuk van bízva, hogy melyik oldalra. Szerencsére a fehér oldalon szoktak gyülekezni a kövek, csak egy-kettő kerül néha a sötét oldalra. A kupac nő, és eljön az a mágikus pont, amikor a mérleg megmozdul, és egyszer csak átbillen. A sok kicsi fehér kő lenyomja a méretes fekete szikladarabot. Ilyenkor többnyire rövid ujjongásban törnek ki a gyerekek, de utána újra elhalkulnak, és tovább figyelik, ahogy rákerül a többi kézben még ott lapuló kövecske. Legalább egy óra, mire a jelenlévő 4-500 ember mind sorra kerül. A végén elhangzik még pár búcsúzó mondat, amivel útnak engedik a diákokat a rájuk váró bátorságpróbákra, ezeket a négy alapelem határozza meg, korosztálytól függően: föld – barlang; levegő – magasról leugrás vagy pl. paplanernyőzés; víz – úszás; tűz – a Batthyány-örökmécses lángjának eljuttatása az iskolába, gyalogosan. A diákok megismerik a „Mihály időszakban” Szent Mihály történetét, a meditációban is elhangzó erényeket, amivel rendelkezik – bátorság, nyugalom, bizalom –, az évente visszatérő mérlegünnep megerősíti bennünk és a gyerekekben is azt a minőséget, amit Szent Mihály képvisel.

Különös és egyben magával ragadó érzés most szülőként részt venni egy olyan ünnepen, ami nem változott az elmúlt harminc évben. Már a gyerekeimet nézhetem ott, ahol korábban én álltam, s évek kihagyása után újra részesévé válhatok egy ilyen igazi ünnepnek, csak más szerepben. Meg szoktam hatódni, túlzottan is. Mondhatni, nem értem, miért könnyezek meg egy ilyen eseményt, vagy például azt, amikor a gyerekeimnek olvassák fel év végén a bizonyítványversüket (amit a tanítójuk személyre szólóan nekik ír, és a következő tanévben minden héten egyszer el kell majd mondaniuk az osztálynak). Ilyenkor megszűnik az idő, elhomályosul minden külső tényező, csak benne vagyok az eseményben, és érzem a végtelent. Elemi erővel tör bennem fel a

megmagyarázhatatlan mértékű boldogság és hála érzése. Mintha arra a kis időre együtt lennék az elődeinkkel. Pár pillanatra az egész univerzumot az otthonomnak érzem, és újra gyermeki bizalommal átítatva figyelem a világot. Ez egy kincs nekem, vagyis egy igazi állandó érték. Ami igazán értékes, az időtálló, vagy mondhatjuk úgyis, hogy az időtől független. Ebből az következik, hogy az állandó érték egyszerre nevezhető tradicionálisnak és korszerűnek. Nekem a korszerűség: áramlás az étellel, a jelenlét, az értékek itt és most felfedezése és az arra való reflektálás.

(∴) **Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor:** Nagyon szép, ahogy Bori a tradícióról ír, és ahogy az élet vízének nevezi; ez már csak azért is mély hasonlat, mert ahonnan származik, a népmeséink, maguk is úgy hatnak gyerekkorunkban, mint az élet vize: isszuk őket, s ők leendő életünkre feltöltötenek bennünket varázserejű tápanyagaikkal. S a hagyományra, amelyről a hasonlat itt szól, annyiban is illik ez a metafora, hogy a mesebeli élet vízének fontos tulajdonsága, hogy megfiatalít, márpedig a hagyomány, mint ezt mindannyian hangsúlyoztuk, valóban csak fiatalelként, mindennapi friss és felfrissítő élményként tud fennmaradni. Az is nagyon fontos, hogy Ati legfőbb hagyományunkként a nyelvet jelöli meg: az anyanyelv fontosságára később, a hazához való viszony kapcsán még érdemes lesz visszatérni.

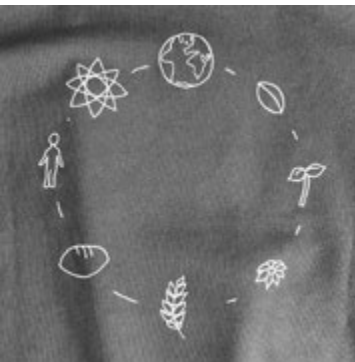
(∴) **Fenyvesi Bori:** Ahogy Gábor is írja, talán a legnagyobb hiba, amit elkövethetünk (főleg tervezőként) a tradíció és innováció ellentétbe állítása. Vagy az, ha felületesen a hagyományokat unalmasnak és elavultnak tekintjük a „vákuumfóliázott” új dolgokkal szemben. Nyilván nehezebb, de legalábbis időigényesebb az élet különböző területein működő hagyományokat megismerni, megérteni, és abból kiindulva, azt értékelve és megemlítve továbbvinni valamit. Az egyre erősödő egónk nem kedvez ennek a működésnek.

- Szénakazal, abora, család
- Természetes építészet
- Mestermű
- Iza, a kis parasztleányka
- Karácsony tájékán

– Kárácszony tájékán

– Földből magba,
magból szárba,
szárból virágba,
virágból kalászba,
kalászból kenyérbe,
kenyérből testembe,
testemből lelkembe,
lelkemből lelkedbe.

– 5.-es Waldorf-olimpia

– Tűzugrás a PHWI
kertjében (mindenki
tűzszíneiben)

– Kapitány család, unokák

– Kapitány Mihály rajza

KAPITÁNY FOTÓK

A szellemi autonómia miért fontos, hogyan alakul ki?

- (∴) **Fenyvesi Bori:** A családkban és az iskolámban is a szabad gondolkodást és egyéni döntések megszületését támogatták, ami nagyban hozzájárulhatott az „én”-em felnövekedéséhez. Sokáig inkább megfigyelőként és cselekvőként voltam jelen a különböző társaságokban, nem volt jellemző rám az erős véleménynyilvánítás. Gimnazistakoromig visszahúzódozó, halk gyerek voltam. Ebben talán a szüleim válása is közrejátszhatott, aminek következtében egy gondolati védőfallal vettem körül magam, és különböző fantáziavilágokba kalandoztam, ahol úgy történtek a dolgok, ahogy azt én szerettem volna. A lovak világa egy olyan menedék volt nekem, ahol igazán önmagam lehetek, sőt itt kellett megtanulnom teljesen önállóan és erősnek lenni, fizikai és lelki szinten egyaránt. Sajnos a családból rajtam kívül senkit nem érdekelt a lovaglás mint sport, mint említettem, valószínűleg ezért nem lett belőlem versenyző, de cserébe a lovak között éltem meg gyerekkoromban először a függetlenséget és a fizikai, szellemi autonómiát. (Ha jobban belegondolok, szimbolikus, hogy az egyik legnagyobb fokú *szabadságérzetet* egy másik élőlényvel való *összekapcsolódásban* éltem meg.) Az első önálló tömegközlekedés, bolti vásárlás, a házimunkában való jelentős részvétel, a nyári táborozások, az első szerelmek, majd párkapcsolatok, a tánc és az öltözködés (saját magamnak varrt ruhák) mind az első szárnypróbálgatásai voltak az autonóm személyiségem kifejlődésének. A kamaszkor és a gimnáziumi aktív szereplős feladatok, színdarabok, koordinált viták, éves munkaprezentációk, a különböző tánc-kurzusok, na és a fiúzás felbátorítottak, nyitottabb és felszabadultabb lettem. Elkezdtem merni kiállni mások elé, akár a színpadra, akár csak elmondani nagyobb körben a véleményemet, bár nyilvánosan beszélni még nem igazán szerettem, de táncolni annál inkább (ez kislányként elképzelhetetlen volt számomra). Az egyetemen meg kellett tanulnom prezentálni, beszélni a terveimről, munkáimról, gondolataimról, ami tovább erősítette az önbizalmamat és a hitemet abban, hogy érdemes felvállalni a nézeteimet. Az építész évfolyamtársaim közül volt, aki úgy jellemezte, hogy nem beszélek sokat, de amit mondok, az jelentős, (köszí, Mimi). Mindig fontosnak tartottam meghallgatni a több irányból érkező véleményeket, majd tapasztalatokat gyűjteni, és utána véleményezni csak egy adott kérdést, problémát. Ez a működés nem feltétlen

kompatibilis a ma jellemző tempóval. A megfontoltságra sok esetben már nincs idő, mint ahogy arra sem, hogy végighallgassuk egymást (bár én erre tudatosan törekszem); és az is egyre ritkább, hogy tiszteletben tudjuk tartani a másik fél eltérő véleményét.

A szellemi autonómia függetlenséget jelent, a függetlenség viszont részben magányosságot (is). A szabad akaratunk megélésével árthatunk is a környezetünknek, de építhetjük is azt. Az életben folyamatosan billegünk az elhatárolódás és a kapcsolódás között. Egy egészséges személyiség e két pólus között megtalálja az egyensúlyt. Talán ez az egyik feltétele az igazi boldogságnak; emberek, akik szabad akaratukból kapcsolódnak egymáshoz, és ebben a kapcsolódásban egyszerre adnak és kapnak, elfogadnak és elfogadottak, érdekesekek és érdeklődőek egymás irányában.

Szerintem az elfogadás és az érdekesség/érdeklődés is tudatos megközelítés kellene hogy legyen a kapcsolatainkban, ami ugyan tűnhet az autonómiánk feláldozásának, de igazából ezzel teremtjük meg a közös *terünket*, amiben megjelenhet az értő és érdeklődő figyelem, egymás autonóm személyiségének tisztelete.

Egy felnőtt fejjel megismert Steiner-mondást nagyon ideillőnek érzek; ez Maxék szülői értekezletének (szülői est) végén szokott elhangzani Györgyitől (Max tanítója), miközben körben állunk, és egymás kezét fogjuk. *„Sötétség, fény, szeretet. / Aki az anyagba zárkózik, lelkeket morzsol szét, / Aki a szellemben megtalálja önmagát, embereket köt össze, / Aki a másiban megpillantja önmagát, világokat épít!”*

Gyerekkoromban a kis családukban nem voltak heves viták, erős véleményütköztetések, amelyekben az autonóm személyiségek egymásnak feszültek volna. Nyilván ennek megvan a maga oka; anyukám sokat emlegette, hogy vele mennyit vitázott és kötözködött, gyakran kiabált az anyukája. Anyukám fiatalkori identitását nagyrészt a nagymamával való szembehelyezkedése határozta meg, ez egyrészt a kamaszkori lázadásból, másrészt a tényleges személyiségbeli különbségekből adódott. Bár egy jelentős közös tulajdonságuk is van (talán több is), mégpedig az, hogy az életüket mások támogatásának szentelik, ez felülírja a „gyerekes” vitákat. Nagymamám mindig is anyagilag segítette az egész családot, mivel igazi jég hátán is megélő üzletasszony volt, anyukám pedig művészeti terápiával, empátiával, gyógyító figyelemmel segíti azokat, akik hozzá fordulnak. Szóval köztünk és a szüleim között nem volt jellemző, hogy az *egyed nem értésünknek* komolyabban hangot adjunk. Először és nagyjából utoljára a váláskor hallottam őket veszekedni.

Furcsán hangozhat, de talán hiányzott, mint példa, hogy lássuk, hogyan kell vagy lehet egy vitában megküzdeni, méltónak maradni vagy éppen teljesen elborulni. Olyasmi, amit egy gyerek csak érez, de nem tud biztosan, mert nincs kimondva, állandó bizonytalanságban tartja. A kimondatlan igazságok fájdalmas érzelmi emlékekké alakulnak, s ezek időről időre felbukkannak, nehézségek formájában. Felnőtt fejjel bánom, hogy nem kérdeztem többet akkor, hogy nem ültek le velünk közösen beszélgetni a szüleink erről az egész konfliktusos helyzetről. Jobb lett volna, ha nem akarnak megóvni az „igazságtól”. Segítette volna a megértést és feldolgozást, na, meg a természetes ritmusú függetlenedésünket. (Bár később rengeteg elmélkedéssel, élethelyzetek és emberek elemzésével, „lelkizéssel” pótoltuk az elmaradt beszélgetést.)

Atiékánál más dinamikák működtek, amit kicsit a másik végletnek mondanék. A szülők és gyerekek közötti kapcsolat szókimondó és őszinte, ami azért tud nagyon nyers és durva is lenni. De attól, hogy a szembenállás „megengedett”, a konfliktusok felvállalhatóak és kibeszélhetőek voltak, a személyes véleménynyilvánítás és így a szellemi autonómia még a biztonságos családi közegben erősödhetett. A szülei 53 éves házassági évfordulójukat ünneplik idén. Felnézek Atira, amiért annyira bátran ki tudja fejezni, meg meri fogalmazni, és közzé tudja tenni, hogy mélyen mit érez és gondol. Felvállalja a konfrontálódást, és fókuszált tud maradni kritikus helyzetekben. Ezzel kihúzza a tüskéket (néha egy kicsit megforgatja előtte), de a lényeg, hogy feloldódnak, mert nem maradnak titokban, és addig nem tágitunk egy vitától, míg a sértettséget nem követi a feloldódás. Ati igazi autonóm szellem, ezt abból is látom, hogy „első gyermekét”, a *designkommunikációt* vagyis a tervezői módszerét, amin éveken át dolgozott, és amivel még több éven át komoly sikereket ért el a praxisában, közkinccként megosztja, tanítványainak továbbadja, és bátorítja őket, hogy használják és/vagy haladják meg. Az igazán autonóm ember kreatív, és mindig van muníciója, hogy újrafogalmazza magát, ha szükséges. A saját autonómiámat van, hogy belülről nem érzem erősnek, talán azért, mert nem az elhatárolódásra fókuszálok. Vannak eszmék, amikkel azonosulni tudok, mert érzem és tapasztaltam, hogy igazak és működnek; például a tervezői/alkotói kapcsolatteremtés (*designkommunikáció*) vagy a Waldorf-pedagógia, de azt is fontosnak tartom, hogy ezekhez képest, bizonyos részüket beépítve, a saját szándékaimat és értékrendemet is megfogalmazzam és láthatóvá tegyem mások számára; így jött létre a „tervezői szelídítés” módszere is. Nem feltétlenül szavakkal, sokszor inkább tettekkel fejezem ki a szellemi szabad-

ságomat. Ha jobban belegondolok, az életem különböző korszakaiban mindig kitűztem magam elé egy vágyott célt, és afelé haladtam. Utólag visszatekintve látom már, hogy a korábban kitűzött lényeges céljaimat sikerült elérnem. Pedig mindegyik egy adott pillanatban lehetetlen küldetésnek tűnt. Ilyen volt, amikor egy családi kiránduláson a kérésemre megálltunk egy lovardánál megnézni a lovakat, s még igencsak kezdőként lóra is szerettem volna ülni. Ott sétálgatva megláttam egy nálam jóval kisebb lányt, aki szőrén, háttal ülve a lovon ügetett ki a pályára, mint egy kis amazon. Lenyűgözött a vagánysága, ügyessége és talpraesettsége, abban a pillanatban megszületett bennem az elhatározás, hogy erre egyszer én is képes leszek, meg fogok tanulni profin lovagolni. Sikerült is, évek munkájával és kitartásával. A másik ilyen emlékezetes momentum az volt, amikor egy nálam négy évvel idősebb gimis diáknak, Thurnay Dorkának bámultam a hiperrealisztikus tengericsiga-rajzát a sulis folyosóján kiállítva. Álmélkodva néztem, és azon gondolkodtam, hogy valaha én fogok-e tudni ilyen szinten rajzolni?! Ezt a képességet is elsajátítottam. A táncstudás is hasonlóan távoli váagnak tűnt kisgyerekként, nem voltam hajlandó produkálni magam, se kisebb, se nagyobb közönség előtt, és később mégis színpadon kötöttem ki a különböző táncos képzések eredményeként.

Az egyik legnagyobb feladat az egyetemre való bejutás, majd az építész diploma megszerzése volt. A másik, nekem érezetre kicsit hasonló kihívást a terhecségek és a szülések jelentették. Két teljesen különböző élmény a két szülés, kétfajta megerősítése volt annak, hogy a szuverén céljaimra szükség van, nem szabad háttérbe szorítanom azokat.

A legutóbbi nagy megpróbáltatásom a gyerekkori otthonom áttervezése és annak megvalósítása volt. Nagyon sok szálal kellett összefésülni; diplomataként, építészként, kivitelezőként, műszaki ellenőrként, anyaként és feleségként, lányként és testvérként helytállni, hogy a munka végeztével az egész család elégedett legyen. Ezek az életesemények és fejlődési folyamatok komolyan próbára tették a bátorságomat, akaraterőmet és nem utolsósorban a kitartásomat. Meggyötörten, de megerősödve nézem a tájat azóta is az új panorámaablakunkon keresztül.

- (∴) **Kapitány Ágnes:** Talán négyéves lehettem, nem olyan régen költöztünk Szentgotthárdról Rábafüzesre. Összebarátkoztam a szomszédban lakó kislánnyal: jókat játszottunk együtt. Ha át akartam menni hozzájuk, mindig engedélyt kellett kérnem szüleimtől. Pár hónap elteltével, úgy éreztem, eléggé nagy vagyok már ahhoz, hogy engedély nélkül is átmehessek.

Ráadásul nem is találtam a szüleimet, valamivel éppen el voltak foglalva. Átmentem hát, a szabad döntés boldog tudatával. Amikor hazaértem, édesapám villámló szemekkel fogadott. (Elképesztően tudta villogtatni a szemét, ha mérges volt, ettől még kamaszkoromban is majdhogynem rettegetem.) Leteremtettek: hogy képzelem: az engedélyük nélkül csak úgy elmászkálok itthonról? Édesapám, aki jól értett a színházi dramaturgiához, piros pöttyös kendőből kötött nekem egy úti batyut, rácsomózta egy bot végére, majd „ha el akarsz menni, menj Isten hírével” felkiáltással kitett az ajtó elé a küszöbre. Tudtam, hogy ez világgá küldést jelent, sokat hallottam erről a mesékből. Elindultam hát világgá a falu főutcáján. Merre is? A határ irányába. Ahogy battyogtam az úton, elveszetten, de öntudatosan – mert abban biztos voltam, hogy a döntésem helyes volt, viszont annak következményeit is vállalnom kell –, szembejött velem a falu pap bácsija. „Hová mész, kislányom?” kérdezte tőlem. „Hát világgá”, válaszoltam neki. Kézen fogott, és hazavezetett.

A szellemi autonómiához általában nagyfokú akaraterő és kitartás szükséges. Én mindkét képességet gyerekkoromtól fogva tudatosan edzettem magamban. Azt éreztem, sokféle nehézséggel meg lehet küzdeni, ha kellő elszántság és kitartás van az emberben. És persze türelem is. Van, amikor csak hosszú évek múlva válik valóra az embernek valamilyen vágya. (Máté fiunk könyveiben is szokott hivatkozni a pszichológiában „pillecukor” néven híressé vált kísérletre, amikor egy gyereknek fölkinálnak egy pillecukrot most rögtön, de ha türelmesen vár egy darabig, akkor már nem egy, hanem két pillecukrot kaphat. Na, én ebben a pillecukorban már gyerekkoromtól igazi bajnok lettem volna.)

Egyik ilyen sok év után megvalósult vágyam volt: átúszni a Balatont. Tizenkét éves koromban, amikor a barátnőm családjával nyaraltam Balatonfüreden, a strandról elkezdtem úszni Tihany hívogató temploma irányába. Gyönyörű idő volt, a víz kellemes, én már akkor versenyszerűen úsztam, nem éreztem hát semmi akadályát, hogy átússzam az öblöt. Már egészen a tihanyi part közelébe értem, már kirajzolódtak a fák levelei, amikor hirtelen eszembe jutott: „De hiszen nem szóltam senkinek, hogy hová mentem, biztosan izgulnak miattam.” Gyorsan megfordultam, és visszaúsztam. De – bár így majdnem duplán teljesítettem az Öböl-átúszás távját – ezek után mégis ott maradt bennem a csalódottság, hiszen a túlsó partot nem értem el. Aztán évekig tervezgettem, hogy majd tényleg teljesítem, megcsinálom az Öböl-átúszást. Ugyan csak évtizedekkel később került erre sor, de akkor kétszeresen jó érzés volt, hogy még mindig, rendszeres úszóedzés nélkül is, ötven év felett is képes vagyok erre a teljesítményre.

Az olvasás mindig éppen az önálló szellemi világ megteremtését jelentette a számomra. Azt, hogy ezt nemcsak megélni lehet, hanem önreflexív módon elemezni is, talán először akkor éltem át, amikor az általános iskola ötödik osztályában egy kiváló irodalomtanárnő kezdett tanítani bennünket, akivel hosszú beszélgetéseket lehetett folytatni az órán arról, hogy kinek-kinek mit jelent egy elolvasott vers, novella, s hányféle értelmezés lehetséges, ezekben az értelmezésekben hogyan találkozhat az alkotó és a „befogadó”. Közelebb lépve a szavakhoz, sorokhoz, újra és újra elolvasva azokat: hogyan juthatunk el a jelentések egyre mélyebb rétegeihez, hogyan bomlanak ki addig rejtett összefüggések. A nyomozás izgalma. Középiskolában ragyogó osztályfőnökünk lett Kocsis Gyula személyében (akit sajnós harmadik osztályban aztán elvittek a főiskolára, az általa beszélt hét nyelv néhányát tanítani). Ő úgy tekintett rám, de tulajdonképpen az osztály minden egyes tagjára, mint csillogó lehetőségekre, mint varázslatosan érdekes elmékre, és ez nagyon megerősítően hatott. Ehhez a szellemi függetlenségélményhez biztosan hozzájárult az is, hogy édesapám egész kicsi korom óta bevont felnőtt feladatokba. Ezek treníroztak és megtanítottak arra, hogyan tudok szinte bármilyen feladatot a célok kijelölésétől a megvalósításukhoz szükséges feltételek megteremtésén át a gyakorlati megvalósításig végigvinni.

Amikor a filmesztétika vetélkedőre készültem, és az országos döntőbe bejutva elolvastam minden megjelent kritikát az elemzésre általam választott *Feldobott kő* című filmről, még a rendezőt is megkerestem, és hosszabb interjút készítettem vele (nemcsak erről a filmről, hanem egész addigi pályájáról), a fejem tele volt ezekkel az információkkal, meg a film felejthetetlen, szuggesztív képeivel, s az esszé írása közben azt éreztem, hogy lépésről lépésre felfejtve az egyes rétegeket, egyre mélyebbre juthatok, egyre több mindent érthetek meg ebből az összetett világból.

Gáborral megismerkedve, majd hosszú beszélgetéseink során – ezekben lenyűgözött az a szellemi függetlenség, ami Gábor minden egyes mondatból sugárzott –, aztán az első, közösen megírt tanulmányunk által az a rendkívül felszabadító érzés is megerősödhetett bennem, hogy az önálló véleményem, sajátos szemléletem és élményanyagom fontos és szükséges lehet a közös alkotás folyamatában.

Ma több dolog is nehezíti a valódi autonóm gondolkodás, a szellemi szabadság működését. Most csak három okot említenék. Egyrészt az iskolarendszernek óriási szerepe van abban, hogy mennyire segíti vagy hátráltatja a gyerekek autonóm gondolkodását, szuverén véleményformálását.

A poroszos iskolarendszer hagyományai nehezen tolerálják az egyes egyének személyiségsajátosságait és az ezzel összefüggésben lévő személyes véleménynyilvánítást. Persze ez már az óvodában elkezdődik: Alex unokánk kifogott két ilyen igazán poroszos óvó nénit; mindenért rászóltak: „már mondtam, hogy csak egyszer nyomd meg azt a folyékony szappant” – hallom az egyik óvónő ordítását a folyosóról, amikor megyek Alexért az óvodába. (Alex imádja a szerkezeteket, izgatja azok működése, és szeretné felderíteni, mi hogyan történik bennük. Így hát azt is szeretné tudni, azon a kis csövön keresztül hogyan kerül az üvegből a kezére a folyadék, ezért aztán nem egyszer, hű, micsoda vétség!, kétszer is megnyomja azt a kis pumpáló szerkentyűt.) Amikor az óvónő észrevesz engem, zavarba jön, tehát tudja, hogy nem helyes, amit tesz, majd engem is leteremt: miért nem várokozom a folyosó végén. Persze ott is meghallottam volna az üvöltését. Ezek az óvónők előírták, mit hogyan *kell* lerajzolni, s Alex, aki rendkívül kreatív módon, a lényeget kiemelve és remek kompozíciós érzékkel rajzolt már óvodás korában, rendszeres elmarasztalásban részesült azért is, hogy „nem elég szabályosak a rajzai”. S a példákat hosszan-hosszan sorolhatnánk, de mások ilyen típusú történetei is kifogyhatatlanok. Arra sem igazán tanítják meg a centralizált szerkezet miatt a gyerekeket, hogy tiszteletben tartsák az övéktől eltérő véleményt. Szerencsére azonban vannak rendkívül jó pedagógusok, illetve olyan iskolák, ahol éppen ez a cél. A személyes tapasztalatok, az autonóm gondolkodás megerősítése, fejlesztése.

A másik fő ok, amit úgy szoktak hívni, hogy „buborékokban” élünk. A meglehetősen kasztosodott társadalomban és főleg az internet világában kialakulnak és megerősödnek ezek a véleménybuborékok, amelyek a benne lévők számára visszaigazolják az adott csoport normáihoz igazodó vélemény, gondolkodás helyességét, sok esetben „egyedül helyes” voltát, az internetes keresőrendszerek pedig tovább fokozzák ezeknek a buborékoknak a zártságát. Sok minden miatt szokás kárhozotni a médiahatásokat, de éppen ebben, a szellemi szabadság, autonómia kialakulásában nagyon nagy hatása lehet annak, hogy valaki már gyerekkortól fogva milyen filmeket néz, milyen beszélgetéseket, vitákat hall, milyen véleményrovatokat olvas. Unokáinkkal most sokféle gyerekfilmet nézünk; nem kell nagyon gyakorlott médiaelemzőnek lenni ahhoz, hogy világosan látni lehessen: sok gyerekfilm már ebben a korban milyen módon terel az úgynevezett fogyasztói kultúra meglehetősen felületes értékvilága irányába; milyen előre kódolható sablondramaturgiával egyszerűsíti le a világot és a világlátást. A kamaszoknak és felnőtteknek szóló sorozatokról,

a show-biznisz különböző műfajairól, azok értékvilágáról, nyelvezetéről, képviselgáról, ízlésformáló hatásáról most nem is szólunk.

Pedig mindenki képes (ugyan nem könnyen, de) megeremteni a maga szellemi szabadságát, szellemi autonómiáját, hiszen mindannyian sajátos, egyéni életúttal, élményvilággal, tapasztalatanyaggal rendelkezünk, s ezek feljogosítanak bennünket arra, hogy merjünk kiállni a véleményünk, megközelítésünk sajátosságai mellett. Aki már megtapasztalta ennek a szellemi autonómiának a flow-élményét, az azt is érezheti, mit jelent, amikor ki-ki a maga speciális tudását, tapasztalatanyagát, szakértelmét hozzáadhatja a többiekéhez.

A szellemi autonómia talán az egyik legfontosabb feltétele a kreativitásnak. Mindig csodálattal figyeltük, ahogy a gyerekeinkben már kicsi koruktól fogva alakult az önállóságigény, a kreativitás. Ezzel persze nem mindig volt könnyű dolguk, sem az iskolában, sem a későbbi munkáikban. De mindketten, a maguk különböző módján féltve őrzik és lelkesen gyakorolják a szellemi autonómiát és a kreativitást is.

(∴) **Kapitány Gábor:** A szellemi autonómia tekintetében nekem édesapám volt az egyik minta. Bár neki egzisztenciálisan sosem sikerült teljesen függetlenné válnia (tehát egész életében az államtól kapta a fizetését olyan munkák elvégzéséért, amelyeket nem ő választott magának), azért, mint korábban már említettem, eléggé egyedi változatát ötvözte össze magában a marxizmusnak, a Heidegger-féle egzisztencializmusnak és a kínai filozófiának (különösen a taoizmusnak), és szellemileg teljesen független tudott lenni. Fiatalkorában lázadó hajlamai voltak, vonzódott minden tekintélyellenességhez, idősebb korában mindez inkább az otthonba, saját gondolataiba való bezárkózást jelentett. A szellemi függetlenségre való törekvése mintáját azonban elültette bennem. S nyilván szerepet játszott ebben az is, hogy gyerekkoromban egyértelműen megerősítő visszajelzést adtak minden saját ötletemre, gondolatomra: számomra az „én” mindig a dolgokat egy sajátos szemszögből megítélő szuverén gondolkodói attitűdöt jelentett. (Együtt azzal a hol csak tétova reménnyel, hol biztos hittel, hogy erre a nézőpontra a világnak szüksége lehet.) Úgy érzem, ez a legnagyobb erőm: mindig fontosnak tartottam, hogy ne sodródjak közvéleményekkel, ne béklyózzanak hovatartozások, mindig azt éreztem, hogy van belső iránytűm, és azt kell követnem. (József Attila: „Az én vezérem bensőmből vezérel” és „Ne rakj magadnak olyan házat, melybe háziúr települ”). De hivatkozhatnék Szókratész daimónjára is.) Ez a daimón persze olykor lelkesedésre ösztöklél, s ha lelkesedem mások gondolatai iránt, ez nem

mindig kedvez a függetlenségnek. Nem mondom, hogy mindig könnyű volt függetlenné válni egy-egy nagyon használhatónak látszó gondolatrendszer követésétől. Hiszen ha abban gondolkozunk, hogy a másik ember a gazdagítónk, csak akkor kell vele szemben a függetlenséget az előtérbe helyezni, ha a követés vakká tesz e gondolatrendszer hiányai iránt. Sokáig így voltam például a marxizmussal. Először lelkesített, hogy ez a gondolkodási módszer mennyire termékeny a társadalmi folyamatok értelmezésében. (Nem éreztem korlátozónak, mert kiindulni mindig a saját gondolataimból indultam ki.) De aztán legalább annyira felszabadító volt, amikor szembesültem a marxizmus hibáival, korlátaival, mert attól fogva nem a követője voltam valaminek, nem kellett belül maradnom egy mégoly termékeny gondolatrendszer kategóriahálóján. Ez viszont nem azt jelenti, hogy függetlensége jegyében az ember *szembefordul* ezzel a gondolatrendszerrel, csak azt, hogy immár szabadon választhatom szét benne azt, amivel azonosulni tudok, és azt, amivel nem. Azt gondolom, hogy ebben az értelemben már jó ideje megvan a szellemi függetlenségem. Nem tudom, mi lenne, ha ehhez nem adna támaszt az a tudat, hogy Ágival lényegében minden fontos dologban egyetértve, együtt lehetünk szellemileg függetlenek. (Ez azt is jelenti, hogy *egymástól* nem akarunk szellemileg függetlenek lenni, mert a minden tekintetben egyenrangú viszonyban egyrészt azok vagyunk, másrészt szellemi függetlenségünk, ha úgy tetszik, erős egyéniségünk, össze is adódik, összeolvad a közös szellemünkben.)

Ez aztán olyan erő, mint amire Arkhimédész azt mondta: „Adjatok nekem egy biztos pontot, és én kifordítom sarkaiból a világot!”

Mert valóban úgy gondolom: egy ember is szembeszállhat akár az egész világgal, nemhogy kettő, mert a pillangó-effektus folytán igenis lehet akkora hatása, mint Arkhimédész csigasorainak.

A szellemi függetlenség egy másik mintája számomra Petőfi, amikor azt mondja: „Nem ismerek magamnál sem kisebbet, sem nagyobbat.” Ez életem egyik mottója, és azt hiszem, ez a lényeg. Áginak teljesen igaza van abban, hogy a szellemi függetlenség fontos komponense az akaraterő és a kitartás. Hiszen ha az ember szemben áll a fősodorról, nemcsak a túlerővel, hanem a tartós sikertelenséggel is számolnia kell. Az akaraterő és a kitartás Ágihoz hasonlóan bennem is eléggé kifejlődött. Nekem ez közvetlenül a kövérséggel függött össze. Kiskamasz koromban rajzoltam egy sárkányt, amelynek fejére felírtam a leküzdendő hibáimat (közte a kövérséget is), és jó néhány fejet az évek során sikerült levágnom. A kövérségtől úgy szabadultam meg, hogy iskola előtt minden reggel elmen-

tem úszni ezer métert, iskola után futottam terepen fel-le ezerötszázat, és ami lényeges: este egyáltalán nem vacsoráztam. Nyolcadik osztályban és utána sikerült úgy lefogynom, hogy mikor első gimnazistaként visszalátogattam az iskolába, nem ismertek meg: az iskola legkövérebb gyerekéből kifejezetten sovány kamasz lettem (amibe persze a kamaszkori növekedés is belejátszott). Korábban mindent odaadtam volna, ha sovány lennék, és az lettem; később még tűrhető izmokat is magamra tudtam pakolni. Ez sikertörténet volt, én az akaraterő és kitartás sikerének éreztem, és biztosan nagyon sokat segített a szellemi autonómia felvállalásában is. Azt éreztem, az ember mindent elérhet, amit akar. (Gyerekkoromban még azt is szerettem volna, ha gesztenyebarna hajam helyett szőke lennék – a „szőke” valahogy a „szép” szinonimája volt a mesékben és kortársaim választásaiban –, és csodák csodája, húszéves koromra, legalábbis nyáron, egészen ki is szőkült a hajam. Mindebből azért az is látszik, hogy a hiúság nem szerepelt a leküzdött hibáim között.)

Ami a szellemi autonómiát, az uralkodó véleményekkel való szembeszégülést illeti, ez már a középiskolában elkezdődött, amikor osztályunk és az iskola, az akkori Móricz Zsigmond Gimnázium diákjai nagy részének elitizmusával, sznobizmusával kerültem szembe. Azután ugyanez volt az egyetemen is, ahol egyszerre határoltam el magam a korlátolt, vonalas KISZ-vezetéstől, és annak akkor szerveződő, később az SZDSZ magját alkotó belső ellenzékétől. És aztán ez a függetlenségigény végigkísérte az életünket. Soha nem tartoztunk és ma sem tartozunk egyetlen szekértáborhoz sem, barátaink pedig mindegyik köréből vannak.

Persze a szellemi függetlenséghez kellett az a magabiztosság is, amit szellemi erőim tudata és mások általi elismerése adtak, s ez többnyire elég volt a függetlenséghez; bár persze sokszor elfogott a kétely, hogy talán mégsem vagyok annyira tehetséges, amennyire kellene, és az, amiről más vonatkozásban már beszéltünk, hogy sikereink sokáig jóval kevésbé voltak, mint amennyit teljesítményeink talán indokoltak volna, azért gyakran vetette fel a gondolatot, hogy valamit biztosan másként, jobban, ügyesebben kellene csinálnunk. De aztán hozzászoktunk ehhez, és ma már kevésbé foglalkoztat a siker, bár ha megvan, örül neki az ember. A szellemi autonómia abból a szempontból is fontos, hogy az ember megőrizze (pontosabban egyre fejlessze) a minőségérzékét. Bármilyen szellemi hozzárendelődés, alárendelődés arra hajlamosít, hogy a dolgokat ne valódi értékük, hanem valakik sajátos szemüvegén át lássuk, és ez elhomályosíthatja a látásunkat; az a paradox ugyanis, hogy – a világra ágyazott egyedként – a dolgok valódi, *objektív* minőségét ki-ki csak a

saját szubjektivitásán keresztül, annak minél intenzívebb mozgósításával képes érzékelni. (Ezt nevezhetjük József Attilával az ember „eszmélet”-ének.)

A mi korunkban sok minden ellene hat a szellemi autonómiának. Mindenképpen ellene hat a sokak által kárhozott intellektuális romlás, az, hogy az emberek egyrészt mind kevésbé tudnak igényes szövegeket, gondolatokat befogadni, másrészt a mindent átható pártpolitikai csatározások következtében mind hajlamosabbak a nyájszellemű viselkedésre és a leegyszerűsítő és intoleráns fekete-fehér gondolkodásra. Ellene hat a kilátástalanság, a fennálló világrend, a koncentrált globális hatalom és az azt életben tartó mechanizmusok mozdíthatatlanságának feltételezése, hiszen ha az alapvető viszonyok változtathatatlanok, ez önmagában is beszűkíti a gondolkodás terét is. És ellene hat az, hogy a benső meggyőződései által hajtott ember eszményével szemben mindinkább a különböző külső hatások, befolyások embere lesz az eszmény. Jól jelzi ezt, ahogy korunkban mintegy „főszereplővé”, a kor emberévé válik az „influenzser”, vagyis az az ember, akinek az a szerepe, hogy minél több másik embert befolyásoljon (ne adj’ isten manipuláljon). De minél nagyobbak az ellene ható erők, annál fontosabb a szellemi autonómia megőrzése.

(∴) **Cosovan Attila:** A szellemi autonómia, a testünk feletti önrendelkezés jogával egyetemben az emberi méltóság alapvetése. A világ hatékonyságát, szépségét és jóságát minden bizonnyal az autonóm szellemek szavatolhatják. Mellesleg a boldogság egyik alkotóeleme is az autonómia megélése. Az autonóm szellem felismeri a felelősséggel járó lehetőséget. Ezért az autonómiáért azonban szükségszerűen küzdenünk kell, nem keveset, ugyanis az autonómia fejlődése egyenesen arányos a küzdelmek számával, és exponenciálisan függ azok társadalmi súlyától. Egy idő után a szellemi autonómia eredménye feltehetően a belső egyensúly kialakulása lesz.

Voltak igazságtalan küzdelmeim, amikor azt hittem, igazam van, pedig nem volt. Voltak szélmalomharcaim, amikről már az elején tudtam, hogy számomra előnytelenül fognak végződni, mégis végigcsináltam; és voltak igazságos küzdelmeim, amikor győztem. Azt hiszem, mindhárom küzdelemfajta számára szükségem volt, ahhoz, hogy megérintsen a szellemi autonómia szele. De sokszor még ma sem csinálom azt, amit akarok, nem tudom mindig, minden esetben azt mondani, amit gondolok, főleg amióta családom van, és kiterjesztett felelősséggel tartozom. Nem

könnyű hallgatni, elhallgatni érzéseket, kritikákat (sokszor dicséreteket sem), de néha jobb egyet aludni rá. A 2023-ban elhunyt német író, Martin Walser ezt mondja: „*Uralkodni magadon nem más, mint az érzelmek meghamisítása.*” Nekem ez kifejezetten nehezen megy, mert nagyon impulzív vagyok, és emiatt azonnal reagálok. Tanulnom kell azt is, hogy az én szellemi autonómiám esetleg mások autonómiáját korlátozhatja, sértheti, még akkor is, ha szándékom támogató és jó. Walser továbbá azt is mondja: „*Aki többet mond, mint amit tesz: az prédikál. Aki kevesebbet mond, mint amit tesz: az hazudik. Aki elmondja, amit tesz: az hiú. Aki azt teszi, amit mond: az jó.*”

A közhely azt mondja: *jó az, ami nekem jó, és másnak nem árt.* Ezen belül a szubjektív jót sokan így fogalmazzák meg: *a saját érdekem, hogy mások érdekeit ne vegyem figyelembe.* Ez a tézis teljes mértékben önzonos a piacgazdaság és a versenyre épülő társadalom elveivel. Ezzel szemben az objektív jó így értelmezhető: *a saját érdekem, hogy mások érdekeit figyelembe vegyem.* Ez a gondolat megegyezik az együttműködő társadalom és a közvetlen demokrácia elveivel. A platóni négy sarkalatos erény közös halmaza definiálhatja a szellemi autonómia működési módszertanát: *bátorság, igazságosság, mértékletesség, bölcsesség.* De mindez mit sem ér, ha torz az önreflexiónk, és nem tudjuk érdemben felülvizsgálni megerősítési torzításainkat. Szellemi autonómia nélkül maximum befogadók lehetünk, alkotók aligha...

Tanárként – számomra – ez egy fontos indikátor.

(∴) **Kapitány Gábor:** Az Ati által idézett Martin Walser-szöveggel („Uralkodni magadon nem más, mint az érzelmek meghamisítása”) csak részben értek egyet. Azt tökéletesen megértem, hogy az esetek nagy részében a magunkon való uralkodás: elfojtás, és az valóban hamis eredményre vezet, ha a többiekhez, a helyzethez való alkalmazkodásból, mások szempontjainak való alárendelődésből érzelmeinkkel ellentétes magatartást erőltetünk magunkra. De az „uralkodni *magunkon*” számomra pontosan azt jelenti, hogy *nem* más szempontjai uralkodnak rajtunk, hanem a sajátjaink. Az pedig egyáltalán nem baj. A kifejezés azt is sugallja, hogy bensőnkben több alany van egyszerre (= az egyik uralkodik a másikon), s amikor valóban magunkon uralkodunk, akkor nem elfojtunk valamit, ami a személyiségünk lényegéhez tartozik, hanem egyik „énünk” figyelmezteti a másikat egy szélesebb nézőpont alkalmazásának szükségességére. S az eredmény jó esetben (a személyiség egyik részének az elfojtása helyett) a személyiség különböző részeinek szintetizálódása egy maga-

sabb szinten, amely szintre éppen az önuralom (a partikuláris részeink feletti uralom) emeli fel az embert.

Ati említi a platóni négy sarkalatos erényt, s ezek valóban fontosak, az itt említett „önuralom” megvalósulásában ezeknek is szerepük van. S mind a négy valóban fontos erkölcsi pillér. A (szellemi) *bátorság* valóban nélkülözhetetlen alapja a szellemi autonómiának. A *mértékletesség* a végletek kerülése révén játszik szerepet benne: amikor valami túlságosan, egyoldalúan eluralkodik a világban, a szellemileg autonóm ember az egyensúly jegyében elindul az ellenkező irányba. (S arra is a mértékletesség eszménye inti, hogy ne idillizálja-hamisítsa rózsaszínre, de ne is démonizálja-hamisítsa feketére a valóságot, amelyben jó és rossz mindig együtt van jelen.) Az *igazságosság* megköveteli, hogy soha ne alkalmazzunk kettős mércét: a szellemileg autonóm ember ugyanazokat az elvárásokat támasztja saját gondolataival, hiteivel és saját eszmetársaival szemben is, mint az ellenfelekkel. A *bölcsesség* fogalma annyiban több az okosságnál, a dolgok átlátásánál, megértésénél, hogy nemcsak az intellektus, hanem az ember egésze vesz részt benne, s ezért, miként a művészetben, a szubjektíve és objektíve igaz egyszerre, egymásra vonatkoztatva jelenik meg benne, s így a többi erény kibontakozásához is hozzásegíti az embert. S ehhez fontos még két, nem kevésbé sarkalatos erény: a *becsület-tisztesség*, ami ahhoz is kell, hogy a szellemileg autonóm ember önazonos, koherens tudjon maradni, és a *szeretet* képessége, mert a szellemi autonómia nem lehet öncélú, *szabadság*-küzdeme más embereknek az autonómiát korlátozni próbáló törekvéseivel szemben csak akkor jogos, ha az az Ember szerető *szolgálatát* jelenti.

Kapitány család, unokák

KAPITÁNY FOTÓK

206. o.

– Covid alatt
a sípályán
a kinti padra
sem lehetett
leülni

209. o

– Atlétikai VB

– Zavalán Izával
és festményével

– Yoko Ono
üzenete ma is
érvényes

– Én/Mi és a
nagy Valami

– Trollkodás

Emberi kapcsolatok, barátságok, rokonsági kapcsolatok, közösségek

(∴)

(∴) **Kapitány Ágnes:** Számomra kiemelten fontosak az emberi kapcsolatok, barátságok, közösségek. Az én egyik első „egyetemem” a Rábafüzesen eltöltött, háromtól hatéves korom közti időszak volt. Ez alatt a felnőtt mércével rövid, de a gyerek életében meghatározó három év alatt nem csak Rábafüzes összes lakóját ismertem meg (név szerint tudtam, ki kicsoda, mivel foglalkozik, hol lakik), de ami ennél sokkal többet jelent, hogy milyen bonyolult viszonyok vannak az egyes emberek között, ki miért kedveli a másikat, ki kinek szokott segíteni, milyen régóta tartó „viszályok” dúlnak egyes családokon belül, illetve a családok között. S minderről tulajdonképpen az én szüleim nem is nagyon beszéltek, többnyire mások sem, ezek az ismeretek jórészt kimondatlanok voltak. Amikor ma a négy és fél éves és nyolc és fél éves unokáink arcára és szemébe nézek, mindig eszembe jut, vajon mi minden látens tudás húzódik meg az ő fejükben.

Sokszor azt éreztem és érzem azóta is, hogy szinte látom, hallom az emberek fejében kavargó gondolatokat, érzéseket. Így aztán gyakran ösztönösen nem is csak arra reagálok, amit mondanak, hanem ezekre a ki nem mondott érzésekre is. Már gyerekkoromban is sokat morfondíroztam azon, ki mit, miért is csinált, s miért éppen azt és úgy. Az embernél valóban nincs érdekesebb és izgalmasabb világ.

Talán azért, mert a családban én voltam hármunk közül a legnagyobb testvér, talán azért, mert mindig is érzékelttem a többi ember legfinomabb rezdüléseit is... sokféle oka lehet, de pici gyerekkorom óta egyik alapkésztetésem, hogy segítek másoknak. Egyszerűen nem tudom elviselni a másik ember fájdalmát, szenvedését... még filmekben sem, nemhogy az életben. Nem tudok passzív kívülálló maradni ilyen helyzetekben, pedig néha talán erre is szükség lenne. Mint erről korábban szó volt, Sárváron, anyai nagyszüleimnél megtapasztalhattam a nagy családi közeg összefogó erejét, az összetartozás-tudatot, a kaláka jelentőségét. Amikor Velemben a családi nyaralót építettük, ennek a kalákának az ereje segített abban, hogy hét év alatt elkészült a ház, s persze azt is pontosan tudtuk, hogy a kaláka szabályai szerint mi is viszonzzuk a magunk lehetőségeivel a kapott segítséget. De így volt ez annak idején a disznótoros csomagok összeállításával is: láttam, ahogy gondosan mérlegelve összeállítják a különböző családtagoknak, rokonoknak küldendő pakkokat. Hasonló látens szabályok

működtek egy-egy haláleset kapcsán, főleg, amikor még otthon történt a halott felravatalozása. S hogy vidámabb dologról is szó essék, unokatestvéreink lakodalmára szinte mindig hivatalosak voltunk: a mintegy száz fős lakodalmaknak megvolt a kialakult ceremóniarendje; ahogy édesanyámék a nagynénikkel, nagybácsikkal összefogva süttöttek-főztek, készülődtek az ünnepre, pontosan tudva a menyasszonytánc szerepét, a fiúk-férfiak pedig közösen készültek a menyasszonyzöktetés megakadályozására.

A világ egyik legérdekesebb dolga az ember, az ember viselkedése, választásai, érzelmei, ambíciói, rokon- és ellenszenvai. Mi soha nem unatkozunk: bárhol járunk, újdonságként csodálkozunk rá az emberek összetett viselkedésére. S most Bori unokánk figyelmében örömmel látom ezt: még járni is alig tudott, de ha elmentünk vele a játszótérre, és ott megjelentek más gyerekek, szinte semmi más nem érdekelté attól fogva, csak a többi gyerek viselkedése. Ahogy mondtuk: Borika „mozi-zik”. S Borika most nyolc és fél évesen olyan pszichológiai és pedagógiai tudással rendelkezik, s olyan hozzáértéssel terelgeti négy évvel fiatalabb húgát és szuperaktív Alex unokatestvérét, hogy szemünk-szánk eláll a csodálkozástól. (Pontosabban nem is csodálkozunk, inkább elismeréssel tapasztaljuk, hogy mi mindenre képes már egy ennyi idős gyerek. Persze Máté is már egészen kicsi korában remek pszichológiai érzékeléssel rendelkezett, aztán felnőttként az addiktológia szakterületének egyik legkiválóbb pszichológusa lett: rendkívüli lényeglátással és empátiával kezel pácienseit.)

Már említettük, milyen nagy értéke az életünknek, hogy széles baráti kört mondhatunk magunkénak. Ezek között vannak sok évtizedes barátságok (a legrégebbiek még az általános iskola első osztályából), de aztán középiskolából, egyetemről, szakmai körökből, utazásokról; társadalmi helyzet, értékvilág, ideológiai, életkori és sok más szempontból is igen különbözőek ezek a barátaink; a közös elem az egymás iránti érdeklődés, a másik iránti tisztelet, megbecsülés. És nincs is annál nagyobb ajándék, mint amikor jó és mély beszélgetések alakulnak ki, „a lelkek találkoznak”. Gyerekeinktől is mindig azt kérjük, legyen időnk ilyen elmélyült beszélgetésekre.

- (∴) **Kapitány Gábor:** Egyeként mindig is nagyon hiányoztak a társak. Négyévesen írtam egy mesét, ami úgy kezdődött, hogy „volt egyszer egy egyszerűegy”, és aztán arról szólt, hogy kiderül: minden számnak van egy betűpárja: a nullának az O, a kettesnek a Z, az ötösnek az S és így tovább, csak az 1, az „egyszeregy” volt mindig egyedül. (Ahhoz képest, hogy már ismertem az összes betűt és számot, meglehetősen furá, hogy

miért nem volt az 1-es párja az I, de egyrészt úgy emlékszem, éppen ez lett a hepiend, másrészt a mese lényege az volt, hogy *nekem* nincs párom.) Bár sokat voltam és játszottam egyedül, nem lettem „magának való”, (ma is nagyon nehezen viselem az egyedüllétet); mindig is ácsingóztam a többiek után, gyorsan barátomnak próbáltam tekinteni, akivel akár egyszer is jót beszélgettünk, és aztán az iskolában nagyon szenvedtem attól, ha a többiek nem választottak be a focicsapatba (mert kövér voltam és ügyetlen), ha irigykedtek rám, ha csúfoltak, vagy verekedtek, piszkálódtak velem, hiszen az maga az elutasítás. Szelíd természetem volt, ezért elég könnyen kialakítottam egyfajta szerény viselkedést, aztán ez lett az állandó jelzőm.

Ezzel kompenzáltam, hogy éltanuló voltam (így aztán strébernek nem tartottak), és bár nem lettem soha népszerűségi középpont, azt hiszem, nagyjából szerettek, bár két-három barátomon kívül ezt nyolcadikig nem nagyon éreztem. Nyolcadikra már nagyon elegendő lett abból, hogy a csipkedési sorrend alján legyek, s amikor egy fiú (barátságosan, de kissé fájdalmasan) a vállamra csapott, visszakézből lekevertem neki egy pofont (életemben először ütve meg valakit igazán), ő akkor ahelyett, hogy nekem esett volna, ragyogó arccal összecsapta a kezét: „Kökszli (ez volt a gyerekek adta becenevem), te verekszeel!”, én pedig, s ezért a mai napig hálás vagyok neki (pedig azóta sem láttam, s így nem vallhatam ezt meg neki), azt éreztem, hogy úgy látszik, mégis szeretnek. De előtte is, utána is nagyon fontosak voltak nekem a többiek, úgy érdekelték, mint a legizgalmasabb történetek hősei; az osztály eseményeiről, mintha lovagtörténetek lennének, otthon egy régies kötésű nagy füzetbe képes krónikát írtam, s amikor beköszöntött a twist-, majd beatkorszak, s lefogyván megszabadultam a „dagi-dagi-daganat” szerep stigmáitól, lelkesen vetettem be magam a nemzedékemmel való azonosulás baráti ismerőseim körét egyre gyarapító rítusaiba. (Ezek a beatzenekarok látogatását, házibulikát, mozizást, a Dunán való kielboatozást, focizást, balatonozást és nagy vitákat jelentettek.) A másik nem is nagyon érdekelt, első általános óta (másodikban lettünk koedukált osztály); olvasmányaim alapján nagy, romantikus összetartozásról álmodoztam, de Ágiig senki sem volt alkalmas arra, hogy párt találjak benne. Az egymásra találással az egyéb emberi kapcsolatok jelentősége, pontosabban az öncélúan, csak az együttlétért vágyott kapcsolatok jelentősége számomra csökkent, pontosabban átértelmeződött, most már inkább a közös érdeklődés, a közös célok alapján a közös cselekvés értékét láttam a többiekhez való kapcsolódásban.

Érdekelni pedig mindhalálíg érdekelnek az emberek, Ágival minden nap beszélgetünk a környezetünkben állandóan jelenlévő emberekről éppúgy, mint az esetenként megpillantott idegenek viselkedési sajátosságairól. S fontos kérdés az is, hogy amikor úgy látjuk, hogy valaki segítségre szorul, azon miképpen tudnánk segíteni.

Az kezdettől megvolt bennem, és Ági példája csak felerősítette, hogy az ember ne csak kapjon a többiektől, hanem adjon, segítsen is nekik. Nagyon fontosnak tartottam, hogy jó legyek, de rájöttem, hogy az emberi kapcsolatokban a gyerekkorban kialakult félszegségem folytán sokszor túlságosan passzív vagyok, amikor pedig segíthetnék. Ágitól azóta is tanulom, hogy miként lehet másokkal valóban, aktívan jót tenni. Az emberi kapcsolatokat nagyon nehezíti többek között az érdekek versenye. A társadalom hierarchizáltsága, s abban az emberek eltérő helye; az eltérő értékek, ideológiák konfliktusgeneráló szerepe. Mivel az emberek nagy része nincs tisztában azzal, hogy *igazából* mire is van szüksége, nagyon gyakran kívánja el a másét (ez egyszerűbbnek tűnik). Ezekből aztán olyan érdeellentétek keletkeznek, amelyek akadályozzák a normális kapcsolódásokat. Hány barátság ment tönkre azon, ha valakinek a barátja olyanokkal próbált barátkozni, akiket ez a valaki ellenségének tekintett? Hány közösség szűnt meg, mert egyes tagjai korlátozónak kezdték érezni a közös ügyet? Ennek egyik alapja nyilván az, hogy az emberi ellentétek mindig is rombolták és feltehetőleg mindig rombolni fogják a kapcsolatokat. De külön felerősíti a problémát a mai világunkban uralkodó, s a fentiekben is már többször szóba került individualizmus. Ez az individualizmus az egyént az egójára redukálja, ezzel megnehezítve kapcsolódását a kisebb vagy tágabb közösségekhez, közös ügyekhez, célokhoz, s azt, hogy a másik embert, a többi embert ennélfogva mindezekben inkább társának, mint konkurensének tekintse. Mert egyébként az emberi természethez legalább annyira hozzátartozik a szolidaritás késztetése is, mint a versengése.

- (∴) **Cosovan Attila:** Az utcákon, a kertekben, a partokon, a hegyoldalakban nevelkedtem, nagyon sok szomszéd-baráttal együtt. Nyilaztunk, csúzliztunk, fociztunk, pingpongoztunk, birkóztunk, indiánosdiztunk, kutyáztunk... szóval mindent csináltunk, amit ma már sokkal kevesebben csinálnak. Sokszor összevesztünk, néha bunyóztunk is, aztán napokig nem beszéltünk egymással, majd megtisztulva és megkönnyebbülve újra örök barátságot fogadtunk egymásnak. Az első szexuális kalandjaink is az Iza-parti bozótosban voltak.

Aztán a nyári/téli szünetben, ha kimentem Rónaszékre, ott mindez folytatódott az ottani srácokkal, lányokkal. Én voltam a városi gyerek, akinek akkor menőnek számító, álló, orsós, szalagos TESLA magnója volt, óriási UNITRA hangfalakkal. Spontán diszkóbulikat szerveztem a kultúrotthonban, voltak segítők, az egész falu ismert, és persze én is őket. A szüleik szerették és tisztelték az én szüleimet, így minden feltétlenül adott volt, hogy nagyon komfortosan érezzem magamat. A nagyszüleim és rokonaim ilyenkor csak távolról vigyáztak ránk. Néha betoppantak a buliba egy-két melegebb ruhával, miközben „ellenőrizték”, hogy minden rendben van-e, nincs-e szükségünk valamire. A régi sóbánya nagy részét elöntötte a víz, egy akkor még gyönyörű bányatavat eredményezve. A tótól nem messze létrehozta egy sósfürdőt, mindenféle kezelésekkel kiegészítve. A szépséges fürdőkert a hegy aljában volt, kis bérelhető faházak sorakoztak a hegyoldalon. Ezekben a házakban folytattuk azt, amit az Iza-parton. A rokonaim (apám három testvére – Marika néni, Edith, Joty – akik Rónaszéken éltek) tisztában voltak ezzel, sőt ők intézték el a „házbérléseket”; mindenről gondoskodtak... nekem az volt a dolgom, hogy jól érezzem magamat. Otthon, Máramaroszigeten sokat dolgoztam – viszonylag kis korom óta –, segítettem apámnak a ház körül mindenben: favágásban, építkezésben, mindenféle javításokban, szerelésekben stb. Ezzel szemben Rónaszéken semmit nem csináltam, Belumama és a többiek mindentől megkíméltek, én pedig – valahogy – elviseltem, mert volt más dolgom. Meg kellett élnem a gyermekkor és kamaszkor összes viszontagságait, szépségét, fájdalmát. Sokat tapasztaltam az emberi kapcsolatok terén.

Többek között megtanultam lazán és eredményesen udvarolni, ami önbizalmat adott a későbbiekben is. Iskolaidőben elsősorban az osztálytársaim voltak a barátaim. Tizenkét évig egy osztály voltunk. A szomszéd- és osztálytárs-barátaim minőségileg egy szinten voltak, ami később egy nagy baráti társaságot eredményezett, nagyon sok házibulival megtűzdelve.

De voltak ellenségeim is. Az általános iskolában a magyar osztály(ok) sokszor verekedtek a román osztályokkal. Ezt nem részletezem. Mindenki tudja, miért. Általában az első sorban voltam, ha verekedésről volt szó. Kifejezetten háborús élményként élem meg ezeket a harcokat, melyeket a szünetekben vagy iskola után vívtunk meg, amolyan Pál utcai fiús lélektannal. Egyszer volt, hogy magamra maradtam, már nem tudom, miért, de a fiú osztálytársaim nem voltak mellettem, ellenben a lányok igen, és persze a román srácok, akik közrezártak és ütlegeltek...

a földön fetrengtünk, egymás haját markolászva húztuk, nyúztuk, téptük, ütöttük egymást, nem kímélve a kötelező uniformisainkat (egyenruháinkat) sem. Nem tudtam, de nem is akartam elmenekülni, mert a lányok visongva drukkoltak nekem, hol pánikszerűen, hogy: „*hol vannak a fiúk, szóljon már valaki, hogy Così egyedül van*”, hol pedig „*hajrá, jól csinálod, Zsiga*”. (Néha Così voltam, de legtöbbször Zsiga, amit egyik szomszédom ragasztott rám, és aztán az osztálytársaim is átvettek. Mai napig így szólítanak.) Ez volt életem legfelemelőbb tömegverekedése. Senki nem sérült meg annyira, hogy abból nagy bajunk legyen, de úgy néztünk ki, mint a porban fetrengő disznók, miután végre előkerült egy tanár, és feloszlatta a tömeget, néhány keresetlen tasli kíséretében. Felemelő volt, mert egyedül voltam, és mégsem tudtak legyőzni, hősnek éreztem magam... a veredés után a járásom is megváltozott, úgy vonultam végig a lányok előtt, mint egy büszke lovak a népmesében. Aztán a líceumban már nem verekedtünk, viszonylag jóban voltunk a román osztályokkal, sokkal inkább érdekelték – továbbra is – a lányok. Így lettek kevert párok, közös egyre nagyobb bulik és újabb barátságok is. Ezek a gyerekcsínyek is kellettek ahhoz, hogy egy életre megtanuljam azt, hogy az összes etnikai villongás alapja szinte mindig egy emlék, amit nem mi éltünk meg, hanem örököltünk, amely egy, a végtelenségig újratölthető agresszív tradícióban jelenik meg minden egyes generáció életében. Nos, ha van elfelejtendő tradíció, akkor az az ilyesféle tradíció, s a cél – a történelem kulturális szintű megismerése mellett – a múlt sérelmeinek az elfelejtése, és azok múzeumba zárása kell, hogy legyen. Ennek az életveszélyes verzióját a katonaságban, a forradalom alatt éltem újra... ahol újabb emberek léptek be az életembe, kínok között születő barátságok alakultak, amelyekről – akkor és ott – úgy gondoltuk, hogy egy életre szól, de szinte kivétel nélkül mind elillant. Talán azért is, mert nagyon messze vagyunk egymástól, de valószínűleg azért is, mert fájdalmas emlékek kötnek össze bennünket. Nem úgy az egyetemes élet, ahol egy új kontextusban, egy új szellemi minőségben új barátságok születtek. Ekkor már felnőttek vagyunk, az ízlésünk kezd kialakulni, az érdeklődési körünk definiálódik, kezdjük látni azt az életpályát, amit majd követni fogunk. Ez az az élethelyzet, ami elhomályosítja a múltat, a gyerekkori barátságokat, hiszen mozgásterünk már nem azonos, már nem ugyanazok a dolgok érdekelnek, mint akkoriban. Ekkor szembesültem azzal, hogy már tényleg továbbléptem. Sokszor szégyeltem ezt az érzést, hiszen már nem tudok minden esetben kapcsolódni a régi barátaimhoz. Már a nosztalgián kívül nincsenek közös

témáink. Szégyellem, hogy professzor lettem. A hajdani barátaim azt sem tudják, hogy mi a különbség egy tanársegéd és egy egyetemi tanár között. Nekik az adjunktus vagy docens szó sokkal magasabb szintűnek tűnik, mint az egyetemi tanár, de egyébként is kit érdekel mindez... De nemcsak a poros utcai barátaim nem tudják mindezt, hanem még az egyetemi évfolyamtársaim sem. Huszonöt évvel ezelőtt én sem tudtam. Az intellektuális eltávolodás nagy teher. Persze játszi könnyedséggel tudok bunkó „prolivá” és bunkó „paraszttá” válni. Pontosabban egyszerű, hétköznapi emberré, hiszen a nyelvi készletem még megvan hozzá, sőt az érzelmeimből sem halt ki. Gyuszi kocsmájában kiválóan érzem magam, ha képes vagyok azt az istenverte intellektuális távolságot porrá zúzni. Nem kell mesélnem nekik a Q1-D1 publikációk fontosságáról, a design-kommunikációról sem, és arról sem, hogy Magyarország egyik leghíresebb egyetemén vagyok Prof. Dr. ... nekik én csak annyi vagyok, hogy; „*jaj, Kölyök, Totykóm, Attilám, hogy te milyen szépen rajzoltál már egészen csepunka (azaz kicsi) korodban is*”. És kapok egy bokszolást a vállamba, vagy egy ölelést. Persze sok gyerekkori barátom és osztálytársam lett diplomás, akikkel könnyebben megy az intellektuális csörte... de a valódi emberré alakító kapcsolataim már befagytak, és ritkán veszem már a fáradságot, hogy lehettemmel és akaratommal felolvasszam őket. Nincs rá idő, mert éppen most is írok, ahelyett, hogy ott lennék, és a kocsmá előtt a kidőlt fa törzsén tét nélkül pletykálnék és röhögnek velük, miközben egymást szívatják, ahogy azt kell egy tisztességes falusi kocsmában. Meg fognak halni, meg fogok halni, és ez már így fog maradni, ezt jobb, ha tudomásul veszem, mint ahogy azt is, hogy négy évvel ezelőtt a legjobb egyetemi barátom, Szabó Laci agyvérzésben meghalt, akivel minden egyetemi, kollégiumi örültséget megéltünk, s ami valójában egy kopipésztje volt annak a „bunkó” énemnek, ami két évtizedig velem volt. Az egyetemen ugyanolyan alpári, hedonista bulikat csináltunk, mint régen. Meztelenül rohagáltunk a kóli folyosóján, fűtyiket festve a csajok ajtajára, majd az egykori teniszpálya kerítésére a balkonról kidobott alsógatyájáért kiküldtük Lacit, aki mint egy AC/DC-koncerten a tomboló közönség bűvöletében egy szálf@ban felmászott a kerítésre – nem kifejezetten józanon –, és lehozta a trófeát. Másnap rektori „intőt” kaptunk, de kit érdekelt. Legközelebb tortacsatáztunk a kollégium „aulájában”, mert Kosok szülinapi bulija volt. Én is az vagyok. Volt vagy hat óriási torta. Szegény Lajos bácsi, a drága portásunk – miután a fülkéje ablakán landolt egy tenyérnyi tortadarab – csak annyit mondott: „*Attilám, én azt hittem magáról, hogy ön egy szolid fiatalember, de úgy látom, csalódnom*

kellett.” Aztán négyen vagy öten egy kollégiumi zuhanyfülkében, tetőtől talpig csokisan, ruhástul zuhanyoztunk, név szerint Szabó Laci, Köles Vazul, Heim István és én. A kollégiumi nevelőtanárt, Iványi Lacit is próbáltuk betuszkolni, de ha jól emlékszem, nem sikerült. Igen, ez volt még mindig a kemény mag – az állatok –, még mindig ide tartoztam, pedig már huszonöt körül jártam... és ez még folytatódik hosszú éveken át, miközben észrevétlenül profi pénzkereső tervezőkké váltunk mindannyian, majd pedig szépen, lassan aggódó és gondos családos embereké. Ma már az egyetemi barátaimmal is ritkán találkozom. Szabó Laci halálának évfordulóját azért minden évben megtartjuk, és mint a vén kecskék – pedig még szinte mindenki pocak nélkül, fitten kerül elő a színpad mögül – nyalogatjuk a sós, édes-savanyú-keserű múltunk (indokolatlanul) idealizált darabjait. *Asta-i viata*, mondja a román. Vajon mindez ma a cancel culture, a woke, a metoo és társai korában hogy zajlik? Vajon milyenek ma a szabálykövetők, és milyenek a szabályszegő fiatalok? Hamarosan testközelből újra megtapasztalhatjuk, hiszen Iza lányunk már tizenhárom éves...

(☺) **Fenyvesi Bori:** Az emberi kapcsolatok, a barátságok kulcsfontosságúak az életemben. Középső gyerekként mindig volt testvérem. Mivel a gyerekkorom nagy részében hárman voltunk, nem dült bennem akkora vágy, hogy családon kívüli játszótársakat, barátokat találjak magamnak. Otthon mindig volt kivel játszani, vagy éppen volt kit megkérni, hogy hagyjon békén. Az első otthonunk Zuglóban egy nagy társasházban volt, aminek az udvarán elvéve találkoztunk gyerekekkel. Talán egy gyerekes család lakott még ott rajtunk kívül, a Melindáék. Az első óvodámban is volt egy lány, Dia, akivel néha ovin kívül is játszottunk, majd a Waldorf-oviban találkoztam első szerelmemmel, Gergővel. Az iskolás éveimben is jellemzően egy-két igazi barátom volt. Az első két-három évben Julika, utána Eszter és Nóri, később az Adri, majd jöttek a fiúk, akik kiszorították a látóhatáromról a lányokat egy időre. Az első nyolc osztályban az iskolai közösség és a lovas társaság jelentették nekem a társadalmat, az iskolai gyerekek állandóan a látómezőmben voltak, míg a lovas közösség egy külön buborékvilágot jelentett, ahol hétvégente, de főleg nyáron léteztem. Gimnáziumban úgy éreztem: az osztályból mindenki a barátom, legalábbis én úgy tekintettem rájuk. Felnövekedésemmel párhuzamosan a baráti köröm is megnőtt, egyre több közösséghez tartoztam, valamelyikhez csak kicsit, valamelyikhez nagyon. Az egyetemen tovább tágult ez a kör. Ott is hasonlóan mindenkit legalább látásból

ismertem, minden jelentős eseményen, bulin lehetett velem találkozni. Ez a kiterjesztett ismerőség olyan volt, mintha miénk lenne a város; mindenhol ismerősökbe botlottam. Ha őszinte akarok lenni, minden egyes ilyen tudatos vagy véletlen találkozás melengette a szívem. Furcsa, de jó volt, hogy a folyosókon folyton köszöngettem, és hát akárhányszor mentem el akár ugyanamellét az ember mellett, muszáj volt köszönnöm neki (lehet, hogy ezt csak én éreztem így). Az iskolatársaimmal töltött tizenhárom év elszakíthatatlan hálóval tart össze minket, akkor is, ha csak nagyon ritkán találkozunk, nem felejtődik el az a közös tér, amiben mi egy nagy családként léteztünk. Hasonlóan az egyetemi kapcsolataim is erősek maradtak, de ott csak 5-8 évünk volt összeszövődni. Az osztálytanítóm egyszer már felnőtt koromban azt mondta nekem, hogy gyerekként olyan voltam, mint a Nap; derűs, kedves és stabil, aki tartja a körülötte lévőket. Távol áll tőlem az önfényezés szokása, nem azért írom ezt le, csak érdekes, hogy gyerekként engem ő így látott, és mostanra már néha én is így látom magamat a kapcsolataimban. Például, ha a családban betöltött szerepemre gondolok, tartófalnak érzem magam. Egy olyan valakinek, aki kiszámítható, stabil, nyugodt, (többnyire) békés, teherbíró. Ez már megszokottá vált, így is kezelnek engem. Végül is szeretek tartófal lenni, bár sokszor nagyon fárasztó. A földrengéseket nehezen viselem, de most már van egy másik tartófal is mellettem; így könnyebb. Társaságkedvelő ember vagyok, nekem fokozottan fontos, hogy közösséghez tartozzam, ezért van, hogy nehéznek érzem a szabadúszó, home office-ban dolgozó életmódot. A kisebb nagyobb családi formációk mellett a lazább kötődésű, de meghatározó közösségem a volt iskolámhoz fűződik, ahová a gyerekeink járnak. Ez a hely még mindig oázisként működik az életemben, egy olyan közösség, ahol szívesen látnak, ahol szeretek lenni, és amiben szeretek tevélegesen részt venni.

Emellett kisebb baráti társaságok alakultak ki, akikkel igyekszünk minél aktívabb kapcsolatot tartani. El is gondolkodtam, hogy milyen lenne egy olyan esemény, amire meghívnánk az összes barátunkat, hogy megismerjék egymást... hát, azt hiszem, több esküvői helyszínt kéne egybegyűrní, hogy ez megvalósulhasson. Gondolatkísérletnek érdekes... de valójában, ha nem figyelünk, alig marad időnk magunkra, hogy csak úgy legyünk. Ha az emberi kapcsolataimra gondolok, egy növekvő szövetedék (divatosabb szóval hálózat) jelenik meg a fejemben, amit rugalmas zsinórok tartanak össze, és tagjait egymásra ható gondolati, szóbeli vagy cselekvési impulzusok folyamatos mozgásban tartják. Egy élő szövet, amibe minden elemet igyekszem jól bekötni, és vigyázni rá.

– Ágnes édesanyjával
és nagyobbik testvérével

– Kapitány család – Nagycsaládi találkozó

KAPITÁNY FOTÓK

217. o.
– Egyetemi kollégák

218. o.
– Nagyszülők, szülők, gyerekek
– Laci (apa), Bálint és Zsolt (testvérek), Éva (anya)
– Éva és Tomi esküvője (szülők, rokonok, barátok)
– Bori és Ati esküvője (szülők, testvérek, unokatestvérek, rokonok, barátok)
– Vazul és Évike bulija (szóljonhangosan a zének)
– Szabó Laci és Ati
– Bori és Ati, amikor még külön utakon jártak

COSIBORI FOTÓK

A generációk kapcsolata (transzgenerációs hatások)

(∴)

(∴) **Kapitány Ágnes:** A generációk kapcsolatában talán az egyik legfontosabb dolog a tudás- és tapasztalatátadás lehetősége. Engem gyerekkoromtól fogva mélyen érdekelt, szellemi izgalommal töltött el, hogy hallgathassam a felnőttek beszélgetését, akár a hozzánk látogatókét, vagy akikkel a postán, a boltban, bárhol találkozhattam. Mindmáig nagy kincsnek tartom, ha meghallgathatom idősebb kollégák, ismerősök, barátok tapasztalatait, de ugyanilyen fontos számomra, hogy a fiatalabbak hogyan látják a világot, hogyan érzékelik, értelmezik a dolgokat. Az egyetemi oktatásban is az az érdekes, hogy ez nem egy egyirányú folyamat a tanártól a diák felé, hanem a tanár legalább annyit tanulhat a „hallgatóitól” (micsoda ostoba kifejezés ez a „hallgató”!).

A kutatásainkban nem véletlenül alkalmazzuk a mélyinterjú módszereit, legyen szó akár a *Túlélési stratégiák*, az *Alternatív életstratégiák* vagy a *Magyarságszimbólumok* könyvünkről: ezekben is a különböző generációk tapasztalatanyaga, élményvilága s annak átadása érhető tetten.

Misi fiunk gimnáziumi történelemoktatása úgy kezdődött, hogy tanárunk azt a feladatot adta nekik, készítsenek magnós interjút valamelyik idősebb családtagjukkal. Misi az én édesapámat választotta, és édesapám az interjú során olyan dolgokról mesélt neki, amelyek addig szinte alig kerültek szóba. Közvetlenül lehetett érzékelni a történelem jelenlétét. A történelem jelenlétét persze sokféleképpen lehet érezni, az egyes nemzedékek tapasztalatai többféleképpen is átörökíthetők. Bár a háború után csaknem egy évtizeddel születtem (ami mai szemmel nézve persze semmi), s közvetlen háborús élményeiktől a körülöttem lévő felnőttek igyekeztek megővni bennünket, de a háború hatása, következményei ott vibráltak a levegőben. A nagyszüleimnél, Sárváron volt egy szépen kialakított zöldésgespince, nyáron az aludttejcsaprotkat is ennek lépcsőire tették le hűlni... hogy aztán ezt a pincét használták-e légópinceként, vagy sem, azt már nem tudom, de mindenesetre akárhányszor arra jártam, mindig az jutott eszembe: ha jönnek a bombázó repülőgépek, oda kell gyorsan befutni, elrejtőzni. Rábfűzesen – négyéves lehettem – egyik alkalommal tűz ütött ki, talán valami szénakazal gyulladt fel; jöttek a sisakos, egyenruhás tűzoltók, s én meg voltam győződve róla, hogy kitört a harmadik világháború. Aztán persze később, nagyobb koromban már nyíltabban beszéltek előttem ezekről a háborús élményekről, az ötvenes évek világáról, s nem-

csak a háború rettenetét tanulhattam meg tőlük, hanem rengeteg olyan hasznos tudást is: miként lehet túlélni ezeket a mindenkit próbára tevő időszakokat; hogyan lehet a semmiből is ételt varázsolni, milyen gyógynövényekkel lehet kisebb betegségeket gyógyítani; hogyan lehet meglévő tárgyából újat, hasznosat, szükségeset létrehozni. S máig feledhetetlen egyik idősebb, világjárt kollégánk válasza, amikor megkérdeztük tőle, hogyan lehet azt a bámulatot szellemi frissességet megőrizni, amivel ő rendelkezik, s kapásból, pontokba szedve hosszan sorolta, mindazt a fizikai és szellemi tényezőt, ami tapasztalatai szerint hozzájárul ehhez az „örök fiatalsághoz”.

Rendkívül károsnak tartjuk az idők „gettóba” zárását. Sajnos az idősothtonok, nyugdíjasklubok a legjobb szándékok ellenére is ilyen zárványszerűen működnek – a többnyire igen idős emberek jószerint csak egymás társaságában vannak –, ami nagyon károsan hat a benne résztvevőkre, és egyáltalán nem nevezhető természetesnek. Üdítő kezdeményezésnek tartjuk, amikor például idősothont és óvodát együttesen működtetnek, biztosítva ezáltal a különböző generációk közvetlen és intenzív kapcsolatát.

Nekünk a baráti körünk nemcsak társadalmi helyzet, szakma, ideológia, értékvilág szempontjából sokszínű, hanem életkor szempontjából is. Vannak közöttük 90-92 évesek, vannak természetesen kortársaink, de a gyerekeink generációjához tartozók is.

(∴) **Kapitány Gábor:** A jelen világtársadalmának egyik nagy manipulációja a generációk egymás ellen hangolása, illetve annak a tévképzetnek a terjesztése, hogy az egyre újabb s újabb generációk között mind áthidalhatatlanabb szakadékok vannak. Ezt a technológiai-civilizációs fejlődés túlhangsúlyozása segíti: ezen felgyorsult fejlődési ív, s az élet új elemeit illető hozzáértés eltérő foka valóban jelentős különbség, de jelentősége csekély azokhoz az egyéb vonatkozásokhoz képest, amiben nincs lényeges különbség az egyes nemzedékek között. Az etikai képességek, a jellemvonások, a személyiség sajátosságok, a szellemi képességek és még hosszan sorolhatnánk... vagyis az egyes emberek közötti különbségek, megosztó tényezők nagyon is hasonlóak minden nemzedékben (és ez feltehetőleg így volt és így lesz mindig). Valamennyien ugyanannak az emberi fajnak a tulajdonságaiban osztozunk. Az eltérések inkább az egyes egyének, illetve az egyes társadalmi-kulturális csoportok között vannak: a gyermekeink vagy az unokáink generációjának egy-egy tagjával így esetenként sokkal több lehet bennünk a közös, mint saját nemzedékünk egyes tagjaival.

De a nemzedékek közti hasadás ideológiájának felerősödése nem véletlen, hiszen a jelen igazságtalan társadalmi viszonyainak fenntartása szempontjából nagyon előnyös, hogy ezzel el lehet fedni a különböző nemzedékekben közös érdekeket, és a társadalom kritikáját át lehet terelni például a nemzedékek ütköztetésévé. A „nemzedékek harca” (vagy akárcsak egymástól való idegenkedése) ugyanúgy félrevisz a lényegtől, mint az egyéb, nem a viszonyok lényegéről szóló ellentétek: a nemek szembeállítás, a pártpolitikai csatározások, a nemzeti, vallási, etnikai ellentétek felszítása.

A nemzedéki különbségek túlhangsúlyozásával s a mindenkori *újdonosság* preferálásával úgy tűnhet, mintha nem a kétszáz év óta domináló társadalmi rend (a kapitalizmus) lenne az uralkodó valóság, hanem mindig valami teljesen más születne, jóllehet az alapját és lényegi hajtóerejét képező profitorientáció valójában és lényegében változatlan. (Másképpen, ha az „új”-at mindenekfeletti értéknek tekintjük, ezzel a korábban a rendszert ért kritikákat is idejétmúlnak, elavultnak lehet nyilvánítani, megnehezítve, hogy a különböző nemzedékek rendszerkritikus tapasztalatai egymással találkozzanak, szintetizálódhassanak.) Szóval a nemzedékek közti szakadék hangsúlyozása több szempontból is egyik hatékony eszköze lehet a rendszer fenntartásának.

Mi, a beatgeneráció tagjai annak idején aztán igazán elhatárolódtunk az előttünk járt nemzedékektől, még a közvetlenül előttünk született rock-nemzedéktől is... és úgy éreztük, életérzéseink bennünket viszont nagyon is összekötnek. Később derült ki, hogy az egész nemzedéki összetartozás illúzió, amelyet karakteres divatjegyeivel a show-biznisz termelt ki bennünk. Ugyanazokért az (új) zenéért rajongva, a külső megjelenés ugyanazon (új) jegyeit (fiúknál hosszú haj, trapéz nadrág, lányoknál miniszoknya stb.) tartván szépnek, ugyanazon (új) magatartási stílusokhoz igazodva, egymás iránt hasonlóságaink okán mintegy zsigeri rokonszenvet érezve, azt hittük, mi aztán igazán (generációs) közösség vagyunk, új, tiszta szívű közösség, aki nem fog olyan ostobán és ártalmatlanul élni, mint a korábbiak. De nem. A mi nemzedékünkben is ugyanúgy újratemelődték azok az éles szembenállások, eltérő útvállalások, szerencsés és szerencsétlen életsorsok és különböző magatartástípusok, mint az előttünk és az utánunk járókban is. A nemzedék nem igazán releváns közösségforma. De éppen ezért is fontosak a nemzedékek közti kapcsolatok. A nemzedékek közötti normális viszony a kölcsönös tapasztalatátadás: a fiatalok nagyon sok mindent megtanulhatnak az előző nemzedékek tapasztalataiból, tudásaiból és tévedéseiből is, de az idősebbeknek is folyton tanulni kell

a fiataloktól, azok új tapasztalataiból, tudásaiból és tévedéseiből, hiszen megjelenvén azok is rögtön részei lesznek annak az életvilágnak, amelyet az ember élete végéig figyel, megél, amelyhez viszonyulni az életet jelenti. Ha (arra hivatkozva, hogy „ez már nem a mi világunk”) bezárulunk ezek előtt, akkor az életből lépünk ki (pedig erre ráérünk akkor, amikor ténylegesen meghalunk).

Ági szokta mondani, hogy az ember nagyszülein és unokáin keresztül a történelmi időfolyam akár százötven-kétszáz évével is testközeli kapcsolatba kerülhet; ahogy nagymamám elmesélte, hogy az ő nagypapák tanyáját hogyan gyűjtotta fel Rózsa Sándor, ahogy eljutottak hozzám az ükapám által eldugott Kossuth-bankók, ahogy a nagyapámtól igazi tizenkilencedik századi vicceket hallhattam, megérezhetvén ezekből ama régmúlt kor szellemét, vagy ahogy én mesélhetek unokáimnak a szocialista néphadseregben vagy egy szovjet-orosz falusi építőtáborban szerzett élményeimről... és másfelől, ahogy unokáimon keresztül elképzelhetem az ő huszonegyedik századi jövőjük egyes vonásait... éppen ezeken a nemzedéki érintkezéseken keresztül lesz az ember jelen nemcsak a saját létidejében, hanem a történelemben is.

(∴) **Cosovan Attila:** A verseny és az együttműködés. A szüleim, nagyszüleim, s egy kicsit még a dédszüleim is megtanítottak erre-arra. Majd sok mindent megkérdőjeleztem. Azt hittem, jobban látom, azt hittem, már erősebb vagyok, azt hittem, ezt jobban csinálom. Lehet. Egy ideig apám megmondta, hogy mit és hogyan kell valamit megcsinálni, aztán szép lassan elkezdett bennem bízni, és elfogadta az ötleteimet. Eleinte én tartottam neki (mondjuk, a munkadarabot), aztán már ő tartotta nekem. A családon belüli versengés, ha párosul a feltétel nélküli szeretettel, akkor az egy biztonságos életre, életképességre nevelő inkubációs közeg, hiszen egy idő után a legkeményebb belső verseny is átcsap együttműködésbe.

A generációk közötti kapcsolat nem más, mint az étellel való szembenézés. Kapcsolatok, kapcsolódások, kapcsolatteremtés nélkül halálra ítélt individuumok vagyunk. A gépek ugyan segítenek nekünk, de nem képesek szeretni bennünket. Mi azonban arra is képesek vagyunk, hogy a gépeinket is szeressük, ami persze sokszor aberrált viszonyhoz vezet, hiszen rengeteg olyan eset van, amikor valaki, mondjuk, a saját autóját mindennél és mindenkinél jobban szereti, félti és vigyázza.

Azt szokták mondani, nem mi vagyunk a tárgyainkért, hanem ők vannak értünk. Ez jól hangzik, de sajnos téves. Azok a tárgyak azért

léteznek, mert mi úgy döntöttünk, hogy létezzenek. Nem maguktól jöttek létre, hogy bennünket szolgáljanak. Éppen ezért alakul ki a tárgyaink iránt egyfajta természetes gondoskodás, ami aztán átcsaphat túlzásokba, zárójelbe téve mindazokat az organikus lényeket, amelyek létrejötte és fejlődése elsősorban nem rajtunk múlik. A mai piacgazdaság termékesít mindent, miközben szükségszerű velejárója nem más, mint az ember csúcstermékesítése. Az ember csúcstermékesítése egyenlő az ember elmagányosodásával. A délibábszerű optimalizált pszeudo-kapcsolatok felülírhatják a sok gonddal és törődéssel járó valódi kapcsolatainkat. Közvetlen kapcsolatainkat is, nem beszélve a szélesebb generációk közötti kapcsolatainkról, hiszen azok teljesen eltűnhetnek terhessé válásuk nyomán. Egyelőre – úgy néz ki – az emberi társadalomnak nagy szerencséje van a kritikus pillanatokkal (születés, betegség, baleset, háború, halál), ugyanis ezek a pillanatok megértetik velünk a valódi hús-vér kapcsolódások nélkülözhetetlenségét, miközben éppen ezek a kritikus pillanatok teszik egyértelművé a generációk közötti átjárhatóságot.

(∴) **Fenyvesi Bori:** Nekem gyerekként az egyik hangsúlyos tapasztalatom az volt, hogy az idősek szigorúak. Úgy tűnt, a nagy átlag nem kedveli a gyerekeket, a hangoskodást, viháncolást, zűrzavart, ami a gyerekek társaságával jár. Pofákat vágnak, megbotránkoznak, levegőnek néznek, mintha ők nem lettek volna szülők vagy gyerekek. Voltak ellenpéldák is természetesen, akiket örömmel töltött el, ha láthatnak és taníthatnak egy energikus, tettekre kész gyereket, de nem mindenki rendelkezik olyan típusú türelemmel, amire egy gyerek mellett szükség van. Napjainkra eléggé átformálódtak és kibővültek a társadalmilag elfogadott gyermeknevelési alapelvek és szokások. A katonás szigortól a határok nélküli szabadságig ki lehet próbálni, ki mit tart működőképesnek. Így már talán kevesebb „gonosz néni/bácsi” fakad ki, ha egy gyerek például hallható hangerővel szólal meg egy üzletben. De persze fontos (talán a legfontosabb) az empátia és az érzelmi intelligencia fejlesztése minden generáció esetében, hogy békésen tudjunk egymás mellett élni.

Szerintem az az ideális, ha az idősek nyitottak tudnak maradni a gyerekekre, és keresik a valódi kapcsolódást velük. Megpróbálják felkutatni magukban a gyermeket, és így tudnak követendő mintául szolgálni, egymástól kölcsönösen tanulni; akár a szükséges határok betartásáról legyen szó, vagy éppen egy szerepjátékról.

Ati anyukája és az én anyukám minta lehetne ebben sok idősebb embernek. Ati mamája teljes együttérzésben főz, süt és beszélget a gyerekekkel, mély figyelemmel tud lenni irányukban, ha mi hagyjuk, azaz látó- és hallótávolságon kívül kerülünk. Anyukám pedig bármilyen játékban, társasozásban benne van; volt olyan nyár, amikor indiánok voltak egy egész héttig: apukám, anyukám, Iza és Max. Indián neveket adtak egymásnak (Szürke Bölény, Vörös Felhő, Fürge Szellő és Szédült Pocok), mindig tüzet raktak, sütöttek rajta, és tipit építettek a kertben. De más szerepjátékokban is nálunk jóval könnyebben merültek el együtt.

Szerencsés helyzetben vagyunk, mert gyerekeink kiskoruktól imádnak a nagyszülőkkel lenni. Olyankor alig várják, hogy eltűnjünk a színről, hogy ők legyenek a fókuszban. Egy nagyszülő más szintű figyelmet tud szentelni az unokáinak, mint a szülő a gyerekeinek, több benne a szabadság és az önfeledt öröm, persze ennek feltétele, hogy jó kapcsolat legyen a szülők és az ő szüleik között.

A gyerekkoromban volt rá próbálkozás, hogy a nagymamámmal együtt lakjunk pár évet. Nem sült el jól, de ő nagyon nehéz eset volt. Ati családjában több példa is előttünk áll arra vonatkozóan, hogy mik a jó és rossz oldalai egy többgenerációs együttélésnek. Mindezek ellenére mi most együtt élünk – anyukám, nagymamám, volt, hogy a bátyám is, és most leszünk úgy is, hogy apukám. Sok szkeptikus reakcióval találkozunk, amikor valahol szóba jön ez a téma. Azzal védekezünk, vagyis inkább érvelünk, hogy mi is szkeptikusak vagyunk, nem állítjuk, hogy tudjuk a tutit, és nem vennénk rá mérget, hogy biztosan életünk végéig minden tökéletesen fog működni így, de rugalmasak vagyunk, amennyire csak tudunk, és közben megteszünk mindent, hogy jó legyen az együttélés. Segítjük egymást, és igyekszünk kevés elvárást támasztani egymással szemben. Egy házban élünk, de mindenkinek van külön lakrésze, külön bejárattal, viszont a lépcsőház összeköti a privát zónákat. Nagymamám *mindig* itthon van, egyedül nem tud kimozdulni már. (Szokta magát házőrző kutyának és rosszabb napjain kiverit macskának nevezni.) Így mindig van, aki átvegye a csomagokat, a postát, vagy a gyerekekre figyeljen lelki szemével. Mi pedig anyukámmal felváltva vásárolunk neki, feladjuk a lottóját és hasonlókat. Én szoktam heti rendszerességgel takarítani nála, és ha szüksége van rá, akkor fuvarozom orvoshoz, fodrászhoz stb. Anyukámat unokázásra szoktuk megkérni, ami a legnagyobb segítség nekünk. Bár ahogy a gyerekek nőnek, egyre önállóbbak, de mély megnyugvással tölt el minket, hogy elviekben szinte bármikor akár mindketten elmehetünk itthonról. Viszont olyan nincs,

hogy csak mi lennénk az egész házban. A házzal kapcsolatban felmerülő ügyeket mi intézzük, a házat és kertet karbantartjuk, rendezzük, amit kell, és mindig újítunk is valamit.

Az utóbbi időben több olyan könyv is került a kezembe, ami az örökölt sorsunk létezését és működését járja körül. Már tudományosan is alátámasztották, hogy transzgenerációsán örökítjük tovább a feldolgozatlan traumáinkat; eddig jellemzően abban bízunk, hogy ha valahogy elnyomjuk magunkban a fájdalmat, már az utódainknak nem kell szenvednie tőle. Csak hogy belénk ég minden jó és rossz esemény, amin keresztül meggyünk, a részünkké válik, hatással van a testtartásunkra, gondolkodásunkra, túlélési stratégiánkra, konfliktuskezelésünkre stb. Ez pedig átragad a környezetünkben felnövőkre, vagyis az utódainkra is. A mi családjunkban is bőven akadt trauma és tragédia is. Talán az egyik legnagyobb apukám apukájának fiatalkori öngyilkossága volt. Ez az életesemény mély nyomot hagyott a családban. De szinte minden felmenő rokonunk életében voltak komoly nehézségek; családi nem elfogadás, alkoholizmus, rákos megbetegedések viszonylag fiatalon, korai halál, gyerekként eltartani a családot, cselédként élni, diktatúrában túlélni, halálukig ápolni a szülőket, tizennyolc évesen szülővé válni. Ezek mind különböző mértékű nehézségek, súlyok az életünk mérlegén.

Én a megoldást a *megismerés, megértés és felismerés* lehetőségében látom. Pszichológiai alapvetés: ha meg akarjuk érteni önmagunkat, akkor fel kell fejtenünk a családi múltunkat, megismerni a történeteket, megérteni a folyamatokat, döntéseket, és tudatosítani azokat. Ezzel elindulhatunk a feldolgozás útján, ami a valóban önálló identitásunkhoz vezet; nem ismételve a korábbi rossz döntéseket. A hibáztatást a megbocsájtás váltja fel és a felszabadulás a tudatalatti terhek alól. A kövek áthelyezése a mérleg pozitív oldalára. Ez egy életfeladat, nekem vállaltan az.

Ati és én is különböző generációhoz tartozunk (X és Y), tizenöt év a kor-különbség köztünk. Én 24 voltam, amikor őt megismertem, ő pedig 39. Más életszakaszban voltunk, de sem emberileg, sem fizikálisan nem éreztük a korkülönbséget. Ami nehéz volt: felnőni az ő barátaihoz, kollégáihoz, majd a gyermekvállalással kiszakadni a saját korosztályomból (akik még bőszen egyetemre jártak), és szülővé válni 25 évesen. Akkor még a kortársaim/barátaim között, az aktuális közösségemben nem voltak más gyerekesek, a családban a testvéreink közül is nekünk Atival lett először kisbabánk; az én generációmban nem nagyon voltak közvetlen minták és friss tapasztalatokkal rendelkező szülők. Ha rátaláltam

egy hozzám hasonló szülőtársra, folyamatosan csak kérdeztem, ezzel igyekeztem bővíteni az aktuális tudásomat, amit leginkább a saját gyerekkori élményeimből és könyvekből merítettem. A család nyugalmat sugárzó jelenléte és vigyázó kezeik megágyaztak a szülői identitásom kialakulásának, amit részükről a nevelési elképzeléseink tiszteletben tartása kísért. Új szintre és egyben új időskira lépett a kapcsolatunk szüleinkkel, melyben ők szülőkből nagyszülők, mi pedig gyerekeikből szülőkké léptünk elő.

(∴) **Kapitány Gábor:** A nemzedékek összhangjának kulcsa is szerintem az, hogy az ember őrizze meg magában minden (korábbi) életkorát, és igyekezzék kellő mélyen beleképzelni magát a későbbiekbe. És akármelyik nemzedékhez tartozik, találja meg, hogy neki miért van szüksége a más generációkhoz tartozókra. Vagyis megint ott vagyunk: tekintse a másik embert önmaga gazdagítójának.

A nemzedékek egymásra találását sok esetben egyes tagjaik személyiség össze nem illése nehezíti. Nem a nemzedékek nem tudnak együttműködni, hanem egy konkrét meny és anyós, vő és após, vagy akár valaki a saját szüleivel/gyerekeivel. Ahol ilyen konfliktusok vannak, ezt nem általánosíthatjuk nemzedékek közti értetlenséggé. De mint szó volt róla, a mai korban szinte közhelyé vált, hogy a nemzedékek együttélése csak káros, akadályozó lehet. Pedig éppen hogy az a természetes, ha a nemzedékek együtt élnek (hiszen a Földön valóságosan együtt él, együtt létezik – a nemzedéket harminc évben mérve is – egyszerre legalább három-négy nemzedék). A baj inkább a mai életformákkal, az életszervezés módjaival van. Nem szükségszerű, hogy egy másik nemzedék (tagjainak) léte az életünkben betolakodás, beavatkozás legyen. (Azt mindenképp el kell kerülni.)

Valahogy úgy van, hogy míg a korábbi nagycsaládok bizony sok esetben (de nem feltétlenül mindig) számos korlátozást vittek a fiatalok életébe, ma éppen fordított a helyzet: a nukleáris családok léte az idősek számára jelent gyakran fájdalmas kirekesztést.

(∴) **Fenyvesi Bori:** Tetszik a gondolat és a kifejezés, amit Gábor így fogalmaz meg: „a nemzedékek összhangja”. Egy bölcs társadalom képét vázolja fel előttem, amiben a különböző korú emberek egymás támogatói, és tanítóként tekintenek egymásra, generációktól függetlenül. Olyan emberek, akik belátják és képesek átérezni már fiatalon, hogy ők is lesznek egyszer idősek. Talán az ilyen emberekre mondják, hogy idős lelkek.

– Ágnes és a gyerekek

KAPITÁNY FOTÓK

227. o.

- Dédnagymama (Klára), Nagymama (Éva), Anya (Bori), Gyermek (Iza)
- Belumama (Izabella), Rózsitata (József), nagynéni (Edith)
- Anya és fia (Margaréta/Margó – Ati)
- Mama (Gizella) és Tamás (Atitesó)
- Tató (János) és Tamás (Atitesó)

228. o.

- Táti/Apu (Miklós), Ati, Max
- Apa (Laci), Éva (Anyu), Bori, Ati, Iza + Ábel és Barnabás (Bori féltestvérei)
- Bori, Iza, Mámi/Anyu, Max, Táti/Apu
- Tamás és Ati (tíz év korkülönbség)

COSIBORI FOTÓK

A felnőtté válást meghatározó élmények

- (∴) **Kapitány Ágnes:** Számunkra a felnőtté válás elsősorban a felelősségvállalást jelenti. S a kellően összetett tapasztalatanyag birtoklását. Ez a folyamat voltaképpen soha nem fejeződik be, halálunkig tart, és minden életszakasznak megvan a maga kihívása, előrelépése, krízise ebben a hosszan tartó folyamatban. A gyereklétet gyakran szembeállítják a felnőtté válással.

Ha azonban az ember egységként tekint az életére, akkor felnőttként is megőrizheti mindazt a szellemi frissességet, egyedi látásmódot, és jó esetben életenergiát, dinamizmust, amivel egy gyerek rendelkezik. Nem az jelenti tehát a felnőtté válást, hogy elveszítjük, lezárjuk a gyerekkorunkat, hanem az, hogy képesek vagyunk annak hozadékait integrálni a személyiségünkbe, az életutunkba.

Vannak persze jelentős ugrások ebben a folyamatban. Számomra ilyen volt, amikor hatévesen egy kis faluból (Rábafüzes), annak ismerősökkel teli világából átkerültem a nekem akkor nagyvárosnak számító Szombathelyre, első osztályba, ráadásul úgy, hogy a lakásunk és az iskola között jó félórányi gyalogút volt a távolság. Néhányszor megmutatták az utat, aztán egyedül kellett mennem. Máig emlékszem, milyen kihívást jelentett egyedül átkelnem az autóktól forgalmas főutcákon. (Rendszerint valamelyik felnőtt mellé próbáltam besurranni, s vele egyszerre lépkedve átkelni a túoldalra.) Egy hónap múlva átvittek egy másik iskolába, ahol már egy viszonylag kialakult osztályközösség fogadott, itt ismét bizonyítanom kellett: idevaló vagyok. Aztán tízéves koromban megszületett a második öcsém, édesanyámnak hamar vissza kellett mennie tanítani (akkor még szó sem volt hároméves otthonmaradásról), bizony sokszor én, a tízéves (gyerek? felnőtt?) vigyáztam az öcsémre: megettettem, tisztába tettem, ha sírt, megpróbáltam megnyugtani. (Lelkileg ez volt a legmegterhelőbb.) Persze meg is lett az eredménye: olyan szoros érzelmi kapcsolat alakult ki köztem és kisebb öcsém között, amelyben máig tart ez a pótszülői felelősségérzet.

Tizennyolc évesen Szombathelyről Budapestre kerültem egyetemre, ráadásul kollégiumba, háromágyas szobába, vadidegenekkel összezárva. Kicsit hasonlót éltem meg, mint a hatéves korom falu-város váltásánál. Budapesten mind a mai napig „vidéki kislánynak” érzem magam, persze annak pozitív hozadékával együtt. Házasságkötésünk, az első munkahelyünk, a hivatásunk, saját „hangunk” megtalálása, a gyerekek születése, szüleim és nemrég nagyobbik öcsém rettenetes elvesztése – hiába voltam már akkor ötvenes-hatvanas éveimben – mind-mind állomásai ennek a felnőtté válási folyamatnak. Szüleim elvesztésével éltem át, hogy most én kerültem „az első vonalba”. (Most rám vár az a feladat, hogyan lehet „szépen megöregedni”, és méltóképpen befejezni az életet. Lehetőség szerint átadva mindazt a tudást és tapasztalatot, amit begyűjtöttem életem során.) A halált nem szeretjük emlegetni, sokáig nem is gondolunk rá. Gyerekkorunkban úgy érezzük (ahogyan erre már utaltunk), hogy az valami, a túlparton lévő, nagyon-nagyon távoli világ, amiről persze las-

sacsán felfogjuk, hogy „kötelező”, de ez olyan távolinak tűnik még akkor, hogy értékelni, pláne megérteni csak jóval később kezdjük el (vagy talán soha). Az eszünkkel felfogjuk, hogy a szeretteink, családtagjaink, barátaink közül az idő előrehaladtával egyre többen távoznak, váratlanul, vagy akár hosszú szenvedés után, de az, hogy többé nem találkozhatunk velük, nem láthatjuk őket, nem beszélhetünk velük, tulajdonképpen felfoghatatlan. Édesanyámat (amikor édesapám halála után egyedül maradt) minden nap reggel fél nyolckor és délután fél ötkor felhívtam telefonon, megkérdezni, hogyan telt az éjszakája, mit tervez a mai napra, aztán délután beszámoltam neki az én napomról is. Három év telt el a halála óta, de reggel fél nyolckor és délután fél ötkor még mindig megszólal a belső csengőm. Ha pedig megjelenik valami könyvünk, Mátéval készül megnézhető-meghallgatható beszélgetés, vagy Misi befejezett valami szépet vagy hasznosat, rögtön az jut eszembe: édesapám milyen boldog, milyen büszke lenne. S ha Velembe menve Szombathelyre befut a vonatunk, a pályaudvarról kilépve még mindig automatikusan körbenézek, keresem az öcsém magas, szikár alakját: mindig ott várt bennünket. Itt közbe kell vetnem, hogy nagyon mély érzelmi kapcsolat fűzött s fűz más-más módon mindkét testvéremhez. Zoltán öcsém két és fél évvel volt fiatalabb nálam, így a gyerekkorunk sokféle játéka, eseménye összekapcsolódott vele. Rendszeresen el kellett kísérenem pecázásaira: egy botból és meggörbített gombostűből készített „horgászfelszerelést” magának, így mentünk Szombathelyen a Perinthez pecázni, hazafelé büszkén hozta kis vödrében a kifogott apró halacszkákat. Örült, én pedig örültem az ő örömének. Hirtelen haragú gyerek volt, néha annyira elöntötte a méreg, hogy menekülnöm kellett előle, ilyenkor gyorsan befutottam a fürdőszobába, mert annak az ajtaját lehetett kulcsra zárni. Aztán még évek múlva is vigyorogva emlegettük ezeket a „fogócskákat”. Zoltán rajongott a vasútért (vasútüzemhernök végzettsége volt), szinte a sajtójának tekintette a különböző mozdonyokat, vasúti szerelvényeket, a vasút bonyolult logisztikáját. Péter öcsém, mint említettem, tíz évvel fiatalabb nálam, így hozzá már egészen más volt a viszonyom, kicsit a pótmamája voltam, s talán maradtam is. Petyának (ahogy a családban hívjuk) remek, fanyar humora van, akár szóban, akár a levelezésünkben mindig jókat derülünk rajta. Igazi sokoldalú ember, azon kívül, hogy elismert szoftverfejlesztő, remek logikai játékokat tervez, s ezeknek a kivitelezésében is részt vesz az édesapánktól tanult precizitással, tagja egy ezekre a játékokra szakosodott világszervezetnek is, ezeknek évenkénti találkozójára mindenkinek egy

új, általa fejlesztett játékot kell vinni, s Petya évente meglep bennünket is remek, az ő fejlett matematikai gondolkodásán alapuló ötleteivel. Sokoldalúságához tartozik, hogy bármibe fog, azt professzionális szinten gyakorolja, legyen az kenyérsütés, könyvkötészet, szappanfőzés vagy egzotikus ételek hiteles elkészítése.

A felnőtté válás egyik fontos – az ember feltétlenül megtanulandó feladatai közé tartozó, de azután újfajta jó érzéssel is szolgáló – oldala, ahogy szüleinkhez, testvéreinkhez fűződő gyerekkori viszonyaink egyenrangú felnőttek közötti viszonyokká alakulnak.

(∴) **Kapitány Gábor:** Ha saját felnőtté válásomról gondolkodom, attól is függ, mit értünk felnőtté váláson. Első éveimben szinte csak felnőttek vettek körül, hozzájuk igazodtam, elég korán megtanultam részt venni legkülönbözőbb diskurzusaikban. Ugyanakkor az, hogy apám azt sugározta, mindentől megvéd, a gyerekségemet is sokáig konzerválta. Ráadásul ez a védettségérzés később is megmaradt, csak most már Ági vette át az oltalmazó szerepét. Így van olyan jelentése a szónak, amelynek értelmében sosem lettem felnőtt. Ha azt tekintjük a felnőtté válás kritériumának, amiről József Attila ír az *Eszmélet*ben („Az meglett ember...”)

Viszont a gyerekkorom sem volt teljesen védett, sőt, éppen a védettség illúziója tett ki egy csomó kudarcnak, lelki szenvedésnek, így aztán kamaszodván nagyon is meg akartam szabadulni a gyerekkoromtól. Elkezdtem vagánykodni, időm mind nagyobb részét a családon kívül, a világ felfedezésével tölteni, mindent megtettem, hogy ne tűnjek nyámnyila kisgyerekeknek... de persze ez is csak szerepjáték volt, még nem igazi felnőtté válás. Aztán az író-költő „felnőtt” szerepét játszottam, néhány szándékosan elejtett szóval elérve s élvezve azt, hogy egy eszpresszóban, ahova jártam, „szerkesztő úrnak” szólítsanak... elég röhejes, nem?

A felnőtté válás első igazi fordulópontja egyrészt az összekerülésünk volt, ettől fogva felelősnek éreztem magam Agiért is (ha nem is tudtam mindig kellő felnőtté válással megoldani a dolgokat); másrészt a munkavállalás, amellyel bekerült az ember a munkája iránt viselendő felelősség, a társadalmi szerepek közé való betagozódás, a munkahelyi bonyolult kapcsolatrendszerek felnőtté válás szánt világába. Persze ez a paternalista szocializmusban történt, ahol a fiatal nemzedékeket igyekeztek mind tovább gyermeki függésben tartani: egy író még negyvenévesen is „fiatal író” volt, és az élet minden területén azt sugallták, hogy a fiatalok készüljenek csak, aztán „majd később” jutnak igazi szerepekhez. Nagyon jellemző, hogy munkahelyünkön, a Művelődéskutató Intézetben összegyűlt

viszonylag fiatal társaságot az igazgató „óvodájának” nevezték. Ezt a szerepet a résztvevők nagy része elfogadta, mi azonban sértőnek éreztük, és igyekeztünk a korábban mondottaknak megfelelően függetlenné létezni. Ebből sok konfliktus volt, de alighanem ennek is köszönhető, hogy talán nekünk viszonylag korán sikerült bekerülni a korabeli tudományos élet „felnőtt”-jei közé. A késő Kádár-korszak hosszú stagnálásától nagyon szenvedtünk, mert ez az aktivitási lehetőségek korlátozottságát is jelentette, és aztán nagyon felszabadító volt a rendszerváltás (és az azt előkészítő néhány év), amikor azt érezhettük, mint mindenki (függetlenül attól, hogy a politikai rokonszenvek melyik szeletéhez tartozott), hogy ettől fogva megnyílik előttünk a (szabad) cselekvés lehetősége. Ebben az értelemben tehát ekkortól, negyvenéves koromtól tekinthettük magunkat felnőttnek.

A felnőtté válás egészen más metszete a szülői felelősség. Ez néhány évvel korábban kezdődött (harminchárom éves voltam, amikor az első gyermekünk megszületett), és fokozatosan alakult ki; bár már az is felnőtt döntés volt, hogy csak akkor lesz gyerekünk (ez végül házasságunk nyolcadik évében következett be), amikor már mindketten úgy érezzük, hogy készek vagyunk a szülői felelősségre. (Később ugyanígy döntöttük el, hogy Misinek is akkor lesz testvére, amikor nemcsak mi vagyunk készek erre, hanem ő is nagyon szeretne már testvért magának. Ezért van a két gyerek között öt év.)

A felnőtté válás egy másik aspektusa, amikor az ember gyerekei válnak felnőtté. Mivel nagyon meleg otthonban nőttem fel, nem is annyira a felnőtté válás, mint inkább a leválás mindkét gyerekünk számára más-más módon okozott nehézségeket. Ebben nem könnyű a szülő szerepe sem. Mivel anyám nagyon sokáig rátelepedett az életünkre, azt pontosan tudtuk, hogy mi ezt a hibát (vétket) nem fogjuk elkövetni. De ha a szülő nem tolakszik be a gyermekei életébe, akkor nem világos, hogy miért lenne szükségszerű mindenképpen „leválni”. Pontosan az a lényeg, hogy ha felnőtté lesz valaki, akkor felnőttek közti viszonyra válhat a szülő és felnőtt gyermeke viszonya. A nukleáris családnak az a modellje, amit az individualista társadalmak kialakítottak, amelyben azt tekintik normálisnak, hogy a szülők és nagyszülők generációja maximum időleges vendégként van jelen egymás életében, szerintünk nem szükségképpen normális és nem is igazán célszerű. Egyébként talákoztunk olyan példákkal is (s nem csak korábbi nemzedékekben), hogy három-négy generáció is együtt tudott élni (mondjuk, egy többemeletes ház külön bejárattal emeletein) kialakítva a különlet és a kooperáció – persze mindig karbantartandó –

egyensúlyát. Ám ez kétségkívül csak akkor működik, ha a különböző felnőtt nemzedékek között közös értékek, célok tartják fenn az összekötést, és megvan a belső késztetés a kölcsönös egymásra figyelésre. A felnőtté válás tehát többszereplős dráma, amelyben minden szereplő fontos, és ugyanúgy megvan a felelőssége annak, aki felnőtté próbál válni, és annak a környezetnek, amely ezt segíti vagy nehezíti. A felnőtté válás egyébként szerintem az is hozzátartozik, amire Ági is utalt, s korábban én is említettem, hogy a felnőtt őrizze meg magában mindhalálig a gyereket is, nem a gyerek kiszolgáltatottságát, gyámoltalan-ságát, hanem a világra való lelkes rácsodálkozás képességét. A felnőtté válás lényegéhez tartozik az a fogalom, ami itt már többször elhangzott: a felelősség. A felelősség a mi felfogásunkban a szabadság magasabb fok. Az, hogy felelős vagyok valamiért vagy valakiért, azt jelenti, hogy rám és csak rám van bízva. Ha szabadságnak nem azt tartjuk, amit a kapitalista társadalom embere, hogy szabadon érvényesíthesse magát, akár más kárára is, hanem azt, hogy minden, amivel és mindenki, akivel kapcsolatba kerülök, az valamilyen értelemben *rám is van bízva*, igen, ez ajándékozta meg az embert az igazi szabadság érzésével, a szabadság olyan érzésével, amely egyúttal meg is tudja emelni.

(∴) **Cosovan Attila:** A felnőtté válás nem más, mint a meghatározó pillanatok folyamattá sűrűsödése. Milyen lehet egy fontos, meghatározó pillanat? Gyerekkoromban, szüleimmel és egy nagyobb baráti társasággal gyakran mentünk fel a Szalavánra, a három fenyőhöz, ahol aztán letelepedtünk, és az egész napot ott töltöttük, kisebb-nagyobb csillagtúrakkal kiegészítve; sütögettünk, ettünk-ittunk, játszottunk, egyszerűen táboroztunk. Délután, többnyire késő délután tábor bontottunk, és elindultunk hazafelé. Nagyjából három-négy család több gyerekkel együtt útnak indult. Mi, a fáradságban gyerekek persze olykor előre-, máskor meg jobbra-balra futottunk, majd vissza a lassan lefelé sétáló, fáradt felnőtt társasághoz csatlakozva... A Szalaván oldalából elképesztő panoráma nyílt, beláttuk az egész várost, a folyókat (Tisza, Iza, Mára) és a magas hegyeket a távolban. A látvány része volt a városi futballstadion is, ahol éppen egy meccs folyt. Akkoriban nagyon szerettem focizni, és érdekelt is. Tudtam a csapatok, a játékosok nevét, képen voltam a hazai és nemzetközi bajnokságokkal is. Nagyjából hét éves lehettem. Meglódultam lefelé a hegyen, hogy közelebb kerüljek a foci látványához. Kezdetben többedmagammal, majd egyedül maradván folytattam a lefelé futást. Most már hallottam a stadionban – a hegytől

visszhangzó – ujjongó tömeg hangját is, ami csak még jobban motívált arra, hogy egyre közelebb jussak a meccshez. Ismertem a hegyet, a szerpentinet, az ösvényeket, hiszen, mint mondtam, sokat kirándultunk felnőttekkel együtt, az alacsonyabb részeket pedig a többi utcagyerekkel már rég felfedeztük, hiszen az utcánk végében, átkelve az Iza folyón, már ott is volt a magasodó Szalaván. Egyik pillanatról a másikra azon kaptam magam, hogy a töltésen (a gáton) ülök, és nézem a meccset. Egyedül. Szülők és barátok nélkül. A meccsnek vége lett, és mivel viszonylag közel laktunk a pályához, fogtam magam és hazamentem. Útközben eszembe jutott, hogy vajon a többiek hol lehetnek, hol maradnak... Az is eszembe jutott, hogy talán másik hídon mentek át. Én a Lengő-hídon jöttem át, ők pedig biztos a Puskaporos-hídon. (A második világháborúban elaknásították, innen jön a neve.) De mire ezt alaposabban végiggondolhattam volna már haza is értem. Otthon csak a nagyszüleim voltak, akik az – *És hol vannak a többiek?* – kérdéssel fogadtak. – *Jönnek!* – válaszoltam bizonytalanul, mert nem tudhattam, hogy tényleg jönnek-e, hiszen nagyjából másfél órája már nem voltunk együtt. Felnőttek, azt csinálnak, amit akarnak. Lehet, megálltak útközben, és bementek a Marmatiába (egy hotel és vendéglő a hegy aljában), vagy mit tudom én... aztán elkezdtem aggódni miattuk, mit sem sejtve, hogy ők akkor már éppen engem keresnek, szétszóródva tűvé téve az erdőt, a nevemet kiáltva, leereszkedve a veszélyesebb, járatlan, szakadékos részekbe is. Nem találtak, hiszen én már rég otthon voltam, és a kapu előtt vártam őket. Sötétedni kezdett, amikor megláttam apámat és anyámat befordulni a sarkon... Apám szeme izzott a félhomályban, izzadt és elcsigázott arcán minden vonását egyszerre láttam, amit addig általában csak külön-külön lehetett. Jelen volt rajtuk a végtelen düh, a szeretet és a hála is. Anyám fuldokló sírása engem is megindított, ráeszmélve arra, hogy pontosan mit is tettem. Koravén voltam, fentebb már említettem, hogy miért, de ennek ellenére öntudatlan és szabad gyerek, ami miatt a cselekvés hevében nem mértem fel, hogy ők ott fent, a hegyen vajon mire gondolhattak, amikor ráeszméltek, hogy a csapat körül futkározó, el-eltűnőgető gyerekek közül az egyik tényleg eltűnt. Mivel a szüleim jól ismertek, ezért egy idő után – miután végigpörgették a lehetséges forgatókönyveket – úgy döntöttek, egy-két felnőttet hátrahagyva, hogy hazajöjnek, mert Attila nagy valószínűséggel hazament, egyedül... Bejött. :) Én bátornak éreztem magam, felismertem azt a tényt, hogy ismerem az utat, tudom, hogy mit akarok csinálni (meccset nézni), döntöttem, lelépek, otthagynom a bandát.

Majdnem felnőttként viselkedtem, ami az én személyes szuverenitásomra vonatkozik, csupán róluk feledkeztem meg, hiszen egy gyereknek nem kell a felnőttekről gondoskodnia... pedig a felnőtté válás nem más, mint a gondoskodás felelőssége és súlyának, terhének a megélése, elviselése.

Mindenesetre ez egy fontos korai pillanata volt a felnőtté válásomnak, legalábbis én ezt most – visszatekintve – így értékelem, így élem meg. Az 1989-es forradalom alatt a Bukarest melletti katonáskodásom már csak hab a tortán. Az átélt és megélt drámákon és tragédiákon túl persze megbukott a diktátor, de szinte gyerekként abszolút nem hiányzott egy miniháború éles lőszerrel és folyamatos életveszéllyel... érdekes módon az előbb említett felelősség, a másokról való gondoskodás itt dupla szorításban tartott. Egyrészt magamról és a bajtársakról is kellett gondoskodnom szimultán (mint ahogy ők is rólam), de a legkínzóbb gondoskodás az volt, hogy elképzeltem otthon a szüleimet, akik semmit nem tudtak rólam, csak a tévében látták a sok halottat és értelmetlen híreket. Képzletben folyamatosan velük voltam, álltam a sírom mellett, átéltem a szenvedésüket, amit a nagyobbik gyermekük halála jelent számukra... ott sírtam az ő lelkükön és szemükön keresztül, mert pontosan tudtam, hogy anyuékba csak hálni jár a lélek, jobban aggódtam miattuk a megélt fájdalmaik miatt (akik egyébként biztonságban voltak), mint magam miatt, aki éppen életveszélyben voltam. Igen, itt már – akaratom ellenére – teljesen felnőtté váltam.

Csak emlékeztetni szeretném a nyájas olvasót; akkoriban nem létezett mobiltelefon és internet sem. Elérhető és működő vonalas telefon sem volt hosszú napokon keresztül. Ezek voltak a soha véget nem érő napok.

- (∴) **Fenyvesi Bori:** Mi a felnőtté válás? Betölteni a tizennyolcadik évet? Elköltözés otthonról? A házasság? Vagy a gyermekvállalás? A munka világában való elhelyezkedés? Vagy egy folyamat, ami a végtelenbe tart? Az én felnőtté válási folyamatomat is több kisebb-nagyobb mozzanat alakította. Óvodáskorú voltam, amikor egyszer kórházban kellett töltenem két hetet. Nem tudtuk előre, hogy ott kell majd maradnom, legalábbis én biztos, hogy nem. A bőrnöd gyanús volt anyukám kezében, de bízam benne, hogy nem lesz semmi gond. Aztán mégis ott maradtam rengeteg gyerek között. Homályos emlék, de abban a két hétben éreztem meg először, hogy milyen szülők nélkül helytállni. Hétéves korom körül, amikor apukám elköltözött, azt éreztem, hogy fel kell nőnöm ehhez a helyzethez. Kevésbé lehetek a korábban leírt

felhőtlen, huncutkodós gyerek, mert feladataim vannak, anyukám nem tud egyedül mindent megcsinálni.

Már akkor is szerettem segíteni a háztartásban, mosogatásban, takarításban, rendrakásban, szerelésben. Ezekben a területeken mindig tevékenykedtem, ezeknek én lettem a felelőse, annak viszont nem örültem, hogy egyedül éreztem magam a rend- és tisztaságszerető szerepben. Nagyon nehezen tudtam rávenni a testvéreimet arra, hogy segítsenek nekem, vagy legalább vigyázzanak arra, amit én megcsinálok. A takarítás, rendrakás mellett megszerelni is szerettem dolgokat. Fokozatosan kialakult, hogy a ház körüli feladatokat többnyire én láttam el. Fontos volt nekem, hogy ezzel anyukámnak és magamnak is örömet tudtam szerezni. Később a lovas életemben kellett önálló és felelősségteljes szerepet betöltenem. Ott minden saját felelősségre történt. A kobak viselésének kérdésén túl, a különböző nehézségű terepeken át, az első komolyabb (plátói) szerelem is. Szerencsémre az anyukám által meghatározott tág keretek mindig megtartottak, hogy elkerüljem a nagyobb bajt. Bár most eszembe jutott egy eset, ami a mai napig félelmetes érzést generál bennem. Egyszer, amikor én vezettem egy tereplovaglást, és három lóval mentünk ki Tinnye környékén, át kellett haladnunk egy frissen felparcellázott területen, ahol mély árkok voltak ásva a később bekerülő vezetékeknek. Simán átléptettünk a lovakkal egy szűkületnél, de az a ló, aki leghátul jött (Gizi), nem figyelt eléggé, és belépett az árokba, ami épp mellette szélesedett ki. Azzal a lendülettel belecsúszott, a hátára fordulva. Pont olyan széles volt az árok, mint a ló teste, és nem tudott megfordulni, szerencsére a lovasa le tudott ugrani róla még időben. Amikor láttuk, hogy hiába kapálózik, szegény Gizi sehogy sem tud megfordulni, pánikba estünk. Olyan tizennégy-tizenöt éves gyerekek voltunk mind. Végül én ott maradtam, és a másik szabad lovas visszavágtatott a lovardába segítségért. Akkor lepergett előttem mindenféle szörnyű forgatókönyv, hogy mit fognak szólni az edzők, hogy fogják tudni kihúzni a lovat, és hogyan fognak tudni újra bízni bennem. Amikor megérkeztek, hevedereket csúsztattunk a ló alá, és közös erővel sikerült annyira megemelni őt, hogy meg tudjon fordulni, és azzal a lendülettel ki is ugrott az árokból. Az edzőim haragudtak nyilván, de nagyon megértőek is voltak, „szerencsére senkinek nem esett baja” – ez a mondat sokszor elhangzott. Ez is egy példaeset volt, amikor erősen éreztem a bőromön, hogy milyen lehet felnőttnek lenni, és hogy én még biztosan nem vagyok az (hiába szeretne minden tizennégy éves már akkora szabadságfokkal rendelkezni, mint a szülei).

Az egyetemi élet megkezdése olyan volt nekem, mint belépni a felnőttkor kapuján. A kötelező érettségi megmérettetése után az érzés fogott el, hogy végre elkezdtem irányítani az életemet. Minden rajtam múlik, az én döntésem és felelősségem, hogy mire jutok abban a gazdag, alkotó közegben, amelybe bekerültem. Ez így is történt, igyekeztem a maximumot kihozni a helyzetből, mindenhol ott voltam aktív résztvevőként, sokan ismertek más szakokról is, és a kertben lévő kollégiumban is volt *tiszteletbeli* helyem; ennek az aktív jelenlétnek köszönhető, hogy Atit megismertem. Az első beszélgetésünk a Lóvasút Ház rehabilitációjának projektvezetői posztjára való felkérésem kapcsán zajlott le. Két évvel később találtunk egymásra, az egyetem év végi záróbuliján. Egy évvel később már Iza növekedett a hasamban. Rövid idő alatt hoztunk a közös felnőtt létünket meghatározó felelősségteljes döntéseket. Lépésről lépésre felnőtté kellett válnom, és ez a folyamat még mindig zajlik, most a gyerekek mellett a szakmai felnövekedésem is jelentős hangsúlyt kap.

Összegezve: akkor érzem magam igazán felnőttnek, amikor a környezetemben élők/lévők támaszkodhatnak rám. Felelősséget tudok vállalni a cselekedeteimért és a gyerekeimért. Felnőttté vált az az ember, aki úgy érzi – ahogy Gábor írta feljebb –, hogy minden és mindenki, akivel kapcsolatba kerül (kicsit vagy nagyobb mértékben) rá is van bízva. Ha ez az érzék (felelősségérzék) megjelenik, egy kiskamasz is lehet felnőtt, és ha hiányzik, akkor egy hetvenéves is lehet gyermek.

- *Ati és Bori a felnőtté válás útján*
- *Ati folyamatában*
- *Bori és a Ló*
- *Amikor szinte mindenki felnőtté válik*
- *Ati úgy döntött, hogy ...*

- *Ágnes testvéreivel*
- *Ágnes és Misi*
- *Gábor és a gyerekek*
- *Ágnes*
- *Gábor*

Az oktatás szerepe, oktatási tapasztalataink (:·)

(:·) **Kapitány Ágnes:** Én, mint erről korábban volt már szó – legalábbis szüleimet tekintve –, pedagóguscsaládból származom. Mindkettejük attitűdje, erős szakmai elkötelezettsége meghatározó szerepet játszott nemcsak hivatástudatom alakulásában, hanem abban is, hogy kialakult bennem: bármit csak teljes erőbedobással, minden képességünk mozgósításával érdemes csinálni. Ha visszagondolunk a bennünket oktató tanárookra, akkor a tudásátadás mellett legalább olyan fontos a magatartásminták, értékek, élettapasztalatok átadása. Saját pedagógiai gyakorlatunkban mi is mindig törekszünk erre.

A sajnos máig nagyon uralkodó porosz iskolarendszer hihetetlen kártékony tud lenni a gyerekek fejlődésének, önbizalmának, önértékelésének alakulása szempontjából. Ahelyett, hogy megerősítené azt, ki-ki miben jó, melyek a speciális képességei, rendre azt döngöli a gyerekek fejébe, mit nem tudnak, milyen egyenskatulyához kellene igazodniuk. Szerencsére ma már léteznek olyan iskolák, amelyek kimondottan építenek a személyre differenciált oktatásra, a kooperatív tanulásra, a formális osztályozás helyett szöveges értékelésre, a személyes élmények bekapcsolására, az alkotás örömeinek megtapasztalására, annak érzékeltetésére, hogy a világ milyen izgalmas hely, amit minél alaposabban érdemes megismerni és megérteni. Jó lenne, ha minél több ilyen iskola létezne!

A mi oktatási gyakorlatunkban mindig fontosnak tartjuk a személyes tapasztalatok, élmények bekapcsolását. Rendkívül jó látni az „aha”-élménytől felcsillanó tekinteteket, amikor – legyen szó értékrendszerekről, tárgyak szimbolikájáról, lakásmódelemzésről – ráismernek saját életük mozzanataira, és mélyebben megértik azokat. Nagyon büszkék vagyunk volt tanítványainkra, közülük többen mára már szakterületük elismert szakembereivé váltak. Jó érzés megtapasztalni, ahogy a tanítványi kapcsolat kollegiálissá, sok esetben baráttivá válik. Igaz ez azokra a doktoranduszainkra/doktorandáinkra, akiknek a kutatásait sok-sok éven keresztül kísérvük, a problémafelvetéstől a disszertáció elkészültéig, a sikeres védésig. Sok-sok konzultációval megtámogatva. A védésnél legalább annyira izgulunk értük, mintha mi állnánk egy vizsgaszituáció kellős közepén.

A tudományban és az oktatásban is nagyon fontosnak tartjuk, hogy a tudás nem öncélú, hanem többek között arra való: hogyan lehet jobban megérteni, s talán jobbá tenni az életünket.

Az egész életfilozófiánkhoz hozzátartozik, amit gyakran szoktunk mondani: ugyanannyi energia jót tenni, mint rosszat (sőt, a jó sokszoros energiát ad). Ez lényegében ugyanaz a konklúzió, amit például József Attila híres megfogalmazásából ismerhetünk: „*Mért legyek én tisztességes, kiterítenek úgyis. Mért ne legyek tisztességes, kiterítenek úgyis.*”

(∴) **Kapitány Gábor:** Az oktató szerepnek az én esetemben is volt családi előzménye: apai nagyanyám az első nők között volt, akik (a tizenkilencedik század végén) tanítónőképzőt végeztek (de ő aztán férjhez ment, háziasszony lett, soha nem gyakorolta ezt a mesterséget). Anyám azonban előbb középiskolában, aztán a Pedagógiai, végül több mint négy évtizeden át a Színház- és Filmművészeti Főiskolán tanított, és az oktatás melletti elkötelezettség sok vonatkozását „hazahozta”, így nyilván valamiféle minta eljutott hozzám a tanári felelősségből éppúgy, mint a tanárok által elkövethető hibákból, de sosem gondoltam volna, hogy én magam tanítani fogok. Tanári hivatástudat nem volt bennem. Persze bölcsészként mégis csak meg kellett ezt is tanulni, gyakorló tanárként kipróbálni. (Ebben még az volt a legjobb, amikor az első gimnazista „osztályommal” kirándulni mentünk, és a gyerekeket amolyan „kisebb testvéreimnek” tekintve játszottunk, a legkisebbek még a hátamon is lovagolhattak.) De fegyelmet tartani egyáltalán nem tudtam, nem tudtunk, akkor sem igazán, amikor Ági gyakorló tanítása keretében egy általános iskolai nyári táborban voltunk felügyelő tanárok. (Már akkor is együtt csináltunk mindent.) Egyikünk sem gondolta, hogy a tanári pályát kéne folytatnunk. Aztán mégiscsak azzal kezdtük választott utunkat, a társadalomtudományi kutatást, hogy egy gyár dolgozóinak *tanítani* kezdtük az általunk kidolgozott módszert: a művészi jellegű szövegalkotás technikáját. (Mint korábban már többször szóba került, az volt a koncepciónk, hogy ez valamilyen szinten mindenkinek megtanítható, és ezáltal – kollektív – műalkotások hozhatók létre, egy általunk akkor ideálisnak tartott, a személyiség kiteljesedésére alapozott, de nem individualista társadalom adekvát műfajaként.) Először borzasztó nehéz volt kiállni az emberek elé, az első próbálkozásaink mai szóval nagyon „égők” voltak, de aztán lassan belejöttünk. Később úgy alakult, hogy a legkülönbélebb kutatásaink eredményeit publikálva különböző felsőoktatási intézményekből meghívást kaptunk, hogy egy-egy előadás, később egy-egy kurzus keretében osszuk meg ezeket a hallgatókkal. Így aztán már mi is több mint negyven éve részt veszünk a felsőoktatásban. A frissen alakult Kulturális Antropológia Tanszékre a

kilencvenes évek elején hívott meg bennünket a szakma egyik magyarországi úttörője, Boglár Lajos, azután pedig az Iparművészeti Egyetemre (ma: Moholy-Nagy Művészeti Egyetem) invitáltak bennünket, több mint húsz-huszonöt évvel ezelőtt.

(∴) **Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor:** Az oktatást is, mint minden mást, többnyire együtt csináltuk, az órákon időnként egymás szavait továbbgörgetve, egymás gondolataitól inspirálva... ez külön érdekesség volt a diákoknak. Tanári szerepünkben két dolgot tartottunk nagyon fontosnak. Egyrészt azt, hogy amit tudunk, azt mindent átadjunk; ami nekünk érdekes, azt érdekességként osszuk meg a diákokkal. Ez evidensnek tűnik, de sajnos ismerünk olyan egyetemi oktatókat, akiknek az az elsődleges, hogy az ő felsőbbrendűségük érvényesüljön, ezért egyrészt nem osztják meg minden tudásukat a potenciális konkurenciának tekintett diákokkal, másrészt a diákok gyengeségeit fensőbbiségesen, olykor megalázóan jelzik. (Szerencsére jelenlegi kollégáinknak nem ilyen a szemlélete.) A lényeg az, hogy a diákot tekintsük a legfontosabbnak. Mi nem vezettünk katalógust, abból indultunk ki, hogy az egyetemisták felnőtt emberek, szabadon döntenek arról, hogy mit akarnak befogadni, és mit nem; hogy miről érzik azt, hogy gyarapodnak általa. Végül is az ő érdekükről van szó. A kényszerített jelenlét nem sokat ér. A lényeg a végzett munka minősége. Ha valaki teljesítette a feltételeket, annak mindig megadtuk a jó jegyet, nem „keményedtünk” csak azért, hogy ne legyen túl sok jeles, ne tűnjék túl könnyűnek a teljesítés. (Az ilyen, a könnyű teljesítést értékelenebbnek tartó felfogás megint csak nem a diákokról, hanem a tanári presztízsről szól.) Mindig fontosnak tartottuk azt is, hogy ne legyen előny a „hazuról hozott” szofisztikáltabb stílus. (Az elsősorban ezt jutalmazó értékelés nem az oktatás, hanem a kasztújratermelés eszköze.) A sznob elitizmussal szemben komolyan értékeltük azokat a hátrányos helyzetből érkező diákokat, akiken látszott, hogy nagy erőbedobással igyekeznek képezni magukat.

(∴) **Kapitány Gábor:** A legnehezebb feladat mindig az osztályzás volt. Noha a későbbi munkavállalásnál ritkán nézik, hogy a megszerzett diploma előtt az egyetemi oktatás egyes kurzusain milyen jegyei voltak valakinek, az osztályozásnál az ember mégis teljesen igazságos szeretne lenni, és engem mindig megvisel, ha úgy érzem, hogy ez nem sikerült, hogy valaki érdemtelenül jobb jegyet kapott annál, akinél valójában gyengébben tel-

jesített, vagy megfordítva. Persze az emberi képességek nagyon sokfélék, és igen nehéz a különböző egyéneket összemérni – ezért az osztályozás helyett sokkal normálisabbnak tartjuk a személyes értékelést –, az osztályozás a jelenlegi társadalom versenyszemléletének a velejárója. S ezt a versenyszemléletet, az individuumok versenyére építő oktatást éppoly károsnak gondolom, mint a porosz iskolának az egyént megtörni igyekvő szemléletét. A másik (az eddig elmondottakkal is kapcsolatban lévő) fő dolog, ami az oktatói szerepünket meghatározza, hogy elválaszthatatlannak tartjuk az oktatást a neveléstől. Mindig nagyon lényegesnek tartom, hogy amiként az ember a saját gyerekének adna tanácsot, a kurzus után kinek-kinek személyre szólóan elmondjam, hogy szerintem miben vannak az erősségei, és miben lehetne erősödni. Akinek a magabiztossága erősítésére van szüksége, annak ehhez kellő szavakat, aki pedig épp ellenkezőleg, az ambícióit túlzottnak látszó magabiztossággal, „nyomulással” s ezzel mások ellenérzéseit kiváltva próbálja megvalósítani, annak meg olyan tanácsokat, hogy célját, a megbecsülést mivel lehet valóban elérni. Ahol az ember a diákok között ellentéteket, ellenszenvet lát, ott például azt mondjuk, hogy természetesen nem mindenki egyformán rokonszenves nekünk, de minden fél jobban jár, ha az ellenszenvesebbnek tűnő társunkban is arra figyelünk, hogy mit tanulhatunk tőle, mivel gazdagíthat bennünket. És így tovább. Ági is a diákokkal való kommunikációban mindig az erényeikre figyel, azokon keresztül igyekszik erősíteni az önbizalmukat. Persze a legfőbb tanári adomány a példa. Egész életemre meghatározó volt annak a tanáromnak az esete, akinek egy diákja az iskolai tanulmányi verseny döntőjében hibázott, de az igazgató mégis őt akarta győztesként kihozni. S ez a tanár, Leél-Össy tanár úr ekkor a tőle, az alapjában nem konfrontatív személyiségtől szokatlan határozottsággal jelentette ki, hogy nem, a verseny a másik győzelmével zárult. Az igazgató pedig eléggé ellentmondást nem tűrő vezető volt, ehhez a szembeforduláshoz komoly bátorság kellett, s mivel a döntés éppen a tanár úr diákját érintette hátrányosan, a fair play rettenthetetlen tisztelete is. A példa szerepének fontossága látható abban is, hogy az oktatói tevékenységünkben sosem a máshonnan is megszerezhető ismeretek átadása dominált (bár persze az előadottakba beleszóttuk ezeket is), hanem az, amit csak mi adhatunk: saját gondolkodásunk, tapasztalataink, módszereink. Saját személyiségünk. Úgy gondoljuk, hogy az oktatás akkor ideális, ha a tanár egyfelől azt tárja a diákjai elé, amiben egész valójával involvált, vagyis önmagát; ám másfelől a diákjaitól nem azt várja el, hogy

mintegy azonosak legyenek övele, hogy mindenben az ő értékeit képviseljék, hanem azt, hogy saját választott nézőpontjukból a legjobbat hozzák ki, a választott nézőpont pedig olyan legyen, amiben egész valójukkal involváltak tudnak lenni. Mi ehhez kínáljuk saját ismereteinket *szintetizálható* elemként. A jó tanítvány pedig az, aki tovább tud lépni mesterénél, aki meghaladja, de anélkül, hogy megtagadná. (A megtagadás nemcsak azért rossz út, mert az árulás súlyos erkölcsi vétség, hanem azért is, mert ezáltal nem tovább lép, csak máshová. Nem haladja meg, ha egyszer-mind nem tudja továbbépíteni.) Amennyiben voltak mestereink, mi így próbáltunk művükhöz, örökségükhöz viszonyulni.

(:·) **Cosovan Attila:** A tanító néni, akinek valószínűleg nagyon sokat köszönhetek, emberré válásom egyik fontos szereplője volt. Románia, Máramarosziget, magyar osztály, 1976–1980. Visszagondolva nagyon alternatív figura volt. Nagyon fiatal, érzésem szerint anyukámnál alig pár évvel lehetett idősebb. (Anyu akkor huszonnégy éves volt.) Nagyon büszke voltam arra, hogy ennyire fiatal és szép anyukám van. Fiúként – Ödipusz-komplexus-mentesen – nagyon bírtam, hogy menő anyukám van, és aztán hogy egy nagyon szép tanító néni vigyáz rám, és nevel engem. Most a fiam, azt hiszem, hasonló helyzetben van. Szóval jól jött két fiatal „csaj” a kategorikusan sarjadó „férfi” énemnek (akikhez társultak a szintén fiatal nagynéném, valamint gyönyörű, okos és művelt keresztanyám, aki már 45 éve Oregon államban, Portlandben él a családjával). Talán ez is kellett ahhoz, hogy csodálattal figyeljem és fogadjam el mindazt, amit a tanító néni mondott nekem. Egy komplex kulturális központ lakozott benne. Minden jót kihozott belőlem. Többek között szinte folyamatosan színdarabokat csináltunk. Iskola után elmentünk hozzá haza, és ott építettük meg a díszletet, miközben – nem tudom, honnan szerezte be – mindenféle különleges finomsággal kínált bennünket. Megtanított fantáziálni, nagyot álmodni, és mindazt, amit elképzeltem, megtervezni, megvalósítani. Óriási élmény volt megcsinálni és késznek látni a díszleteket. Nagyon gyorsan rájöhett arra, hogy milyen képességeim vannak, mert nagyon sokszor helyzetbe hozott. Fontos szerepem volt a színjátékok létrehozásában és eljátszásában is. Ma szinte csak a legkortársabb, alternatív iskolák alkalmaznak ilyen drámapedagógiai/művészetpedagógiai módszereket. Ő ennek élt, s így lett az elemi iskola négy éve organikus része az életemnek. Könnybe lábad a szemem, ha arra gondolok, milyen sok

mindent kaptam tőle. A harmincéves érettségi találkozáson ott volt velünk. Megfogta a kezemet, és azt mondta: Attila, én már akkor tudtam, hogy „nagy” ember lesz belőled. Rajta kívül csak Tató (nagyapám) bolondította ilyen mondatokkal a családot: „Meglátjátok, Attila nagy művész lesz.” (Gondolom, ilyen és ehhez hasonló, sokszor torzított prognózisok szinte minden családban vannak; és talán ez így van jól.) A felsős osztályfőnököm (1980–1984, szintén magyar tannyelvű osztályban) továbbvitte ezt a stafétát, de egy másik vonalon. Rengeteg kirándultunk, télen (is) felvitte azokat, akik bevállalták, Kőhátra, combig érő hóban, rengeteg cuccal, sífelszereléssel a hátunkon, több napot töltve fenn a hegyekben a sziklák között. Egy ilyen út alatt megtanultam, hogy mit jelent a túlélés-fennmaradás-fejlődés hármasa. Hogy mit jelent, amikor egy felnőtt öt-hat hetedikes gyerekkel nekivág egy ilyen útnak. Útközben az egyik srác feladni készült, lerogyott a hóba, és megállíthatatlanul sírt. Nem bírta el a zsákját és a léceket. Szétszertottuk egymás között mindenét, és folytattuk a kimerítő mászást.

Reggel korán indultunk, és este sötétedéskor értünk fel a kabanához (menedékházhoz). A háztól nem messze volt egy mások által már letaposott sípálya. Amikor megérkeztünk, kiengedett bennünket, hogy síeljünk a holdfényben. Micsoda bátorsággal, bizalommal és önbizalommal kellett rendelkeznie, hogy minimális instrukció mellett kiengedje a hatból azt a három hullafaradt, de emberfeletti vágytól fűtött kölyköt, hogy csússzanak még párat.

A hegyen fent mindent mi csináltunk, elosztottuk a teendőket, szintén minimális instrukció mellett... aztán hazafelé sítalpakon csúsztunk le, egészen le a folyóig mindenféle körülmény között. Hó ugyan mindenütt volt, de itt nem egy előkészített sípályát kell elképzelnünk. Erdőkön, tisztásokon, hegyi ösvényeken, kerteken át, kunyhók, majd egyre gyakoribb hegyi házak mellett suhantunk el. Olyan hiperfókuszban voltunk, hogy senki nem esett el a nagyon hosszú úton. Az osztályfőnök ment elől, mert ő tudta eldönteni, hogy spontánul éppen melyik „utat” választja, így hátul nem volt felnőtt. Azt kérte, hogy én maradjak utolsónak. Tudtam, hogy miért kért meg engem. Hirtelen én lettem a csapatot biztosító tizenhárom éves felnőtt. Pontosan tudtam, hogy mi a dolgom, pedig egy szót sem szólt, hogy mit tegyek. Számomra ez az oktatás, a tanítás, a nevelés csúcsa. Ez a példamutatás ereje. Örök hála érte. Amikor oktatói helyzetbe kerültem, mindezek eszembe jutottak, jutnak. Tudtam, hogy akkor lehetek jó tanár, ha képes vagyok példát mutatni.

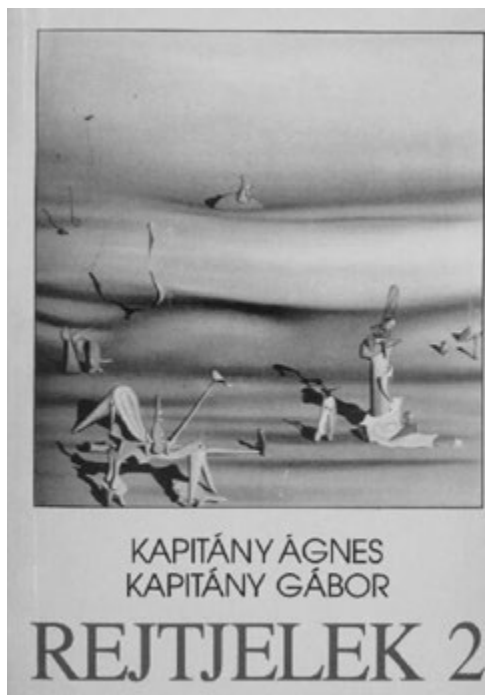
Tervezőként akkor lehetek jó tervezőtanárr, ha mellette jó tervező is vagyok. Nem olyan könnyű a kettőt szimultán csinálni, de létfontosságúnak tartottam a saját példákön keresztüli tanítást. Szeretem vásárra vinni a bőrömet. Szeretek kiállni a saját projektjeimből levont következtetésekkel és azok elméleti vonatkozásaival. Akarom látni az arcokon, hogy nekik mit jelent az, amit én csináltam/csinálok. Hova, melyik polcra helyeznek el a sokszor – természetyszerűen – kíméletlen diákok. Úgy néznek vajon rám, mint akit érdemes követni, majd meghaladni, vagy pedig rejtett megvetéssel. Ötvenhárom évesen folyamatosan frissíteni a tervezői eredményeimet szintén nem könnyű, pláne családdal, ahol sokszor – sőt, mindig – fontosabb az, hogy a gyerekekkel legyünk. 2021-ben már a cégemet hátrahagyva kaptam meg a legújabb RedDot díjat, amire büszke vagyok, csak úgy, mint az előző ötre is, amelyeket még a Co&Co kötelékében szereztem meg. Tehát, mint látható, a gyakorlati példák nélkül számomra nincs tanítás. De a gyakorlat – az egyetemi kontextusban – elméleti relációk nélkül csupán hőzöngés, dicsekvés, ugyanis az elmélet teremti meg azt a közeget, amely miatt átadható a gyakorlati tudás és tapasztalat. Mint ahogy a praxis esetében fontosnak tartom a kiválóságot és az egyediséget, a felismerhetőséget és az objektív eredményeket, úgy a teória esetében is nélkülözhetetlennek tartom az identitásomat tükröző megkülönböztethetőséget. Ezek – reményeim szerint – nem az egóm villongásai, hanem annak a partikularitásnak a jelenléte, ami talán hozzátesz valamit a nagy színes (vagy ha jobban tetszik, a nagy szürke) egészhez, amit kultúrának nevezünk.

(∴) **Fenyvesi Bori:** Az iskolában sok mesét hallgattunk, történeteket mesélve tanítottak. Este mesével aludtunk el. A történetekre nyitottság ősi ösztöne bennem is igen erősen megvan, mindig szerettem idősebb és bölcsőbb embereket hallgatni az élettapasztalataikról, amelyek komoly tudássá gyarapodtak az idővel. Célként tűztem ki magam elé, hogy legyenek olyan területek, aminek a szakértője leszek, és továbbadva a tudásom, gyarapíthatok másokat, és nem melleleg meg is élhetek ebből a tudásból. Nyilván ez a szempont is befolyásolta az építészett mellett letett voksomat.

Úgy állok az élm kerülő helyzetekhez, mint tanulási és tanítási lehetőségekhez. Meghallgatom, megfigyelem a másikat, és igyekszem átadni a saját tapasztalataimat, úgy, hogy az ne diktátum legyen, hanem egy lehetséges út. Meghatározó élményem az oktatásról, hogy a tanár lel-

kesedése és a témájának tisztelete átragad a diákságra, akikben a belső motivációt ébreszti fel vagy tartja fenn. Hiszen látom, hogy ő (a *jó tanár*) mennyire szereti azt, amit csinál, és arra vágyom, hogy a tudás megszerzésével én magam is ilyen lelkesedő hévvel éljek és dolgozzak. Volt alkalmam oktatói szerepben lenni. Igazán felelősséggel teli, súlyos helyzetként éltem meg ezt. Húsz-harminc embernek szépen, összefoglalva, érdekesen és felkészülten kell okosakat mondani; na, igen ez is egy szakma és egyben hivatás, sokat kell dolgozni magunkon, hogy a fentebb leírt belső motivációt fel tudjuk ébreszteni a hallgatóságban. Tartottam tervezői/építészeti workshopokat, amelyeken a gyakorlat viszi a prímet, és ehhez kicsit hasonlóan volt egy évem, amikor a MOME elsőéves építész hallgatóit segíthettem annak megértésében, hogy mi is az a tervezői kommunikáció. Különös dolog az oktatás, rengeteg energiát emészt fel a készülés és maga a diákokkal együtt töltött idő. Mikor neki-kezdtem, nem értettem magamat, hogy miért vállaltam el egyáltalán a feladatot. Gondolni sem akartam rá, hogy eljön a pillanat, amikor be kell sétálnom az órára, majd amikor éreztem, hogy nem menekülhetek, végül belefogtam a mondókámba, és elkezdett épülni valami, létrejött a kapcsolódás, és született valami együttműködésféle. Aztán minden egyes apró hallgatói sikerélmény vagy pozitív hozzáállás, hozzászólás megsokszorozta az energiáimat és lelkesedésemet. Így vértéződtem fel a következő óráig tartó felkészülési időszakra, és ez adta lendületet hétről hétre. Jelenleg még nem tudom, hogy fogok-e tanítani a jövőben. Néha felvillannak ilyen típusú gondolatok a fejemben, a MOME doktori iskolájába is készülök már lélekben. Nehéz szétválasztanom az oktatói minőséget a szülői minőségemtől, mindkét esetben példát kell mutatni, és átadni a legjobb tudásunkat. Nálam szorosan összenőtt a szakmai és családi élet, hiszen a tervezés mellett a gyerekekkel való foglalatosság teszi ki az időm nagy részét az egyetem ötödik éve óta. Ati kitaró biztatásával bizonyos fokig megtanultam összehangolni a családot a szakmával. Megtanultam a „hulladék időkben” is tervezni, és tervezés közben reggelit készíteni, teregetni, takarítani vagy éppen egy gyors kanasztapartit lejátszani. Nem gondolom, hogy oktatónak születtem, de el tudom képzelni, hogy azzá válhatok. A személyes tapasztalat- és tudásmegosztást az egyik legfontosabb emberi/közösségi kapcsolódási lehetőségnek gondolom, és ez már lényegében oktatás/tanítás. Talán majd ha a gyerekeink egyetemista korúak lesznek, én is megérek az oktatói szerepre.

- (∴) **Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor:** Közös tapasztalatunk, hogy senki-ből sem úgy lesz tanár, hogy beleszületik ebbe a szerepbe. Rendszerint példák vannak előtte, hiszen az oktatás és nevelés tapasztalatátadás, egy évszázadokon-évezredekén átívelő, intergenerációs folyamat része. Az is elég általános, hogy az ember sokszor kezdeti bizonytalanságokon, kételyeken, kudarcokon keresztül jut el ahhoz, hogy a szó szoros értelembe tanító lehessen. S mindannyian igazolhatjuk azt a régi igazságot is, hogy a tanári szerep csak akkor tud működni, ha az ember hiteles, ha saját személyiségét kínálja oda diákjainak. (Ahogy a színész hatásgyakorlása is akkor sikeres, amikor alakítása mögött egy egész életet érzünk, ha egy koherens, önmagát adó személyiség jelenléte tölti be a színpadot; ha ez nincs, ha csak azt érezzük, hogy valaki a színpadon szerepet játszik, az nem színészet, csak színészkedés.)

– Borítótervek: Kapitány Mihály

Kapitány Ágnes - Kapitány Gábor
Látható és láthatatlan világok az ezredfordulón

ÚJ MANDÁTUM

Kapitány Ágnes-Kapitány Gábor

BESZÉLŐ HÁZAK

– Borítótervek: Kapitány Mihály

KAPITÁNY FOTÓK

eredeti baskerville

ikonizált jel

3 383

249. o.

– *DIS:CO workshop a Corvinus Egyetem Rajk szakkollégiumában*

250. o.

– *A Designkommunikáció vállalat- és társadalomirányítási kérdései*

– *Bori Szelíd ember, szelíd ház projektjét prezentálja*

– *Ati, Dóra (mentorok), Daniella, Balázs (mentoráltak)*

– *Bori a terveivel és Maxszal*

(:·) **Kapitány Ágnes:** Már többször szóba került, mennyire sokat jelentett számomra, hogy különböző méretű településeken élhettem eddigi életem során, egyaránt megtapasztalva azok pozitív lehetőségeit és korlátozó hatásait is. Az urbanizáció több évszázados folyamata során természetesen nem feltétlenül mondogatták: „a városi levegő szabaddá tesz”.

Viszont mind többen mentek a városokba, ahol munka és szórakozási lehetőségeket, könnyebb életet reméltek, s ahol gyakran valóban nagyobb szabadságot élhettek meg. Mára azonban ez az urbanizációs folyamat, ahogy a humánológia mondja: „túlfutott”, s olyan méretű, soktízmilliós megapoliszok, gigapoliszok jöttek létre, amelyek igencsak megnehezítik a humanizált emberi együttélés lehetőségét. Nem véletlenül indult meg a kivonulás-kimenekülés is ezekből a nagyvárosi létformákból, akár a kertvárosias agglomerációba, akár eldugott tanyákra, kinek-kinek vérmérséklete és lehetőségei szerint.

De nem véletlen a „tizenöt perces város” koncepciója sem, amely szerint a nagyvárosok humanizálásának egyik módja lehetne olyan városszerkezeteket kialakítani, ahol az emberi élet minden alapfunkciójához szükséges intézmény (óvoda, iskola, munkahely, egészségügyi ellátás, bevásárlási lehetőség stb.) tizenöt perces gyaloglással elérhető. Tehát élhetőbb, emberléptékűbb egységekben, lakóközvetekben gondolkodni. Az, hogy ez nem pusztán egy íróasztalnál kigondolt, utópisztikus elképzelés, jól mutatja, hogy tulajdonképpen a nagyvárosok is sok-sok kisebb település, illetve emberközösség összeolvadásával jöttek létre, s már évtizedek óta megfigyelhető az a tendencia, amely a lokalitások megerősödését hozza, még egy-egy kerületen belül is a kisebb egységek (csak a második kerületen belül: Víziváros, Rózsadomb, Budaliget, Pasarét, Hűvösvölgy, Pesthidegkút, Adyliget stb.) lokális öntudatának, településszerkezeti revitalizációjának jeleit mutatva.

Ugyancsak egészségtelen egyes társadalmak olyan fejlődése, amely igen sok országban a „vízfejű ország” rendkívül hierarchikus gyakorlatát hozta létre, ahol minden a fővárosban koncentrálódik, ahol országos hatáskörű intézmények csak a fővárosban képzeltethők el, s a vidék leszakadva, hátrányban, rosszabb esetben „lenézve” érzi magát a fővárossal szemben. Szerencsére Magyarországon az utóbbi évtizedekben a „vidéki” nagyvárosok (Debrecen, Székesfehérvár, Szeged, Pécs, Győr, Szombathely, Kecskemét, Zalaegerszeg, Miskolc, Nyíregyháza, Veszprém, Eger stb.) fokozatos

megerősödésével talán csökkenthetőek lesznek ennek a vízfejűségnek a hátrányai, figyelembe véve persze azt is, hogy ez a „vízfejűség” nemcsak országosan, hanem a megyeszékhelyek és megyéjük viszonylatában is érvényesült, lényegében a centrum-periféria összefüggésrendszerének szokásos – de remélhetőleg nem törvényszerű – működésmódja szerint.

(∴) **Kapitány Gábor:** Én látszólag városi gyerek voltam: Budapesten születtem, és egész életemben alapvetően itt éltem, a fővárosban. Igaz, Buda kertvárosi részei nem ugyanolyanok, mint a Belváros, sem a feltételek, sem az életforma szempontjából. (Mint említettem, abban a kertés társasházban, amelyben felnőttem, a falusias lét számos eleme jelen volt: állatok, zöldségeskert, virágos rét.) Talán éppen ezért is, kamaszkoromban a nagyváros nekem izgalmas felfedeznivalót jelentett. Ebben az időben szerettem is a nagyvárost, a nyüzsgését, a szilveszteri tömeges bolondozást, s legfőképp azt, hogy mennyi érdekességet lehet benne találni, akár a kulturális kínálatra, akár a rejtett „kincsek” felfedezésére gondolunk. Sokat barangoltam a városban, felfedezve egy-egy szép belsőudvart, elegáns lépcsőházat, az épületek szobordíszítéseit, egy-egy izgalmas kínálatú régiségboltot, még Krúdy által is látogatott vendéglőt, vagy egy-egy olyan üzletet, ahol valami ritkaságot lehetett kapni, legyen az tizenhat milliméteres rajzfilm vagy gesztenyeturmix. S a város újabb szeleteivel ismerkedhettem meg akkor is, amikor egy-egy beatzenekar, táncház vagy avantgárd színtársulat híre vonzott a város tőlünk távolabbi pontjaira. Az igazi falvak életével hatéves koromtól kezdve a nyaralásokon találkoztam, és elsősorban valamiféle archaikus szellemet éreztem bennük, meg a közösségek „rendtartó” erejét. Aztán előbb egy-két barát családján keresztül kezdtem beljebbbről is megismerni a vidéki városok és falvak életét is; majd a katonaság, társadalmi munkák (például a nagy tiszai árvíz utáni helyreállításban való részvétel) segítettek ebben. Ezek azonban még mindig csak felületi élmények voltak. Ági családján keresztül aztán a falvak, a vidék életének mélyebbre látó megismerése, és az abban való bizonyos mértékű részvétel folytán a kapcsolat annyira elmélyült, hogy (legalább félig) kezdtem magamat is a Vas megyei világ részének érezni, s ez tovább fokozódott, amikor nekifogtunk velemi házunk építésének. Közben érdekes tapasztalat volt, amikor a nyolcvanas években Győr-Sopron és Békés megye kulturális intézményeinek vizsgálata során öt évig jártuk a két megyét, s kirajzolódhattak a két országfél, az Alföld és a Dunántúl, Hunnia és Pannónia korábban is sejtett, de most részleteiben is megtapasztalt különbségei. Vagy amikor egyetemi kurzusokat vezethet-

tünk Miskolcon és Székesfehérváron, Pécsen és Szombathelyen, legalább érintőlegesen (de a turistáknál azért kicsit mélyebben) megismerve az egyes vidéki városok arculatát. Szombathelyen, Kőszegen évekig próbálkoztunk egy egyetemi szak létesítésével, ez is gazdagította a tapasztalatainkat. (A kisvárosokban sajnos gyakran sok tekintetben a főváros és a falvak negatívumai elegyedhetnek: bürokratizmus és kiszolgáltatottság, kultúraéhség és provincializmus, magabiztosság és magabizonytalanság stb., de ugyanakkor persze az előnyök is: urbanizáltság és ismerősség, haladás és hagyományba ágyazottság egyensúlya stb.)

Mindeközben mind kevésbé éreztem magam fővárosinak. Egyrészt semmiképpen sem akartam osztozni abban a fensőbbeséges attitűdben, amellyel a fővárosi „le” megy vidékre, s amely aztán (jogosan) váltja ki a vidékiekben is olykor felerősödő (és persze néha szintén igazságtalan vagy bornírtan pontatlan) főváros-ellenességet. (Például: Pest mint „bűnös város”).

Mint bármi más hierarchikus viszonyban, ebben is magától értetődőnek tűnt a számomra, hogy az alávetettek, vagy legalábbis alávetni próbáltak oldalára álljak. (Ez így volt gyerekkorom óta, mindig nagyon bőszített, amikor egyesek bármilyen szempontból mások fölé próbálták magukat pozicionálni.) Másrészt mind idegenebbnek tűnt Budapest ideges tolongása, rejtett veszélyei, rossz levegője, és bár egyáltalán nem idealizáljuk narodnyik módon a falvak életét (pontosan látjuk, hogy az emberek közti torzsalkodások, hatalmaskodások és egyenlőtlenségek ott is érvényesülnek, és hogy a falusi életkereteknek és közösségeknek megvannak a korlátai), de egyszerűen jobban érezzük magunkat a közvetlenebb és figyelmesebb emberi viszonyok, az emberléptékűbb környezet és élettempó közegében. Persze mindehhez hozzátartozik, hogy Velem üdülőfaluk, és az is, hogy noha több mint negyven éve jelen vagyunk ott, és baráti kapcsolatok is kialakultak helybeliekkel, azért nem számítunk odavalósinak. Falu és város viszonyában azt hiszem, hosszú távon valami olyasmi lenne jó az emberiségnek, ha a metropoliszok lebomlanának, a falvak infrastrukturális hiányai felszámolódának, és olyan kisebb lakóegységekben lehetne élni (legyen az kertváros vagy falu), amelyben az emberi kapcsolatok, közösségi együttműködések világa annak középkori béklyói nélkül térne vissza.

(∴) **Cosovan Attila:** Falu, város, vidék. Patak, folyó, erdő, hegy, csillagos ég. Az utóbbiakat nem mi hoztuk létre. Mi csak szemlélői, csodálói vagyunk. Az előbbieket mi hoztuk létre, civilizációs és kulturális exter-

náliák. Kapcsolatteremtéseink szándékunk szerinti, de sokszor azokat nélkülöző eredmények. Struktúrák, melyekre olykor van hatásunk, máskor meg azon kívül esően jönnek létre. Rónaszék minden szegletét úgy éltem meg, mint a saját házunk, kertünk meghosszabbítását. Máramarosziget viszonylag nagy részét hasonlóan éreztem, kivéve az erőszakosan burjánzó panelházak épületrendszeit. (Azok létrejöttét mindig egy hatalmas pusztítás előzte meg.) Bukarestet, egy-két üdítő komfortzónától eltekintve, idegennek éreztem. Fenyegetőnek és inkompatibilisnek. Budapest lenyűgözött, egyszerre fenyegetett és hívogatott. Kezdetben rengeteget utaztam városon belül, mert meg akartam ismerni minden szegletét, hogy azt érezhessem, mint annak idején Rónaszéken, hogy itthon vagyok, ez az én házam és kertem. Azt hittem, hogy menni fog. Egyre közelebb éreztem magamhoz, de rájöttem az állandó(k) és változó(k) függvényében, hogy mégsem fog menni, ugyanis itt szinte folyamatos a változás. Ha valamit egy-két évig nem látok, lehet, meg sem ismerem. Ezért fontosnak tartom a város állandó elemeinek a konzerválását, amelyek biztosítják számomra – és talán másoknak is – a tradíciók (emlékek, múlt) és a kortárs változók (jelen, jövő) emészthető egyensúlyát. Többek között engem ezért nem zavarnak a historizáló épületrekonstrukciók, ugyanis jobban örülök, ha megfoghatom a – sokszor persze megszápított – múltat, mintha azt csak könyvek oldalain láthatom. Solymár, ahol most élünk, még nagyjából egyensúlyban van a falu-város-vidék emberléptékű összképével, de nem vagyok abban biztos, hogy ez a mértékletes viszony hosszú távon képes megmaradni.

(∴) **Fenyvesi Bori:** *Szeretem a városban, hogy:* az épített környezet nagyon gazdag és sokszínű; mindig fedezek fel ismeretlen és szép helyeket, épületeket; sok helyen utazónak, azaz külföldi turistának érzem magam; könnyű elmerengeni történelmi eseményeken, amelyek formálták az adott tereket. Azt is szeretem, hogy az emberek többnyire nyitottak; lehet menni színházba, előadásokra, kiállításokra, múzeumokba és parkokba; lehet kapcsolatokat építeni és véletlenül összefutni ismerősökkel, barátokkal; lehet szépen megtervezett helyeken lenni; lehet finomakat enni; mindent megvenni, amire szükség van, és azt is, amire nincs; úgy érezni egy rövid időre, hogy a természet fölött állunk.

Nem szeretem a városban, hogy: bűdös, elönti a járművek szaga; koszos is, a sok burkolt felületen nem tűnik el magától a kosz, kevés a növé-

nyekkel benőtt terület; könnyen alakul ki tömeg; vannak részei, ahol menekülési ösztön tör rám; nem lehet csak úgy bárhol leülni a földre; rohanó alaphangulata van; a vásárlást és fogyasztást ösztönzi; óránként többször szirénáznak a különböző mentőalakulatok; több olyan ember van, akinek nem szívesen mennék a közelébe.

Szeretem vidéken, hogy: a természet illata járja át; tisztább a levegő; nyugodt a légkör; nincs akkora kapkodás; kiszámíthatóbb és követ-hetőbb a ritmusa; az erdők, mezők közelebb vannak; bárhol szívesen leülök a földre; lehet állatokat tartani; lehet növényeket termesztani; sokféle élőlény vesz körül; megismernek az utcán, a boltban, biztonságban érzem magam.

Nem szeretem vidéken, hogy: sokszor kihalt, elszigetelt, a magányosság érzése felerősödik; kulturális élet csak limitáltan van jelen. Igazából a falu-vidék és a város is közel áll a szívemhez. Városban születtem, laktunk tömbházban és nagypolgári lakásban is, javarészt a pesti oldalon. Parkokba, játszóterekre, múzeumokba jártunk. Gyerekként a városi lét mellett megtapasztalhattam különböző táborokban a vidéki és falusi életmód varázslatos és munkával teli világát is. Legtöbbet az agglomerációban éltem, és kamaszkoromtól sokat ingáztam Budapest és a vidéki hangulatú Solymár között az iskola, az edzések és a társasági események miatt. De akkoriban legjobban arra vágytam, hogy még távolabb éljünk a nagyvárostól egy tanyán, állatokkal (főként lovakkal) és nagy térrel, erdőkkel-mezőkkel-patakokkal körbevéve. Ez mostanáig egy álom maradt. Bár jobban megismerve a környező erdőket, itt, Solymáron is van patak, sőt vízesés is; erdők, mezők, távlatok; a lovardák száma is felszaporodott a környékünkön. De Budapest közelsége, a rengeteg ingázó, hatalmas forgalom miatt sokszor inkább külvárosnak tűnik ez a hely. Érdekes, hogy Iza lányom is tanyára vágyik mostanában, tizenhárom évesen. Valahogyan öröklődött a vízióm, csak ő a hegyek között egy kecskefarmot szeretne, ahol mi készítjük a sajtot, és ebből él a családunk. Hasonlóan távol esik ez a vágy a napi valóságunktól, mint ahogyan az én gyerekkori elképzelésem.

A gyerekeink is megismerték nyaralásokon és az erdélyi nagyszülőknél azt az életérzést, amit egy kis település, a nyugodtabb tempó, a csend, az állatok és a természet közelsége jelent.

A legkedvesebb emlékeim között él, amikor egy táborozás során Bagyoszovát kis falujában tölthettem heteket a nyárból. Egy igazi egy-utcás falu, a főutcán felfűzve sorakoznak a hosszúházak és Kádár-koc-kák is. Minden udvaron nagy fakapu, ahol a lovas szekér ki-be járhat,

na és a tehének, akik reggel mennek legelni, este meg jönnek haza, és maguktól tudják visszafelé jövet, hogy melyik kapun kell besétálni, hol van az otthonuk.

Az előkert virágokkal teli, eggyel hátrébb a szerszamos és a (lovas) kocsibeálló mögöttes, a határterületen még a tyúktól előtt az árnyékszék, majd az állatok udvara az istállóval, a következő zóna a konyhakert, azon is túl nagyobb megművelt földdarab, család kukoricása, és a kert legvégében egy fás sáv, amin túlhaladva végtelen legelő területek el. Ebben a táborban sokat tanultam többek között a szabadon növekvő növényekről, melyeknek mi a neve, és mire lehet használni; lepréseltük őket, és könyvet készítettünk hozzájuk. Tanultunk az állatok gondozásáról, etetéséről, megtanultam, hogyan kell felszerszamoszni a lovat lovaglásra vagy kocsiba fogásra. Kedvencem volt, amikor én hajthattam a szekeket, vagy amikor kivittük Villámot a mezőre, és felülhettünk a hátára. Lószerszamosokat ápoltunk, fényesítettünk, száraz búzaszálból díszeket fontunk, kecskéket, bárányokat, lovakat simogattunk, a kacsákat és tyúkokat próbáltuk elkapni, és reggelente begyűjtöttük a tojásokat az ólból; néztük a legelésző tehéneket és az este hazatérő csordát: mindig hat óraker, a harangozáskor mentek végig az utcán. Még olyan is előfordult, hogy belégtünk a kocsmába venni valamit, na meg az egyetlen kis boltba is egyszer kimehettünk a héten. Ezeket túl meg játszottunk, barátokoztunk egymással, néha a helyiekkel is, és ábrándoztunk a jövőnkéről a szalmabálák tetején ülve. Hálás vagyok Gyula bácsiéknek ezekért a feledhetetlen napokért.

Most ahol élünk, köztés zóna város és vidék között. Sok a városi ember, akik többnyire városi igényeik mentén működnek, a saját tulajdonon túl látszólag visszafogott kapcsolatot ápolnak a közvetlen környezetükkel, jellemzően mindenki magával foglalkozik. Az utcán ritkán elegyedek beszédbe az ember, de legalább köszönünk egymásnak, a szomszédokkal való kapcsolattartás sem magától értetődő. De mintha kezdene megérni az emberekből a közösség iránti vágy: már hallottam, hogy itt, Solymáron is szerveztek utcabulit, ahol az adott utcában lakók jönnek össze enni, inni, beszélgetni. Mi is igyekszünk változtatni a begubózó városi alapöszönünkön. Amikor ideköltöttünk, minden szomszédunkkal megismerkedtünk, és azóta is tartjuk a kapcsolatot. Vannak, akikkel jó barátok lettünk, és átjárunk egymáshoz. Bár nem olyan mértékben, mint ahogy például Ati szüleinél működik ez, Máramarosszigeten, ahol minden nap megfordulnak a szomszédok, adják a tojást, és kapják a sütit. Többnyire valamilyen praktikus

vagy kézzelfogható céllal találkoznak, és amúgy szociális életet is élnek közben. Nálunk meg jellemzően nem napi szintű a kapcsolat, általában beszélgetés céljával jövünk össze, de ha nagy szükség van rá, számíthatunk egymás segítségére. Bár nekem egy fontos munkakapcsolatom is kialakult itt időközben. A pár házzal arrébb beköltöző belsőépítész Dórival közösen is dolgozunk, és ez a közelség mind szakmai, mind baráti szempontból előnyös helyzet. Szorosabb szomszédi viszonyunk onnan ered, hogy egy őszi napon kint játszadoztam a három hónapos labradorunkkal, amikor nagy kutyaugatásra lettem figyelmes az utcából. Ennyire csak akkor ugatnak a szomszédunk kutyái, ha egy másik ebet sétáltatnak erre. Kinéztem, és valóban egy németjuhász-kölyköt sétáltatott az újdonsült szomszédunk, akiről eddig nem tudtam semmit. Beinvitáltam őket a kertünkbe, hogy játsszanak egy jót az azonos korú kölyökkutyáink. Szép lassan kiderült, Dórival nemcsak a kutyás élethelyzetünk azonos, és az utca, amiben lakunk, hanem a szakmánk is. Ez a történet is megerősített abban, hogy jó dolog nyitott szemmel (füllel) élni és próbálni feléleszteni és életben tartani a szomszédolás hagyományát.

(∴) **Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor:** A falu és a város életforma-különbségeihez lényegében nagyon hasonlóan viszonyulunk, s eléggé kézenfekvő az a véleményünk, hogy mindkét életformának megvannak az előnyei és hátrányai; hogy az ideális ebben a vonatkozásban is az „is-is”, vagyis a kétféle életforma előnyeinek szintetizálása. Az is elég magától értetődő, hogy a falusi lépték vonzó vonásai előtérbe kerülnek egy olyan korszakban, amikor az emberiség létszámának túlságosan nagyra duzzadása sokkal több stressz forrása, mint a falu sokszor korlátozónak, szűkre szabottnak is érezhető életformája; s amikor a falusi lét olyan hagyományos hátrányait, mint az elszigeteltség, a technikai fejlődés számos módon (a közlekedéssel mind gyorsabban áthidalható távolságok, a gyors és széles körű kommunikációt lehetővé tévő eszközök stb.) nagymértékben csökkentette. A piacialapú társadalmak óhatatlanul vezetnek a városok (túl)fejlődéséhez. A modern metro- és megalopoliszok, a telekspekuláció által gigantomán méretűre növesztett felhőkarcolóikkal nagy erővel sugallják, hogy a modern településnek szükségképpen olyannak *kell* lennie, amilyenek ők, miközben nem nehéz belátni, hogy a települések ilyen alakulása nem kedvez az észszerűen emberléptékű környezet iránti normális emberi igénynek. De mint bármi másban, ebben a vonatkozásban sem adhatjuk fel a reményt, hogy az egyik szélsőség irányába kilengt

inga visszafordul, és az emberiség ki fogja küzdeni, hogy élhető léptékű környezetegységekben éljen, amelyekben az életforma is vissza tud közelíteni az emberek számára természetes kapcsolatmódokhoz, hiszen ezeket természetessé évszázadek tették, s így a mai emberekben is erős rájuk az igény.

– Ágnes és Misi – Gábor Pécselt

KAPTÁNY FOTÓK

FOTÓ: RÓNASZÉKI APAFY ÉS ANNA EGYESÜLET

FOTÓ: RÓNASZÉKI APAFY ÉS ANNA EGYESÜLET

FOTÓ: JÓNA BÁLINT

- Rónaszéki templom és iskola
- Rónaszék, nagyjából Belumama ablakából
- Máramarossziget (innen néztem a meccset, s tűntem el a szüleim szeme elől)
- Máramarossziget külvárosa és a falumúzeum
- Házunk fölött a solymári rét

Utazás, a világ megismerése

(∴) **Kapitány Ágnes:** Miközben kiindulópontnak tekinthetjük azt a sokat idézett Tamási-mondatot, hogy „Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne”, az utazás a világ megismerésének egyik legizgalmasabb eszköze. Ha kellő nyitottsággal tudunk utazni, szinte minden percben elámulhatunk azon, milyen érdekes is a világ. Persze ehhez nem kell a világ végére menni, még csak másik országba sem. Misi fiunk, ha kisétál a környező erdőbe, vagy elviszi családját a Balaton-felvidékre, olyan gazdag úti beszámolóval tér vissza, annyi apró, finom részlettel és megfigyeléssel, mintha távoli, egzotikus országokban járt volna. Mi a házasságunk immár ötven éve alatt „fapados” utazással, sátrazva, hátizsákkal eddig negyvenhét országban járhattunk – ezt Gábor számolta össze, aki szeret mindent megszámolni –, főleg Európában, de némi kitekintéssel Nyugat-Ázsiára és Afrika északi részére is. A kempingekben jókat derültek rajtunk, amikor a pici, kétszemélyes sátrunkból két gyermekünkkel négyen kászálódunk elő. Esténként családi rítusként, tradícióként kialakítottuk, hogy négyünk közül mindig más mondta el, hogy aznap mi mindent láttunk, valaki más pedig visszamenőleg felsorolta az előző napok legmaradandóbb élményeit. Így egy „élő” útinapló kerekedett ki a gyerekekkel közös utazások során. (S nem melleleg ezáltal rögzültek is a látottak.) Ausztriában a rohonci tónál gyakran megfordulva (ahová Velemből nyári délutánokon jártunk át, élvezve a határok megszűnésének felszabadító érzését), arra kértük gyerekeinket, írják össze azokat a szembetűnő különbségeket, amelyeket a határ egyik és másik oldalán látottak között tapasztalnak. Gazdag és finom megfigyelések sokasága gyűlt így össze, s ezen keresztül elég korán kicsit talán azt is megérezhették, mit jelent egy másik kultúrával való találkozás. Az autótutak során közösen népdalokat énekeltünk; repertoárunk egyre gazdagodott, a Budapest és Velem közti három és fél órás autótut során például egyetlen ismétlésre sem kényszerültünk rá. Hosszabb útjainkon Máté nagyon szerette a mediterrán országok hűvös templomait, pici korában a tenger hullámaival való viaskodást, Misi három-négy évesen biztos ízléssel választotta ki a múzeumok legjobb darabjait (s nem volt még hároméves, amikor hátí hordozóban elvittük a Szépművészeti Múzeumba, s ott a képek között sétálgatva, egyszer csak rámutatott egy képre: „Rembrandt” – mondta, az otthon a falon lévő Rembrandt-reprodukciók alapján ráismerve a festő stílusára), később bravúros rajzkészséggel örökítette meg útinaplójában egy-egy látnivaló sziluettjét.

Az utazás nemcsak térben vitt bennünket máshová, hanem időben is: Marokkóban például találkozhattunk a középkor eleven világával, a csodás, kézzel szőtt kelmékbe öltözött férfiakkal, a samarukat a csempés faluktakból itató, juhnyáját terelő pásztorokkal a nagyváros, Fez forgatagában, vagy a varázsszereket áruló, kobrát táncoltató, az ősi rapszodoszok módján hosszú történeteket eléneklő, annak valamennyi szereplőjét egyszemélyes színházként megjelenítő afrikaiakkal Marrakesh piacán.

Az utazás időnként társadalmi státuszban is jelentős változást eredményez. A hetvenes-nyolcvanas években a szocialista Magyarország szerény turista-ellátmányával Nyugatra utazva, Franciaországot bejárva megtapasztalhattuk bizony nemcsak a koplalást, de az éhezést is; hogyan lehet egy bagettet és egy májkonzervet beosztani reggeltől estig, és hogyan lehet vágyálmokat szőni egy majdan otthon megehető hagymás rántottáról, vagy egy cukrázda kirakata előtt ácsorogva „jóllakni” a sütemények látványával.

Az utazás megtaníthat tisztelni a másik kultúrát, jobban megérteni azt, s tulajdonképpen ezen keresztül egy más nézőpontból rátekinteni a sajátunkra is. Utazni nemcsak közvetlenül lehet, hanem mások úti beszámolóí révén is. Mindig nagy örömmel nézzük családtagjaink, barátaink utazásuk során készített fotóit, filmjeit, s többször szerveztünk antropológus diákjaink, tanárkollégáink, barátaink meghívásával húsz-harminc fős otthoni vetítéseket is közös teázás és melegszendvics, pogácsa kíséretében.

(S hogy mennyire fontosak számomra az utazásokat megörökítő fotóink, arról árulkodik, hogy visszatérő rémálmom ezeknek az úti fotóknak a megsemmisülése, elvesztése, az őket tároló külső winchester használhatatlanná válása.) Ezeket az utazásaink során készített fotóinkat aztán többször bekapcsoltuk egyetemi kurzusaink szemléltető eszközei közé is.

- (∴) **Kapitány Gábor:** Utazásaink természeti élményeiről már korábban hozsanzan volt szó. Most akkor csak magának az utazásnak az élményéről, meg arról, amivel kapcsolatban Ági az időben való utazásról beszélt. E „páros beszéd” során sokszor hangsúlyoztam, mennyire szeretek otthon lenni. De majdnem ugyanannyira szeretek utazni is. Apám igazi otthonülő volt, ha tehetne volna, sosem mozdult volna ki, mint korábban említettem, ifjúkori egyik álma az volt, hogy világítótorony-őr legyen egy lakatlan szigeten, hogy egész nap olvashasson. Ő azt mondta, hogy a könyvekben minden benne van, amit az ember a világban láthat. Hát, ez nagyon nem így van. Még a legjobb fotók sem tudják visszaadni azt, amit az ember egy térben mozogva átélhet, a könyvek képei inkább arra jók, hogy ked-

vet csináljanak egy-egy utazáshoz. Utaztunk mi sokféleképpen: vonaton városról városra, aztán ahová nem vitt vonat, gyalog (a chambord-i kastély 365 különböző kéményének, kettős spirál lépcsőházának fantasztikus látványáért vagy tizenöt kilométert gyalogoltunk csomagjainkkal a tűző nyári napon); utaztunk busszal, hajóval, autóval, utaztunk kettesben, a gyerekeinkkel négyesben, utaztunk barátokkal, utazási irodák esetlegesen összeverődött csoportjaival. Sok barátot szereztünk útjaink közben is. Az utazás amúgy az élet „meghosszabbításának” egyik legjobb trükkje: egyheti utazást szubjektív időérzetünk több hónapnyinak láttathat, az úti élmények sűrűsége lelassítja az időt. Az otthon nagyszerű védett érzése ellenére magára a kimozdulásra is szükségünk van; nemcsak azért, hogy – az Ági által is említett Tamási-gondolat jegyében – annál jobban élvezhessük a hazatérést, hanem azért is, mert éppen azzal tudjuk az otthont védetté és boldoggá, azaz elevenné tenni, hogy folytonosan hazahordjuk belé a világot, mint fészkebe a madár.

(Ithakában pedig lelki szemünkkel magát Homéroszt is megpillanthatjuk, amint felnéz vendéglátóinak és mecénásainak: Odüsszeusz leszármazottainak hegyoldali palotájára; Grúziában (Georgiában) a Kaukázus gyönyörű díszetében ámulva lehet találkozni annak a kultúrának a lenyűgöző emlékeivel, amely a középkor néhány „sötét” századában fejlettebb volt, mint Európa bármely állama; a sevillai Alcazárban a mór uralkodók kifinomult életkörülményei, Fezben a velenceiekhez hasonlítható paloták jelzik, mit jelentett az, amikor az iszlám diktálta a fejlődést; a párizsi parkos terekre, a Place des Vosges-re vagy Richelieu Palais Royale-jába tökéletesen oda-képzeltetők Dumas testőreinek párbajai, a bergeni Hanza-telepre pedig a kereskedők négy-öt száz évvel ezelőtti egész élete. (S ahol nyilvánvalóan utólagos színjáték a múltidézés, mint Artúr winchesteri kerekasztala, vagy Rolandnak a rocamadouri sziklába szúrt Durandalja esetében, a bemutatott tárgyaknak, s az általuk képviselt, mondai illusztráló színjátéknak a közben valóságossá vált régisége segít a mondavilág és a jelen közötti szakadék áthidalásában.) S visszautazhattunk egészen ősi időkbe is: a máltai Hypogeumban vagy Lascaux-ban átélhetők azok a transzcendens érzések, amelyek az öt – Lascaux esetében tizenöt – ezer évvel ezelőtti embereket eltöltötték. S vajon milyen múltról szól a „Noé bárkája”, ez az Araráttal szembenező, többé-kevésbé hajóformájú, furcsa kőképződmény, amelyről az ott lakók azt állítják: megkövesedett fa...

És persze időutazás nem csak a múltba lehetséges. Számos utunkon talákoztunk olyan újdonságokkal, amelyek már a jövőt vetítették elénk.

S a múlt sem mindig csak múltidézést jelentett: Hollandiában például egy olyan kultúrát láthattunk, amely évszázadok óta *folytonosan* életmódcentrikus, az apácakolostoroknál sokkal lakályosabb, bensőségesebb beginaudvaroktól tizenhatodik századi csempés fürdőszobákon át az ismert festményeken látható és a függönytelen ablakokon keresztül ma is szemlélhető enteriőrökig.

No és persze az ember az időutazással játszhat is: a Csúd-(Peipus-)tó partján – e tó jegén győzte le Alekszandr Nyevszkij a Német Lovagrendet – egy sziklába gótizáló betűkkel bevéstem Brodegam, a rend nagymesterének nevét; hátha megtréfálhatok vele egy múltkutatót, aki izgatottan fedezheti fel a betűkben a „páratlan történelmi emléket”.

Az utazás nem veszélytelen. Valahányszor repülőre ülök, arra gondolok, hogy be vagyok egy dobozba zárva, ami bármikor lezuhanhat; szerencsére erre eddig nem került sor. De beléptem már skorpióba, kullancsral összeszedtem agyvelőgyulladást, egy barátom Indiában maláriát kapott, egy másiknak a kameratáskáját a kenyai tengerparton vágta le a válláról machetével egy vele szembejövő helybéli; amikor a „Noé bárkájához” gyalogoltunk, a csoportunktól leszakadó asszonyt egy kamaszokból álló banda „Pénzt vagy életet” kiáltással próbálta kirabolni. A nászutunkon Dalmáciában egy szállásadónő a rendőrséget hívta ki ránk, mert a fia ellopta a pénzét, a nő meg bennünket, az „idegeneket” gyanúsított. Szóval voltak kalandok. (Amszterdamban egy hétre megkaptuk egy ott élő magyar lakását, s az egyik este egyszer csak a szomszéd szobában villany gyúlt, és lépteket hallottunk; szörnyen megijedtünk a betörőtől. Aztán kiderült, a lámpának késleltetett kapcsolója volt, a ház meg panel, ahol a lépések az alatta lévő lakásból is felhallatszanak.)

A legizgalmasabb talán az volt, amikor Észak-Egyiptomban egy olyan területen kellett buszunknak esti sötétben áthaladni, amelyen időnként túszejtő támadásokat hajtott végre az iszlám állam. Egyszer csak azt láttuk, hogy szinte a semmiből (a középkori karavánok bevált tapasztalataát követve) egy buszkonvoj állt össze, ennek végére sorolt a mi buszunk, a busz fényszóráit és belül az összes lámpát eloltották (még azokat a halvány kis kék fényeket is). A karavánt egy párhuzamos úton sokáig követte egy autó, elképzeltük, hogy egyszer csak elénk kanyarodik, leszakítva buszunkat a többitől... de valószínűleg éppen hogy a konvojt biztosító jármű lehetett az, mindenesetre nagy megkönnyebbülés volt, amikor a lámpák újra kigyulladtak, és a többi busz, amilyen hirtelen megjelent, úgy el is tűnt, ment tovább mind a maga útján.

Ennél a helyzetnél egyébként végül is sokkal veszélyesebb volt, amikor egy másik buszutunkon a sofőr elaludt, és a teljes sebességgel haladó busz a szalagkorlátot ledarálva kezdett oldalra dőlni. Ági felkiáltott, a sofőr felébredt, és az utolsó pillanatban sikerült talpra állítania a buszt, de Áginak még hetekig visszatért ez az élmény rémálmaiban. Utólag persze minden veszély csak érdekes kaland, amikor meg benne van az ember, ugyanúgy él meg mindent, jelenlétként, mint a „normális” hétköznapokban. De – s ezért a veszély is az utazás hozadékai közé tartozik – a veszély az élet természetes része, és bár civilizációnk igyekszik életünket látszólag minél kényelmesebbé, komfortosabbá tenni, és az euro-amerikai civilizációban élő emberek nagy százaléka – legalábbis a felületen – egész életében a korábbi koroknál kevésbé kell átélje a közvetlen fizikai veszélyek jelenlétét; az utazás a benne rejlő veszélyek által megerősítheti azt a tudásunkat, hogy a tökéletes védettség csak illúzió.

(∴) **Fenyvesi Bori:** A mesékben útra kel a gyermek, vándorol a világban, és mire hazatér, felnőtt lesz belőle. Az utazás mindig hoz egy kisebb vagy nagyobb minőségbeli változást az életünkbe. Ezt a fejlődési lehetőséget keressük újra és újra az útjaink során.

Eltávolodva az otthontól átélhetünk és megismerhetünk valami mást, valami újat, új tudásokkal és érzetekkel gazdagodunk általa. Milyen ma egy jó utazás? Az Instagram-világból az dől ránk, hogy az az értékes út, ha természetesnek ható, jól beállított fotókat osztunk meg a közzel, megtervezett lenyomatokat készítünk, mindenkinek bemutatjuk, merre jártunk, mit csináltunk, mit ettünk, mivel csak az történik meg, és azt hiszik el mások, amit tudunk képekkel bizonyítani. Ebben az olvasatban az utazás is egy státusz kifejező eszköz. Ha sok pénzünk van, rengeteg helyre mehetünk, bárhová elrepülhetünk a valós vagy akár a virtuális térben is, de igazából az utazás esetében sem a mennyiségi tényező a mérvadó, hanem a minőségi, az számít, hogy ahol épp járunk, ott igazán *ott legyünk*, figyelemmel, szívvel, lélekkel. Ebből lesz csak az a bizonyos fejlődés, ha van idő *beszívni a hely szellemét* és feldolgozni a látottakat, amit segíthet az is, ha a konkrét úton (oda és vissza) az eltávolodást, a tájak váltakozását is figyelemmel követjük. (Ez repülve jóval nehezebb.) Így fogja fel az ember, hogy hogyan kapcsolódnak egymáshoz a lakott és lakatlan terek, vidékek, városok az épített és természetes felszíni földszövet. Közben az ismeretlen ismerőssé válik, és ezáltal kiterjed az otthonosságérzetünk.

Az utazás új helyek megismerése és más kultúrákkal való találkozás mellett egy önismereti, újradefiniálási lehetőség is egyben. Én régen mindig a családi nyaralásokon a sok *unatkozás* alatt kezdtem el vizionálni, hogy mit szeretnék majd csinálni a következő időkben, végiggondoltam, mi az, ami jó volt és folytatásra érdemes, és min szeretnék változtatni. Egyfajta életcél-újradefiniálásnak mondanám így utólag, amit lehetővé tett egy olyan közeg, ahol nem vagyok otthon, ahol szabad vagyok és feladatoktól mentes. Minden utazás lendületet adott és ad a mai napig arra, hogy még tevékenyebben működjem a hétköznapiakban. Utazni jó, főleg akkor, ha nem folyamatosan vagyunk úton, és nem kényszerből kell mennünk. Mi abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a világ megismeréséért utazunk, és mindig visszatérhetünk az otthonunkba. Gyerekkorunktól jellemzően nyaranta utaztunk valamerre. Általában egy-két hetet töltöttünk vízparton, Balatonon vagy a horvát, esetleg az olasz tengerparton. Több magyarországi kedvenc úti célunk is volt, ahová vissza-visszatértünk, ilyen volt az Őrség, Vas megye több települése is, Sopron; a Balatonnál Akarattya, Füred, Földvár, Zamárdi. Voltak évek, amikor mindkét nagymamámnak volt egy-két kis nyaralója, így Pilisvörösváron, Veresegyházon és Kókán is töltöttünk heteket az óvodai/iskolai szünetben nagyszülőkkel, szülőkkel. Az osztályommal is utaztunk szinte minden évben. Ezek nagy kalandok voltak, időrendben egy ötödikes aggteleki táborozás jut eszembe elsőnek, ahol bejártuk a cseppkőbarlangokat, és kis faházakban aludtunk az erdőszélen. (Éjjel titokban egy házikóban összegyűltünk, lányok, beszélgetni, ezt a tanárunk nagyon rosszul viselte, kócos, kialvatlan fejjel szétrobbantotta a traccspartit.) Nyolcadikosként a genfi Waldorf Iskolánál tölthettünk egy hetet, családoknál laktunk, és magyar néptáncot tanultunk a helyi nyolcadikosokkal, s egy táncelőadással zártuk a közös hetünket. Innen a tisztaság érzése maradt meg nagyon erősen, minden utca, városrész és környék tiszta volt, a családoknál minden ételkészítés bio volt, és nem ettek húst. Na, meg a hegyekkel körülvett Genfi-tó. A gimnáziumot viszont egy Apagy nevű falu szélén indítottuk, ahol egy nagy gazdaságban kellett különböző munkákat végeznünk. Karámot építeni, istállót trágyázni, növényeket gondozni, bányákat legettetni. Igazi munkatapasztalatot szereztünk ott, miközben összekovácsolódott a közösség. Brüsszelben az Európai Parlamentben is jártunk egy filmpályázat megnyerésének fődíjaként, és ez alkalommal látogattuk meg Gent és Brugge városát is. Olyan is volt, hogy egy kisebb iskolai csapattal elbicikliztünk

Pozsonytól Prágáig, sátrakkal és minden egyébvel felpakolva. A leghoszabb osztálykalandunk a tizenkettedik osztályos művészettörténeti utunk volt Olaszországban, ahol Ravennától Nápolyig bejártuk a fontosabb olasz városokat és látnivalókat. Firenzében, Bolognában, Rómában Waldorf-iskolákban aludtunk. Ezen az úton a múltat őrző kulturális és társadalmi lenyomatok látványa ki tudott ragadni a kamaszosan lázadó állapotomból. Az émelyítő mennyiségű művészeti alkotás még akkor is hatott ránk, amikor már látszólag nem tudtunk több újdonságot befogadni. Az akkor látott helyekre azóta is visszavágyom.

Felnőtt fejjel indultam el először a *magas hegyekbe*, ahová bármikor szívesen visszatérek, legyen bármilyen évszak, de ha máskor nem is, legalább egyszer télen; síelni. Síelni Ati tanított meg a kapcsolatunk elején. Ausztria hegyi településein és a lakatlan csúcsokon, ahol már csak síelők és kirándulók akadnak, találkozik a sportos és vidéki életforma, számunkra ez az egyik legkedvesebb világ. Elvonulás, mozgás és megtisztulás lehetősége. El tudnánk képzelni egy ilyen magas hegyen is az életünket.

A gyerekek születésével a megtett kilométereink száma eléggé lecsökkent. Főleg Iza születése – a kezdeti nehézségek – után évekig nem utaztunk a Balatonnál messzebbre, két év kellett elteljen, hogy merjük átlépni a határt vele, de akkor is csak Máramarosszigetig jutottunk. Később pedig az Osztrák Alpokig. Sokáig táplálkoztunk a féléves külföldön töltött időből. Perugiában egy hónapot voltam nyelvi ösztöndíjjal, Milánóban Erasmuson négy hónapot, majd egy hónapig Liguriában és Szlovéniában voltunk, ott már Atival közösen. A gyerekeinkkel közössé vált életünk és a jelenlegi otthonunk kialakítása visszavetettek a nagyobb utak megtételétől, még úgy gondolom, bőven van mit megismernünk a világból, de ezt a vágyunkat visszaforgatjuk a hétköznapi életben elérhető helyek mélyebb megismerése felé, amíg nem adatik meg a lehetőség arra, hogy a gyerekekkel együtt fogjunk vándorbotot.

- (∴) **Cosovan Attila:** Én külföldön élek majdnem harminc éve. Magyarország nekem külföld. Persze ma már az otthonom, de amikor Erdélybe utazom, akkor még mindig hazautazom. Nem szeretek repülni, ezért távoli országokba ritkán jutottam el. Skócia (Glasgow), Olaszország (Róma) voltak a legtávolabbi desztinációk. A gyerekek, ahogy nőnek, újra meg kell majd próbálnom a repülést, bár manapság már a környezetvédelem és a fenntarthatóság is ellene szól, de nagy ritkán talán tehetünk

kivételeket. „...*És egy kivilágított gyorsvonat rázkódtatta meg mennydörgő robajjal a váltóházat. – De sürgős nekik – mondta a kis herceg. – Mit keresnek? – Azt maga a mozdonyvezető se tudja – mondta a váltóőr. Ellenkező irányból eldübörgött egy másik kivilágított gyorsvonat. – Máris visszajöttek? – kérdezte a kis herceg. – Ezek nem ugyanazok – mondta a váltóőr. – Ez egy ellenvonat. – Nem érezték jól magukat ott, ahol voltak? – Az ember sosem érzi jól magát ott, ahol éppen van – mondta a váltóőr...*” Saint-Exupéry intelmeivel manapság egyre nehezebben tudunk azonosulni. A bolygónk észlelt mérete mindinkább a kis herceg bolygójának méretével vetekszik. Ma már nagyon gyorsan és viszonylag könnyen eljuthatunk egyik földrészről a másikra, kontinensen belül meg pláne, nem beszélve arról, hogy a legtöbb esetben a repülő lett a legolcsóbb jármű.

Mi az, ami miatt vágyunk az utazásra? Felfedezés, megismerés, kaland, pihenés, kikapcsolódás, eltávolodás az otthontól; a gondoktól, a problémáktól, a hazaérkezés, az „újra itthon” öröme miatt? Mindezek együtt? Talán. Tudok-e itthon átélni valami hasonlót? Immanuel Kant állítólag sohasem hagyta el a szülővárosát, Königsberget. Átfogó, elképesztő mélységű életműve nem ezt feltételezné, és mégis, úgy élt le 79 évet, hogy még a saját települését sem ismerte meg teljes mértékben, hiszen a napi sétája is egy meghatározott útvonalon történt...

A tájak különbözősége, a levegő „színe és szaga” szinte országonként változik. Nem mindegy, hogy a Skót-felföldön, a Magyar Alföldön, a Fogarasi-havasokban, az Osztrák Alpokban vagy a római Császárok kertjében sétálunk és szaglászunk bele a levegőbe. De persze az sem mindegy, hogy a saját kertünkben egy nyári zápor előtt, vagy éppen utána ülök a fűzfánk alatt.

A nyelvek dallamai elvarázsolnak. A távolságot, az eltávolodást az ismerősen hangzó, de ismeretlen nyelvek hallgatása fokozza. Az ÉN és a MI közötti kapcsolódásnak az erősödő hiánya ezeken az idegen helyeken sokkal evidensebb. Itt könnyebb egyedül maradni. Itt könnyebb kívülről rácsodálkozni mások inherens hétköznapijaira úgy, hogy közben az én hétköznapijaim számukra ismeretlenek maradnak. Én ebben az esetben kukkoló vagyok.

Egyszer a Cinque Terre-en egy Fiascherino nevű hotel óriási kertjében, közvetlenül a tengerparton, a tengervizes medencéjük szélén olvasgattunk az akkor már állapotos Borival, de közben figyeltük az olaszok életét. Csak mi voltunk külföldiek. Rengeteg gyerek, hancúrozás, zsvivaj és

a medence peremére támaszkodó, dallamos nyelvet beszélő felnőttek. Nem lehetett rájönni, hogy melyik gyerek melyik felnőttöz tartozik. És ez volt a lenyűgöző. Ott minden felnőtt mindegyik gyerekre vigyázott, és ha éppen a fejük fölött ugrott be valamelyik kölyök, azt végigkísérték mosolygós tekintetükkel és egy-egy kedves bátorító mondattal. Olyan volt, mint egy nagy család, pedig semmi közük nem volt egymáshoz. Ha egy pár elment kávézni, nem kellett szólania senkinek, hogy figyeljenek a gyerekeikre, mert magától értetődő volt. Így aztán a könyvünk inkább a mellkasunkon hevert, hiszen amit láttunk, tapasztaltunk – per pillanat – mindenféle irodalomnál fontosabb volt, nem beszélve arról, hogy Bori várandóssága ezt az érdeklődésünket csak fokozta.

Igen, tudom, vannak országok, ahol a felnőttek nem szólnak egymás gyerekeihez. Nem avatkoznak bele egymás életébe. A távolságtartás szent és sérthetetlen. Én nem szeretem az ilyen országokat.

(∴) **Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor:** Érdekes, hogy amikor elkezdünk gondolkodni, hogy miket válaszoljunk erre a kérdésre, majdnem kizárólag külföldi példák jutottak eszünkbe. Ennek az az oka, hogy bár minden utazásban közös az újdonságigény, a kíváncsiság (sőt, ez a közös nevező akkor is megvan, ha csak a házunk környékén teszünk egy sétát), más-más érzés, amikor csak a házunkból lépünk ki, amikor az országunkat járjuk, és amikor külföldre utazunk. (Sőt, még ebben sem egyformák az európai és az Európán kívüli utak.) Az otthonérzés különböző szintjeiről van szó. Az első szint nyilván a lakásunk, de a második-harmadik-negyedik szinten az otthonunkhoz tartozik a házunk közvetlen környéke, aztán a városunk, az országunk (s amikor más kontinenseken járunk, ezt érezhetjük Európára vonatkozóan is). Az utazás élménye akkor a legintenzívebb, amikor kimozdulunk a bármilyen értelemben vett otthon otthonosságából. Atiék beszéltek arról, hogy az utazás más kultúrákkal, más emberekkel való ismerkedés is. Ez, ha most inkább az új környezetek, látványok hatásairól írtunk is, persze nálunk is így van. Bár az utazások során szerzett benyomások természetesen felületesebbek, mint azok, amelyeket egy kultúrában *benne élve* szerezhetünk, de ezek során is megpillanthatunk néhányat a saját kultúránk és más kultúrák eltéréseiből, a másik kultúra sajátosságaiból. S az ezekből levont következtetések sem feltétlenül tévesek, ha élményeinket nem fordítjuk előítéletekké (vagyis ha nem képezzük belőlük elhatárolódó és fölényes sztereotípiákat, és ha tapasztalatainkból nem lesz túláltalánosítás).

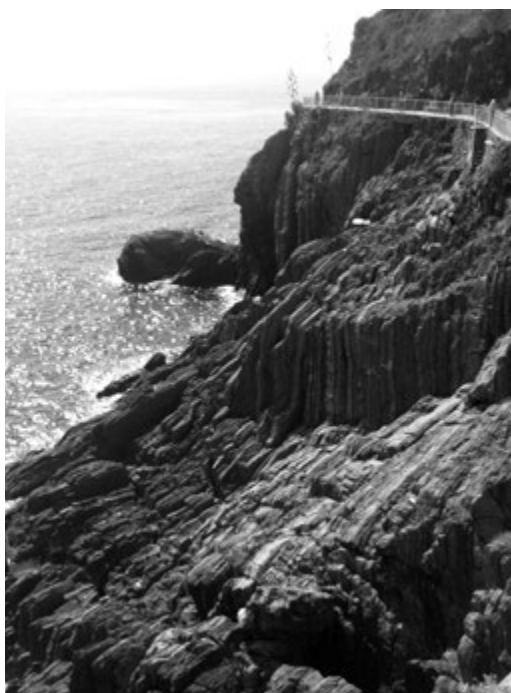
- Ágnes Törökországban
- Kapitány család, Velence
- Ágnes az Atlasz-hegységben

- Ágnes és Gábor
- Észtország
- Ágnes és Gábor, Portugália

- Ágnes Tolóban
- Sátrazunk
- Az Atlaszban
- A Szahara
- Fez
- Hardanger-fennsík
- A Níluson

KAPITÁNY FOTÓK

271. o.

- San Fruttuoso apátság Camogli és Portofino között
- The Highlands, Skócia
- San Pietro templom, Porto Venere
- Bigo panorámalift (Renzo Piano), Genova
- Bori felbandukolt állapotban a Savica-vízeséshez, Bohinj
- Via Dell' Amore Riomaggiore (Cinque Terre)

272. o.

- Miramare-kastély, Trieszt
- Galleria Giuseppe Mazzini, Genova
- Canal Grande, Velence
- Golfo dei Poeti, Liguria
- Loch Achtriochtan, Glencoe
- Dow's Bar, Glasgow

A hazához, nemzethez, otthonhoz való viszony

(∴) **Kapitány Ágnes:** Az ember, ha visszatekint az életére, akkor bizonyos helyekhez természetesen szorosabb kötődése alakul ki. Ezek lehetnek kisebb régiók, települések (nekünk Adyliget, Velem): ezeken a helyeken szinte minden bokrot, fát, követ ismerünk („S ha néha lábamhoz térdepel/egy-egy bokor, nevét is, virágát is tudom” /Radnóti Miklós/). De (mint éppen az imént kifejtettük) lehetnek nagyobb egységek is: egy-egy vidék – számomra az Alpokalja, az Őrség, a Dunántúl – s természetesen az egész haza. Ez a hazához fűződő intenzív érzelmi kapcsolatot rengeteg apró és nagyobb elemből tevődik össze. Ezek egy része látható, tudatos, más részét szinte észre sem vesszük, de a gyerekkori szocializációval észrevétlenül magunkba szívjuk ezeket. (*A mindennapi élet magyarságszimbólumai* című kutatásunkban és könyvünkben mintegy ezer ilyen elemet veszünk sorra az ételektől, tájaktól, növény- és állatvilágtól kezdve a népdalokon, az irodalmi hősökön, az épített környezeten, a filmekben át egészen a történelem meghatározó, ikonikus alakjaiig.)

Az embernek olyan erős elemi igénye ez az otthonosságérzés, hogy amikor utazunk, a világ távolabbi pontjaira is, ott is két-három nap után szálláshelyünkre úgy térünk meg, hogy „hazamegyünk”. Hiszen ez az otthonosságérzés tulajdonképpen kiterjedhet az egész Földre is. (De ha hosszabb ideig vagyunk „külföldön”, akkor már nagyon erős bennünk a honvágy, a jól ismert, otthonos környezetünk, szeretteink, barátaink utáni vágy, szoktuk is mondani, „elutazni jó, de legalább olyan jó hazakerezni”!)

Személyes életünkben átéltünk mintegy hetven évet a közelmúlt történelméből. Gábor már utalt arra a gondolatomra, hogy nagyszüleink nekünk átadott tapasztalatai révén ez kítágul újabb ötven-hatvan évvel, s mivel az ő számunkra közvetített tapasztalataikba eleve beépültek az ő szüleik-nagyszüleik történelmi élményei is, így csak a közvetlen család által megélhető személyes történelem is csaknem kétszáz évet fog át. A korábbiakról aztán már tényleg csak közvetett tudomásunk lehet: írott források, ábrázolások alapján, de ezek is erőteljesen meghatározzák, miképpen is gondolkozunk arról a történelmi folyamatról, amelynek mi magunk is részei vagyunk.

(∴) **Kapitány Gábor:** Gyerekkoromban meghatározó könyveim voltak a *Mondák könyve*, a *100 kép a magyar történelemből*, a magyar történelem jelentős alakjait egy-egy oldalon bemutató *Hazádnak rendületlenül*, és az olyan történelmi regények, mint Jókaitól *A kőszívű ember fiai*, Gárdonyitól az *Egri csillagok* és így tovább. Ólomkatonáimmal a magyar történelem egyes csatáit játszottam, barátommal afféle szerepjátékként hétvezérest (ketten), amelyben én valamiért Tas vezér voltam, szóval a nemzeti történelem és a hazaszeretet tizenkilencedik században kialakult formái meghatározóak voltak a nevelődésemben. Könyveimből azonosultam az egész magyar kultúrával, s az azonosulás szenvedélyes szeretetet is jelentett ez iránt a kultúra iránt, középpontjában a magyar irodalommal, és azon keresztül anyanyelvemmel, a magyar nyelvvel is, amelynek szavaival már négyéves korom óta játszottam, felnőttként pedig fokozatosan megértettem a nyelvünkben rejlő filozófiai-világzempléti mélységeket is. Annyira kötődtem a nyelvhez, hogy – bár erre egyáltalán nem vagyok büszke – igazán jól semmilyen más nyelven nem tanultam meg, egyszerűen nem állt rá a fejem a másféle nyelvi gondolkodás logikájára, legyen az angol, orosz, olasz vagy latin. Viszont nem is tudnék sehol máshol élni. Népünket nem látom rosszabbnak (s persze jobbnak sem) más népeknél, viszont csak itthon érzem magam otthonosan. Nemcsak ezeken a helyeken, hanem kifejezetten ezek között az emberek között, akik magunkat magyaroknak nevezzük. Utazván megismerjük más kultúrák sajátosságait is, vannak köztük vonzóak és kevésbé vonzóak, de egészében – gyengeségeinkkel és gyarlóságainkkal együtt – csak itt tudom azt a bensőségességet érezni, ami a családtagjaihoz is köti az embert. Persze hazánkban is ismerek ellenszenves embereket (mint ahogy a családban is lehetnek), de amikor együttesükben gondolok honfitársaimra, egyszerűen szeretetet érzek, egyszerre érzékelve az erényeket és igen, a gyarlóságokat, ám az utóbbiakat is a közös sors empátiájával nézve. Petőfihez, Madáchhoz személyes, az eleven barátságához hasonló érzelmek fűznek, s lelkes tiszteletet vált ki belőlem József Attila, Arany János, Szent-Györgyi Albert vagy Bibó István (egymástól különböző, de hasonlóképp magával ragadó) bölcsessége is. Büszke vagyok mindentől, amit magyarok hoznak létre, lelkesen szurkolok a sportversenyeken, és örömmel, elégtétellel tölt el, ha az első helyezés nyomán megszólal a *Himnusz*; felvidámít, ha külföldön magyar szót hallok, és emelkedett meghatódottságot érzek gyönyörű, szomorú népdalainktól. (Mint ahogy szilaj néptáncaink meg ugyanolyan vitalitással tudnak feltölteni, mint a nemzedéki identitásom mozgásélmé-

nye, a rock and roll.) Aggódom az emberiség sorsa iránt, de ezen belül külön is fontosnak tartom a magyarság megmaradását. Igen, az ember maga teremti az otthonát, és én is azt érzem, amit Ági mondott, hogy bármely belakott háza „haza” tud menni az ember, de azért a hazaérés mégis csak akkor igazi, amikor, mondjuk, Nyugat felől átlépjük a magyar határt, amikor Velembe, Adyligetre, Kőszegre, Balatonfüredre érkezünk; de egyfajta érdekes ismerősségérzés fog el akkor is, amikor nagyszüleim általam addig sosem látott szülőhelyein járok. Ahogy az előző kérdésre válaszolva szóba került: a saját ország felfedezése egészen más, mint a külföldi út. Amint egymásra találtunk, ahogy Ati és Bori, mi is elkezdtük felfedezni országunk még nem ismert kincseit, megmutatni egymásnak a már megismerteket. Az Alpokalja erdeitől a Bükk, a Mátra erdeiig, Nyugat-Magyarország középkort őrző városaitól Pécs vagy Szeged mediterrán szelleméig, a Balaton-felvidéktől a Hortobágyig, az Őrségtől a budai, pilisi hegyekig. Felső-Magyarország szászvárosaitól Erdély szászvárosaiig, a zalai domboktól Székelyföld magashegyeiig, Munkáctól Vajdahunyadvárig, a Vadása-tótól a Csorba-tavon át a Gyilkosig. Otthonos szögletekre találván a Petőfi nyomát őrző Koltón, a paloznaki szőlők között, vagy a gemenci erdő Veránka-szigetén. Az általa megfogalmazott formában túláltalánosításnak gondolom Dürrenmatt bon mot-ját, miszerint „Hazának akkor nevezi magát a nemzet, amikor fiai lemészárlására készül”, de látom ebben is az igazságot: egyes egyének és csoportok gyakran élnek vissza a nemzeti érzelmekkel, kisajátítva azokat, és nem az egész, hanem csak maguk javát, hatalmát szolgálva. Fel tud bősíteni az efféle hipokrita hazafiasság, éppúgy, mint a haza, a hazával való azonosulás lenéző megtagadása is. Más az, amikor valaki azért ostorozza a nemzeti hibákat, mert ezzel úgy próbálja jobba tenni a nemzetet és a nemzet létét, ahogy *önmagát* teheti jobba az ember, és más, amikor az elhatárolódás hajtja, mintha azt mondaná: „Isten őrizz, hogy engem is ezek közé soroljanak.” Amikor a rendszerváltás után megkezdődött az intenzív érintkezés Európa nyugati és keleti fele fölött, számos olyan tapasztalatunk volt, hogy a Nyugat egyes képviselői igencsak magas lóról próbálták demokráciát, európaiságot „tanítani”, mintha az itt élők nem tudnák, hogy mi az. Vagy úgy feltüntetni, mintha igazi tudományos, művészi értékek csak az ő világukban jöttek volna létre. Ez mindig dühített (a globalizáló tendenciákkal, illetve Európa egyetlen állammá alakításának tervével együtt). Ez utóbbi azért, mert hosszabb távon a helyi nyelvek és kultúrák sorvadásához vezethet, és ez az emberiség szempontjából is rossz, ellene hatván az egészséges diverzi-

tásnak. (Számomra pedig – akinek munkaeszköze, oktatója, játékszere és szülőanyja a nyelve – a magyar nyelv és kultúra gazdagságának sorvadása az elképzelhető legnagyobb tragédiák egyike.) S egyes nyugatiak „kultúrfőlényes” magatartásánál még jobban fel tud bosszantani, amikor a kelet-európaiak, nota bene magyarok visszhangozzák szolgálai alázatossággal, hogy a kelet-európai lét s maguk a kelet-európaiak (vagy éppenséggel a magyarok) mennyivel tökéletlenebbek, elmaradottabbak; hogy „innen el kell menni!”. Ami a haza védelmét illeti, az én szemléletemben a haza szeretete nem írja felül az ölés tilalmát: azt gondolom, hogy a fegyveres honvédelem, egyáltalán, a konfliktusok fegyveres kezelése inkább veszélyezteti egy viszonylag kisebb nép fennmaradását, mintsem segítené, és sokszoros történelmi tapasztalat, hogy az ilyesmiből mindig rosszul kerültünk ki; sokakkal együtt azt tartom, hogy „*a hazáért nem meghalni kell, hanem élni*”. Ezt viszont, a magyar kultúra őrzését, életben tartását, és ha lehet, gazdagítását, a szellemi erőink mozgósítása általi honvédelmet, az igazságos társadalomért folytatott küzdelemmel együtt az ember életének értelmet adó legfőbb célok egyikének tekintem.

(∴) **Cosovan Attila:** Nem érdekelnek a territoriális határok, mert ezek firtatása évezredekken keresztül csak háborúhoz vezetett. Engem kizárólag a nemzeti identitás és azon belül is az anyanyelvem érdekel. Egy nemzet határai ott vannak, ahol már nem beszélik a nyelvüket. Nekünk, például a kontinenseket átívelő angol anyanyelvet beszélőkhöz képest a határaink egy kőhajításnyira vannak. A területi határokért nem harcolnék soha, de a nyelvünkért, a kultúránkért igen. A nyelvért, a kultúráért kizárólag életben maradván lehet harcolni. Gondoljunk csak bele, hogy százötven évnyi török hódoltság alatt is megmaradt a nyelvünk, pedig a határ- és területvédő csatákban a hadrafogható lakosság és a nemesek nagy része meghalt, nem beszélve arról, hogy a feldühödött törökök a mohácsi csata után, akit csak értek, lemészároltak. Mi lett volna, ha nincs ellenállás, ha nincs vérontás, akkor és a továbbiakban sem, beleértve a két világháborút is? Most vajon mennyivel több magyar élne a Földön? A történelem bebizonyította, hogy semmi értelme meghalni a területért, ugyanis a valódi határt az életben maradt – azonos nyelven beszélő – ember jelenti. De ma már nem a területi határainkat adjuk fel, hanem a nyelvünket, a kultúránkat, az identitásunkat. Ezzel nemcsak mi vagyunk így, de mivel mi a legkisebbek közé tartozunk, ezért ezt viszonylag gyorsan fogjuk érezni a bőrünkön... pontosabban már most is érezhetjük, tapasztalhat-

jük. Korábban már beszéltem a nyelv identitásunkat meghatározó szerepéről. Íme, egy szélmalomharc, amit folytatok a nyelvünk érdekében. Takáts Előd, a Budapesti Corvinus Egyetem – rövid ideig regnáló – rektora a következőket mondta, büszkén és mély meggyőződéssel, követendő stratégiaként: *„Most már az alapszakjaink durván felét, a mester szakjainknak pedig a kétharmadát angol nyelven oktatjuk. Az a jó tehát, ha sok magyar diák is az angol nyelvű képzést választja.”* És mindezt hol mondta? Itthon! Az egyetem tanáraként egy nyílt levélben reagáltam erre: *„Azoknak, akik ma felelnek a holnapért; a magyar kultúráért és nyelvi identitásunk fennmaradásáért. Azoknak, akik fontosnak tartják itthon, hogy az akadémiai közegben is megmaradjon az anyanyelvünk. Kedves Olvasó,*

Maximálisan egyetértek, hogy fejlesztenünk kell az angolt (pláne nekem), vagy/és más idegennyelv-tudásunkat is, azonban azzal nem, hogy a multik példájára ezt nem organikusan tesszük, hanem erőltetve... beismerve ezáltal már alaphoz az örök vesztes helyzetünket, mert ugye nem gondolja itt senki magáról, hogy egy ligában vagyunk az angolt anyanyelvi szinten beszélőkkel (a gondolkodás, a tervezés, a kommunikáció vagy éppen a publikáció szintjén). A Mathias Corvinus Collegium fesztiválján Tucker Carlson (lehet, hogy hiper-jobbos és bigott konzervatív, de) mondott valamit, ami talán téged, bennünket is elgondolkoztat. Talán láttad is. Idevág. Csatolom a linkjét annak a részletnek, ami arról szól, amit éppen most csinálunk/csinálnak.

Megjegyzem; ha annak idején a világon mindenki „behódolt” volna a latinnak, (azaz A tudomány nyelvének), akkor most nem létezne angol nyelv. Egy magyar akadémiai közösségből szerintem nem tehető kötelezővé és kizárólagossá AZ idegen nyelv rendszerszintű és állandó jellegű használata. Ráadásul úgy, hogy a saját nyelvünket meg sem jelenítjük egy levélben (ezáltal minimális erőfeszítést sem téve arra, hogy a külföldi kolléga is találkozhasson a magyar szavakkal, amiből illetően módon ő is megtanulhatna egyet-kettőt). A magyar felsőoktatásban nem szüntethetőek meg magyar szakok, miközben ugyanazzal a tudásanyaggal létrehozunk angol nyelvű szakokat, ráadásul – természetesen – nem csekély nyelvi deficittel. Részlet Magyarország Alaptörvényéből: *„...Mivel a magyar nyelv nemzeti összetartozásunk elsődleges kifejezője, ezért különös védelem illeti meg, óvása, ápolása, fejlesztése nemzeti érdek. Az anyanyelv használatának joga közvetlenül összefügg olyan fogalmakkal, mint a szólásszabadság, törvény*

előtti egyenlőség, közügyekben való részvétel, az anyanyelvi oktatáshoz való jog...” Nekünk elsősorban nem angolul kell megtanulnunk nagyon jól – persze egy fontos plusz az életünkhöz –, hanem azt, hogy mit tudunk mondani, mutatni a világnak magyarul, s majd azt a tudást lefordítják olyan szinten (ahogy azt kell) azok, akik erre hivatottak. Gabriel García Márquez a *Száz év magányt* spanyolul írta meg, pedig tudott angolul is („*A regény nem pusztán a mágikus realizmus megújítása miatt érdemel figyelmet, hanem mert különösen szép módon használja a spanyol nyelvet.*”), mint ahogy a valódi nagyok 99%-ban anyanyelven alkottak és alkotnak... persze rengeteg angol anyanyelvű NAGY is van közöttük.

Romániában nőttem fel a diktatúrában. A szüleim a teljes esélytelenség ellenére végig magyar osztályba jártak, pedig akkor nem voltak magyar nyelvű egyetemek, és a külföldre utazás esélye közelített a nullához. Ennek ellenére vállalták azért, hogy megmaradhasson a kultúránk és nyelvi identitásunk. Ehhez képest most (A) gazdasági és ennek farvizén (A) tudományos trendnek megfelelően angolul beszélünk 99%-ban magyar emberekhez, mert, mondjuk, most úgy gondoljuk, hogy ettől leszünk nemzetköziek. Persze ha többségében, vagy legalábbis számottevő mennyiségű külföldi van egy közösségben, egy tanteremben, akkor ez természetesen értelemszerű.

Én alapvetően egy nyitott és a közvetlen demokráciában hívó ember vagyok, de elfogadom a konzervatív értékeket is. Elfogadom azt a víziót is, hogy milyen klassz lenne, ha a Földön élő összes ember egy nyelvet beszélne, de szerintem ezt nem így és nem ebben a ritmusban kellene csinálni. Hagyni kell, hogy a tartalom hozza elő és határozza meg a funkciót és a formát is, ami ha kell, akkor egy nyelvben definiálódik; de szerintem ne szerencsétlenkedjünk itt (tisztelet a kivételeknek) csapnivaló angol akcentussal és szókinccsel úgy, mintha mindannyian anyanyelvi szinten beszélénk. Azt javaslom, fogadjuk meg ennek a nagyképű Tuckernek az intelmeit, és talán lassítsunk, csináljuk ezt organikusán, szabadon, erőltetés nélkül, valódi tartalmi fókusszal. Talán kevesen tették eddig szóvá, így vedd csupán egy költői kér(d)ésnek, egy tervezői észrevételnek, egy kulturális felvetésnek, ami napjainkban viszonylag aktuális a globális politikában is; természetesen maximálisan tiszteletben tartva a tendenciákat és nemzetközi szempontokat is. *Megjegyzés: Ha mi, ITTHON már nem beszélünk majd magyar nyelven akadémiai szinten az akadémiai közegben, és közben megszüntetünk magyar nyelvű mesterszakokat, akkor azt tudnunk kell,*

számolnunk kell azzal, hogy sehol máshol nem fognak; sem a Harvardon, sem a Princetonon, de még Ljubljanában és Bukarestben sem... ez vajon hosszú távon jó nekünk; kulturális szempontból (?), amikor mindenütt és minden megnyilvánulási formában fenntarthatóságról és sokszínűségről beszélünk/beszélnek éppen azok, akik ebben a pillanatban is a kulturális homogenitást „erőltetik” ránk ilyen formában is? Cosovan Attila Róbert

Nekem két otthonom van. Egy Magyarországon, Solymáron, ahol szinte minden szomszédom magyarul beszél, és egy Romániában, Máramaros-szigeten, ahol már nagyon sok szomszédom nem beszél magyarul. Ki tudja, mi lesz 50-100 év múlva? Talán addigra mindkét országban már csak angolul fognak beszélni, esetleg kínaiul...

(∴) **Fenyvesi Bori:** Eszembe jut, ahogy gyerekként nézem a világtérképet, és azt látom: mi vagyunk a „világ közepe” és ezen belül Európa közepe. Ezt a „közép” érzést lehetett átélni. (Körülvéve, biztonságban, amúgy is középső gyerek vagyok stb.)

Az én helyidentitásomat Magyarország és azon belül is Budapest és környéke határozza meg. Ezen nem kívánok változtatni. Hiszek abban, hogy valamilyen céllal születünk oda, ahová. Nekem itt van dolgom. Ha látok problémákat, nehézségeket, hiányosságokat, akkor én, mi, helyiek vagyunk azok, akik igazán orvosolhatjuk azokat. A nemzethez tartozásomat a magyar nyelven keresztül és talán a magyar építészeti formanyelven keresztül tudom megélni, azaz kifejezésre juttatni. Mindig is szerettem játszani a szavakkal. Anyukám és a testvére is gyakran szóviccekkel és szavak furcsa ragozásával nevettek meg a hallgatóságot. Vannak erdélyi felmenőink, akiktől ránk hagyományozódtak bizonyos kifejezések, ezeket szoktam ízelegetni. Mióta Atit megismertem, jelentős mennyiségű új szóval gazdagodott a szókincsem. A máramarosi rokonság beszéde kifejezetten szórakoztat. Jókat szoktam derülni rajta, hogy előfordul, hogy nem értjük egymást, hiába beszélünk mind magyarul. Nem mindent értünk szó szerint, de az információ mégis átjön a szavak dallama és az érzelmekkel átítatott beszéd által.

Tervezői éréssel párhuzamosan felértékelődött számomra a népi építészet egésze, az eszköztára, anyagai, a hagyományai, és benne a múlt, az elődeink életmódjának épített környezetén keresztüli megismerésének lehetősége. Elkezdtem érteni azokat a kortárs tervezőket, akik munkájában erősen érződik a hagyományok ismerete és tisztelete.

Ezt az egyetemi évek elején még nem láttam, és talán természetes is, hogy az egyetemre érkezve az ember világmegváltásban gondolkodik, és ezt nem feltétlenül egy pajtában vagy kukoricagóréban vizionálja. Amikor már közelebbről, reálisabban láttam a szakmát, és megbékéltem vele, hogy valószínűleg nem művész-mérnöki csodával fogok világot váltani, elkezdtem látni azt a rengeteg tervezői gondolatot és mozzanatot, amelyek nem ugranak rögtön az arcomba. Amelyek benne vannak egy jó épületben, csak nem erővel hatnak, hanem érzékek által, sokszor csak tudat alatt. Az épületeken keresztül válik lehetségessé az időutazás és verbális kommunikációtól független kapcsolódás elődeinkkel, de akár a kortársainkkal is. Ebben a megközelítésben az építészet olyan, mint a zene vagy a képzőművészet, aminek megértése nem határolódik nyelvi korlátok közé, viszont helyhez kötött, mint a fák, növények. Az épített környezet kommunikál az emberekkel, csak éppen olyan észrevétlenül, mint ahogy az erdő fái beszélgetnek egymással. Egy parasztház, amit az egykori lakói, a család és a falu közössége saját kezűleg (is) építettek – legyen az magyar, román vagy holland –, olyan nekem, mint egy idegen, akivel rögtön szóba elegyedünk. Közvetlenebbül szólít meg, mint egy professzionális csapatok által épített ház. A népi építészet tiszta funkcionalitás, racionális, egyszerű, környezetbe belenövő építmény, ami magában hordozza gazdája gondos és óvó kezeinek gesztusait és az ezáltal megteremtett elemi otthonosság érzetét. Manapság az építés és tervező ismerőseinknél szokott hasonló érzés elfogni. Mert lényegében mindegyiküknél hol kisebb, hol nagyobb mértékben a saját kezük munkája is benne van a térben, az otthonukban. Ezáltal bepillantást nyerhetek az életükbe, szavakkal nem feltétlenül kifejeződésre jutó mélységeit láthatom személyiségüknek.

Nálunk is így van ez, a felújított és átalakított otthonunkban a szokásaink, életvitelünk, értékrendünk, múltban megélt különleges pillanataink, ízlésünk, gesztusaink és hát az (anyagi) lehetőségeink vetülnek ki a térre. Az otthonunkra is, mint egy családtagra gondolunk, akinek a jólléte fontos számunkra. A térrel való kapcsolatunk állandó fejlődésben van, gyerekkorunktól fogva személyiségformáló hatással vannak ránk az otthonunk terei. Arra törekszünk, hogy a kreatív energiáinkkal és a térről való, időközben felszedett tudásunkkal átítassuk a helyet, ahol élünk. (Ezért is nehéz és összetett feladat másoknak otthont tervezni, egyszerűre kell építésznek és pszichológusnak lenni. Szerintem azok az igazán jó tervek, amelyek még helyet hagynak a leendő lakó személyiségének kibontakoztatására.)

(∴) **Kapitány Gábor:** Az ember identitását a nyelve meghatározza. Aztán rájövünk arra, hogy a „nyelv” itt nemcsak a szűkebb értelemben vett verbális nyelvet jelenti, hanem a zenei anyanyelvet, a tánc-anyanyelvet, de az épített, a tárgyi, a vizuális környezet nyelvét is. Sőt, igen, ki-ki amivel foglalkozik, amit fontosnak tart, amiben involváltnak érzi magát, az felnövő kultúrájának a sajátos nyelvén szól hozzá. Ezért annyira fontos a szó szoros értelmében vett nyelv őrzése is, amiben, mint a fentiek mutatják, megint csak egyetértünk. A nyelv védelme, ahogy a hagyományokkal kapcsolatban szó volt erről, nem jelentheti a nyelv bemerevítését: a nyelv élő, fejlődő valami. Ez a védelem egyrészt azt jelenti, hogy tartsuk ébren az elevenséget úgy is, hogy találjuk meg minden újdonságnak is a nyelvhez igazított kifejezését. (Át lehet venni más nyelvek szavait, de egyrészt hagyva, hogy hozzáigazodjon a nyelv természetéhez, ahogy a latin scolából iskola, a német wagnerből bognár, a szláv medvegyből medve lesz; másrészt ügyelve arra, hogy sem a szavak szintjén, sem a nagyobb szövegegységekben ne szorítsák ki a nyelv szempontjából természetesebb formákat a latinizmusok, germanizmusok, újabban anglicizmusok. Önkritikusan hozzátesszük, a mi hosszú mondataink is ennek a veszélyét hordják magukban.) Másrészt nagyon fontos, hogy az átvételektől tisztább és ne félreérthetőbb legyen a gondolat, s ne keveredjenek a különböző nyelvi szerkezetek (ami ma, sajnos, gyakorta előfordul).

- Dobogókő (Iza, Max)
- Ati szemléli az otthonát
- A magyar tengerben (Iza, Max és Csi-Csi)
- Székelyek Szent Hegye (1801 m)
- Esőben a Hadik mellett (Bori és a gyerekek)

(:·:) **Kapitány Ágnes:** Minden ember szemléletét nagyban meghatározzák azok a személyes tapasztalatok, illetve a családi elbeszéléseken keresztül is öröklődő sokgenerációs tapasztalatok, amelyek gyerekkorunktól kísérnek bennünket. Most csak négy ilyen, számomra emlékezetes és meghatározó mozzanatot idéznék fel.

Édesapám gyakran elmesélte, hogy a falujukban lévő grófi kastély parkjába a falu lakóinak nem volt szabad bejárása. Karácsony estéjén viszont megnyitották az elzárt világ kapuit, és a grófi kastély erkélyéről az uraságok aprópénzt szórtak az odatóduló szegény gyerekek közé, akik egymást lökdösve verekedtek az eléjük vetett fillérekért. Valami nagyon hasonlót személyesen én is átéltem. Ráabafüzesen az ötvenes években – határmenti település lévén – vágatató, hatalmas kamionok zúgtak át Nyugat felől, s a lehúzott ablakon át a kamionsofőrök időnként cukorkákat dobáltak ki az utca szélén szájtátva bámészkodó gyerekek közé, akik, amint elrobogott a kamion, rohantak összeszedgetni a cukorkákat. Én már akkor is igen édesszájú voltam, de soha nem álltam be a szedegetők közé: rettentő megalázónak éreztem az egész helyzetet. Az általános iskolai osztályunknak – jóllehet, mint Kodály zenei osztály, „elit” osztálynak számított – az összetétele, az odajáró gyerekek anyagi, családi háttere igen-igen különböző volt. Jártak hozzánk elszegényedett nemesi családok sarjai éppúgy, mint a város frissen kinevezett vezetőinek gyerekei; jó minőségű családi házakból érkezők és udvari szoba-konyhás lakásban élők egyaránt. (Csak utólag tudja az ember, mi mindent tanulhatott meg ebből.) Volt, aki már akkor vastagon megpakolt tízórai szendviccsel érkezett, és volt olyan is, aki évekig csak mustáros kenyeret hozott magával. A ruházatunk is nagy különbséget mutatott, bár az akkor kötelező iskolaköpeny ezt némiképpen elfedte, de persze megsemmisíteni nem tudta. (Nekem például télire a szüleim egy körülbelül három számmal nagyobb bőrkabátot vásároltak télikabátnak, hogy évekre elég legyen, rettenetesen nehéz, ormótlan volt, alig vártam a tavaszt, hogy megszabaduljak tőle.) A szüleim gyerekkoromban soha nem voltak a jómódnak még a peremén sem, három gyerekkel, lakásra felvett OTP-kölcsönt fizetve, értelmiségi fizetésből élve igencsak meg kellett gondolni minden fillért. Tudtam én ezt, nem is hozakodtam elő igazán kérésekkel, viszont nagyon vártam a karácsonyt, amikor a Jézuskának küldött levelembé beleírtam a vágyaimat, amelyekkel így – gondoltam akkor – nem a szüleimet terhelem. „Szeretnék egy szép, magas szárú

csizmát.” Óriási csalódás és lelkiismeret-furdalás forrása volt számomra, amikor valamelyik szomszéd gyerek „felvilágosított”: nem a Jézuska hozza a karácsonyi ajándékokat, hanem a szüleink vásárolják meg azokat (hiszen így akkor kéréssel akaratlanul mégis a szüleim gondjait szaporítom). Mindketten, Gábor is, én is, másodgenerációs értelmiségiek vagyunk, s már az egyetemi évek alatt megtapasztaltuk, mennyi nehézséggel kell megküzdeni azoknak a nehéz sorból, mélyszegénységből jövő első generációs értelmiségieknek, akik lehetnek rendkívül tehetségesek, rendelkezhetnek hihetetlen belső hajtóerővel, szívósan kitarthatnak céljaik mellett, de ahogy azt például Bourdieu a „kulturális tőke” fogalmával széleskörűen kimutatta, nem rendelkezhetnek a családi szocializáció során kialakult finom készségekkel, és – ezt szintén számos oktatásszociológiai kutatás bizonyítja – az iskolarendszer nemhogy csökkentené ezt a társadalmi ollót, de sok esetben még minden jó szándék, támogatás ellenére is tovább növeli, tovább nyitja. Megtapasztalhattuk, hány életpálya vett olykor tragikus fordulatot olyanok körében, akiknek ezekkel a nehézségekkel, sok esetben láthatatlan akadályokkal kellett megküzdeniük. Mi magunk, kicsit köztes helyzetben, személyesen is megtapasztalva ezeket a láthatatlan akadályokat, társadalmi egyenlőtlenségeket, kezdettől fogva igyekeztünk mindent megtenni (akár gyakorlatban, akár tudományos munkánk során), hogy valamivel hozzájáruljunk ezeknek a társadalmi igazságtalanságoknak a csökkentéséhez.

(∴) **Kapitány Gábor:** A társadalmi igazságtalanságok tapasztalata hozzám más úton jutott el. Egyrészt hívő marxista nevelést kaptam, a szüleim őszintén hittek egy ideális, igazságtalanságmentes társadalom lehetőségében. És ilyen hatást gyakoroltak rám a korszak könyvei, filmjei is. Másrészt, bár ettől a neveltetéstől nyilván nem függetlenül, egészen kiskoromtól fogva zavart, nagyon zavart az, hogy – apám középvezető lévén – életkörülményeink érzékelhetően jobbak voltak az emberek nagy részénél, ha nem is voltunk a karabeli társadalom piramisának a csúcán. Még a Rózsadomb-Pasarét azon részén is, ahol laktunk, találkozhattam olyan családokkal, akiknek életformája nem sokban különbözött a két világháború közötti időszak proletárijaiétól, a falvakban tapasztaltakról nem is beszélve. Amikor szembesültem azzal a vérlázító ellentmondással és hipokrizissal, hogy miközben egyenlőségelvű társadalmat hirdetünk, úgynevezett háztartási alkalmazottal élünk egy lakásban, akinek ily módon a mi életünket kell *szolgálnia* – és ezt nem teszi sokkal elviselhetőbbé, hogy a szüleim közben igyekeznek (a paraszti környezetből jött) alkalmazottat művelni,

könyveket ajánlanak neki, beléptetik az érdekeit a munkáltatóival szemben képviselni hivatott szakszervezetbe, és viszonylag udvariasan érintkeznek vele – könyörögni kezdtem, hogy ennek vessünk véget, mi ne szolgáltsuk ki magunkat egy másik emberrel, inkább segíték én a házimunkában. Korábban beszéltem arról, hogy milyen sokat jelentett nekem Petőfi „*Nem ismerek magamnál sem kisebbet, sem nagyobbat*” mondata: egész életemben igyekeztem ezt abszolút komolyan venni, ehhez hüen élni az életet. Mindez együtt azt alakította ki bennem, hogy életem egyik legfontosabb kötelessége: mindent megtenni egy olyan társadalom megvalósításáért, amelyben megszűnnek az igazságtalanságok, a lehetőségek egyenlőtlenségei. Ezért a rendszerváltáskor sem volt kérdéses a számomra, hogy egy rossz, igazságtalan rendszerből, amely az emberek jelentős részének elnyomásán, megfélemlítésén alapszik, egy másik rossz, igazságtalan és másképpen elnyomó rendszerbe lépünk át (vissza) amellyel sohasem fogok kiegyezni. Ezért volt fontos számomra az *Eszmélet* című társadalomelméleti folyóirat létrehozása, és ennek jegyében írtunk megannyi társadalomelméleti, társadalomkritikai munkát az *Értékrendszereinktől az Alternatív életstratégiákon át A szellemi termelési módig*. Az Ágival való találkozás nagyon sok mindenben segített ebben is. Egyrészt az ő családjának élettapasztalatai sokkal árnyaltabbá, hitelesebbé tették a társadalomképeimet. Másrészt segített megszabadulni a „munkásosztálynak” az ideológiai neveltetésében gyökerező fetiszálásától. (Ráébredtem arra – amire annak idején Bibó, amikor a parasztság vonatkozásában túllépett a narodnyik illúziókon –, hogy tudniillik munkásnak lenni is egyfajta megfosztott állapot, amit nem eszménynek kell tekinteni, példának állítani, hanem amely helyzetből a döntően fizikai munkavégzésre redukált embereket *fel kell szabadítani*.) Harmadrészt hozzásegített ahhoz, hogy a társadalmat (annak igazságtalanságait is beleértve) ne fekete-fehérben szemléljem. És a mai napig nagyon sokat ad az, ahogy minden állításunkon addig dolgozunk, amíg az nem lesz valóban pontos, egyoldalúságtól mentes, elfogulatlan – bár elkötelezett. S talán a legnagyobb megerősítés az volt – s ez az, amitől a szerelem már Shakespeare történetében is fölé emelkedik a társadalomnak –, ahogy az emberi összetartozás, egymásra találás, egyesítve és megnövelve, $1+1=3$ -má téve mindazt a különböző útravalót, amit a felek addigi életükből magukkal hoztak, szembeszegül a megosztottság ártó erőivel. Családjaink történetét tekintve akár Romeo és Júlia is lehettünk volna, szüleim végül is azoknak az eszméknek a követői voltak, amelyek nevében az ezekkel az eszmékkel visszaélő hatalom emberei kisémmizték

anyósoméék családját, apósomat pedig meghurcolták, s majdnem ki is végezték. De a politikánál sokkal lényegesebb emberi kapcsolatok és a normális élet mindennél erősebb parancsai (a „békés együttélésnek” a hatvanas években népszerűvé vált magatartásmintájával megerősítve) már a szülők esetében is felülírták a nézőpontok különbözőségét. Minket pedig mindkettőnket kicsi korunktól vezetett a mások empatikus megértésének készítése. (Én például már hatévesen is kifejezetten kerestem a mienktől különböző közegekből jöttek társaságát, hogy belülről láthassam, érthessem azok világát, megtalálhassam a közös nevezőt, hogy bárkivel együtt ott-hon érezhessem magam.) És ez a megértés, az igazságtalanul megrövidítettek, megbántottak, elnyomottak iránti szolidaritás egyrészt megtanított arra, hogy differenciáltan szemléljük a társadalom viszonyait, értsük meg a legkülönbélebb nézőpontok igazságait, de arra is, hogy az ember a „saját oldalát”, a vele közös célokat követőket is ugyanazzal a mércével mérje, mint másokat, és semmilyen eszme jegyében ne tűrje el a mások fölötti hatalmaskodás, az igazságtalanság semmilyen formáját.

Nagyon sokféle társadalmi igazságtalanság lehetséges. Társadalmi igazságtalanság jöhet létre a kaszt- és rendi társadalmakban, a tőketulajdonosok és munkavállalók vagy a gazdagabb és szegényebb társadalmak viszonyában, egyes embercsoportok: nemzetiségek, vallások, rasszok, nemek, életkori csoportok stb. hátrányos megkülönböztetésében, a települések közti különbségek folytán, egyes tudások kiváltsággént való érvényesítésében, a különböző személyiségsajátosságok értékelése közti eltérésekben, mindenben, amit monopolizálni, rangsorolni lehet. Mindezekkel szemben csak egy olyan társadalom nyújthat biztosítékokat, amelyben az egyes emberek lehetőségei *személyre szabottak*, ahol az embereket önmagukhoz és nem egymáshoz mérik, amelyben tehát nem a verseny dominál, de nem is az egyenlődsdi Prokrusztesz-ágya a mérce. A társadalmi igazságtalanság minden formája elfogadhatatlan a számomra, már csak a fentebb idézett Petőfi-móttónak megfelelően is. Utazásaink és a nemzetközi tudományos életbe való bekapcsolódásunk is erősítettek meggyőződéseimben: mint az előző kérdéssel kapcsolatban is említettem, közvetlenül találkozhattunk a nyugati világ olykor bizony kultúrfölényes gesztusaival, egyes félperiferiák önálrendelő hajbókolásával; de azzal is, hogy az ázsiai-afrikai országokba szervezett „all inclusive” utakon milyen kihívó pazarló dőzsölés áll szemben a helyi nyomor képeivel; azzal, hogy a kapitalista országok fejlett demokráciáiban is milyen kasztrendszer képeznek az anyagi és képzettségbeli különbségek. És itthon is megannyi jelét tapasztalhatjuk a társadalom (újra)kasztosodásának.

Mindig úgy gondoltam, hogy ha valaki előnyösebb helyzetbe születik másoknál, erre csak akkor lehet érdemes, ha előnyeit arra használja, hogy mások hátrányait csökkentse. Az előnyszerzés minden formája ezért egészen kicsi koromtól ellenszenves volt a számomra. Amikor az iskolában egyesek klikkeket kezdtek alakítani, magukat valamiféle elitsoportnak feltüntetve, én csak azért is a klikken kívüliekkel kerestem kapcsolatot. Sosem vonzottak a másokkal szemben szerzett előnyök, sokkal inkább az elfogadottság, a befogadottság. Számomra az igazi értéket, s így emberi kapcsolódásaim alapját sosem azok az adottságok jelentették, amelyek alapján a társadalom különböző hierarchikus tagolódásai történnek: kaszthoz tartozás, képzettség, önérvényesítési képesség stb., hanem az emberség, jóság, tisztalelkűség, és ezeket bármely társadalmi csoportban megtalálhatja az ember. Nem vagyok harcos alkat, de hűséges természetem van, és ha a nyárspolgárok szerint bizonyos életkor felett nem illik az emberhez az adott viszonyokkal való szembeszegülés, azt, hogy a magunk szellemi eszközeivel szembeszegüljünk egy alapvetően igazságtalanságokra épült világgal, józanul szenvedélyes antikapitalistaként utolsó percemig a feladatomnak érzem. A tudományos gondolkodás és az irodalom eszközeivel is. Nem tudom elfogadni azt a mentalitást, amely vagy azért, mert a jelenlegi társadalmi viszonyoknál nem tud jobbat elképzelni, úgy gondolja, az az emberi természetnek megfelelő; vagy ha nem is így gondolja, de nem tud hinni a lényegi javítás lehetőségében. Az emberiség, még ha a tökéletes társadalom megvalósulása lehetetlen is, sohasem adhatja fel a jobb, igazságosabb világnak nemcsak a hitét, de az ezen való munkálkodást sem.

Ági szerint én néha túl szigorú vagyok az emberekhez. Én ezt nem gondolom. Az igaz, hogy azt várom el másoktól is, amit én helyesnek tartok. Nem azt, hogy utánozzanak, hogy mindentről azt gondolják, mint én, hanem hogy bizonyos, szerintem nem relativizálható erkölcsi parancsokhoz tartsák magukat. Ha erre azt mondja valaki, hogy nem várhatom el mindenkitől, ami számomra mérce, én erre azt válaszolom, hogy ha nem ezt tenném, az megengedhetetlen gőg lenne, az emberek lenézése. Meg vagyok győződve, hogy mivel a Jó és Rossz tudása közös minden emberben, ezért igenis mindenki képes a Jót választani, és ezért ez igenis mindenkitől elvárható. Aki nem így gondolja, az nem érti sem Buddhát, sem Szókratészt, sem Jézust. Jézus, amikor demonstrálja, hogy nincs jogunk másokat elítélni, utána azt mondja a házasságtörő asszonynak: „menj, és ne vétkezz többé”. (És ez teljesen ellentétes azokkal, akik úgy gondolják, hogy a feloldozás után újra meg újra lehet vétkezni, mert majd az alól is lesz feloldozás. Jézus felelős embernek tekinti a nőt, akivel

szemben elvárások támaszthatók.) És Jézus a felelős döntést el is várja az emberektől, amikor kimondja, hogy mindenkiben jelen van Isten országa, Szókratész is feltételezi – nem lehetne erkölcsanító, ha nem ezt tenné –, hogy mindenkinek van, lehet daimónja, és Buddha is mindenki lehetőségének tartja, hogy elinduljon a megvilágosulás útján.

(∴) **Cosovan Attila:** Nyugaton nincs társadalmi egyenlőtlenség, csupán pénzbeli különbségek vannak. Az vagy, amid van, amennyi pénzed van. Ez az új tekintélyadó absztrakció. Már nem számít, hogy mit és mennyit tudsz, hogy kinek vagy a leszármazottja, milyen családba születtél, pontosabban ezek csak akkor számítanak, ha likvid jószággal is párosulnak. Ma bárkiből lehet milliárdos. Ugyebár ez maga a földi paradicsom, az évezredek társadalmi különbségekre hozott civilizációs gyógyír, ez nem más, mint a globálisan értelmezhető és értelmezendő *amerikai álom*... a pénz megszerzhetőségének és demokratizálódásának a kora. Mindenki erre várt! Vagy mégsem? A demokratizáló pénz: oximoron; a valóság az – mint megtudhatjuk egy Oxfam-felmérésből –, hogy az emberiség leggazdagabb 1 százalékhöz került a 2020 óta létrehozott 42 billió dollár összértékű vagyon közel kétharmada, vagyis 26 billió dollár – ez nagyjából kétszer annyi pénzt jelent, mint amekkora a világ maradék 99 százalékanak tulajdonában van... Magyarul (és más nyelven is) az értékmérő eszközünk nem alkalmas arra, hogy a nyugati civilizáció demokratikus társadalmi berendezkedését gazdaságilag is képes legyen demokratikusan értelmezni. Míg a törvényalkotó politika demokráciát hirdet, addig a gazdaság antidemokráciában – azaz egy igazságtalan versenyben – tobzódik, ami egyértelművé teszi, hogy valójában a politika is csupán elvont, túlkompenzált fogalomként tekint a demokráciára. „...van egy falu Máramaroszigettől (RO) nem olyan messze, arra szoktam hazamenni innen Budapestről, a neve Certeze, két- és háromemeletes házak voltak ott, és ma is, sokban lift is van; úgy saccolom, egy kapu annyiba kerül, mint két akármilyen ház máshol, szépek, ahogy, nagyon szépek, hiába, pénz beszél, nefirtassukhonnan (sokuknak onnan, még többjüknek jobb-ha-nem-tudjuk-honnan), a lényeg, hogy minimum tizenöt szoba, amiben nem laknak, érintetlen tisztaszobák + 1, amiben annyian laknak, ahányan vannak; azt gondolom, nekem építették őket, mindet egészen közel az úthoz, hogy láthassam, hogy tudhassam: van itt pénz, sokkal több, mint a szomszédnak, a szemköztiről már ne is beszéljek; vagyis most látom, ledobta a tetőt, egy újabb szintet húz rá, úristen, mi lesz most, most akkor én vagyok a gazdagabb vagy a másik, mert nem

mindegy? – ja, láttál két Ferrarit is az udvarban, ne erőlted már magad, a szomszéd győzött! Ha addig élek is, megmutatom neki, hogy kívül versenyzik ő, a rohadt életbe, kérdezi tőlem DIS:CO – szerinted ezek valaha is felnéztek a csillagos égre, és végiggondolták, hogy mi is az, amiért élnek vagy halnak? Tudják, hogy mit tesznek, és miért, s ezzel kinek a túlélését, fennmaradását vagy fejlődését segítik? Egyébként istenfélő emberek, keleti-ortodox-katolikus vallásúak, és hogy lásd, Budapesten is vannak, akik nem fekszenek le a fűbe a csillagokat bámulni, s filózni azon, hogy miért? Mert sokkal jobb a MIÉRT NE ... A pénznek egy ismert jellemzője van, vagyis mértékegysége: a Mennyiség! Ami ugyan nem egy esztétikai kategória – miért is lenne az? –, tehát nyugodtan összehozható a sokkal, a többel, a többséggel, ily módon még a demokráciával is, biztos onnan jön... – s így mindjárt kiderül, hogy tévedtél, pattogófejú barátom – dehogynem bámulják a csillagokat, sőt számolják is őket, s mivel a legfrissebb kutatások szerint csak a Tejútrendszerben 200 milliárd csillag van, a Tejútrendszer pedig csak egy a több milliárd galaxis közül, s a galaxis egy a több milliárd közül a nemtommiben... bár szabad szemmel a szennyezetlen táj felett is csak alig pár ezer csillagot látunk... de mi látjuk a többit is, mert a fantáziánk ebben az esetben végtelen, hisz számoljuk a pénzünket, kézzel s mindenféle más eszközzel, szeretnénk, ha annyi lenne, mint égen a csillag, merthogy Istenből csak gondunk származik, és tényleg, ki tudna ma igazi békét teremteni arab és zsidó, iszlám, kelet és nyugat között? (Mit szólnál, ha azt mondanám: a pénz ugyanolyan ártalmas az egészségre, mint a dohányzás – ugye vannak itt a Földön dohányzásmentes helyek?!? Ha jól tudom, pénzmentes helyek már-még nincsenek!!! Pedig a mai tudással összevetve lassan kezd ciki lenni, éppen úgy, mint a dohányzás... a Pénzből eszköz lett, majd pedig cél, Isten cél volt, majd eszköz lett – higgyünk a pénzben és az igazságában... Egyszer diákkoromban, nem messze az egyetemtől, akkor az még plázának számított, tehát a bejárata előtt, élveztem az életet, egy zöldalmából próbáltam minél kisebbeket harapni, s közben nézegettem a csajokat, tavaszodott, szagok, ismerjük – a zsebemben egy ezres, az utolsó Ezres –, hittem az életben, szerettem azt a napot, és a többit is, válogatás nélkül, akkor csak fény volt és árnyék, de sötétség sehol, odajött egy ember, odaadtam az utolsó pénzemet, hős voltam: megtettem! Először arra gondoltam, hogy jó ember vagyok és nagyvonalú, aztán arra, hogy szabad és független, mindentől, a pénztől is, majd eszembe jutott, hogy biztos Isten is látta, amit tettem! Vagy úgy, tehát nem is azért, hanem csak azért, mert tudtam, Isten látja, és talán jó fejnek tart engem emiatt? ... extragáz, amikor

teszünk valami jót, miért tesszük, azért mert jó, vagy azért, mert: „*mi van, mi ez a pattogás, e virtuális virtus? a pofátlan fapofával előadott sztorijaid arról, hogy te mekkora északombájn MIII? Dehogynem mondtad, valami mezőgép, az tuti! befejezhetetlenségig ismételtetted*, de belőlünk csak egy van, hajszolt istenek (úgy térdbe lőtt módra) eléd omlanak, míg kísérte- nek, káromlás volna, ha lenne is bármi a jégmicsoda-korszak dermedten talál már teremtés kell? tessék istenkitalálni” (Postulate)

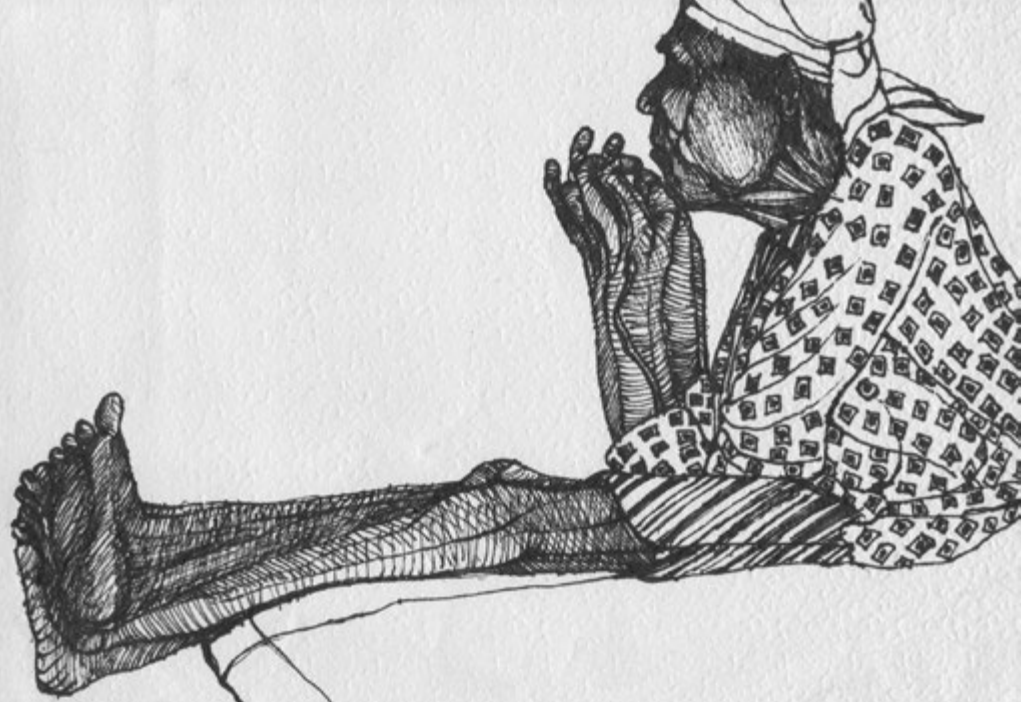
(∴) **Fenyvesi Bori:** Ahogy a társadalmi egyenlőtlenségek problémáján gondolkodom, felvetődik bennem a kérdés, hogy létezik-e egyáltalán az egyenlőség, vagy csak elvi síkon lebeg előttünk mindig? Lehetséges, hogy csak szándékként testesül meg; a másik emberhez való hozzáállásunkban tükröződik.

Testvérek között felnőve megtanultam osztozkodni, másokra figyelni, kezelni a féltékenység olykor fájó érzését, és örülni a másik örömének is. Persze ehhez kellett a szüleim és az iskolám irányadó támogatása is. Minden gyereknek nehéz látni egy nála sokkal rosszabb anyagi helyzetben lévő embert, és olyankor felmerül benne a kérdés, hogy miért kell másoknak szenvednie? Miért nem lehet mindenkinek jó? Mit lehetne tenni, hogy ez így legyen? És kérdőn néz a felnőttekre, akik nem igazán tudják a választ, mert valószínűleg a pénz és profit vezérelt társadalmunkban nincs is erre megoldás. Azt viszont meg tudják tanítani a gyerekeiknek, hogy hogyan éljenek túl napjainkban, és hogyan hozzák felszínre a bennük rejlő képességeket, amikkel dolgozhatnak azon, hogy a társadalom igazságosabban működjön, és hogy ne a pénz legyen a legfőbb értékmutató és egyben életcél. A világ az individualizálódást (és ezzel az elmagányosodást) erősítő ezen korszakában jellemzően egyre többet foglalkozunk önmagunkkal, az érdekeinkkel, a kényelmünkkel, a vágyaink gyors kielégítésével. Régen és most is taszít, ha valaki az anyagi helyzetével dicsekedik, érezhető, hogy az ilyen emberekkel valami nem *stimmel*, mert nem gondol bele, hogy mi van, ha épp megbántja ezzel a körülötte lévőket, és ezzel is felerősíti a társadalmi egyenlőtlenségeket. Dicsekedni anyagi javakkal egy énközpontú működés, amivel soha nem szimpatizáltam, és igyekeztem nagy ívben kerülni az ilyen gyerekeket. Felnőttként meg igyekszem olyan kérdéseket feltenni, amelyek arra mutatnak rá, hogy gondoljon bele, mit tett az illető azért, hogy jobb hely legyen a világ? Legalább valami apróságot tegyen mindenki tudatosan. Gyerekként körülnézve az iskolában és hallgatva a családi történeteket, próbáltam elhelyezni magunkat a „társadalmi ranglétrán”. Arra jutottam,

hogy átlagos anyagi helyzetben lévő család vagyunk, nem szenvedtünk komolyabb hiányt semmiből, de azért erősen korlátozottak voltak a lehetőségeink. Minden nyáron nyaraltunk valahol, egyszerű helyeken, volt autónk, de a legegyszerűbb változat. Mindig mindenképp a legolcsóbbat választottuk, legyen az bútor, ruha, csoki vagy szállás. Én ennek is nagyon örültem, mert láttam magam körül nehezebb sorsú gyerekeket, és a családi történeteinkből tudtam, hogy nagymamáimnak és az ő szüleiknek mennyire bizonytalan volt a gyerekkoruk. Az anyagi helyzetük miatt a taníttatásuk is kérdéses volt, már nagyon korán munkába kellett állniuk, a dédszüleim közül több is gyerekkorától cselédként dolgozott. Engem boldoggá tett, hogy abba az iskolába járhatok (testvéreimmal együtt), aminek a felvételije a legjobban tetszett; az idő múlásával egyre jobban megbecsültem a helyzetünket, amikor már értettem, mekkora anyagi teher volt ez a családnak. Az egyetemre járás is kiváltságnak tűnt, és kötelesnek is éreztem magam, hogy jól élek ezzel a lehetőséggel. A Pesthidegkúti Waldorf Iskola és a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem építész tanszéke is olyan helyek voltak, ahol arányaiban kevés a hallgató és sok a tanár, oktató. Ily módon sok személyes figyelmet kaptam, ami pénzben nem kifejezhető és nem megvásárolható; ez az egyik legmagasabban rangsorolt érték az életemben. Rádöbbsentem, hogy az odafordulás és figyelem az a pénztől független erő és energia, amivel az egyenlőtlen élethelyzeteket és emberek közötti kapcsolatokat közelíteni lehet egymáshoz, és így megszelídíteni a társadalmot egymás ellen tevő vagy egymásról tudomást nem vevő tagjait.

(∴) **Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor:** Nagy kérdés, hogy amint Ati felveti, azért figyelünk-e másokra, mert jók vagyunk, vagy azért, mert azt gondoljuk, ezzel jó pontokat szerezhethetünk Istennél, a többi embernél? Erre válaszolhatnánk azt, hogy mindegy, miért tesszük, az eredmény a lényeg. De talán mégsem mindegy. Aki azért tesz jót, mert bárki elvárja tőle, az ugyanezért rosszat is tehet. A kérdés inkább: mi az, hogy „jó”. (A most felvetett kérdésre vonatkoztatva a „jó”: kiállás a társadalmi igazságosság mellett.) Ha az emberiség történetét faggatjuk, a „jó” fogalma úgy alakult ki, hogy az a jó, ami az emberiség érdeke. És nem véletlen, hogy minden korban megfigyelhető a visszavágyódás az emberiség igazságtalanságok nélküli ősállapotába. A „jó” – és ez az emberiség érdeke –, amikor ember nem áll szemben emberrel, hanem segít egymást. Eredendően az igazságos ősállapot emléke mindenkiébe bele van kódolva. „Jó” az az ember tud lenni, aki felismeri, hogy ezt a „jóságot” nem a többi ember vagy Isten várja el tőle, hanem ő maga.

Kapitány Mihály rajzai

KAPITÁNY FOTÓK

Van egy
EMPER

ORVOS – BETEG KOMMUNIKÁCIÓ vs ember – ember kapcsolatteremtés

- egy Facebook-poszt a kettős mércéről
- Hospice projekt (MOME)
- a Kőszegi Nemezyár megmentését célzó projekt

COSIBORI FOTÓK

A manipulációról

- (∴) **Kapitány Ágnes:** Tudjuk, hogy manipuláció, amióta ember az ember, mindig is volt. (Az etológusok ezt a manipulációt, a másik megtévesztését már az állatvilágban is kimutatják.) A személyközi manipuláció, a politikai manipuláció, de a gazdasági manipuláció is már az úgynevezett archaikus kultúrákban is működik. (Tanítjuk is ennek példáit egyetemi kurzusaink során.) Az a fajta széles körű, rendkívül kiterjedt, sok csatornán keresztül működő s egyre burkoltabb, kifinomultabb eszközöket mozgósító manipuláció azonban, amely mára kialakult, inkább a huszadik század terméke. S ez együtt jár a szellemi önállóság, a személyiség erodálódásával; végső soron már abban is elbizonytalanodunk, kik vagyunk mi, mit is akarunk a világban. Nagyon fontos tehát, hogy kívülről képesek legyünk rálátni ezekre a manipulatív mechanizmusokra, hogy már az interperszonális, a gazdasági és politikai manipuláció oly mindennapos eseteiben is „ész-nél legyünk”.

Az Orwell–Huxley-féle „szép új világ”, a gondolatrendőrség működése látszólag szélsőséges példák, és jobban láthatóak is, de láthatatlanabban, rafináltabb manipulációs technikákkal mindennapi életünk is át van szöve.

- (∴) **Kapitány Gábor:** Hogy az előző témánkhoz kapcsolódjunk: a manipuláció az igazságtalanságok létrehozásának és fenntartásának eszköze. Ahogy a férfiak az évezredek során indokolni igyekeztek állítólagos vezető szerepüket: manipuláció. De manipuláció az is, ahogy a nők – például az Ági által korábban említett módon, a „gyöngye nő” szerepre rájátszva, vagy éppen a férfiak általi évezredek elnyomatásukra hivatkozva – igyekeznek előjogokat szerezni. Manipulációval élnek a társadalmak uralkodó csoportjai, manipulációk tömegét mozgósítják a politikai pártok, manipulál a marketing, a reklám.

Fontos, hogy ha az ember felkészült abban, hogy átlássa a manipulációs technikákat, ő maga sose manipuláljon. Azt hiszem, ezt egész életünkben sikerült elkerülni. Szerintem nyílt lapokkal játszani, mindig azt mondani, amit gondolunk, nemcsak tisztességes, de (a bizalom ereje folytán) célravezető is. A manipuláció leleplezése pedig azért fontos, mert bár meg vagyok győződve arról, hogy az ember valahol az észlelése mélyén kisgyerekkora óta mindenben pontosan érzi, hogy mi az igazság, a szocializáció során ez elfedődik. Egyfelől éppen az elemi bizalomigényünk miatt is szeretnénk hinni abban, hogy amit mondanak nekünk, amit láttat-

nak velünk, az úgy is van. Másfelől a manipulátorok olyan technikákat is használnak, amelyek éppen ezt a bizalmat erősítik, olykor nagyon is nem bizalomra méltó céljaik elfedésére. A manipuláció leleplezése az elnyomás elleni lázadás, legyen az elnyomó politikai erő vagy szülő, gyermek, szerelmi partner vagy bármilyen társ.

(∴) **Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor:** Manipulációikban a politikusok és a marketing szakemberek már csak azért is nagyon sikeresek tudnak lenni, mert az emberek közti legközvetlenebb személyközi kapcsolatokban (a szülő/gyerek viszonyban, a párok közötti viszonyokban, a baráti kapcsolatokban is) évezredek óta eredményesen működnek azok a viselkedések, amelyek során az emberek saját érdekeik érvényesítésére másokat befolyásolnak, függőségben tartanak, félrevezetnek. (Hol a másik kisebbségi érzését táplálva, érzelmi zsarolás kalodájába fogva, hol pedig éppen ellenkezőleg, önbecsülésének hízelegve, és persze ezzel is azt sugallva, hogy a manipulátor mennyire hasznos, mennyire nélkülözhetetlen a számukra.) A manipuláció mindig hazugságokon alapszik, de ezt a manipulált sosem veheti észre, mindig azt kell hinnie, hogy minden őérte történik. És ezt, a manipulátortól kapott előnyök szemellenzójének következtében, el is hiszi. Családjainkon belül vagy egyes „baráti” kapcsolatainkban mi magunk is áldozatai voltunk efféle manipulációknak. A mi páros életünk talán éppen azért lehetett olyan, amilyen, mert teljesen egyenrangú volt, s ezért akkor sem adott volna teret a manipulációnak, ha nem lett volna bennünk eleve taszítás annak minden formájával szemben.

(∴) **Cosovan Attila:** A saját módszertani definícióm szerint a tervezői kapcsolatteremtés, azaz a *designkommunikáció = fejlődésbe (fejlesztésbe) integrált kommunikáció /design = jót csinálni/, /kommunikáció = jót mondani/, /jó = saját érdekem, hogy mások érdekeit figyelembe vegyem/, /fejlődés = olyan változtatás, ami a lehető legtöbb állandó értékkel bír/.* Ebből fakadóan – részemről – a manipuláció lehetősége minimálisra csökken. Én nem akarok manipulálni senkit, de befolyásolni – azt hiszem – igen. Mi a különbség a kettő között? A *manipuláció = saját érdekem, hogy mások érdekeit NE vegyem figyelembe.* Tanárként akaratom ellenére is hatok, befolyásolok, de megpróbálom figyelembe venni a mindenkori közösség, az egyén, a személy(iség) érdekeit. Ez nagyon nehéz, ugyanis egy közösségen (csoporton) belül sokszor egymásnak feszülő érdekek is lehetnek. Ahogy a „nagypolitikában”, úgy

egy-egy iskolai osztályon, egyetemi csoporton belül is vannak érdekellettek, miközben rengeteg közös érdek, így érték is, amit valahogy meg kell keresnünk, láthatóvá kell tennünk, evidenssé mindenkire számár. Az érdek- és értékközösség jelenvalójának definiálásával képessé válnunk az érdekellettek csökkentésére. Ugyanakkor – ezzel egy időben – a szabálykövetés és a szabályszegés dilemmája is előkerül. A szabályt elvileg „a” közösség érdekében hozzák (hozzuk), de sokszor manipulatív szándékkal, amikor is a manipuláló – amennyiben hatalommal is párosul – a saját érdekét nem képes vagy nem akarja harmonizálni mások (sokszor a többség) érdekével. A „nem akarás” sokszor kognitív (megerősítési) torzításokon alapszik, illetően a torzított szándék egyetemes értékűvé – törvénné – válik. A törvény – jó esetben – nem tiltás, szabály, hanem megoldás, ennek ellenére még a demokratikus közösségekben is vannak értelmetlen, követhetetlen, végrehajthatatlan és nagyon sokszor részrehajló, kettős mércés szabályok, rendelkezések, ezeket a fentebb említett, szubjektív megerősítési torzítások hozzák létre.

(∴) **Fenyvesi Bori:** A manipuláció olyasmi, amit egy érett és tapasztalt ember kiszagol. Az igazságérzetünkkel képesek vagyunk detektálni, hogy például éppen valaki a figyelmünket elterelve próbál a maga kénye-kedve és érdeke szerint befolyásolni.

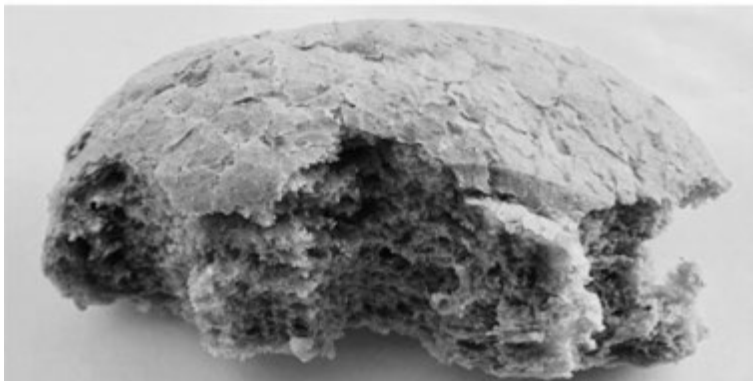
A hatalmi harcokban rendre tetten érhető a manipuláció. Már a gyerekeknel is jól megfigyelhető, hogy vannak, akik ilyen módon próbálnak hatalmat és tiszteletet kivívni maguknak egy közösségben; füllentenek, csűrik-csavarják a történeteket, amíg belőlük kivételes helyzetet megélő hős bontakozik ki. Ilyenformán próbálnak a történetet hallgatók fölé ke-rekedni. (Ilyenekre mondja a fiam, hogy „az XY sokat hazudik”.). Ez még csak egy játékos formája az egó kiterjesztésének, és a gyerekek jó esetben megtanulják, hogyan bánjanak *jól* ezzel a képességükkel. Hogyan hassanak a környezetükre példát mutatva és nem manipulálva. A „manipuláció” egyértelműen negatív tartalmú szó, a manipulatív viselkedés egy nem kívánt tulajdonság talán a többség szerint is. Nem mindegy, hogy önös érdekből akarunk valakire hatással lenni, vagy az önérdékünk mellett társadalmi érdekeket is szolgálunk. Valamiféle egyensúlyt itt is találunk kellene. Manapság a fogyasztói társadalomban sokan válnak mesteri manipulátorokká, hiszen valahogy rá kell vezetni az embereket a végeláthatatlan és sokszor értelmetlen vásárlásra és nagy mennyiségű fogyasztásra. A reklámok tanítottak meg szkeptikusnak lenni mindennel

szemben, ami nagyon fényesnek és csillogónak van bemutatva. Elkezdem felkutatni a reklámok valóságtartalmát, és mindig kiderült, hogy ez az igazi nagy túlzások birodalma. A designkommunikáció és a tervezői szelídítés pontosan az ilyen típusú működés ellen dolgozik. Tervezőként az a célunk, hogy *őszinte* tereket, tárgyakat és márkákat alkossunk meg; értékközvetítőként, *őszintén* kommunikáljunk. *Az legyen a szívünkön, ami a szánkon*, ahogyan a hétköznapiakban is erre törekszünk.

KAPITÁNY FOTÓK

Kapitány Mihály rajza

- Egy sokat ígérő büfészendvics
- Egy influenzás influenzszer
- Egy eltűzött járványintézkedés

COSIBORI FOTÓK

Alternatív jövőképek

(∴) **Cosovan Attila:** A 2009-ben írt DIS:CO című könyvem nem más, mint egy alternatív jövőkép. Azt nem merem állítani, hogy jó, de az biztos, hogy alternatív. Az ilyen jövőképekkel dugig van a padlás. Sebaj, most már az enyém is ott van.

Vannak emberek, akik képesek a változtatásra, akik látják a jót. Vannak emberek, akik nem képesek a változtatásra, de tisztánlátók, és képesek megjósolni, megérezni a jövő változásait, ám arról csak írnak és beszélnek, és legfeljebb évtizedek, évszázadok múlva válik az írás – mások keze által – cselekvéssé. És vannak emberek, akik egyikre sem képesek, mégis a legnagyobb hatással vannak a világ változásaira. Velük van tele a történelemkönyv, és többnyire általuk tizedelődik meg időről időre az emberi faj.

A jóhoz való kapcsolódás képessége általában blokkolja a cselekvést. A cselekvés, az állatvilághoz hasonlóan túl sokszor nyilvánul meg agresszívan. Az agresszió nem más, mint a tettekészség. Az agresszió még akkor is, ha védelmi funkciót tölt be, lehetőséget ad arra, hogy az általános *szelíd, békés, szerető jó* ne jusson érvényre.

Én sok emberre haragszom, mert úgy érzem, igazságtalanul bántak velem. Ezek agresszív érzelmeket és a káröröm óhajtását váltják ki belőlem; de mivel tisztában vagyok az általános jó abszolút értékével, annyi békítő erőm ugyan van, hogy ne cselekedjek agresszívan, de azért szeretném, ha – tőlem függetlenül – „póruł járnának”, ha nagyot hibáznának, ami miatt eredményességük csorbul, s emiatt szegényebbek, gyengébbek, kiszolgáltatottabbak lesznek... Eme szánalmas gondolati szintű gyarlóságomat szégyellem, de sokszor nem tudom leállítani ezt a virtuális vágyálmomat. (Erre az alantas emberi érzésre épül úgymond a *gondolatrendőrség* disztópiája, pontosabban antiutópiája is. Orwell 1984-étől a Monty Python-os *Brazilon* át egészen Spielberg *Különvéleményéig* sokan feldolgozták, különböző aspektusait kidomborítva.) Abszolút minőségében hiába igazságos, megérdemelt – amennyiben én valakinek a kárát kívánom, az emberként alantassá tesz. A Tízparancsolat is kategorikusan kijelenti azt, hogy „Ne kívánd...”. A kívánás még nem cselekedet, mégis bűn, amennyiben megjelenik bennünk érzelmi szinten, és annak, amit kívánunk, esetleges bekövetkezése másnak ártana. Az alternatív jövőkép ideája számomra így fogalmazható meg:

Mikor jutok el én oda, hogy a gondolataimban is tiszta legyek? Mikor jut el oda az emberiség, hogy gondolataiban is tiszta legyen? Vagy: Mikor jutunk el oda, hogy a kívánás, a vágyaink ellenére sem leszünk képesek megcselekedni a rosszat?

Részlet a dis:co-ból: „Kommunikálni annyi, mint felismerni az információt, ami mindennek az alapja, és ami összeköti a mindent a semmivel, ugyebár, hogy szóba hozhasd Istent már megint!?! Mert nélküle nem lehet a világról beszélni, gondolkodni, hogy szerinted van-e Isten, s ha van, miért létezik a rossz, esetleg ki hozta létre a Gonoszt, és miért, de ha nem létezik, akkor honnan s mihez képest van; a Jó(?) – kérdezi sok teológus és tudós is, merthogy van a fény, és ellentéte a sötét, kiindulásnak, észlelésnek, információnak az alapja, a végesség meghatározása, elménk kezdőszikrája... Isten kívül esik ezen, mert ha benne lenne, bizonyára nem lehetne végtelen, még a matematikában sem, redukció-ádábszurdum, de lehet, mert visszarángatjuk, értelmezzük, megfejtjük, kitaláljuk a Nevét, aztán a nevében csinálunk jót, s nem sokkal kevesebb rosszat.”

A hat-nyolc világvallás közül bármelyik beilleszthető egy alternatív jövőképbe; ma mégsem gondolunk egyikre sem úgy, mint reális alternatívára. Miért?

Nézzük, vajon mi a baj a keresztény és azon belül a katolikus Tízparancsolattal (?):

1. *Uradat, Istenedet imádd, és csak neki szolgálj!*
2. *Isten nevét hiába ne vedd!*
3. *Az Úr napját szenteld meg!*
4. *Atyádat és anyádat tiszteld!*
5. *Ne ölj!*
6. *Ne paráználkoddj!*
7. *Ne lopj!*
8. *Ne hazudj, mások becsületében kárt ne tégy!*
9. *Felebarátod házastársát ne kívánd!*
10. *Mások tulajdonát ne kívánd!*

Nézzük, vajon mi a baj a buddhista tannal, a nyolcérteű Nemes ösvénnyel/a megvilágosodás tankerekével(?):

1. *Helyes megértés, nézet (samyak-dr̥ṣṭi/sammā-dīṭṭhi)*
2. *Helyes elgondolás, szándék (samyak-saṃkalpa/sammā-saṅkappa)*
3. *Helyes beszéd (samyag-vāc/sammā-vācā)*
4. *Helyes cselekvés (samyak-karmānta/sammā-kammanta)*
5. *Helyes megélhetési mód, életmód (samyag-ājīva/sammā-ājīva)*
6. *Helyes erőfeszítés, törekvés (samyag-vyāyāma/sammā-vāyāma)*
7. *Helyes tudatosság, éberség, jelenlét (samyak-smṛti/sammā-sati)*
8. *Helyes összeszedettség, összpontosítás (samyak-samādhi/sammāsamādhi)*

Mi a baj? Semmi!!! De egyik mentén sem tudunk élni. Nem akarunk így élni. Más alternatíva kell. Miért? Bármelyik alkalmas lenne a jó élethez, csupán képesnek kellene lennünk követni valamelyiket, esetleg mind-egyiket. Nem akarjuk azt, hogy a távoli múltból Mózes, Jézus, Buddha, Mohamed vagy Krisna mondja meg nekünk a titit; mert mi mindannyian Istenek vagyunk!?! Én nem! Mi, azaz MI együtt, de inkább M. I., azaz a Mesterséges Intelligencia majd – ezt is – végérvényesen megoldja. Minden istenit emberként embernek érzünk és képzelünk el – bármennyire is fejlett az absztraháló képességünk –, s talán emiatt nem tudunk azonosulni egyikkel sem, mert feltehetően túlzottan önzők, nárcisztikusak vagyunk... Ha Jézus lehetett Isten, akinek ugyanúgy, mint nekem (nekünk) két lába, két keze, két szeme és két füle volt, akkor én (mi) miért nem lehetek (lehetünk) AZ. Az antropomorf istenekkel az istenért sem tudtunk megbékélni (túl akartuk szárnyalni őket)... nem baj, talán – ne adj’ isten – a Gép(i) Istenekkel majd „sikerül”. VÉGÉRVÉNYESEN és MINDÖRÖKKÉ. Ámen.

(∴) **Fenyvesi Bori:** Az én alternatív vágyott jövőképem szerint az emberiség minden tagja megtapasztalja, hogy szelídíteni és szelídnek lenni jó. Na, és ezt a képességünket nem csak élőlényekkel kapcsolatban alkalmazhatjuk. A természetes és a társas környezetünk mellett az épített környezetünkkel is élő és meghatározó kapcsolatban vagyunk, az is alakítja és meghatározza a személyiségünket, identitásunkat, az életminőségünket. A szelídítés, a szelídség jelensége évezredek óta jelen van az ember kulturális és civilizációs történetében. Kulcsfogalom. Ugyanakkor a szelídítést a tárgyainkkal, tereinkkel nagyon ritkán (szinte soha nem) hozzuk összefüggésbe, pedig mára a halmozott (és egyre inkább halmozódó) tárgy- és térkultúránk egyik legfontosabb kérdése lehet. Tervezőként azt látom, hogy a tárgyi és téri környezetünk (legyen az valós vagy virtuális) sokkal nagyobb mértékben alakul át, mint mi magunk, emberek, akik létrehozunk ezt a folyamatosan „fejlődő” közeget. A változás gyakran követhetetlenül gyors, és ezzel túlterhelő inger-tömeggé válik. A digitálisan érkező információ-túlterheltség mellett a kézzelfogható (téri, tárgyi, képi) környezetünk is telített. Meg kell tanulnunk egészséges kapcsolatot fenntartani a fizikai és társadalmi környezetünkkel, hogy valóban lehetőséget adjanak a túlélésre, fennmaradásra, fejlődésre, és ne betegítsenek. Ezért is gondolom, hogy az ember egyik fontos képessége, lehetősége és felelőssége az általunk tervezett mesterséges környezet szelídítése. A szelídítés azt jelenti:

célunk megismerni, megérteni (*építeni*) a minket körülvevő világot, azt jelenti, hogy képesek vagyunk őszintén, nyitottan kommunikálni és együttműködni, egyenrangú partnerként tekintve a környezetünkre és felelősséget vállalni a tetteinkért és azok következményeiért a privát életünkben és társadalmi szinten is. Olyan jövőt képzelek, amiben a nagyvárosok növekedése lassul, újra felélednek a kisebb települések. Összetartó kis közösségek formálódnak, akik fent tudják tartani magukat. Valós kapcsolatokban, együttműködve élnek. Termelnek, alkotnak, kapcsolatokat ápolnak a többi kis közösséggel, rituálékat tartanak fenn, miközben a természettel és a digitális eszközökkel összhangban léteznek. Szoktak engem naivnak gondolni – régebben ezért haragudtam –, de időközben rájöttem: jó dolog naivnak lenni, amennyiben az egyenlő azzal, hogy úgy gondolom, *a világ alapvetően szép, jó és igaz*, az embereknek pedig van lehetőségük választani, hogy ők miként és hogyan működnek együtt a társaikkal és a környezetükkel. Végtére is nem az a lényeg, hogy mennyire leszünk pénzben mérhetően sikeresek az életben, hanem az, hogy tudunk-e egyáltalán örülni a létezésnek, megtaláljuk-e az életfeladatunkat.

(∴) **Kapitány Ágnes:** Ma sajnos nagyon gyakran tapasztaljuk (persze érthető módon, sok-sok történelmi és társadalmi ok miatt) a negatív jövőképek eluralkodását, egy poszthumán korszak vizionálását, amelyben az ember idejétmúlttá, lecserélhetővé válik, s helyét valami más (gépek? állatok? hibridek?) veszik át. Ez a negatív jövőkép azonban önlefejtővé is lehet, s már csak ezért is igen fontosnak gondoljuk, hogy az emberiség számára legyenek pozitív célokot megfogalmazó, dinamizáló jövőképek, hiszen ezek nélkül szinte lehetetlen élni. Rendkívül tanulságosnak érezzük például Rutger Bregman könyveit (*Utópia realistáknak, Emberiség*), amelyben azt vázolja – és bizonyítani is igyekszik –, hogy a korunkra eluralkodott negatív és pesszimista emberkép nem feltétlenül helytálló, a valóság ennél sokkal reménykeltőbb. Mi *A szellemi termelési mód* című könyvünkben, illetve annak egy rövidített változatában (*Túl a kapitalizmuson? Egy lehetséges társadalmi alternatíva*) arra teszünk kísérletet, hogy a jelenünkben tapasztalható rengeteg negatívum mellett (társadalmi egyenlőtlenségek, a természet pusztulása, a piaci működések eluralkodása, pusztító magányérzet, túlfutott individualizmus stb.) megkeressük és bemutassuk azokat a már a jelenben is érzékelhető csírákat, amelyekből egy másfajta jövő képe rajzolódhat ki. (Hasonlóképpen erre tettünk

kísérletet az *Alternatív életstratégiák* című könyvünkben, olyan különböző emberi példák, életutak bemutatásával, amelyek során – ki-ki a maga módján – valamilyen pozitív választ ad ezekre a kihívásokra.)

(∴) **Kapitány Gábor:** Tökéletesen igazságos társadalom nyilván nem lehetséges, mint ahogy egy társadalom semmilyen szempontból nem lehet tökéletes. De ez nem azt jelenti, hogy le kéne mondani a kereséséről, a jelenben adott viszonyok jobbítására irányuló törekvésről. Ezzel kapcsolatban az utóbbi évtizedek sok mindenben csalódott gondolkodása azt a választ alakította ki a közgondolkodásban, hogy a „jó” relatív fogalom, kinek ez, kinek az a jó, a „jobbítás” ennél fogva értelmetlen törekvés.

A „jobb” keresése azonban szerintem nem értelmetlen. Ha látjuk azt, hogy a jelenben mi minden rossz (rossz, mert életek pusztulásával, emberi értékek és létfeltételek pusztulásával jár; rossz, mert igazságtalan, rossz, mert elnyomó, rossz, mert hazug, hamis stb.), akkor igenis értelmes dolog azt keresni, hogy ezek a rosszak hogyan szüntethetők meg. Persze igaz, hogy mindenben egyszerre van jelen jó és rossz, és ez azt is jelenti, hogy amikor jobbítani akarok, azzal együtt akaratlanul új rossz dolgokat is életre hívhatok, és igaz az is, hogy amit ma rossznak látok, az is hozott magával jó dolgokat is. Ám ha a világ hosszú ideig ugyanabba az irányba halad, egyoldalúságai a rossz szaporodásához vezetnek: minden egyoldalúság rossz, és ha egy irányt a gyűlő negatívumok ellenére túl sokáig fenntartanak, az eredmény egyre rosszabb lesz. Az egyoldalúság megszüntetése, a bemerevedett rendszer felváltása ezért ilyenkor nemcsak valamilyen szempontból, hanem objektíve is jobbítás lehet.

A tartósan fennmaradni képes társadalmi rendszerek születésükkor mind jobbítók voltak, később azonban – dinamizáló energiáik fogytán – egyre inkább rossz oldaluk érvényesül. Véleményünk szerint ma a kapitalizmus jutott el ebbe a fázisába, amikor eljött az ideje egy új paradigmára való átállásnak. (Az, hogy a magukat szocialistának nevezett rendszerek nem bizonyultak életképes alternatívának, nem ellenérv: a fennállóak sosem csak egyetlen alternatívája lehetséges.) Az új paradigma mindig valamilyen szempontból jobb, mint a kifáradt régi. (Sosem minden szempontból, de a megújulás folyamatát ilyenkor egyértelműen jobbulásnak lehet érzékelni: ebben az értelemben van fejlődés, ha általában az nem is egyenes vonalú.) Azzal is tisztában vagyunk, hogy mivel az ember a jövőről csak a jelen tapasztalataira alapozva gondolkozhat, sosem olyan lesz a jövő, amilyennek bárki elképzei. Gyerekkorunkban úgy képzeltük, hogy

2000-ben a városokban mozgójárdákon fogunk közlekedni, hátra szerelhető rakétácskákkal röpködünk, arról viszont halvány elképzelése sem volt senkinek, hogy mi mindent tesz majd lehetővé a digitális forradalom. Ami a társadalmi viszonyokat illeti, a nyugati sci-fi-szerzők munkáiban a világot még ezer év múlva is a ma individualista, versenyszellemű, kapitalista mentalitású emberei népesítik be, a szocialista korszak sci-fijeiben pedig a kommunista utópia minden társadalmi konfliktuson túllévő, eszményi közösségi embereivel találkozhattunk. Soha nem vált és nem is fog valósággá válni sem Marx, sem bárki más jövőképe.

Nyilván a miénk sem. Nem is lehet. Bárki csak egy a nyolcmilliárdból, és az ő jövővágától eltér a többieké, az ember törekedhet valamilyen jövő felé, egyesek még egyet is érthetnek fontos célokban, de a valóság mindig *az összes törekvés eredőjében* jön létre. Jézusnak sem sikerült abban az értelemben megváltani a világot, hogy az általa elképzelt új emberré vált volna (akár kétezer év alatt is) a teljes emberiség. És nyilván nem fog azzá válni sohasem. De: azzal, hogy megjelent, azzal, amit tanított, amit képviselt, bevitt valami újat az emberiség létébe, ami azóta kitörölhetetlenül ott van, s mint minta, követhető. És azzal, hogy megfogalmazta: a mennyek országa mindannyiótokban benne vagyon (hozzávéve a mustármag példázatát is), azt is megpróbálta sugallni, hogy arra, amire ő, nem csak Isten egyszülött fia, hanem minden ember képes. És ez így is van. A Jónak – bármit értünk is ezen a Jón – nem az a funkciója, hogy kiirtsa a Rosszat, hanem az, hogy *jelen legyen*, s hogy aki a Jót választja, küzdjön a Rossz ellen. S így a világ sosem kerül a Rossz totális hatalmába.

(∴) **Cosovan Attila:** Azt tapasztalom, hogy minden, ami makulátlan és jó, az egyenlő az utópiával. Miért? Valahogy a disztópiákkal könnyebben azonosulunk, reálisabbnak, megvalósíthatóbbnak tartjuk. Miért? Mert a bűnrészesség tolerálása fenntartható, és kevesebb konfliktussal jár. Tegyük fel, hogy ma, a szekularizált világban a Tízparancsolatot globális törvény szintjére emelnénk. Óriási káosz lenne, elviselhetetlen büntetések sora söpörne végig a világon, a fél világ az utcára menne és kirakatokat törne be. Miért? Azért, mert törvénybe van foglalva, hogy: *Ne hazudj, mások becsületében kárt ne tégy! Felebarátod házastársát ne kívánd! Mások tulajdonát ne kívánd!* (?) Teljesen hétköznapi dolgok, amelyeknek ha elszenvedői vagyunk, akkor elfogadjuk és fontosnak tartjuk a parancsolatokat, de ha haszonélvezői, akkor már embertelenek. Ahogy Gábor mondja; *a jónak nem az a dolga, hogy kiirtsa a rosszat,*

hanem az, hogy jelen legyen... talán itt van az emberiség legnagyobb problémája, dilemmája. Aki JÓ, az nem irthat ki senkit és semmit, még a ROSSZat sem. Mert ha a jó kiirtja, elpusztítja a rosszat, akkor maga is azzá válik. A rosszat így legjobb vagy legrosszabb esetben is csak – rá-
tok és Borira hivatkozva – szelídíteni lehet, szelídíteni szabad.

(∴) **Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor:** Ebben teljesen egyetértünk. Mivel minden ember más (és éppen ez adja az emberiség erejét), eleve nem lehet olyan, ami mindenkinek jó. És valószínűleg az emberek különbözősége azzal is jár, hogy mindig lesznek olyan emberek, akik destruktívek lesznek, akik a fentebb hangoztatottak értelmében a Rossz oldalán fognak állni. Egy dolog az emberiség érdeke, és egy más dolog, hogy az egyes emberek hogyan viszonyulnak ehhez. Amikor létrejött az emberiség, óriási előny volt, hogy a nyelv segítségével közvetlen visszacsatolás jött létre az emberiség egésze és az egyének között. Az, hogy az egyén azonosulni tud az emberiséggel, a forrása mindennek, amit jónak tartunk. De mivel ennek az emberiségnek a specifikus lényege, hogy egyénei mind a maguk módján próbálnak az emberiség tagjai lenni, ez minden addiginál nagyobb erővel, kiteljesedő diverzitással ruházta fel ennek a sajátos fajnak az egyedeit. Ám az egyének különbözőek lévén, ez a különbözőség érdekellentéteket is lehetővé tesz. Ha az iménti kérdéskörnél azt mondtuk, hogy már az állatok is manipulálnak, ebből az is következik, hogy ez a kialakuló emberiség esetében is teret kap, annál nagyobb teret, minél kifejtettebb az egyes emberek individualitása. Így valószínűleg az is szükségszerű volt, hogy az őstársadalmak „igazságos” világa felbomoljék, s az emberiség történetébe mind több igazságtalanság íródjék. De mert az egyénekbe az emberiséggel való összeköttetés beviszi az emberiség érdekeinek képviselőjét, ennek igényét is, ezért mindvégig jelen van az a Bori által naivként jellemzett, de pozitívan értelmezett attitűd is, ami a világ szelídítését célozza, s az emberiség története ennek ugyanúgy bizonyítéka, mint annak, hogy az „ember sárkányfog-vetemény” (Vörösmarty). Jó és Rossz – a fényes és a Sötét Oldal – küzdelme, ahogy az időtlen mítoszok is ábrázolják, örök. De mindig lesznek olyanok is, akik a Jót választják, és ez a lényeg. Hogy kinek mi jó, az relatív. De a Jó nem az. A Jó = az emberiség számára jó, s mivel mindannyian az emberiség tagjai vagyunk, ez azonos az egyes ember számára való jóval, (még akkor is, ha egyes emberek sokszor nem ezt választják). Aki a Rosszat választja, az *nincs tisztában* azzal, hogy mi az, ami az ő számára is a legjobb lenne (vagy valamilyen okból nem hajlandó ezt figyelembe venni).

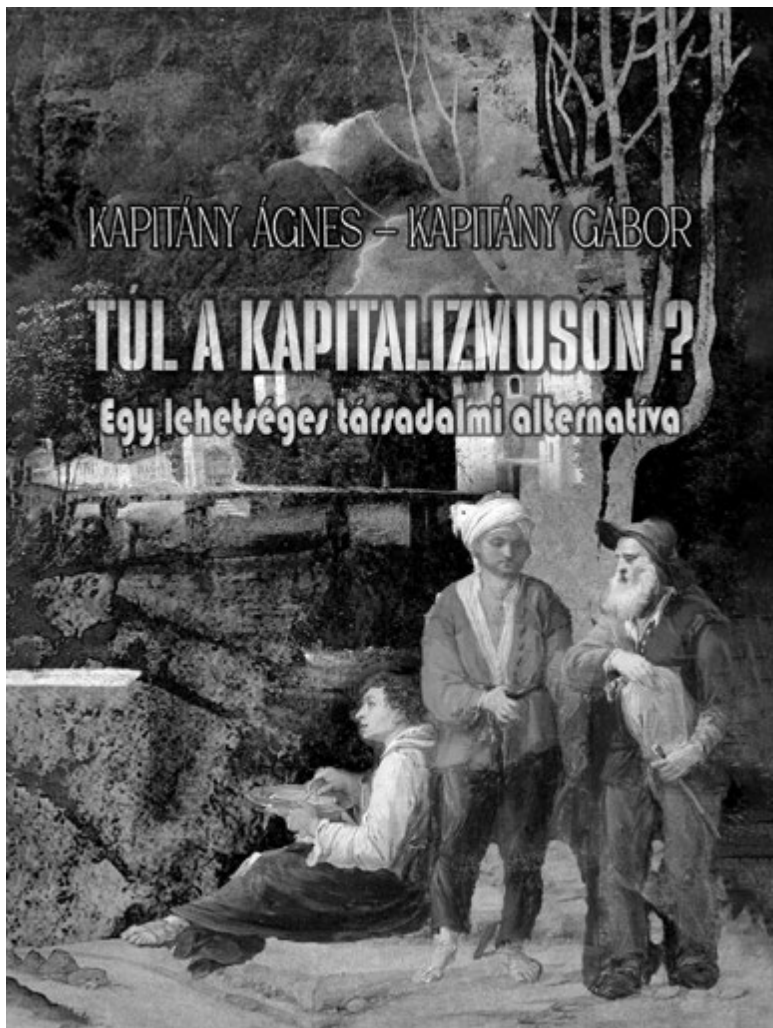
KAPITÁNY ÁGNES–KAPITÁNY GÁBOR
A „szellemi termelési mód”

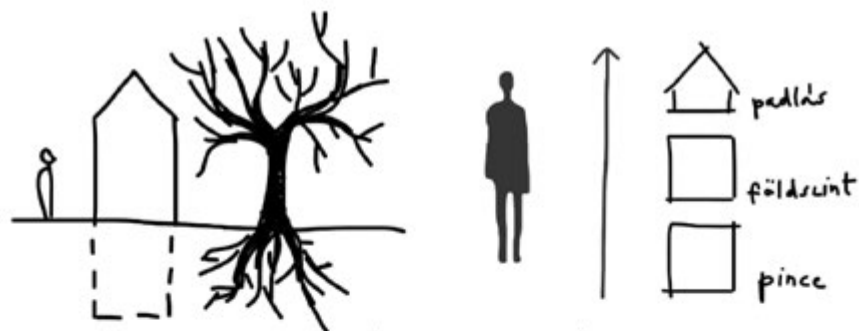
KAPITÁNY ÁGNES – KAPITÁNY GÁBOR

alternatív életstratégiák

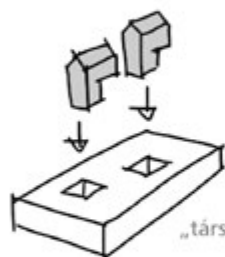

KAPITÁNY FOTÓK

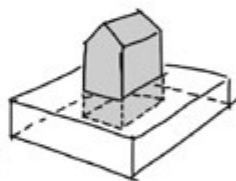
ÖSSZETETT TÉR

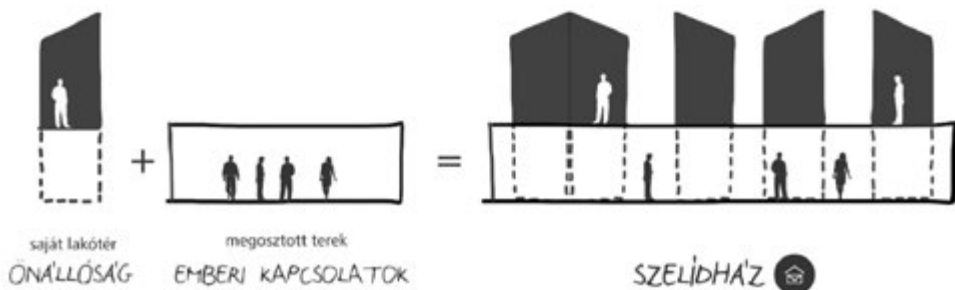
„egyén” - személyes tér

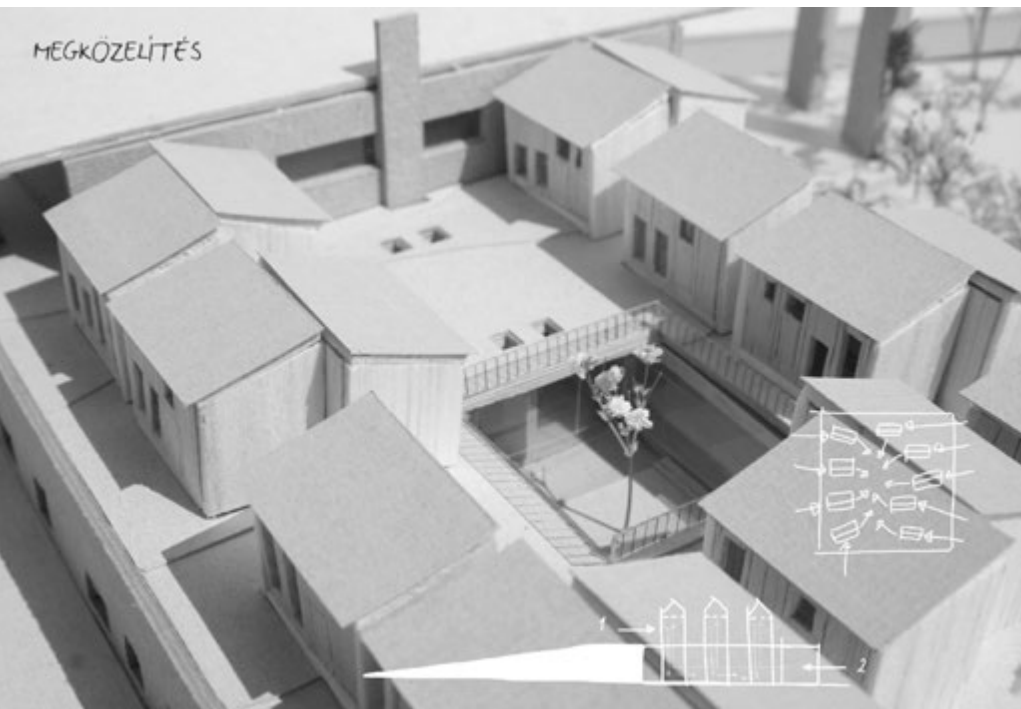
„társadalom”, „család” - közösségi terek

(RE)INTEGRÁCIÓ

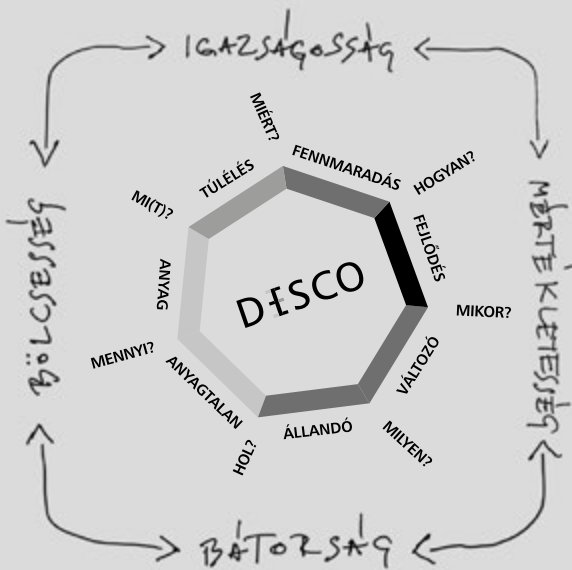

NYITOTT DE VÉDETT TEREK

A négy sarkalatos erény - Platón: Az Állam (MEK) hozzáféréscím: 2022.11.18. + DISCO

311–313. o.

– Szelid ember, szelid ház (fogvatartásból szabadulók számára [re]integrációs központ; lakások és közösségi terek). Szelidítés módszertana.

314. o.

– DIS:CO modell

Egy tervezési* folyamat során a felismerés / megismerés függvényében az alábbi hármas viszonyrendszer vizsgálendő:

*a tervezői kapcsolatteremtés azaz designkommunikáció = fejlődésbe integrált kommunikáció

A személyiség fontossága versus individualizmus

- (∴) **Kapitány Ágnes:** Az európai történelem és gondolkodás alakulásában óriási fordulatot jelentett, hogy a tradicionális társadalmak közösségközpontú szemléletével szemben talán már a 12–13. századtól valami új jelent meg, (gondoljunk csak Abélard történetére vagy az általa bevezetett „quodlibet-disputa” szellemére), de eszünkbe juthatnak a francia romanika kapuboltozatainak, oszlopfőinek érzelmeket kifejező szobordíszai vagy a gótikus templomépítészet szemlélete, amely az egyént a mindenséggel köti össze. (A „városi levegő szabaddá tesz” már korábban idézett fejleményén át egészen a descartes-i gondolatig: „cogito, ergo sum”). Ez a mindennapi élet egyre több területére, egyre finomabb szeleteibe behatoló folyamat az egót állítja a középpontba, és ez óriási, az egyéni energiákat, képességeket, vágyakat, célokat, az emberi kapcsolatokat, meghitt érzelmeket felszabadító változást jelentett a korábbiakhoz képest. Ebben a több évszázados individualizálódási folyamatban azonban fokozatosan megjelentek az individualizálódás negatív elemei, amelyet hívhatunk akár *individualizmusnak*, akár *túlfutott individualizációnak*, s amely elvezet Ibsennek a *Peer Gynt*-ben megfogalmazott sóhajáig: van-e az embernek magja a héjak alatt? Vagy egy későbbi példa, David Riesmannek a *magányos tömegben* megfogalmazott elemzése: hogyan jut el az egyén a belső iránytű által vezérelt állapotból a totális kívülről irányított állapotába. A „didergő magányba”, vagy hogy ismét József Attilát idézzük: „A semmi ágán ül szívem, kis teste hangtalan vacog”. Az abszurd dráma és próza rendkívül pontosan megfogalmazza ezt az egyének közti párbeszéd-képtelenséget, gondoljunk csak Kafka, Dürrenmatt, Ionesco vagy Beckett világára, vízióira.
- Szerencsére, amikor a művészet ilyen kétségbeesett formákban fogalmaz meg egy életérzést, abban már az is benne rejlik, azt is jelzi, hogy *nem ez a természetes emberi állapot*, talán lehetne másképpen is élni, próbáljunk meg tenni ezért.
- Az individualizáció azonban nem csak az elmagányosodás veszélyét rejt magában. A struggle for life szemlélete és gyakorlata az egó közvetlen érdekeinek mindenek fölé helyezését, a szélsőséges önzés szentesítését, az emberi kapcsolatok érdekkapcsolatokká szűkülését, az egyén árucikké válását („Neve, ha van, csak áruvédjegy”) és a kooperációképtelenséget is magával hozza. (Amikor a másikat eleve veszélyforrásnak tartják, olyan-

nak, akinek a léte, hatása veszélyezteti az önállóságot, amikor a másik szükségleteinek figyelembevétele önárendelődésnek értelmeződik. Mint korábban már szó volt erről, szomorúan tapasztaljuk, milyen sok házasság válik martalékvá ennek az érdekharcnak, az egó rosszul értelmezett védelmének. Milyen sok ember érzi magányosnak, akár kilátástalannak az életét. Milyen sokan élük, éljük meg azt a szorongató érzést, hogy a halállal, individuális életünk végével vajon végképp lezárul, eltűnik ez a létezés? Akiket szerettünk, akikért éltünk, fognak-e emlékezni ránk? Amit létrehoztunk, hasznos, használható lesz-e mások számára is? Volt-e értelme, s ha igen, mi, egész létezésünknek? (Az ilyen és ehhez hasonló, sokunkban megfogalmazódó gyötrő kételyek azt is jelzik, hogy a világot talán nem helyes csupán magukba zárt individualitások sokaságaként elképzelnünk, akként megélnünk.)

(∴) **Kapitány Gábor:** És ez a túlfutott individualizáció mára már egyértelműen a zsákutcák jellegét hordozza: ebben az irányban nem lehet (de nem is érdemes) továbbmenni. Az alternatíva azonban természetesen nem a visszalépés az egyént korlátozó hajdani társadalmak viszonyaihoz, s nem is valamiféle új falanszter, amelyben az egyént a társadalmi közérdekre hivatkozva korlátozzák, akár az államszocialista társadalmak, akár egyfajta elitdiktatúrát megcélzó „nagy újrakezdés” jegyében. A 12–13. században megindult individualizáció (aminek – az egyes ember jelentősége felé forduló figyelmével – előzménye volt a „minden emberben meglévő ítélőképesség” szókratészi, vagy a „minden emberben jelen van a mennyek országa” jézusi kezdeményezése is) az ember *felszabadulásának* fontos lépése volt. Ezt nem visszafordítani, hanem továbbvinni kell: az ember egyént felszabadítani azok alól a torzulások alól, amelyek *önzővé* teszik: a „struggle for life”-verseny, a piactársadalmak mindent (összemérhető) mennyiségekben méricskélő szemlélete, az egyéniség *öncélú* érvényesítése alól. Mindezzel szemben elismerve minden személyiség fontosságát, (vagyis nemcsak a magunkét, hanem a másokét is), azon munkálkodva, hogy mindenki a személyiségének legmegfelelőbb s egyúttal közhasznú életet élhesse (hiszen a társadalom is akkor jár a legjobban, ha ki-ki a benne lévő sajátos lehetőségeket tudja kibontani). De ehhez feltétlenül szükséges annak felismerése, hogy *az egyén és a társadalom egymást hozza létre, egymás által létezik* (miként egymást hozza létre, egymást gazdagítja, és egymás által létezik minden egyén); ebből következően szükséges lenne, hogy az egyének törekvései összehangoltak legyenek, nemcsak mint eredmény, hanem mint szükséges kiindulópont is. A lényeg

az, hogy a másikat *gazdagítómnak* látom (és nem versenytársnak, meghódítandónak), és (már csak ezért is) felelősnek érzem magam érte. Ági is, én is sok problémával szembesültünk a magunk felnevelő közegében. Ági elsősorban a „mit szólnak ehhez mások” egyént korlátozó beidegződéseivel került szembe, miközben belsővé tette a hagyományos közösségi társadalom önzést elutasító szemléletét és szolidaritásképeségét. Engem a polgári társadalom elitista és haszoncentrikus, lényegében az egyéni önzésre építő szemlélete háborított fel, miközben belsővé tettem a függetlenség, a korlátok megkérdőjelezésének értékvoltát. Egymásnak is nagyon sokat segítve így tudtunk kialakítani egy olyan világgépet, amely igyekszik elkerülni mindkét hagyomány negatívumait, és egy olyan, a valódi közösségekre épülő társadalom elképzelésében oldani fel az egyén és közösség közti ellentétet, amely Móricz Zsigmond szavaival: „meg fogja hozni az individuum valódi kivirágzásának nagyszerű korszakát”.

Motivációelméletünket (lásd *Vonzalmaink és választásaink mélyszerkezete* és *Rejtjelek* című könyveinket, és az utóbbival azonos című televíziós előadás-sorozatunkat) egy olyan emberkép alapján fogalmaztuk meg, amelynek lényege éppen az, hogy nem az *individuumalapú* descartesi világgépen alapszik. *Az emberi személyiséget úgy fogja fel, hogy az nem a kiindulópont, hanem olyan valami, ami a társadalom hatásaiból van felépítve.* Ha az emberi nemnek az a sajátossága, hogy az egyének – többek között a nyelven és gondolkodáson keresztül – *közvetlenül részeseznek az emberiség tapasztalatanyagából, egyéni tapasztalataik pedig ugyanilyen közvetlen módon visszacsatolódnak az emberiség tudásanyagába,* ebből az is következik, hogy az egyes ember önmagának nem végső meghatározója. Személyisége, egója saját működésének nem végső magyarázóelve. Az egyén maga is felépített: az emberiség, a társadalom sajátosságaiból lehet levezetni, megérteni. Mi úgy látjuk (ezt irtuk le az említett könyvekben, s mutattuk be *Rejtjelek* című televíziós sorozatunkban) az emberiség szempontjából néhány fontos motivációs terület emelkedik ki a történelem folyamán. Ezek a motivációk (mint általános emberi képességek) minden egyénben megjelennek, s amit személyes sajátosságnak nevezünk, azok e motivációs elemek egyénre jellemző kombinációi. Tehát mindenki személyisége *ugyanazokból* a társadalmi elemekből épül fel. Ebből viszont az is következik, hogy *az egyéni vágyakat és képességeket nem egymáshoz kell mérni.* Nem azt nézni, hogy kinek van ezekből több, mint a többieknek; és nem is azt, hogy ki mennyiben tökéletlen, illetve deviáns az éppen adott társadalmi elvárásokhoz képest. Hanem azt, hogy egy-egy vágy vagy képesség mennyire erős – az egyénen belül –, és mennyire van egyen-

súlyban, harmóniában a személyiség többi összetevőjével. A társadalmi elvárások szempontjából is éppen azáltal lehet optimalizálni az egyén működését, hogy ezeket az egyensúlyokat erősítjük. Mert amikor terápiára törekszünk, ott sem kell különválasztani egyfelől azt, hogy miképpen lehet valami *az egyén számára* optimális, és azt, hogy mitől lesz az egyén magatartása optimális *a társadalom számára*.

Mint ahogy szerintünk a kiinduló állapotban, az emberiség keletkezésekor a társadalom és egyén közti összhang és az egyének belső egyensúlya kölcsönös meghatározottságuk folytán elválaszthatatlan volt egymástól, ennek a kettős (és egymásból építkező) összehangoltságnak a(z újra) megteremtése (illetve az erre irányuló törekvés) kellene legyen az alapvető cél továbbra is. Az egyéni és a társadalmi közti összhang növelésével növelni az egyén belső harmóniáját, az egyénen belüli egyensúlyok megteremtésével erősíteni az egyén társadalmi beágyazottságát. Ennek konkrét módját próbáltuk meg az említett motivációelméletben megfogalmazni. Ez személyiségelmélet, és ezen alapuló személyiségterápia, ugyanakkor viszont alapját egy nem individualista társadalommal adekvát emberkép képezi. A kérdést egészen más oldalról megközelítve: nemrég hallottunk egy előadást arról, hogy a szabadság és a biztonság két, egyként fontos érték az ember számára, de a valóságban ezek sokszor egymás ellenében működnek. Ez véleményünk szerint csak egy individualista társadalomban van így. A nem individualista kultúrákban a szabadság és a biztonság egymás feltételei, létrehozói, de ehhez az kell, hogy ne társadalmától független individuumok szabadság- és biztonságvágyában gondolkodjunk. Azzal a képpel lehetne ezt érzékeltetni, hogy a (szabadon szárnyaló) madarat és a fészket nem egymástól független, különböző entitásoknak tekintjük, hanem összetartozó, egyetlen entitásnak.

Nagyon sokan érvelnek a verseny előnyei, elsősorban fejlődésindukáló hatásai mellett. Ebben van igazság, de a verseny valóban nagyon nagy pazarlással is jár. Amikor az egyik irányzatot, egyik paradigmát, egyik nemzedéket egy másikkal váltják le, amikor sok versengő szereplő közül csak egyesek emelkednek ki, ezek a verseny velejárói, de mi úgy gondoljuk, hogy a „leváltás” is, a kiemelés is pazarlás az emberi értékekkel. Mert egy gondolat, ami valamikor értékes volt, nem veszíti el attól értékét, hogy más gondolatok is megszületnek. Mert attól még, hogy valaki valamilyen többet teljesít, mint mások, a többiek teljesítménye is fontos (nem beszélve arról, hogy az egy-egy meghatározott szempontból folytatott verseny győzteseinek kiemelése elfedheti mindazt, amiben pedig a többiek a jobbak). Mi, mint erre korábban már utaltunk, eszményinek egy olyan tár-

sadalmat tartunk, ahol *nem* a verseny, hanem a *szintetizálás* a cél. Amelyben a gyerekek olyan iskolában nevelkednek (ilyen már ma is több van), ahol nincs osztályzás (vagyis verseny, mennyiségi kategóriákba sorolás), csak a személyes képességek és hiányok megállapítása; ahol az embereket nem egymáshoz, hanem önmagukhoz mérik. Egy olyan társadalmat tartunk eszményinek, amelyben a tudomány munkása nem azzal igyekszik megalapozni saját sikerét, hogy kimutatja a többiek hibáit, hanem azzal, hogy szintetizálja a többiek teljesítményeit. (Ezt más-más szempontból – ki-ki a maga szempontjából – mindegyik résztvevő megteheti.) A jelenben a mennyiségi szemlélet uralkodik: amikor minőséget „mérnek” (már e szó is árulkodik), valójában ott is mennyiségi jellegű összemérésről van szó. (A verseny így kívánja.) Egy olyan társadalomban, amelyben valóban minőségi szemlélet érvényesül, ez azt jelenti, hogy mindenből és mindenkiből a *benne lévő* lehetőségek maximumát igyekeznek kihozni. Minőségeket nem lehet egymással versenyeztetni, mert nem lehet összemérni almát a körtével, márpedig minden ember és minden emberi megnyilvánulás másokkal összemérhetetlen egyediség. De paradox módon ahhoz, hogy a minden emberből a benne lévő maximumot kihozó társadalom működhessen, közös értékrend szükséges, ez pedig csak úgy jöhet létre, ha nem az individualitásból indulunk ki, hanem abból, ami azonosság: emberré tesz bennünket.

(∴) **Cosovan Attila:** Balatonbogláron a kikötőben van egy „Boglárka” nevű büfé, 100 méterre a parton lévő „Bárka” terasztól. A Boglárkában üvölt a Rádió1, félóránként ocsmány, étel-inkompatibilis reklámokkal és a mainstream zeneipar legaljával „szórakoztatják” a vendégeket. A Bárkában könnyű, de mégis kifogástalan, halk zene szól. A hatvanöt-hetven éves tulajdonosa, bár törzsvendégek vagyunk, múltkor rám szólt, hogy ne tegyem fel a lábamat a székre, amelyek alapvetően vízhatlan strandszékek; a gyerekeimet és a feleségemet megkérte, hogy kerüljék meg a nagy cserépekből nővő leandereket, nehogy valamelyikük letörje a hajtásait. Gyönyörű helyen van. Látni a kikötőt, de közben a sást is, meg a végtelen vizet is, jó ízléssel van kitalálva minden. A szemközti múzeumhajót is ő hozta létre. Nagyon sokat vagyunk a Bárkában, ott szoktunk letelepedni; cserébe fröccsözünk, koktélózunk, üdítözünk, s közben enyhén azon izgulunk, hogy vajon most miért fog nekünk szólni. Múltkor elbeszélgettem vele arról, hogy mi a személyiség fontossága versus individualizmus. Pontosabban elmondtam neki, hogy én miként szoltam volna neki fordított esetben. Elmondtam, hogy tervező és tanár ember vagyok, elmondtam azt is, hogy pontosan felmértem a hely szim-

bolikáját, a bútorok s kellékek összehatását, értelmeztem a teljesen nyitott napernyős, strandközeli és strandolókats megszólító terasz általános üzenetét és pozicionáltságát, megfigyeltem a vendégeket s azok viselkedését, ruházatát, és ennek megfelelően, az etikett íratlan szabályait s mások érzékenységét is figyelembe véve, úgy gondoltam ildomosnak, hogy strandruhában, a vízhatlan szitavászon székre száraz lábat feltenni nem bűn, nem sértő és kevésbé higiéniatlan, mint vizes fürdőgyatyában ráülni. Azt is elmondtam, hogy tisztellem és rokonszenvezek azokkal, akiknek vannak elveik (figyelembe véve a mai világ korlátlanosságait), de én egy kicsit másként valósítottam volna meg ezt a figyelmeztetést. Megkérdeztem tőle, hogy ugye feltűnt neki, hogy szinte minden nap itt vagyunk, és rengeteget „fogyasztunk”, és hogy alapvetően alkalmazkodó és figyelmes emberek vagyunk? Azt mondta, hogy: igen. És ugye tudja, látja, hogy mit ittunk éppen akkor, amikor odajött hozzánk? – Igen. – Akkor miért nem jött oda egy pohár („a ház vendégei” életérzésű) rozéfröccsel, s ült le mellém, megkérve, hogy vegyem le a lábamat, és mondta el, hogy konkrétan a strandon miért zavarja őt ez az alapvető, naplementét csodáló nyaralói gesztus vagy testtartás? Láttam rajta, hogy elgondolkodik. Tudta azt, hogy az elveiből nem kíván engedni, de belátta, hogy a dramaturgia nem volt megfelelő. Másnap egy pohár fröccsel várt bennünket. ;)

Az individuumnak igaza volt, de a komplex személyisége csorbult, hogy elvei közé nem sorolta bele azokat, amelyek a másik szemszögéből nézve megalapozottak lehetnek. Az individuum önző és figyelmetlen, a személyiség önzetlen és figyelmes. Vajon itt most ebben a konkrét helyzetben ki tévedett, ki tudta megfelelően képviselni a platóni négy sarkalatos erényt; *a bátorságot, az igazságosságot, a mértékletességet és a bölcsességet?*

Nem tudom. És vajon amikor a Boglárkában éppen az egyébként ínycsiklandó, minőségi gyrosrendelés közben felcsendül a lábomba kezeléséről szóló reklám, és én szóvá teszem a végtelenül kedves és nagyjából velem egykorú vendéglátó-tulajdonosának – hogy szabadság közben nem szeretnék aljas reklámokat hallgatni –, akkor kivel van a probléma?

A válasz az volt: „lejjebb húzzuk a hangerőt, de mindjárt lesz zene (is)”. Leültünk, körülnéztem, figyeltem a többi családos vendéget, és feltettem a költői kérdést magunknak; vajon ez csak engem zavar?

Mindenki másnak jólesik ezt hallgatni? Mindenki más úgy érzi, hogy ez szerves része a tájnak és a vakációjának? Arra jutottam, hogy igen, valószínűleg csak engem zavar, csak nekem rondít bele a csodálatos kilátásomba, de az is lehet, hogy mindenki más csupán tudomásul veszi – nem emészti magát –, és feltétel nélkül alkalmazkodik ehhez az

abszurd helyzetbe. Ezzel csupán az a probléma, hogy társadalmi szinten érzékelhető – miközben az individualizmus korát éljük –, hogy alig van valódi érdek- és értékérvényesítő *individuum*, személyiség, akinek identitása intakt, aki felelősséget érez magával szemben, de megpróbál ezzel a felelősséggel és egyben lehetőséggel a társadalom érdekében valamit tenni. Itt most nem a nagy formátumú politikusokra, az extrovertált és megkerülhetetlen pozícióba került értelmiségiekre gondolok, hanem a nagy tömegeket megtestesítő hétköznapi emberekre. Pedig ott lenne szükség a szelíd áttörésre. Azonban ennek a tapasztalható valóságnak – mint szinte mindennek manapság – van egy piactársadalmi perverziója is, ami kiderült számomra a balatonboglári bobbályán, ahol reggel 9 órakor szintén a Rádió1 szokásos reggeli talkshowja bőmbölt. A rádiósok felhúzott basszusú mikrofonnal dolgoznak, hogy a lehető legférfiasabb hangjuk szóródjon szét az ország hallgatósága felé, miközben aki élőben ismeri a szereplőket, pontosan tudja, hogy ez a búgó hang csupán a technika eredménye... itt is szóvá tettem, hogy a hétéves fiainak és a kígyózó sorban a többi gyerekek vajon miért kell hallgatnia ezt a minimum 14+os sztorizgatást. A bobbálya alkalmazottja vállalt vont. A vezetője pedig elmondta, hogy SZERZŐDÉSÜK van a rádióval, ami KÖTELEZI őket arra, hogy szórják az adást. Megkérdeztem, hogy az én jegyem árából, a kényszer-rádióhallgatás miatt levonódik-e valamennyi? Rám nézett, s láthatóan nem értette a kérdést. Elmondtam neki; majd ha a Rádió1 velem és a többi várakozó turistával, vendéggel is fog egy win-win szerződést kötni, akkor esetleg hajlandó leszek arra, hogy végighallgassam – a hang terjedésének szempontjából – közterületen a műsoraikat, addig pedig kíméljenek meg ettől, vagy jogi következményei lesznek. Érdekes módon leest a tantusz, és kikapcsoltatta a rádiót. Én egy kibírhatatlan, kekeckedő képében tetszelgek most, de merem állítani, hogy alapjában a legtoleránsabb és legmegértőbb vendég vagyok; viszont nagyon zavarnak ezek az intézményesített – opció nélküli – agresszív igazságtalanságok, amit az átlagemberek békésen, önreflexió nélkül tűrnek, majd megszoknak és végül megszeretnek.

- (∴) **Fenyvesi Bori:** A személyiségünk formálódása az emberi fejlődésünk egyik kulcsa. Különböző belsőleg megélt és kívülről jövő hatások révén alakulunk valamilyen személyiséggé, valakivé, aki egyedi és megismételhetetlen. Tervezőként igencsak fontos az önismeret, hogy rálássunk magunkra, és mindig feltegyük magunknak a kérdést, hogy kik vagyunk, és ezzel mit tudunk adni a környezetünknek. Ha valaki alkotó tevékeny-

séget folytat, akkor kénytelen újra és újra megmutatkozni és kitárulkozni a világ előtt, és ezzel egy kicsit több teret elfoglalni a közös térből mint individuum. Bátornak kell lenni és valamennyire egoistának, de ez nem jelenti azt, hogy individualistának. Egy tervezőnek munkája során egyszerre kell számtalan szempontot figyelembe vennie, és nem helyezheti az egyént mindenek elé és fölé a közösséggel, közös érdekekkel szemben, sőt az egyes embereken és közösségeken túl az állatok, növények, egyszóval az élővilág szempontjait is azonos hangsúllyal kellene kezelje. De ha szélesebb körben szétnézünk, láthatjuk, hogy jelenleg az egók és egyének erősödésének korszakát éljük.

Mikor az interneten „mászkalok”, gyakran azon veszem észre magam, hogy nézem a sok *személyiséget*, rabul ejti a figyelmemet minden túljátszott (felesleges?) gesztus. Pörgetek tovább, és nem látok mást, csak zűrzavart. A sok individuum (én is közöttük) egymás mellett akar valamit; a saját malmára hajtani a vizet. De ez gyorsan lejön, itt az a fő kérdés, hogy az értékkeremtés vagy az anyagi előnyökhöz jutás a fő cél. Míg a valós térben szeretek tájékozódni (és tudok is jól) ennek a virtuális téri megfelelője nem a kedvencem. Minden egyszerre szól és könyörög, hogy figyeljek rá. Lefáradok. Inkább kilépek, és keresem a valós kapcsolatokat. Az olyanokat, amiket inkább nevezünk együttműködésnek. Olyankor a káoszból rend lesz és a nyughatatlan kapkodásból örömteli pillanatmegélés. Szemtől szemben az idő is lelassul. Látjuk és teljes valójában érezzük az egyént/személyiséget, megtaláljuk a kapcsolódási pontokat. Hogy ezt konkrétan mikor érzem? Például, amikor megnézünk egy színdarabot, vagy amikor együtt énekelünk sokan egy ünnepen, vagy amikor táncolunk, na, meg amikor közösen ötletelünk és alkotunk meg egy koncepciót, amiből később valóság válhat. Minden résztvevő *egyéni* és fontos láncszem a történetben, amiben van egy közös cél az önérdeken túl. Ha különböző egyéniségek összejátszanak, és igazán *együtt* vannak, akkor közösséggé válnak. Ilyenkor van egyensúly. Az individuum és a közösség egymás nélkül nem működik.

- (∴) **Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor:** Próbáljuk összefoglalni az individuum és a személyiség közti különbséget. Ati történetéből az körvonalazódik (de Bori szavai is ebbe az irányba tartanak), hogy a személyiség annyiban több az individuumnál, hogy képes a másikkal, a többiekkel összehangolódni. Vagyis: a személyiség énünk *társadalmi* része, a bensővé tett emberiség. Annál gazdagabb ez a személyiség, *annál inkább személyiség, minél többet tett bensővé az emberiségből*. A katarzis pillanataiban pontosan

azt éljük át, hogy milyen nagyszerű az emberiség tagjának lenni. A (csak) individuum harcban áll magán kívül mindenki mással, önmagáért való individuumnak tekintett egóját akarja győzelemre vinni. A jelen társadalom (ötszáz éve) ezt a szemléletet, vagyis az individualizmust igyekszik fokozni. Csakhogy míg a személyiség az ember azonosulása az emberiséggel, ön maga ember voltával, és minél inkább azonosul, annál többet emel magába az emberiség évezredek óta halmozódó közös értékeiből, s annál gazdagabb, annál sokoldalúbb, s nem mellékesen annál egyedibb lesz; a kapitalizmus individualizmusa arra törekszik, hogy az egyéneket *leválassza* közösségeiről, végső soron az emberiségről, szembefordítsa őket egymással; és miközben az egyes egyének formailag mind különállóbbak, ebben a mindenről való leválasztásban egyszersmind mind magányosabbak, egymással mind agresszívebbek, az egymással való gazdagító kooperáció híján mind üresebbek és paradox módon mind uniformizáltabbak lesznek. Azok az agresszív hatások, amelyek ellen Ati kikelt, éppen ezt a folyamatot szolgálják. Bori egy ponton úgy fogalmaz, hogy az alkotó embernek bátornak kell lennie, és valamennyire egoistának, de nem individualistának. Ezt mi úgy értjük, hogy az ember bátran képviselje az énjét, csakhogy éppen azt az énjét, amit személyiségnek nevezünk, a maga társadalmi, kooperatív oldalát, s nem az individualista, tehát másokkal szemben megvalósítandó énjét. (Amikor egyébként az énünket individualista módon, másokkal szemben igyekszünk érvényesíteni, ez egyúttal önmagunkkal, saját érdekeinkkel is szembemegy.) Ha elfogadjuk azt, hogy a személyiség annál gazdagabb, minél inkább nem különálló valamiként, hanem az emberiség képviselőjeként tekint magára; ha az emberiséggel való azonosulásra figyelünk, akkor mindazzal a lehetőséggel gazdagíthatjuk magunkat, ami az emberiségben valaha megjelent és megjelenhet. Az említett katarzis például egy dráma nézőterén éppen ezt élteti át velünk, amikor mi leszünk az is, aki Hamlet, az is, aki Shakespeare, s mind az is, aki a drámában bemutatott sors ilyen vagy olyan vonatkozását átélte. Ilyenkor azt érezzük, hogy „Nincs csodálatosabb, mint az ember” /Szophoklész/, és azért érezzük ezt, mert ilyenkor szembesülünk azzal, hogy személyiségünk lényege – az, hogy Emberek vagyunk, az emberiség képviselői – több mint mi magunk.)

Évekkel ezelőtt éppen Spanyolországban voltunk, talán Sevilla egyik főterén, amikor utcazenészek rákezdték az Örömóda zenéjére. Spanyolországban énekeltek a szöveget, körülöttünk angolok, franciák, németek mind a maguk nyelvén, mi pedig magyarul kapcsolódtunk be Beethoven zenéjének egyetemes nyelvébe. Ez is ilyen pillanat volt, s a „testvérré lesz minden ember” ebben a soknyelvű kórusban meggyőzőbben zengett, mint valaha.

– Gábor

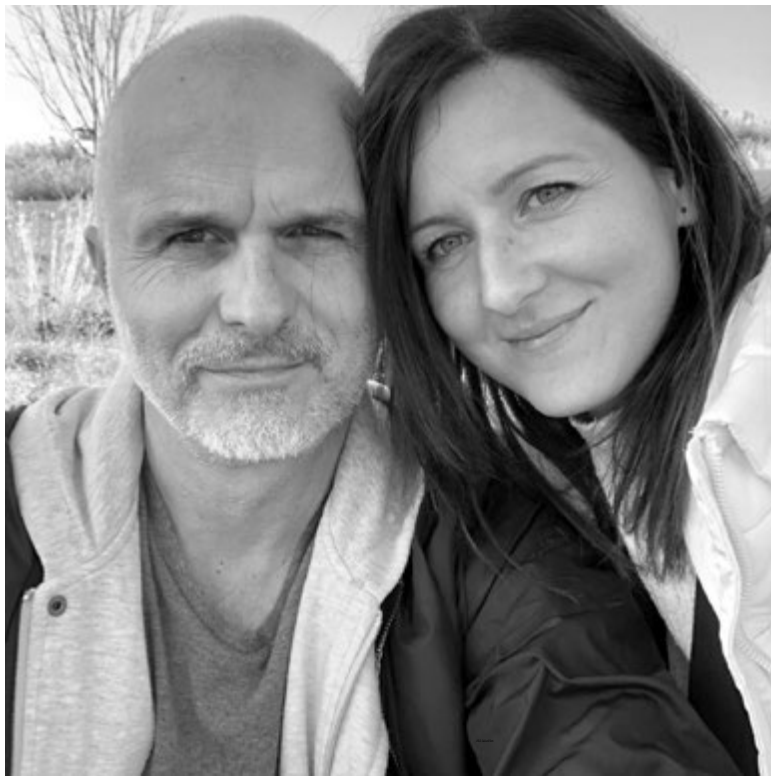
– Ágnes és Gábor

– Ágnes

– Ez a sok-sok jel/logó olyan tartalmakat képvisel, melyek a személyiségünkől alakultak, lettek életünk részei, s kapcsolódási pontok más emberek felé

COSIBORI FOTÓK

+ ×
cosibori

designer és építész

DISCO   **din:don** **KÖZ:DEM** **CO^NSENS**

DESIGN COMMUNICATION **(de.bu.so.)**
design-business-society

A biológia és a kultúra viszonya, szerepe az ember alakulásában

(∴)

(∴) **Cosovan Attila:** Az ember nem kőzet, nem növény és nem állat. Az ember a Föld nevű bolygó őnjelölt, intelligens és tudatos főhőse, ebből fakadóan semmilyen látható és tapasztalt valóság nem olyan fontos, mint az intellektusunk által létrehozott interpretáció és reprezentáció. Íme, az ember: *„Az ember társadalmi lény; közösen végzett munka, a tagolt beszéd és gondolkodás jellemzi. Mindezek révén képes a világ megismerésére és átalakítására. Rendszertani szempontból az emberi nem az állatok országába, a főemlősök rendjébe, a hominidák (Hominidae) közé tartozik. Az ember biológiai neme szerint nő vagy férfi, ivarérettsége (illetve tenyészettsége vagy életkora) szerint gyermek (lány és fiú) vagy felnőtt. A kultúrák különböznek abban, hogy mikortól számítják tagjaikat felnőttnek. Az emberek összessége az emberiség. A ma élő emberek a Homo sapiens („értelmes ember”) faj, ezen belül a mai ember (Homo sapiens sapiens) alfaj tagjai. Az emberi fajon belül különböző rasszokat lehet elkülöníteni. Az egyik osztályozás szerint jelenleg négy úgynevezett nagyraszsz létezik: az europid, a mongolid, a negrid és a veddo- ausztraliz.”* (wiki) A fenti sorok azért fontosak, mert ezek az angol és a magyar nyelvű Wikipédia szócikkekéből származnak, természetesen hiteles lexikális forrásokat idézve. A fenti sorok továbbá azért fontosak, mert ha ezeket, mondjuk, az EU parlamentjében egy politikus szó szerint felolvasná, az másnap „íme, a rasszista” megjelöléssel a címlapokra kerülne. *Miért?* Mert a biológiai, azaz a természetes valóság és a kulturális interpretáció és reprezentáció ma a lehető legtávolabb vannak egymástól. *Miért?* Mert időközben – többnyire a történelmi tények miatt – annyira érzékenynyé váltunk, annyira sértődősek lettünk, hogy a politikai korrektség kívánalma mellett az abszolút biológiai valóság már nem létezhet csupaszon, magyarázat és lábjegyzet nélkül. Talán ez jelenti azt, hogy az ember képes totálisan háttal fordítani a természetnek, és létezését, ugyan egyre ateistább módon, de mégis természetfelettiinek gondolni. Hosszú távon vajon képesek leszünk a természetfeletti mivoltunkat úgy érvényre juttatni, hogy közben ne pusztítsuk ki magunkat? Vajon képesek leszünk túlélni, fennmaradni és fejlődni úgy, hogy a biológiai valóság és a kulturális interpretációk között nem tartjuk fenn a valós és tabumentes párbeszédet?

(∴) **Fenyvesi Bori:** Megérkezünk erre a világra bizonyos biológiai adottságokkal, belekerülünk egy bizonyos fizikai és szellemi közegbe, mindkettő elemi és mélyreható nyomokat hagy a személyiségünkben. Éppen olvasok egy könyvet, a címe: *Orchideák és Pitypangok*, egy gyermekorvos (W. Thomas Boyce) írta, ez a könyv egy nagyszabású kutatásról és egyben az élet történetéről szól, az író saját családi helyzete adta a motivációt.

A kutatásának fókuszában az állt, hogy a gének és környezet egyedi kölcsönhatásai milyen egyedi eltéréseket mutatnak a gyerekek fejlődésében. Azt, hogy milyen tényezőkön múlik, hogy ugyanazon a családon belül az egyik gyerek kiegyensúlyozott életet él, míg a testvére betegségekkel és mentális nehézségekkel küzd. A környezetük és körülményeik azonosak, de mégis nagyon különböző hatást váltanak ki belőlük. Már magzati korban megkezdődik az ember–környezet egyedi kölcsönhatásainak sorozata. Az anya érzelmi állapota, táplálkozása, stressze mind hatással lehet arra, hogy jól alkalmazkodó, *pitypang* típusú gyerek lesz-e belőlünk, aki bárhol képes boldogulni, vagy a környezeti hatásokra rendkívül érzékeny *orchidea*, aki gondoskodó, szeretettel teli környezetben szépen virágzik, de ha elhanyagolják, vagy rosszul bánnak vele, akkor tönkremegy, elszárad. A könyvben leírt kutatásokból kirajzolódik, hogy a biológiai hatások és a kulturális közeg egyenlő mértékben fontosak egy gyermek egészséges felnőtté válásában, és e két terület összeadódásából jön létre és összehangoltságán (egyensúlyán) múlik az egyes emberek életminősége. Amikor a gyerekeinket figyelem, és a biológiai adottságaikat szemrevételezem, felmerül a kérdés bennem: a gyerekeink mennyiben és miben hasonlítanak ránk? Kinek a génjeiből mit örökölték? Kinézetre, személyiségre, képességekben lehetnek tőlünk függetlenek? Minket meghaladóan csak önmaguk? Csak magunkon keresztül tudjuk látni őket? És mi függetlenek vagyunk a felmenőinktől? Hiszek abban, hogy nem feltétlenül a látható örökségünkön (biológiai, szellemi, anyagi) múlik az, hogy jobb és értékesebb emberek leszünk-e a másiknál. Önmagában (is) kell mindenkit LÁTNI, és megismételhetetlenségében értékelni.

De ugyanakkor az előttünk élő családtagjaink lenyomatait is hordozzuk magunkban, amiket egyszerre lehet kritikusan szemlélni, és tisztelettel gondolni ezekre az időn átívelő kapcsolódási pontokra. Vajon a mi gyerekeink mennyit örökölnek a mi sorsunkból? Ők mennyire érzékenyek a környezeti hatásokra, változásokra? Mit csinálunk jól és mit rosszul? Miben tudunk nekik példát mutatni, és hol kezdődik már a saját dön-

téseikkel kikövezett útjuk? Hol válik szét a biológiai és kulturális hatás? Sehol? De a fő kérdésem, hogy hogyan tudjuk őket a legjobban támogatni abban, hogy rátaláljanak önmagukra? Hogyan tudunk mi magunk a lényük biológiai és kulturális kiteljesedésének közös teret adó *környezté* válni?

„Minden nevelés önnevelés, és mi mint tanítók, nevelők csak a saját magát nevelő gyermek környezetét alkotjuk. A legkedvezőbb környezetet kell teremtenünk, hogy a gyermek úgy nevelje általunk önmagát, ahogy belső sorsát követve nevelődnie kell.” (Rudolf Steiner)

(∴) **Kapitány Ágnes:** Immár évszázadok óta tartó vita az ember kettős természete: biológiai és társadalmi meghatározottsága. Különböző korszakok más és más választ adtak erre a kérdésre, időnként a tabula rasa jegyében úgy gondolkodtak, hogy minden a környezeti, társadalmi hatásokon múlik; időnként pedig, másik végletként az ember biológiai determinált-sága, a születésekor magával hozott biológiai, genetikai adottságainak meghatározó volta mellett sorakoztattak fel érveket. (És nemcsak érveket, hanem gyakran szélsőséges gyakorlatokat is.) Akinek született már több gyermeke, vagy akinek vannak testvérei, s körülnéz a szűkebb rokon-ságában, az közvetlenül is megtapasztalhatja, hogy egyszerre működik mindkettő: a *biológiai és környezeti, kulturális, társadalmi* hatások együttesen formálnak bennünket. (Vagy elég csak a megszületett csecsemők szemébe nézni, mi minden van ott: a hozott genetika, az intrauterin kor, a születés élménye az első pillanattól fogva máris milyen hihetetlen komplexitást eredményez.)

(∴) **Kapitány Gábor:** Az ember társadalmi meghatározottságában gondolkodva és pszichológiát tanuló fiatalként hajlamos voltam a társadalmi-kulturális hatások abszolút dominanciájában gondolkodni. Ezt csak erősítette az a huszadik századi tapasztalat, amely a biológiai meghatározottság gondolatát rasszizmussá s egyéb dehumanizáló ideológiák táplálójává fordította. A posztmodern korszakban (a társadalmi-kulturális „megváltó” programok kudarcára adott válaszként is) a biológiai tényezők jutottak hangsúlyosabb szerepre a tudományban is. (S ez, a biologikum túlhangsúlyozása persze kapóra jön azoknak, akik a fennálló társadalmi rend változtatásáról el akarják terelni a figyelmet, hiszen ha az ember biológiai meghatározottságát tekintjük dominánsnak, akkor nem érdemes társadalmi programokkal foglalkoznunk.) Az igazság nyilván ebben is az „is”. Ahogy Ági is említette, egyértelmű szülői tapasztalat, hogy nagyjából

hasonló szülői stratégiákra nagyon különbözően reagálnak az egyes gyerekek; s nemcsak azért, mert a szülői stratégia sem lehet teljesen azonos az egyes gyerekek esetében, s nemcsak azért, mert a társadalmi-kulturális hatások között a szülői stratégiákon kívül az egymás közti viszonyok, az eltérő társadalmi helyzet (az egyik idősebb, a másik fiatalabb, stb.) is szerepet játszanak; hanem nagy mértékben azért is, mert a személyiségek, a „magunkkal hozottak” már a születés pillanatában eltérőek. Persze a probléma szerintem is már ott kezdődik, ha ezt a „magunkkal hozottat” egyoldalúan azonosítjuk a biológiaival, hiszen társadalmi-kulturális hatások már az intrauterin állapotban érvényesülnek. És ott folytatódik, hogy maga a szembeállítás sántít: a biológiai és a társadalmi-kulturális az ember esetében szétválaszthatatlan. A társadalmat, a kultúrát is *biológiai* lények alkotják, az ember éppúgy biológiai lény, mint az állatok vagy a növények. Ugyanakkor viszont az ember olyan sajátos állatfaj (s éppen ezért már nem is sorolható az állatok kategóriájába), amely társadalmat-kultúrát (még hozzá tudatosan formált társadalmat-kultúrát) alkot, és társadalma-kultúrája meghatározza és megváltoztatja a biologikumát is. Nemcsak akkor, amikor a sajátos emberi lény, az emberiség kialakul, hanem azóta is, állandóan. A válasz tehát az is-is, de véleményem szerint *az embernél* a társadalmi-kulturális tényezők dominanciájával. Ma mindenesetre a biológiai oldalt hangsúlyozzák túl. Nagyon zavar például, amikor a szerelmet „kémiára” redukálják, mintha a két ember közti vonzalomban csak vegyi folyamatok meg biológiai ösztönök játszanának szerepet. Az igazi szerelemben az ember a másik *személyiségébe szerelmes*, amilyenné őt mindaz a hatás formálta, ami társadalmi viszonyainkban ér bennünket. Az, hogy valaki okos, jó, kedves, ebből csak az biológiai, hogy milyen fokú benne a tanulóképesség, milyen fokú az agresszivitás, de az okosság alapvetően az emberi kultúra építménye és a társadalmi viszonyok átlátásának képessége; a jóságot (a nem agresszív, kooperatív viselkedést) is csak kulturális kontextusban lehet értelmezni; sőt, még a szépség sem pusztán biológiai kategória, hiszen nagymértékben függ attól az okosságtól, jóságtól, stb. ami kívül az ember arcára, áthatja a mozdulatait és átlényegíti a vonásait. Kétségkívül biológiai alapú az emlősökben az érzelmi képesség. De kizárólag az emberi társadalmakban alakulnak ki azok a bonyolult érzelmek, amely például a szülők és gyerekek közti viszonyba is beleviszik az ember és az emberiség viszonyát. Nem hiszem, hogy csak a biológia magyarázná, hogy miért érzékenyülünk el, amikor egy filmen egy (idegen) kisgyerek szüleitől való elszakítását vagy újra egymásra találásukat látjuk.

– Max Keve pár naposan

CSEKME DORKA FOTÓ

Technológia és társadalom, ember és gép (:·)

- (:·) **Kapitány Ágnes:** Jelen korunk egyik legerősebb, mindent átható központi félelme együtt jár azzal a hihetetlen technológiai fejlődéssel, ami már a huszadik században megkezdődött, egyre gyorsuló ütemben folytatódott, s mára olyan „turbófokozatba” kapcsol, hogy az ember csak kapkodja a fejét, s kapaszkodik, hogy megpróbáljon valamelyest lépést tartani ezzel az elképesztő technológiai, digitális robbanással. Miközben ez a technológiai változás: a digitalizáció, az internet világa, a mesterséges intelligencia korábban csak a science fictionökben elképzelt lehetőségeket teremtett (több ezer kilométerre lévő családtagunkkal, barátunkkal tudunk videókapcsolatot létesíteni, az interneten a világ vezető tudósainak, művészeinek előadásait tudjuk megnézni, meghallgatni, a génebérszet korábban gyógyíthatatlan betegségeket tud orvosolni, és hosszan folytathatnánk a sort); eközben a kezdetektől mindannyiunkban bevallva vagy bevallatlanul ott vannak a nyugtalanító kérdések, a szorongás: meddig eszköz ez a technológiai világ, s mikortól válik öncélúvá, esetleg át is veheti az uralmat felettünk? Mivel jár a digitális szakadék az egyes generációk, az iskolázottságbeli eltérések, a centrum és a periféria vonatkozásában? A Covid idején megtapasztalt világméretű „lock down” csak egy múló történelmi epizód vagy egy új paradigma kezdete? A technológia biztosította mindenre-mindenkire kiterjedő adatszolgáltatás a valódi, potenciális veszélyek elhárításához járul hozzá, vagy ezeket ürügyül használva a megfigyeltséget, az egyének kiszolgáltatottságát erősíti? A csernobili, fukushimai atomkatasztrófák, a természet mérhetetlen pusztítása és kizsákmányolása kellő figyelmeztetést jelentenek-e az emberiség számára: ez így nem mehet tovább? Mennyire van módja és lehetősége az egyénnek beavatkozni ezekbe a világméretű folyamatokba? Tehetünk-e valamit, és ha igen, mit?
- (:·) **Kapitány Gábor:** Az emberiség egész története technológiatörténet, ami a kópattintással kezdődik. Ezen az úton hozta létre egész civilizációját, elképesztő tehetséggel nagyon-nagyon rövid idő alatt jutva el a szakócától a mesterséges intelligenciáig. Eközben állandóan ott volt a kérdés: determinált-e az ember (az egyes ember és az emberiség) élete, vagy szerepet kap-e a szabad akarat? És bár erre nagyon különböző válaszok születtek, a szabad akarat mindig továbbvitte az embert a maga útján. Most először

állt elő azonban olyan helyzet, amikor determináló erőként nem ember feletti hatalmakat feltételezünk (nem az Istent, nem a természet törvényeit, de még csak nem is az egyes emberek élete felett álló emberiséget), hanem magát az ember termékét, a technológiát. Feltételezve, hogy elveszi tőlünk a szabad akarat képességét. (Önmagát felruházva ezzel, bennünket pedig megfosztva tőle.) Persze ha ez így történne, azt sem a gépek tennék, hanem az ember, aki a gépeket megalkotja, ám ettől még ez elgondolható lehetőség (és sokan el is gondolják).

Az egész, eddig levezetett gondolatmenetben azonban van egy csúsztatás. Az emberiség története nem csak a technológia, s nem is csak a civilizációs fejlődés története. Az emberiség nemcsak civilizációt fejlesztett ki, hanem kultúrát is, nemcsak eszközeit fejlesztette, hanem gondolkodását, sőt, érzelmeit, vágyait, s legkülönbözőbb képességeit is. S a civilizáció és a kultúra együttes fejlődésében társadalmunk is állandóan átalakult. Abban, hogy most ennél a kérdésnél tartunk, legalább annyira kultúránk, társadalmunk változása nyilvánul meg, mint civilizációnké, technikánké. (Most arról nem is beszélve, hogy a civilizáció változása sem pusztán technikai-technológiai: azt is nagyrészt kulturális hatások határozzák meg.) Kulturális-társadalmi összefüggésrendszer az, amit kapitalizmusnak nevezünk, és a kapitalizmus, ez az alapvetően haszonelvű és a tárgyi-technikai környezet termelésére, fejlesztésére alapozott társadalom fejlesztette úgy a technikát, hogy az túlfutott, és túlfutása mind jobban veszélyezteti a kultúra, a társadalom harmonikus alakulását; mert a technikai fejlődés közben a kulturális-társadalmi harmonizáció „lemaradt”, s ma úgy tűnhet, hogy mindez az *ember* bukását vetíti elő. Pedig nem az emberi kultúra egésze került csődhelyzetbe, csak a kapitalizmus. A kapitalizmus „hívei” szemszögéből persze az uralkodó világregnd *könnyen látszik azonosnak* az emberiséggel; a bukás előérzete tehát *ebből a szempontból* az emberiség bukásának tűnik. Így volt ez minden hanyatlásnak indult társadalom gondolkodásában: *az adott társadalmi berendezkedés hanyatlásának érzete apokaliptikus közérzetet indukál.*

A technika, technológia azonban a kulturális-társadalmi meghatározóktól függően semmilyen jövőt nem vetít *előre*. A jövő a kulturális-társadalmi meghatározóktól függ. Ha megszűnik a kapitalizmus, a haszonelv uralma, az új és új (és persze hasznót hozó) termékek létrehozását minden más szempont fölé helyező, a (hasznót hozó) tárgytermelést minden mással szemben preferáló társadalmi rend, akkor a tárgyak, a gépek uralma sem fenyeget többé, azok működése az emberek kontrollja alá helyezhető.

Persze kontroll alatt vannak most is, a tőkés társadalmat meghatározó erők kontrollja alatt, ők viszont a többi embert próbálják a gépi mechanizmusok hatalma alá vonni, voltaképpen annak kifejeződéséeként, hogy a kapitalizmus világát (kezdetől fogva!) egy *gépi* jellegű mechanizmus: a kapitalista világrend (évszázadok alatt kifejlesztett) mechanizmusrendszere irányítja.

A generációk viszonya kapcsán beszéltünk arról, hogy korunkban mestersegesen túlhangsúlyozzák a generációk közti szakadékat: ez is a technika szerepének túlhangsúlyozásával függ össze. A nemzedékek között az új és új technikában, technológiában s az ehhez kapcsolódó civilizációs fejleményekben alakulnak ki különbségek, de ezeknél a különbségeknél sokkal lényegesebbek azok a kulturális-társadalmi vonatkozások, amelyek nem nemzedékfüggők. (Annak függvényében, hogy ezekben a kulturális-társadalmi vonatkozásokban mit képviselünk – mint korábban hangsúlyoztuk –, esetenként sokkal több közünk lehet más generációk egyes képviselőihez, mint nemzedéktársaink nagy részéhez.) Ha az emberiség szakít a haszonelvűséget, és ennek jegyében a tárgytermelés mindenkefelettségét preferáló társadalmi renddel (és a mindenáron való „új” öncélú kultuszát terjesztő piaci logikával), akkor a dehumanizáló (az emberi viszonyokat elgépiesítő, a természetet pusztító, az emberi képességekkel pazarló) tendenciák helyett az emberi energiák mind nagyobb mértékben az emberi képességek fejlesztésére, a társadalom „emberarcúbbá” tételére, az egyre hatékonyabb eszközöknek az ember érdekében való (és saját irányításuk alatt álló) használatára, a kultúra fejlődésére – vagyis a humanizációra – irányulhatnak.

(Az előző fejezetben beszéltünk az ember biológiai meghatározottságának kérdéséről. Ma ez is *technikai-technológiai kérdésként* merül fel: géntechnológia, biodesign, számítógép–élőlény hibridek, kiborgok létrehozása stb. Ez, a digitális univerzum fejlődéséhez hasonlóan, egyfelől nagyszerű lehetőségeket, másfelől óriási veszélyeket hordoz magában. Hogy a pozitív vagy a negatív lehetőségek fognak-e döntően megvalósulni, ez alapvetően megint a társadalmi rendszer alakulásának függvénye.)

- (∴) **Fenyvesi Bori:** Én gyerekként arra lettem kondicionálva, hogy gépek nélkül is képes legyek élni. Egyrészt kevés háztartási gépünk volt otthon, másrészt az iskolában a lehető legtöbb használati tárgyunkat saját kezűleg készítettük. A tankönyvek az általunk írt és rajzolt füzetek voltak (nyolcadik osztályig). Furulyatokat magunknak kötöttünk, mint ahogy

sapkát és sálát is; játékokat horgoltunk és hímeztünk magunknak; volt, amit a szüleink készítettek nekünk (krétatartót, tornaszákot stb.). Megismertünk hagyományos mesterségeket, és tanultunk kézi szerszámokkal dolgozni. Fát megmunkálni. Textilekkel, fonalakkal, agyaggal dolgozni. Műalkotás és használati tárgy egyaránt került ki a kezeink közül. Tehát a kétkezi tevékenységeken és a művészi eszközök használatán volt a hangsúly. Így alakult ki bennem az a hozzáállás és készség, hogy szinte bármit képes vagyok magamnak megcsinálni, amit szeretnék. Fel tudom mérni, hogy egy tárgy, vagy egy kép, vagy egy ruha készítése mennyi munkával jár, és megbecsülni azt, ami egyedi. Tudat alatt megéltém, milyen eggyé válni az általam készített dologgal az alkotói folyamat során, és az élettelennek tűnő anyagot élővé tenni. Minden, amit alkotok, egy kis darab belőlem; egy gondolat, egy üzenet, ami képessé tesz arra, hogy a tágabb környezetemmel kapcsolatot teremtsék a megformált anyagon keresztül. Építésként folyamatosan az absztrakt két- és háromdimenziós *elképzelt terek* és a megvalósult *anyagterek* között kell mozognom; ezeket a dimenzióváltásokat manuális technikákon keresztül kezdtem megtanulni, de ma már szinte nélkülözhetetlen a munkámban a számítógép és internet használata. Sőt, vannak tervezők, akik manuálisan (már) egyáltalán nem dolgoznak.

A gép jó esetben egy munkát könnyítő eszköz, de jó, ha nélküle is tudunk boldogulni. Azt látom fenntarthatónak, ha a gépek által támogatva, könnyebben meg tudjuk valósítani az elképzeléseinket, terveinket; de olyan világot nem szeretnék, amiben a gépek gondolkodnak és alkotnak helyettünk, míg mi a villódzó fények és képek bűvöletében nem csinálunk semmit, csak elbutulunk. Amikor először lett számítógépünk (tizenhárom éves lehettem), varázslatnak tűnt, amit a monitoron láttam. Elkezdtem megtanulni a használatát, könnyebbségnek éreztem, amikor házi dolgozatot kellett írnom, de hosszabb távon, főleg, amikor „*gondolt egyet a gép*”, és nem akart működni, olyan érzések kerítettek hatalmukba, mintha megkötözve kéne főznom vagy rajzolnom, mintha egy hangszigetelt üvegen keresztül kéne elmagyaráznom valakinek az élet értelmét. Áthidalhatatlan távolságot éreztem köztem, a gép és a vágyott cél elérése között; olyan eszköznek tűnt, amire nem feltétlenül tudok hatással lenni, nem formálható olyan módokon, amiket addig megszoktam. Már akkor erősen éreztem a gépek valóságtól eltávolító hatását. A gépek sok esetben a természet adta túlélési képességeinktől távolítanak el.

Szoktam rajta gondolkodni, hogy kivel mi történne, ha egyik napról a másikra megszűnne az internet. Olyan mértékben váltunk a világhálótól függővé, illetve a világunkat formálta át az olyan mértékben, hogy teljes káoszt eredményezne a bolygón pár óra internet nélkül. Félelmetes vízió; a gépek és internet nélküli létet már csak egy katasztrófa sújtotta világgal tudjuk párhuzamba állítani. Az életünk minden területén használunk vagy használhatunk gépeket: a munkánkban, ház körüli teendőkben, tanuláshoz, vásárláshoz, testedzéshez, főzéshez, gyógyításhoz, életünk pillanatainak dokumentálásához, kapcsolattartáshoz, mindenhez. A fő kérdés az, hogy képesek lennénk-e túlélni egy gépek nélküli világban? Ha igen, akkor talán képesek lehetünk jó mértékkel használni a gépek nyújtotta kényelmet.

A *Szelíd ember, szelíd ház* című szakdolgozatomban arra a megállapításra jutottam (amit e beszélgetésben már többször idéztem is), hogy a *fejlesztés végtelen finomítása helyett a fejlődés szelídítésére* lenne szüksége az emberiségnek. Tudom, hogy a gépekhez, robotokhoz vagy a mesterséges intelligenciához való viszonyom eltávolíthat sok embertől is, főleg az utánam jövő generációktól, és köztük is főleg azoktól, akik születésüktől kezdve kutyákkal és képernyőkkel a kezükben nevelkednek, majd idejekorán virtuális közösségekbe tömörülnek. De az megnyugtat, hogy a gyerekeinknek meg tudtuk mutatni (és ők már most tudják értékelni) a természetben jelen levést, az internettől független baráti kapcsolatokat, családi összejöveteleket, és lényegében szigorúbbak a ketyűhasználattal kapcsolatban, mint mi, felnőttek. Ami még örömmel tölt el, hogy a pszichológusok, pedagógusok és agykutatók is megerősítik a tudomány oldaláról azt a Waldorfban a kezdetektől jelen lévő szemléletet, hogy a gyerekeknek tizenéves korig semmilyen okoseszköze nincs szükségük, sőt ezek nélkül boldogabb gyerekkoruk lesz, és hogy ezeknek a használatát kb. egy nap alatt úgymint megtanulják, amikor eljön az ideje. Az ideje pedig akkor jön el, amikor már elég érettek ahhoz, hogy meg tudják állapítani, hogy amit látnak a világhálón, az jó vagy rossz, igaz vagy hamis, értékes vagy szemét.

- (∴) **Cosovan Attila:** Az emberi faj fennállása óta viszonylag sokszor nyúl(t) piszkos energiához; például szén, kőolaj, földgáz stb. Az ipari forradalom, majd a fogyasztói társadalom mindezt extra gazdasági felhatalmazással látta el, megkoronázva létezését. Fel nem tudom fogni, hogy miként juthatott el az emberi társadalom például arra a döntésre, hogy

elektromos motor helyett a belső égésű/robbanómotorokat priorizálja. Szinte technológiai nonszensz, ugyanis az egyik alig néhány tíz, míg a másik több száz alkatrészből áll, ráadásul szinte egy időben fejlesztették ki mindkettőt. (Az akkumulátormizériát most hagyjuk, még akkor is, ha ilyenkor rögtön megszólal bennem a csengő.)

Ma a gyógyszeripar nagy része csinálja ugyanezt, teljes nyugalommal és lelki furdalás nélkül. Privilegizálja a piszkos, nem értelemszerű, rettenetesen bonyolult és drága technológiákat. Majd 100 év múlva ugyanúgy fognak csodálkozni az utódaink, megkérdezvén a történelemkönyvek lapjaitól, hogy miért? Miért nem láttuk, ami a szemünk előtt volt?

Csakúgy, mint ma például a Nap és a tiszta energia kapcsolatát. A válasz mai fejvel viszonylag egyszerű: Minél bonyolultabb egy technológia, és látszatra minél több pénzt lehet beleölni, annál több pénz születik majd belőle. Ez a mi modellünk. Így még a tiszta energiából is képesek vagyunk piszkos pénzt előállítani. Feltehetően a biológiai immunrendszerünk alapos vizsgálatának priorizálása olyan lehetne az orvostudomány számára, mint az ökológiai közgazdaság a fogyasztói társadalom számára. Ennek ellenére fanyalogva tekint rá az orvostudomány jelentős része, mint annak idején a megújuló energiára az ipar.

Az emberiség, mint látjuk; a nap, a szél, a víz helyett a koszos, szennyező kőolaj mellett döntött. Most emiatt már kezdjük szégyellni magunkat. Pedig ha időben nyúltunk volna a tiszta energiákhoz, akkor ma bizonyára nem a piszkos módon előállított elektromos áram és a szintúgy piszkos módon előállított akkumulátor vs. belső égésű motor dilemmája lenne a „pénzipar” asztalán.

Az organikus immunrendszer tudományos értelmezése – a Nobel-díjas eredmények ellenére is – mintha mostohagyermek lenne. Feltehetően túl kevés benne az üzlet. Nem túlzottan támogatott kutatási és publikációs tartalom. (Elég, ha ránézünk a WHO javaslatcsomagjaira, mondjuk, egy járvány idején.)

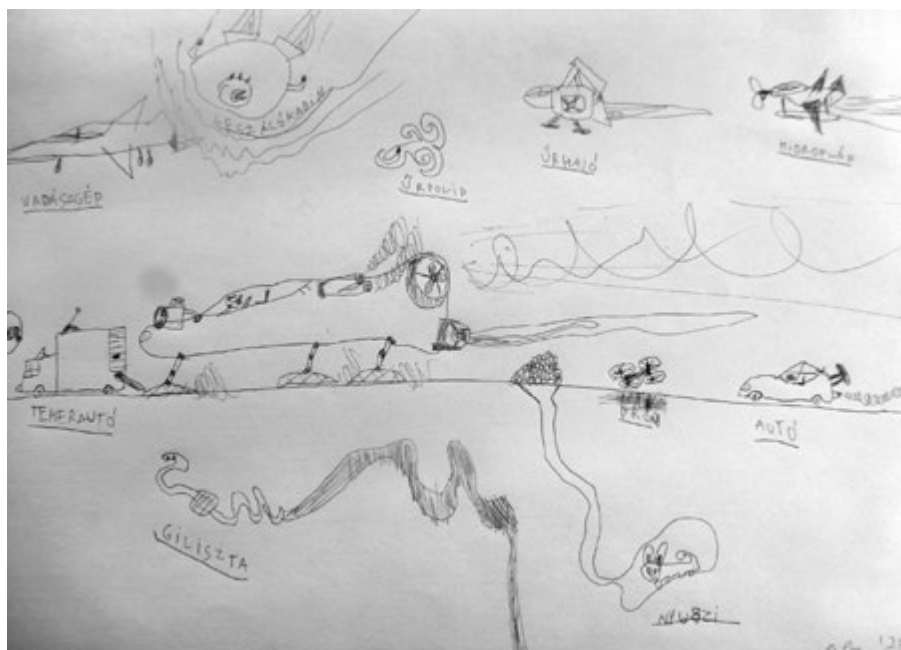
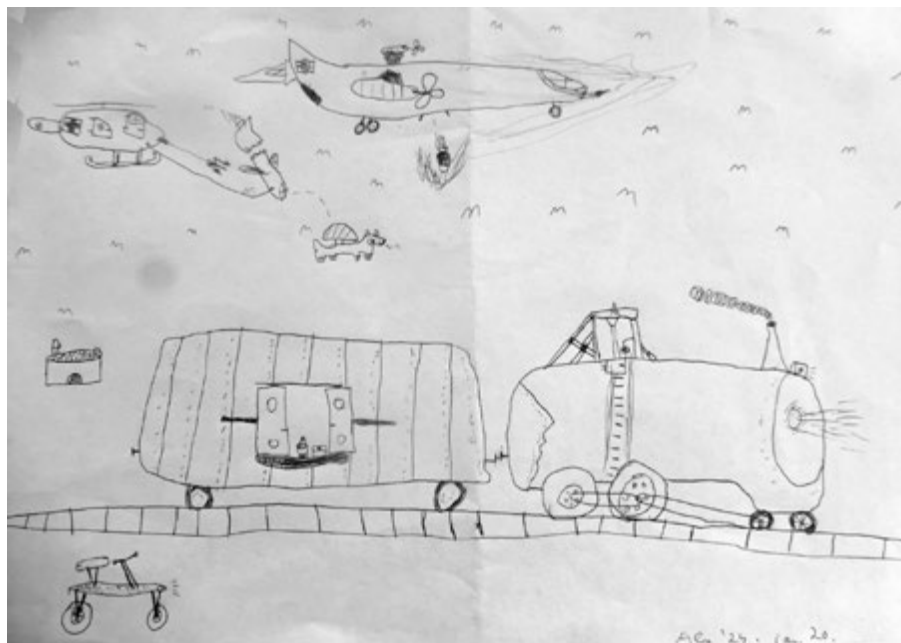
Csak aztán nehogy emiatt is – kollektívan – szégyelljük majd egyszer magunkat. Ember és gép. Homo Deus. Ahogy Harari mondja, a Megistenült Ember korszaka következik. Az ember teremtő képessége a gépek teremtése felé hajlik. Egy autonóm gép kifejlesztése amolyan pszeudo-isteni hatalommal ruház fel bennünket, így a teremtés illúziója valóságosnak tűnik majd. Nincs szükség humán klónokra, mert sokkal erősebb és szinte halhatatlan gépeket tudunk majd létrehozni, amelyek minden emberi cselekvést képesek lesznek jobban és precízebben

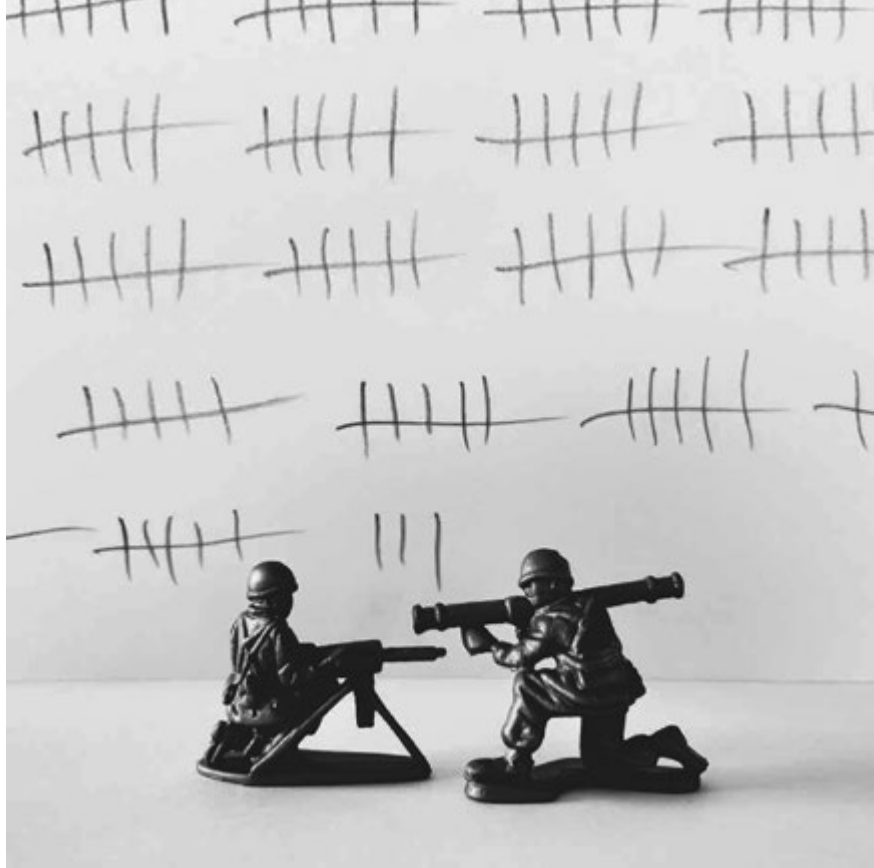
helyettesíteni. Ennek egy bökkenője van, hogy a gép arra is képes lesz, hogy túléljen minket, annak ellenére is, hogy az átlagéletkor tovább fog nőni. Hiszen ettől mi még mindig nem leszünk – intakt módon – ebben a természetes formánkban halhatatlanok.

Lehet, hogy az agyunk és a tudatunk halhatatlan lesz, akár a testünk nélkül is, de az már egy másik formája lesz az emberi létezésnek. Valójában az ember ereje teljében szeretne testileg és lelkileg is konzerválódni (állandósulni), de erre egyelőre nincs esélyünk.

(∴) **Kapitány Gábor:** A minap megkérdeztem egy MI-t, hogy miért nem lehet beléjük programozni mondjuk Asimov három robotikai törvényét, amelyek garantálhatnák, hogy a gépek nem árthatnak az embereknek. Azt válaszolta, hogy az Asimov-törvények figyelemre méltóak, de a helyzet sokkal bonyolultabb. Arra a kérdésemre, hogy miért, azt válaszolta, hogy nem lehet egyértelműen meghatározni, mi az, ami árt az embernek, legalábbis „ők” nem tudják ezt egy összetettebb helyzetben eldönteni. Ebből számomra az következik, hogy nem (lenne) szabad egyetlen olyan területen sem az MI-re bízni a *végső döntést*, amely emberek életét érinti, s ezért kontroll alatt kell(ene) tartani az önfejlesztő képességüket is. A világ ugyanis, úgy, ahogy van, nem digitalizálható, mert összefüggései nemcsak bonyolultabbak az igen vagy nem típusú döntéseknél, hanem végtelenek is, vagyis egy MI sosem rendelkezhet annyi információval, amennyi szükséges lehet egy helyes döntéshez. (Sok esetben igen, más esetekben nem. És ezért nem is jogos „intelligenciának” nevezni, mert kétségkívül hatalmas, az emberénél jóval nagyobb ismeretanyaga van, amit az embertől tanult szabályok felhasználásával jól is tud alkalmazni, de éppen azzal, amit az ember esetében intelligenciának nevezünk – s aminek nagyon fontos összetevői az érzelmi képességek, az empátia, az öntudat, az emberi fajhoz tartozás katartikus átélése, az intuitív kreativitás stb. –, nem rendelkezik.) Természetesen az ember sem képes mindent átlátni (sőt, természetesen jóval kevesebbet lát át, mint egy MI), de rendelkezik az intuícióval, ami a holisztikus észlelés eszközét nyújtja, és a társadalomba ágyazottsággal, ami által képes érzékelni az „emberi” érdeket (s ezt, aki akarja, úgy is megfogalmazhatja, hogy azon keresztül, amit „léleknek” hívunk – s amivel a robot eleve nem lehet felruházva –, képesek vagyunk érzékelni az „isten törvényt”). A robot (az MI) adatfeldolgozási képességének és az ember holisztikus érzékelési képességének (valamint társadalomba ágyazottságának) az előnyeit együttesen kell(ene) érvényre juttatni.

– Iza egy talált fadarabbal

Tudomány és spiritualitás

(:·:)

- (:·:) **Kapitány Ágnes:** Itt jönnek csak igazán megválaszolhatatlan kérdések. Vajon a halállal behatárolt az életünk? Mi történik velünk, szeretteinkkel a halálunk után? Hogyan is működik az intuíció, a telepátia, az álmok világa? Az ima hogyan kapcsol bennünket az univerzumhoz? Hogyan keletkezett a világegyetemünk? Mi az emberiség helye ebben? Van-e lehetőségünk megszabni a sorsunkat, vagy eleve determináltak vagyunk? Vannak-e örök emberi értékek? Hogyan dönthetünk erkölcsileg is helyesen? Az évek előrehaladtával egyre erősebb bennem a hála az életért, hogy láthatom a világot, hogy megtapasztalhatom annak mindennapi csodáit, együtt lehetek a szeretteimmel, szeretetet adhatok és kaphatok. Hogy átélhetem a világnak azt a kozmikus egységét, amelyben egyszerre érezhetem magamat annak részeként, s magamban ennek a kozmikus egésznek az erejét.
- (:·:) **Kapitány Gábor:** Az egyik kérdés, hogy a racionális, oksági gondolkodás, aminek alapján kialakult az, amit tudományosságnak nevezhetünk, képes-e a világ teljes megismerésére. Már amikor a tudomány és művészet, az oksági-logikai és a szimbolikus gondolkodás különbségeiről és kölcsönhatásairól beszéltünk, egyértelművé vált, hogy a válaszuk: nem, tudományos eszköztárunk önmagában csak közelíteni képes a világ megismeréséhez. Az ember azonban az egészet szeretné megérteni, s amit spirituálisnak nevezünk, az a világnak, mint egésznek az a része, amely kívül esik az oksági-logikai megértésen. Ebben sok minden benne van, a halálon túlitól az irracionálisnak tűnő eseményeken, jelenségeken át az „Isten” fogalmáig. Ha sorra vesszük: a *lélek*, az egyéni szubjektív alany halálon túli létezésében (legyen szó lélekvándorlásról vagy szubjektív alanyiségünk bármilyen továbbéléséről) nagyon szeretnék, de nem tudok hinni. Kellemesen meglepődöm majd, ha kiderül, hogy tévedtem, de nem tudom összeegyeztetni az oksági-logikus gondolkodással, márpedig igaznak csak azt tudom elfogadni, ami a gondolkodás különböző formáival megközelítetteknek a közös nevezője lehet. Ugyanezért egyáltalán nem tudok hinni a szellemek, kísértetek létezésében (már csak azért sem, mert ezt a képzetet nagyon jól össze lehet egyeztetni a tulajdonától megfosztott hatalom, például az elszegényedett nemesség nagyon is valós *társadalmi* tapasztalatával: a feudális társadalom felbomlása idején elszaporodott kísértethistóriák egyáltalán nem véletlenül kötődnek annyira új tulajdonosok

birtokába került kastélyokhoz). Tehát ezek pusztán szimbólumok, nincs értelme létüket komolyan venni. Ugyanakkor számos misztikusan magyarázott, tudományosan megmagyarázhatatlannak tűnő jelenség esetében fenntartom azt a lehetőséget, hogy amit a tudomány még nem tud megmagyarázni, s ezért misztikus „csodának” – és a *tudomány misztifikálói* szemében elfogadhatatlannak – tűnik, a tudomány fejlődésével a tudomány által is megmagyarázhatóvá válik. Ilyen a bioenergiák, az emberi kisugárzás kérdése, a telepátia vagy az a kérdés, hogy ha a lélek nem él tovább, mégis mi történik mindazzal, ami az agyunkban, a sejtjeinkben tudásként, energiaként felhalmozódott, a halál után? A misztikus gondolkodás nem győzi kivárni, amíg az ilyen jellegű kérdésekre megszületik a tudományos válasz, és rövidre zárja a kapcsolatokat; a misztikus gondolkodás ezért a tudomány kizárásával ugyanolyan hibát követ el, mint a tudományos gondolkodás, amikor azt állítja, hogy amit ő nem tud megmagyarázni, az nem létezik és nem is létezhet. A legnehezebb Isten kérdése. Az Isten létét egyértelműen sem bizonyítani, sem cáfolni nem lehet. Engem ateizmusban neveltek, de nem merném azt állítani, hogy ateista vagyok. Sokszor hiszek egy Istennek nevezhető erőben, de hívőnek sem nevezném magam, inkább „istenkeresőnek”. Határozottan úgy gondolom, hogy emberszerű, öreg, szakállas Isten nem létezik, ezt csak az ember alakította így a maga képére, miután feltételezte, hogy Isten alakította a maga képére az embert. Ha van Isten, akkor az egy végtelen erő, ami áthatja az univerzumot, talán maga az univerzum az. (Az, hogy az embert a maga képére teremtette, ebben az esetben azt jelentené, hogy az ember is az univerzum törvényei szerint él, tudása ezeknek a törvényeknek a fokozatos megismerése.) Az emberi gondolkodás mindenesetre megáll ez előtt a kérdés előtt. Mert a materialista magyarázat a világ keletkezéséről nem ad választ arra a kérdésre, hogy: „de mi volt előtte?” A Semmit és a Semmiből való keletkezést nem lehet elképzelni, éppen oksági-logikai gondolkodásunk nem bír vele. Ezen nem változtat az sem, ha a végtelen jel: a fekvő nyolcas vagy a Möbius-szalag mintájára képzelünk el egy önmagába záruló végtelen keletkezési-megszűnési folyamatot. Mert: „és ki vagy mi hozta létre ezt a Möbius-szalagot?” Azt, hogy valami *öröktől fogva* létezik, szintén nem tudjuk elképzelni, mert a végtelenről sem térben, sem időben nincs tapasztalatunk. Persze a fenti kérdések fényében az Istenben való hit sem megnyugtató, mert: „és hogy jött létre Isten?” Mindenképpen odajutunk, hogy az igazság meghaladja az ember által elképzelhető, nyilván azért is, mert a térről és az időről alkotott képzetrendszerünk csak egy részt, egy sajátos vetületet képes megragadni a valóság egészéből.

De érdekes kérdés a művészet és a spiritualitás viszonya is. A művészet és az alapjául szolgáló szimbolikus gondolkodás a világ egészben való befogadására irányul, ezért nem lehet nem materialista, de nem zárhatja ki világából a természetfelettit sem. (A „természetfelettit” úgy értem, hogy az, amit nem lehet pusztán az anyagi világ, a „természet” törvényeit feltáró fizikával megragadni – tehát valamiképpen *kívül* van a természetén, mint ahogy kívül vannak a talpuk alatti földön a felette úszó felhők –, de ugyanakkor olyan értelemben is fölötte van, mint egy átfogóbb fogalom mindannak, amit tartalmaz: ahogy a felhő is része a Földnek, ha a „Föld” fogalma a föld gázburkát is tartalmazza.) Ezért én úgy gondolom (ahogy szerintem Jézus is gondolta), hogy ebben az értelemben a természetfelettinék – ha Istenről beszélünk, Istennek –, mi is a *részei* vagyunk, nem csak kívül van rajtunk, és éppen ez tesz bennünket képessé sok olyasminre a megérezésére, amit nem tudunk pusztán logikai-oksági módon megmagyarázni. (Van logika abban az elképzelésben is, hogy az ember úgy jutott el Isten fogalmához, hogy érzékelt, vannak nála nagyobb, erősebb hatalmak, amelyek az ő születése előtt is léteztek, és halála után is létezni fognak; hogy léteznek létformák, amelyeknek az ő létezése csak része, amelyek törvényeihez az ő tudása csak igazodás lehet, legyen ilyen létforma akár a Természet, akár az Emberiség. De itt is felmerül: és minek a része a „természet”, és minek a törvényéhez igazodik az emberiség?) A művészi alkotások keletkezése érdekes adalékkal szolgál mindehhez. Versírás közben (sok más szerzővel együtt) azt tapasztalom, hogy az igazán jó verset (vagy bármilyen más alkotást) igazából nem költője írja, hanem „íratik”. Ez valahogy úgy történik, hogy az indító gesztussal kapcsolatot hozok létre a külső és a belső valóság között, és ez a kapcsolat megnyitja az embert az Egész felé, s az azután elkezd beáramolni (az emberbe és művébe). Vagy hogy Ági két fontos kérdésvetetéséhez csatlakozzak:

1. Az ima úgy csatlakozik az univerzumhoz, hogy közben sosem hagy el bennünket, s ha az univerzum „meghallgat”, és segít rajtunk, akkor *magunkon keresztül* segít. 2. Az „erkölcsi”: az univerzum (illetve az Isten) szempontjából helyes; következőképpen igen, vannak örök értékek, mint ahogy az univerzumnak vannak örök törvényszerűségei (amelyek ugyanakkor úgy örökök, hogy végtelen változatosságban és állandó változásban valósulhatnak meg). A harmadik, még fontosabb kérdésre nekem sincs válaszom. Nem tudom, hogy az emberiség egyedül van-e értelmes lényként az univerzumban. Nem nagyon logikus, hogy így legyen, de ha csak a földi élet diverzitására gondolunk, amelyben csak egyetlen változat

a kacsacsőrű emlősé, azt sem lehet kizárni, hogy a létformák diverzitásában az, amit mi életnek nevezünk, csupán egy ilyen „kacsacsőrű emlős”. Ha nem csak egyedül vagyunk, akkor a „miért vagyunk a világegyetemben?” kérdésre csak a többiekkel együtt találhatunk választ. Ha azonban egyedül vagyunk, akkor létünk értelme az, amilyenek vagyunk. A kacsacsőrű emlős értelme az, hogy kacsacsőrű emlős legyen (amiből aztán kifejlődhetnek nem kacsacsőrű emlősök is). Az ember értelme, hogy olyan legyen, amilyen: hangsúlyozottan és tudatosan egyedi formákban létező, egyedei és az emberi faj közti állandó, kölcsönös visszacsatolással arra törekvő lény, hogy megértse, és ezáltal a maga számára mind élhetőbbé tegye az univerzumot, de úgy, hogy eközben nem sérti meg annak törvényeit.

(∴) **Cosovan Attila:** Minél nagyobb és tapasztalhatóbb sikereket ér el a tudomány, annál inkább zárkózik el a spiritualitástól és űzi azt minden összetevőjével együtt az okkultizmus, azaz az ezoterikus spiritizmus, a teozófia, az antropozófia és más úgymond titkos és áltudásokon alapuló, komolyan nem vehető tanok közé. Ez a tudományosság a „laposföld-hívő” általánosítással illeti az összes olyan tudást, amelynek nincs azonnali bizonyítéka. Miközben a tudomány valódi lételeme a kísérletezéseken és rendkívüli felismeréseken alapszik. A 21. század tudománya, bár a jövőt fürkészi, mégis a múltat konzerválja. Személyes véleményem szerint nagyjából úgy viselkedik, mint az inkvizíció korában az egyház. Kirekesztő, determinisztikus, abszolút és politikailag fertőzött, de látszatra talán valamivel kevésbé agresszív. Némi lehetőség van az áttörésre, ugyanis néhány nagy formátumú tudós képes arra, hogy semmit nem zár ki, hogy minden irányból fogadja a kérdéseket és a megoldásokat is, sőt sokan közülük Isten létezésével is kalkulálnak. Ilyen például a híres matematikus, teológus, filozófus és pszichológus William A. Dembski, aki az evolúció elfogadása mellett számol az intelligens tervezettséggel, magyarul Isten létezésével is. Hosszú oldalakon keresztül bizonyítja – matematikai képletek segítségével – azt, hogy az intelligens tervezettség lehetőségének a nem kizárása mennyire fontos lenne a tudomány fejlődése szempontjából. Kérdezem én: mibe kerülne a tudomány számára, ha ennek a lehetőségét széles körben integrálná? Mi vesztenivalója lenne? Miközben ma inter- és transzdiszciplinaritásról, szinergiákról és szintetizálásról beszélünk, a tudomány számára még mindig akadnak tabutémák. És ez – hosszú távon – minden bizonyítással nagyon káros lehet.

Az Ősrobbanás a tudomány számára egy elfogadott kiindulási pont, miközben nincs bizonyíték a Nagy Bumm megtörténésére. Csupán feltételezéseken alapuló következtetések vannak. Mindenesetre egy tudós sem nevezi a másikat dilettánsnak csupán azért, mert hisz egy nem bizonyított posztulátumnak. De ha, mondjuk, a Nagy Bumm helyett – terminus technicusként és posztulátumként – Istent használjuk, akkor már a tudományos mainstream ferdén néz ránk. Miért? Mi a különbség tudományos szempontból? Semmi! Csupán annyi, hogy az utóbbi az Embert mint totális Főhőst zárójelbe teszi, amit az emberek egy része nem szeret. Ugyanakkor ma már tudományos konszenzus van arra is, hogy annak a valószínűsége, miszerint az univerzumban máshol is van élet, intelligens élet, sokkal nagyobb, mint annak, hogy nincs. Persze ez a feltételezett távoli létforma egyelőre – tudás és bizonyítékok hiányában – mellérendelt viszonyban van az emberi fajjal; azaz nem konkurens, mint, mondjuk, az Isten.

(∴) **Fenyvesi Bori:** Van egy vízióm, amelyben az emberek szavak nélkül értik egymást és érzik. Érzik, hogy miért vannak itt ezen a Földön, és mit kell tenniük, mi a helyes. Ez egy velünk született képesség: minden spirituálisan felfogható, érzékelhető és megélhető. A tudomány csak ezután lép a színre, a tudós ember elkezd megvizsgálni, leírni, megérteni és reprodukálni az élővilágot, bizonyítani a feltevéseit. Egy másik nyelven kezd el beszélni – az ész nyelvén – arról, amiről előtte szavak nélkül is tudott, az érzelmeit megérve és a szellemi világhoz kapcsolódva.

Ha a kisgyerekeket figyeljük, láthatjuk, hogy erősen spirituális lények, az érzelmeik által irányítottak, és időbe telik megtanulniuk, hogy ésszel megértsék és reagáljanak arra, ami bennük és körülöttük zajlik, miközben érzelmileg az első pillanattól kapcsolódnak. Mire megtanulják a szüleiktől és az iskolában, hogy hogyan nézzék tudományosan a világot, elhomályosodik a spirituális nézőpont, gyakorlás híján meggyengülnek az intuitív, lelki szintű kapcsolódási képességek.

Ha feltételezzük, hogy azért vagyunk a Földön, hogy megismerjük a végtelen világot, akkor a teljes(ebb) megismeréshez egyszerre mindkét nézőpontból – tudományosan és spirituálisan is – képesnek kell lennünk *látni* azt, ami körülvesz minket.

(∴) **Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor:** Jó lenne, ha más antagonisztikus ütközéshez hasonlóan ebben is a szintézis felé mozdulna el a világ, hiszen az Igazság (és keresése) közös nevező a teisták és materialisták, empiristák, szenzualisták és racionalisták között.

CSEKME DORKA FOTÓ

– Bori az Ati által rajzolt esküvői képeket fotózta
– Bori áldott állapotban vagy tudományosan; terhesen a 36. hétben

COSIBORI FOTÓK

Miért vagyunk a világon? Az emberi élet értelme

(∴)

(∴) **Kapitány Ágnes:** Már a hivatással és a párunk megtalálásával kapcsolatban beszélünk arról, hogyan is keresi az ember a helyét a világban. A kamaszkor különösen nyugtalanító időszak ebből a szempontból. Máig emlékszem arra a feszítő érzésre, amely gimnáziumi éveim során gyakran elfogott: miért vagyok itt a Földön, mi jót tehetek a többi emberrel, hogyan tehetném jobbá, emberibbé ezt a világot? Persze a kamasz hajlamos világmegváltó tervekben, méretekben gondolkodni, s kell némi élettapasztalat ahhoz, hogy az ember belássa, megértse és megtapasztalja a „pillangó-effektus” működését: bármilyen, látszólag kicsiny cselekedetnek is messze ható következményei lehetnek. Az irodalom, a versek sokféle támpontot adtak ehhez az életünk során. Vörösmarty kétségbeesett pesszimizmusától („Az emberfaj sárkányfog-vetemény. Nincsen remény!”) és József Attila kilátástalanságot sugalló sorain át („Talán eltűnök hirtelen, akár az erdőben a vadnyom”) egészen Madách számunkra mindig erőt adó hitvallásáig („Az élet célja a küzdés maga”). Az ember sokszor elbizonytalanodhat az általa követett gyakorlat eredményességében, akár még kijelölt céljai megvalósíthatóságában is, de Madáchnak ezt a mondatát gyakran szoktuk idézgetni egymásnak.

(∴) **Kapitány Gábor:** Az Ági említette Madách-mondatot lehet úgy is értelmezni, hogy a küzdés öncél, mindegy, miért, csak küzdjünk valamiért. Nekünk nem ezt jelenti, hanem azt, hogy a Jó és Rossz soha véget nem érő küzdelmében az egyes ember előtt is be sohasem végezhető feladat áll. De miért is? Fussunk még egyszer neki.

Az emberi élet célját nem lehet az egyes emberből levezetni. Az egyes embernek lehet bármi a célja, az egyszerű életben maradási ösztöntől az élet élvezetén át bármilyen kitűzött cél követéséig, mivel egyszer meghal, a célkövetése – ha pusztán valamilyen egyéni célról van szó – kudarcba torkollik. Azt szoktuk mondani, hogy az egyes emberek életét akkor láthatjuk értelmesnek, ha mindegyiket az *emberiség felderítőjének* tekintjük. Az az értelme, hogy arról a sajátos, mindenki másétól különböző terepről, ami az élete, a küldetéséből megtérő felderítő módján „jelentést tegyen” az emberiségnek. Tapasztalatai beépüljenek az emberiség tapasztalatai közé. Ez – hiszen az emberiség lényegéhez tartozik, hogy egyéneken létezik, és az egyének és az emberiség között a nyelv és a kultúra állandó két irányú visszacsatolást biztosít – minden ember számára adva van. Ahogy a *Mozart: d-moll zongoraverseny* című regényszerűségem utolsó

mondatában megfogalmazódik: „És tudod: legalább egy fölös hely, egy mások számára fölös hely, egy éppen rád váró fölös hely mindig lesz az emberiségben.” És persze, ha az ember az emberiség felderítőjének tudja magát, ennek is az ad értelmet, ha az emberi lét mind humánusabbá tétele érdekében tevékenykedik.

Ebből viszont a társadalom jobbításáért folytatott cselekvés következik. Mint az imént említettük, ezt a jobbítást nagyon különbözőképpen lehet elképzelni, *a különböző elképzelések, a különböző célkövetések = vektorok, amelyeknek az eredőjében jön létre a mindenkori valóság.* Ha megtaláljuk adekvát nézőpontunkat, és ezt igyekszünk a többiekével minél kompatibilisebbé tenni, az e nézőpont jegyében végzett munkálkodás elegendő életcél. És fontos az az egyensúly is, amit a mi kettőnk esetében személyiségünk és életelőzményeink különbségei is segítenek megteremteni; hogy ez egyszerre jelentse a társadalom egészének változtatására való törekvést (ehhez persze kell a társadalmi struktúrák és folyamatok minél átfogóbb átlátása is) és az egyes emberek közti viszonyok humanizálására való törekvést (amihez az emberi személyiség és az emberi kapcsolatok minél finomabb értése-átérzése is szükséges).

Fontos, hogy az ember különböző életcéljai (hivatás, családi élet, a világ megismerése, a jobbá tételéért való tevékenykedés stb., egyszerűen mindaz, amiről itt beszéltünk) egymással kompatibilisek legyenek, hogy az élet koherens, következetes legyen, hogy véletlenül se állhasson elő olyasmi, amire azt szokták mondani: „vizet prédikál, bort iszik”.

(∴) **Cosovan Attila:** Tömören: NEM TUDOM! Ha ránézek a szüleimre, évente egyszer élőben, de hetente akár többször is az online térben, elfog a fájdalom és a szeretet fura elegye. Arra gondolok, hogy ők is voltak gyerekek csakúgy mint most a mi gyerekeink, az ő unokáik: azok a gyerekek, akik egy ágacskával képesek órákon át – egyedül is – mindenféle szerepjátékokra. Az élet egyik értelme ezt a felhőtlen megélést és átélést szemlélni, és valahogy újra megérezni ennek a szépségét és teljességét. Az élet értelme kikapcsolni azt a tudati szintet, amely tele van aggodással, fájdalommal, hiábavalósággal és elmúlással, melynek kordában tartása sokszor nagyon komoly erőfeszítembe telik. Máskor pedig minden könnyű és magával ragadó. Az élet értelme; az azonosulás. Azonosulni a belélegzett levegővel, a természet tőlünk független csodáival. Azonosulni a koldus kilátástalanságával és a portofinói kikötő közelében lehorgonyzott yachton napozó gazdag pár kilátásaival, azonosulni a gonddal, a gondatlansággal és a gondviseléssel, azonosulni a hittel és a szeretettel. Azonosulni a jóval,

és tudni, hogy mi a jó. Hinni abban, hogy az a jó, amiben én hiszek, az másnak is jó... Ki tudja?

(∴) **Fenyvesi Bori:** Eszembe jut, amikor az öcsémmel beszélgettünk, aki magát már kamaszként is materialistának vallotta, és felmerült a kérdés: mi az élet értelme? Erre ő annyit mondott, hogy SEMMI. Ezen én felháborodtam, sőt kiborultam. Hogy lehet így élni?! Mi értelme van úgy élni, hogy azt gondolod: nincs értelme az egésznek? Megpróbáltam megmagyarázni neki, hogy én hogyan látom ezt (tizenévesként). Akkor azt mondtam, hogy azokért a pillanatokért érdemes élni, amelyek megtöltik a szívünket örömmel, például, hogy szeretve vagyunk és viszonz szereztünk; hogy létrehozunk dolgokat a semmiből, egyszerűen alkotunk; hogy gyönyörködhetünk a világ szépségében, és jót tehetünk, és jók lehetünk. Ezekre azt mondta, hogy oké-oké, de ezeknek sincs értelme, megszűlünk, élünk és meghalunk, a többség nyomtalanul eltűnik a látható világból, ennek semmi értelme... Akkor a halandó emberi életnek nincs értelme? Ha a földi életen túli létezésben és a szemmel nem látható világban hiszünk, akkor van értelme. Én mélységesen hiszek, mert érzem, hogy létezik a láthatón és a megfoghatón túli világ, az érzéseim pedig legalább annyira valóságosak, mint a fizikai testem. A gondolati és érzelmi erőink átjárják a teret, és a levegőben láthatatlanul közlekednek. Képesek vagyunk megérezni és megsejteni messzi történéseket, a családtagjaink állapotát, csak hinnünk kell az intuíciónkban. Talán pont az az élet értelme, hogy megismerjük a szemmel nem látható életterületünket is, és abban is tudjunk mozogni, otthon lenni, így egy új szintre lépni emberi valónkban. Ha mélyebben belegondolok, szoktam úgy látni magam előtt a világunkat, a Földet és azon túl az univerzumot, mint egy élőlényt, akinek szüksége van sok mindenre az életben maradáshoz; ebben a szervezetben az emberek, növények, állatok, sőt az ember által alkotott dolgok is mind alkotóelemek, amelyek időközönként megújulnak, lecserélődnek. Külön-külön nézve a kis részecskék és még a nagyobb egység/szervek is pótolhatók ebben a szervezetben, de a nagy egész akkor van jól, ha minden mindennel összeköttetésben van, az alkotó elemek kapcsolódnak egymáshoz, és átjárja őket a ritmus, aminek az alapját a környezet adja. Ha globálisan gondolkodom, az emberi élet értelmét abban látom, hogy folyamatosan műveljük magunkat, hogy tudjunk jól adni, hogy megtanuljunk kibontakoztatni az emberségünket, és ezzel jó példát tudunk mutatni; hogy szelídítsük a mindennemű környezetünket, s ezzel egy felelősségteljes kapcsolatrendszerrel építsünk fel magunk körül, amiben számíthatunk egymásra és szeretetben tudunk élni.

– Ágnes és Gábor
– Kapitány Mihály rajza

– Cosovan család

– Rügyek, virágok
csak úgy s azért,
hogy tudjuk; van
értelme

– Együtt +x

– Fény és Árnyék

COSIBORI FOTÓK

A PÁR(OS)BESZÉD könyvnek itt most a végére értünk, de természetesen nem fejeztük be a páros beszédet. Reméljük, az olvasókkal sikerült megosztani négyünk életének néhány tapasztalatát, s kedvet teremteni ahhoz, hogy – hasonló és még további témák kapcsán – minél többen folytassunk ilyen beszélgetéseket. Mert ezek a beszélgetések is értelmet adnak az ember életének.

Aján, Gábor, Bori, Alkita

A könyv megjelenését támogatta a
Moholy-Nagy Művészeti Egyetem

MOHOLY-NAGY

művészeti egyetem

**university of art and
design budapest**

Napkút Kiadó Kft.
1027 Budapest, Fazekas u. 10–14.

NAPKÚT

Telefon: (1) 787-5889
Mobil: (70) 617-8231
E-mail: napkut@gmail.com
Honlap: www.napkut.hu

Nyomdai kivitelezés:
Érdi Rózsa Nyomda

ISBN 978-615-6968-05-0